

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE

KIBRIS VAKIFLARI

(1570-1826)

Sıddık KORKMAZER

Sıddık KORKMAZER

1987 yılında Muş/Bulanık'ta doğdu. 1992 yılında ailesi ile birlikte Kıbrıs'a göç etti. İlk ve orta öğrenimini Yenierenköy'de tamamladı. 2005 yılında girdiği Hacettepe Üniversitesi'nden, Diyanet Vakfı bursiyeri olarak Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okuma hakkı kazandığından aynı yıl kaydını sildirek Bursa'ya geçti. Lisans eğitiminden sonra 2010 yılında bir süre Şam'da Arapça eğitimi aldıktan sonra Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları ana-bilim dalında 2014 yılında hazırlamış olduğu "Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. Ardından aynı enstitüde "Osmanlı Devleti Döneminde Kıbrıs'ta Kurulan Vakıflar (1570-1826)" isimli doktora tezini savundu. 2012 yılından itibaren MEB bünyesinde farklı kurumlarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır. Kıbrıs tarihi ve Kıbrıs'ta İslam kültür ve medeniyeti hakkındaki çalışmaları devam etmektedir.

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE

KIBRIS VAKIFLARI

(1570-1826)

Dr. Sıddık KORKMAZER

Emin Yayınları 489

Osmanlı Devleti Döneminde Kıbrıs Vakıfları (1570-1826)

Dr. Sıddık KORKMAZER

1. Baskı, Haziran 2023

Tasarım
M.Furkan ÖZDAMAR

Baskı / Cilt
Stüdyo Star Ajans Matbaacılık Ltd. Şti
Nilüfer Ticaret Merkezi Bursa
Sertifika No: 48334

E M İ N Y A Y I N L A R I
Fethiye Mah. Kırlangıç Sok. No: 2 Nilüfer/BURSA
Tel: (0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569
www.eminyayinlari.com.tr

© Bütün yayın hakları anlaşmalı olarak Emin Yayınları'na aittir. Kitap, yayıncının ve yazarın izni olmaksızın hiçbir surette (baskı, fotokopi, elektronik, manyetik, mekanik ve sesli ortamlarda ya da başka bir şekilde) kısmen veya tamamen çoğaltılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Osmanlı Devleti Döneminde Kıbrıs Vakıfları (1570-1826)
Sıddık KORKMAZER
1.Kıbrıs 2.Vakıf 3. Osmanlı
ISBN: 978-625-8077-89-6
Sertifika No: 41427

Muhterem anne ve babama...

١٤٥٤
قبروس میں ایک لکھنے کی کتاب کو خریدنے کا حکم دینے پر مقررہ ہونے والے
مذکورہ نام کی ایک درختی اولاد کو ایک ایک جاچ کر اولاد میں سے وہی ایک
محمد لکھنے کا ایک لکھنے کو خریدنے کا حکم دینے پر مقررہ ہونے

8 Numaralı Mühimme Defteri: Sayfa 128, Hüküm 1454;
11 Rebûlâhir 978/12 Eylül 1570

Kıbrıs Kâdısı Ekmel Efendi mektub gönderup hâliyâ cezîre-i
mezbûrede feth olunan Lefkoşa nâm kal'ada vâki' olan
Büyük Kilise, câmi' oldukda tevliyeti kırk akçe ile
Abdülgaftar'a ricâ itmeğın buyruldu.

KIBRIS
VAKIFLAR
İDARESİ

1571

ÖNSÖZ

Geçmiş ve ortaya çıkışı hakkında ittifak olmayan vakıfların insanların zayıf ve muhtaç olana yardım etme duygusundan ortaya çıktığı muhakkaktır. İslam dışındaki medeniyetlerde de vakıf ya da vakıf fiillerine rastlanmaktadır. Buna rağmen vakıflar, kendilerine hukuksal ve devamlı olma zeminini ilk defa İslam medeniyetinde bulmuşlardır. Kur'an ve sünnet bağlamında Hz. Muhammed (sav) zamanından başlamak üzere temelleri atılan vakıflar; zaman içerisinde toplumların dinî, eğitim, tasavvufî, sosyal ve beledî ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum haline gelmiştir. Devlet adamları ve halk tarafından desteklenen bu kurumlar mevcut yerleşim yerlerinin ihtiyaçlarını karşılamının yanında yeni fethedilen beldeler ile yeni yerleşime açılan bölgelerin imar ve ihyasında da görevler üstlenmişlerdir.

Kıbrıs adası Akdeniz'de bulunduğu stratejik konumundan dolayı tarih boyunca bölgeye hâkim olmaya çalışan milletlerin dikkatini çekmiştir. Bunlardan Mısırlılar, Romalılar, Müslümanlar, İngilizler, Lüzinyanlılar, Venedikliler ve nihayetinde Osmanlılar gibi devletler Kıbrıs'ı gerek bir üs olarak kullanma gerekse de vatan edinme niyetiyle ele geçirmişlerdir. Osmanlılar 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa şehrini ele geçirdikten sonra St. Sophia Katedrali'ni camiye çevirmiştir. Camiye ait ilk vakfı da bu tarihte kurarak Kıbrıs'taki vakıf kurumunun temelini atmıştır. Ardından Lefkoşa başta olmak üzere kalelerin tahkim ve şehirlerin imarına başlanmıştır. Kıbrıs'a beylerbeyilik statüsü kazandıran Osmanlılar ilk Beylerbeyi olarak Muzaffer Paşa'yı atamıştır. Vakıflar başta olmak üzere sahip oldukları kurumları bu tarihten itibaren adaya taşıyan devlet, 1 Ağustos 1571 tarihinde Mağusa Kalesi'ni teslim alarak adanın fetihini tamamlamıştır. Anadolu'dan getirilen Müslüman ahali ile şenlendirilen ada kısa bir zamanda gerek kurumsal ve yönetsel gerekse de fiziki görünüm bakımından İslamî bir kimlik kazanmıştır. Şehir ve köylerde inşa edilen cami, mekteb, medrese, han, hamam, dükkân, su yolu, değirmen, çeşme, kütüphane, imaret, tekke, köprü vb. hayrât ve akarât genellikle vakıflar tarafından inşa edilmiştir.

Osmanlı dönemi Kıbrıs'ı hakkında gerek yerli gerekse yabancı araştırmacılar tarafından çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar daha ziyade adanın stratejik konumu, yönetimi, siyasî ve kültürel durumu hakkındadır. Oysaki vakıflar, gerek Kıbrıs adasının 1878 yılında İngiltere'ye devri aşamasında gerekse 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında önemli bir yer tutmasına rağmen son yıllara kadar ihmal edilmiştir. Kıbrıs'ta toplumlar arası görüşmelerde mülk paylaşımı nedeniyle yeniden gündeme gelen vakıflar hakkında kitabımıza başladığımız 2016 yılına kadar birkaç çalışma dışında derli toplu bir eser bulunmamaktaydı. Eserimizin başlıca amacı bu eksikliği bir nebze kapatmaktır.

Çalışmamızda Kıbrıs'a ait vakfiye ve Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri başta olmak üzere diğer arşiv kayıtlarına dayanarak Osmanlı'nın 1570-1826 yılları arasında Kıbrıs'ta kurduğu vakıflarla adada yaptığı hizmetler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Giriş ve üç bölümden oluşan eserin; giriş kısmında konunun önemi, araştırmada kullanılan yöntem ve kaynaklar, Kıbrıs tarihi ve vakıflar ile ilgili belli kavramlar açıklanmıştır. Birinci bölüm temelde iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda Müslüman vâkıfların kimler olduğu, kaç vakıf kurdukları, hangi gruba mensup oldukları, cinsiyetleri vd. özellikleri tablolar halinde analiz edilmiştir. İkinci kısımda ise tarihi sınır konulmadan gayrimüslimler tarafından adada kurulduğu tespit edilen vakıflar, hizmetleri ve gayrimüslimlerin vakıf kurma hakları incelenmiştir. İkinci bölümde Müslümanlar tarafından vakfedilen menkul ve gayrimenkuller adadaki coğrafi dağılımlarına göre ortaya konulmuştur. Burada akarların ne şekilde işletildikleri, elde edilen gelirlerin nerelere harcandığı gibi sorulara cevap aranmıştır. Üçüncü bölümde ise vâkıflar tarafından kurulan hayrât ile yapılmak istenen hayır hizmetleri incelenmiştir.

Çalışmamızın hazırlanma aşamasında gerek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gerekse Türkiye'de çok sayıda kişi ve kurumdan istifade edilmiştir. Öncelikle çalışmanın her aşamasında görüş ve önerileriyle beni yönlendiren ve eserin tamamlanmasını sağlayan Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Sakarya'da bulunmam nedeniyle çıkmaza girdiğim her an kapısını çaldığım ya da telefonla rahatsız ettiğim Dr. Ali Vasfi KURT'a, kitabın olgunlaşmasında değerli fikirlerinden faydalandığım Prof. Dr. Salih PAY ve Doç. Dr. Salih KUMAŞ hocalarıma,

Türkiye’de bulunan Kıbrıs vakıflarına ait vakfiyeleri elde etmemde yardımlarını esirgemeyen eski Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanı Sayın Adnan TÜZEN’e, Kıbrıs’ta vakfiye ve diğer belgele-re ulaşmam konusunda yardımları ve yönlendirmelerinden dolayı Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Osmanlıca mütercimi Sayın Fatma Esin ÇİFTÇİ’ye, burada kurulmuş hayrât hakkında sahip olduğu görsel ve yazılı kaynakları çömertçe bizimle paylaşan Kıbrıslı Arkeolog Hüseyin Tuncer BAĞIŞKAN’a teşekkür ederim. Kitabımızın belli bölümlerini okuyup görüş beyan eden Dr. Volkan NURÇİN, Doktora Öğrencisi Seda Şahin AHMEDAJ, öğretmen arkadaşlarım Nagihan DELİGÖZ ve Ömer HACIOĞLU’na müteşekkirim. Ayrıca kitabın basımını üstlenen Kıbrıs Vakıflar İdaresi adına Genel Müdür Prof. Dr. İbrahim F. BENTER’e teşekkür ederim. Son olarak benim bu günlere gelmemde maddi ve manevi destekleri yanında dualarını hiçbir zaman esirgemeyen anne ve babama, kendilerine ayırmam gereken zamandan mahrum bırakmama rağmen her an verdiği destek yanında çalışmamı okuyup gerekli düzeltmeleri yapan sevgili eşim Gülsüm KORKMAZER ile biricik oğlum Salahaddin’e en derim muhabbetlerimi sunarım.

Dr. Sıddık KORKMAZER

Sakarya 2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER.....	13
TABLolar LİSTESİ	18
KISALTMALAR	20
GİRİŞ	21
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	21
II. ARAŞTIRMANIN METODU	22
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	24
A. Arşiv Kaynakları.....	25
B. Arşiv Dışı Kaynaklar	27
IV. KIBRIS'IN TARİHİ.....	30
A. Osmanlı Öncesi Kıbrıs	30
B. Osmanlı Devleti Zamanında Kıbrıs	33
V. VAKIF VE VAKIFLARLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	34

BİRİNCİ BÖLÜM

1570-1826 YILLARI ARASINDA KIBRIS'TA VAKIF KURAN

ŞAHİSLAR VE ÖZELLİKLERİ	39
I. ASKERÎ.....	53
A. Padişah ve Yakınları.....	53
B. Ehl-i Örf (Ehl-i Seyf).....	58
C. Ehl-i İlm (İlmiye).....	59
D. Tarikat Erbabı ve Sâdât.....	63
II. REÂYÂ	66
A. Müslüman.....	66
B. Gayrimüslimler.....	67
1. Kıbrıs'ta Zimmîlerin Vakıf Kurma Hakları	69
2. Zimmî Tebaanın Kurduğu Vakıflar ve Özellikleri	75
a. Şahıs Vakıfları	75

b. Kilise Vakıfları85

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIFLARIN GELİRLERİ, İŞLETİLMESİ, YÖNETİMİ, DENETİMİ VE GİDERLERİ.....99

I. Gelir Kaynakları..... 100

A. Gayrimenkuller (Müstegallât) 104

1. Tarım İşletmeleri ve Ağaçlar 105

a. Çiftlik..... 105

b. Arz, Arazi, Mezra ve Tarlalar 112

c. Arsa..... 115

d. Bağ, Bahçe ve Bostan 116

e. Çayır 118

f. Ahır, Samanlık, Harman Yeri 119

g. Zeytin, İncir, Harnup vd. 120

h. Su Kuyusu, Su Dolabı, Havuz, Akarsu, Suyolu..... 123

2. Köyler..... 123

3. Meskenler 125

a. Köşk..... 125

b. Menzil, Hâne, Beyt, Oda..... 126

c. Kule..... 128

d. Konak..... 129

e. Saray 129

4. İktisadî Kuruluşlar 130

a. Ticari Binalar 130

(1) Dükkân 131

(2) Ambar/Mahzen..... 133

(3) Han 134

(4) Hamam 144

(5) Bedesten..... 150

(6) Kahvehâne..... 151

(7) Kuyumcu Dükkânı..... 154

b. İmalâthaneler 154

(1) Değirmen..... 155

(2) Ma'sara-hâne	161
(3) Fırın	162
(4) Demirci Dükkânı	162
(5) Boyahâne	163
(6) Kettân Havuzu ve Keten Tahmis Göleti	164
B. Menkuller	164
1. Hayvan, Tahıl ve Pamuk.....	166
2. Para Vakıfları	169
3. Çiftlik ve Ev Eşyası	175
4. Kitaplar	176
I. VAKIF GELİR KAYNAKLARININ İŞLETİLME BİÇİMİ.....	177
A. İcâr Türleri	177
B. Vakıf Paralar ve Kâr Hadleri	183
C. Vakıf Gelirleri	192
II. VAKIFLARDA YÖNETİM, DENETİM VE EHL-İ MÜRTEZİKA..	199
A. Yönetim.....	203
B. Denetim	212
C. Ehl-i Mürtezika	216
1. Görevlilerin Dağılımı ve Görevlilerde Aranılan Nitelikler	222
2. Görevlilerin Aldıkları Ücretler.....	224
III. VAKIFLARIN GİDERLERİ.....	228
A. Bakım ve Onarım Giderleri.....	229
B. Görevli Ücretleri.....	236
C. Aydınlatma ve Diğer Giderler	236

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARIN HİZMET ALANLARI	241
I. DİN VE EĞİTİM-ÖĞRETİM HİZMETLERİ.....	244
A. Dinî Kurum ve Hizmetleri ile İlgili Vakıflar.....	244
1. Cami ve Mescid Hizmetleri	244
2. Tasavvuf ve Tarikat Kurum Hizmetleri.....	261
a. Mağusa Kışla Yeri (Mağusa Mevlevî) Tekkesi/Kutup Osman Tekkesi	263
b. Lefkoşa Mevlevî Tekkesi	269

c. Hala Sultan Tekkesi	272
d. Turâbi Sultan Tekkesi	278
e. Kırklar Tekkesi	279
f. Aziziye/Şeyh Abdülaziz Efendi Tekkesi	280
g. Hz. Ömer Tekke ve Türbesi	281
h. Bayraktargazi Türbesi ve Tekkesi	282
i. Zuhûrî Baba Tekkesi	287
j. Ağlayan Dede Tekkesi	289
k. Pîrî Ali Dede Tekkesi	291
l. Makam-ı Hızır Türbesi	292
m. İstanbul Eyyûb Sultan Tekkesi ve Konya Mevlevî Tekkesi	292
3. Dua, Kıraat ve Kitap Okumaları	296
B. Eğitim ve Öğretim Kurumları	300
1. Sıbyan Mektepleri	302
2. Medreseler	308
a. Selimiye/Büyük Medrese	310
b. Küçük Medrese	313
c. Arap Ahmed Medresesi/Hamidiye Medresesi	313
d. Ahmed Raşid Efendi Medresesi	314
e. Yenicami Medresesi	315
f. Köprülü Hacı İbrahim Ağa Medresesi	316
g. Tuzla Medresesi	317
h. Piri Paşa Medresesi	318
i. Baf Medresesi	318
3. Dersiâm (Yaygın Eğitim)	320
4. Kütüphaneler	322
II. SOSYAL YARDIMLAŞMA HİZMETLERİ	325
A. Fukaraya Yardım ve Yemek Hizmetleri	326
B. Haremeyn Hizmetleri	329
III. BAYINDIRLIK VE BELEDÎ HİZMETLER	336
A. Su Hizmetleri	337
1. Osmanlı'dan Önceki Suyolları	338
2. Osmanlı Döneminde Suyolları ve Su Hizmetleri	339
a. Lala Mustafa Paşa Suyolları	347

b. Mağusa/Cafer Paşa Suyolları.....	348
c. Arap Ahmed Paşa Suyolları.....	349
d. Silâhdar Suyolları.....	349
e. Baf Suyolları	351
f. Lefke Suyolları.....	352
g. Larnaka el-Hâc Ebû Bekir Paşa Suyolları	354
h. Girne Suyolları.....	356
SONUÇ.....	359
EKLER.....	363
EK 1: KAZALARA GÖRE VAKIF AKARÂTI	363
EK 2: VAKIF LİSTESİ.....	366
EK 3: CAMİ RESİMLERİ, KROKİ	373
KAYNAKLAR	381

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı Döneminde Sınıfsal Gruplar	42
Tablo 2: Dinlerine Göre Vâkıflar.....	45
Tablo 3: Genel Olarak Müslüman Vakıfları	46
Tablo 4: Mensubu Olduğu Sınıfa Göre Vâkıflar.....	48
Tablo 5: Mesleği Belli Olan Vâkıfların Toplu Dağılımı	53
Tablo 6: Gayrimüslim şahıs vakıfları	81
Tablo 7: Kilise Vakıfları.....	87
Tablo 8: Mevkûf Mülkler	104
Tablo 9: Lefkoşa Çarşısı ve Pazarları	131
Tablo 10: Kıbrıs'ta Vakfedilmiş Hamamlar.....	146
Tablo 11: Lefkoşa'daki Vakıf Hamamların Açık Olduğu Günler	149
Tablo 12: Mevkûf Değirmenler	157
Tablo 13: Lala Mustafa Paşa Vakfı Değirmenleri	158
Tablo 14: Kıbrıs'ta Mevkûf Hayvanlar	167
Tablo 15: İcâr Şekilleri	178
Tablo 16: Mevkûf Paralar.....	190
Tablo 17: Arab Ahmed Paşa Camii Muhasebesi	196
Tablo 18: Müteferrik Gelirler.....	198
Tablo 19: Vakfiyelere Göre Mütevelliler.....	207
Tablo 20: Nâzırlar	214
Tablo 21: Vakıflarda Görev Yapan Personel ve Dağılımı.....	221
Tablo 22: 1100/1688 Yılında Ödenen Mürtezika Vazifeleri.....	227

Tablo 23: Ömeriye Camii Vakfına Ait Yıllık Gelir: 112.782 Akçe	232
Tablo 24: Lala Mustafa Paşa Vakıf Hesabı	235
Tablo 25: Vakıf Mürtezikasının Ücret Dağılımı.....	236
Tablo 26: Kıbrıs Vakıflarında Hizmet Alanları.....	244
Tablo 27: 1570-1826 Yılları Arasında Tespit Edilen Cami ve Mescidler.	251
Tablo 28: Lala Mustafa Paşa Vakfı Mürtezikasısı	259
Tablo 29: 1759 Yılında Hala Sultan Tekke'sinde Mevcut Olan Eşyalar .	277
Tablo 30: Kıbrıs'ta bulunan Diğer Tekke, Türbe ve Adak Yerleri	295
Tablo 31: 1570-1826 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Vakıflar Tarafından Kurulan Mektepler	304
Tablo 32: Kıbrıs Medreseleri.....	310
Tablo 33: Haremeyn Hizmetleri	333
Tablo 34: 1017/1608 Yılında Kıbrıs Vakıflarından Haremeyn'e Giden Meblağ.....	335
Tablo 35: Lefkoşa Surlar İçine Akan Vakıf Sular	347
Tablo 36: Mehmed Bey b. Ebû Bekir'in Baf Değirmenleri.....	352

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
b.	Bin
bs.	Baskı
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
KŞS	Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri
r.a	Radıyallahu 'anh
S.	Sayı
s.	Sayfa
sav	Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKGMA	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
KVİDA	Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi
KMAAD	Kıbrıs Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi
ö.	Ölüm
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kitabımızın konusu, Kıbrıs'ın Osmanlı tarafından fethiyle başlayıp 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kuruluşuna kadar ada üzerinde kurulmuş olan vakıfların tespiti ve toplum hayatında oynadığı sosyo-ekonomik durumun tahlilidir. 1571 yılında Mağusa şehrinin alınmasıyla fethi tamamlanan Kıbrıs adası, Osmanlı'dan önce belli dönemlerde Müslüman devletlerin kontrolüne geçmiş olmakla birlikte gerek nüfus gerekse şehirlerin mimari yapıları bakımından gayrimüslim bir belde hüviyeti taşımaktaydı. Ada henüz tam olarak teslim alınmadan Lefkoşa başta olmak üzere kontrolü sağlanan bölgelerde aşağıda yeri geldikçe ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi imar faaliyetleri başlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından fethedilen bir beldenin inkişâfı, İslamî kimlik kazanması ve orada yaşayan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında vakıflar her zaman birincil rol üstlenmişlerdir. Nitekim daha önce alınan beldelede bulunan yapılardan yıkılmış olanlarının yeniden imarı ile ilk defa bina edilenlerden çoğunluğu vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir.¹ Anadolu başta olmak üzere Balkanlar ve diğer bölgelerde fethedilen ya da yeniden kurulan bir İslam şehrinde cami ya da mescid merkezde olmak üzere mekteb, medrese, zâviye, kütüphane, imaret, aşevi, bedesten, çarşı, dükkân, han, hamam, çeşme, su kuyusu, suyolları sebil, köprü, mezarlık vb. birimlerin vakıflar tarafından yapıldığı görülmektedir.² Osmanlı Devleti içerisinde yaygınlaşarak günümüzde devletin yapması gereken sosyal ve beledî hizmetleri kendi üzerine alan vakıflar bu sistem içerisinde her din ve

¹ Fethedilen bir beldenin İslamî kimlik kazanması hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 239-296; Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi* 9 (1971), 13-37.

² Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten* LII (1988), 667-683.

ırka mensup bireyin yaşamına dokunmuştur. Vakıfların üstlendiği bu görev ve faaliyetlerin ortaya konulması için günümüzde çok sayıda çalışma yapılmış ve belli sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmamızda Kıbrıs'ta kurulmuş vakıflara ait vakfiye, şer'iyeye sicilleri ve diğer arşiv kayıtları merkeze alınarak Kıbrıs'ın fethi sonrasında vakıfların ada üzerindeki faaliyetleri incelenecektir. Çalışmada fethe edilen bir bölgeye İslamî kimlik kazandırılırken vakıfların hangi faaliyetleri yaptığı, 1570-1826 yılları arasında hangi gruplara mensup insanlar tarafından vakıfların kurulduğu, vâkıfların; hayratlarının ayakta kalması için neler yaptıkları, mevkûfâtı nasıl elde ettikleri ve zikredilen asırlarda daha çok hangi mülkleri vakfettikleri, vakıfları ile hangi hizmetleri amaç edindikleri gibi sorulara yanıt aranacaktır. Bu sorular dışında vakıflar tarafından meydana getirildiği tespit edilen hayratlardan bazıları hakkında günümüzde mevcut olan kaynaklardaki bilgilerle uyumluluk durumları analiz edilecektir. Çalışmada cevap aranacak bir diğer konu ise ada sınırları içerisinde kurulan vakıfların toplumun dinî, eğitim, tasavvufî, ekonomik, barınma ve sosyal hayatı üzerindeki etkileri olacaktır.

Aşağıda kaynaklar kısmında daha ayrıntılı açıklanacağı gibi Kıbrıs adası üzerinde yapılan çalışmalar genel itibarıyla adanın fethi, askeri, yönetim vb. konular üzerinde yoğunlaştığından vakıflar genel anlamda ihmal edilmiştir. Tarafımızdan hazırlanan Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları isimli çalışma dışında adadaki vakıflar hakkında yapılmış akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu yüzden çalışmamızla ada vakıfları hakkında önemli bir boşluğun doldurulması hedeflenmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN METODU

Osmanlı'nın diğer bölgeleriyle ilgili olduğu gibi Kıbrıs vakıflarıyla ilgili de çalışmalar bulunmaktadır. Fakat Kıbrıs vakıfları konusunda yapılan çalışmalar çoğunlukla belgelerin kronolojik sıraya dizilerek neşredilmesi gibi yüzeysel mahiyettedir. Fuat Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan gibi araştırmacıların ortaya koydukları şekilde vakıflar, bütüncül bir tarih çerçevesinde ilgili belgelerin iktisat tarihi, ictimaî tarih, şehir tarihi, idarî ve malî tarih, dinî tarih vb. alanlarda işlev görececek şekilde tasnife

tabi tutarak değerlendirilmeye çalışılmalıdır.³ Fakat bu yöntemle bütün Osmanlı coğrafyasını kapsayacak şekilde bir araştırmanın yapılmasının zorluğu da aşikârdır. Bazı araştırmacılar vakıflar üzerinde daha kısa sürede sonuca ulaşmak için önerilerde bulunmuşlardır. Vakıf müesseseleri üzerinde çok önemli çalışmaları olan Bahaeddin Yediyıldız, kısa zamanda sonuca ulaşmak için üç yöntem önermektedir.⁴ Bunlardan ilki Kronolojik ve Yatay Yaklaşım Tarzı: Selçuklulardan günümüze kadarki dönem sekiz anlamlı zamana bölünerek bunlardan Türkiye coğrafyasını kapsayacak şekilde 300-500 arasında vakfiye ve diğer vakıf belgeleri tasnif edilerek vakıfların hizmet alanlarının tespit edilmesidir.⁵ İkinci yöntem külliyelerin iç bünyeleri ve burada gerçekleşen sosyo-kültürel hayatın başlangıcından günümüze kadar bütün yönleriyle incelenmesidir.⁶ Üçüncü metot ise coğrafi ve dikey yaklaşım tarzıdır. Bu metotta Osmanlı şehirlerinden bazıları seçilerek bölgenin fethinden günümüze kadar kurulmuş olan vakıflara ait vakfiye ve diğer kayıtlar toplanarak bir sistem içerisinde değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.⁷

³ M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 1-6; Mehmed Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005); Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-386; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*. (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 151-208.

⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları", *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler*, (1985), 16-18.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003); Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1990); Bu metotla yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır: Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).

⁶ Mustafa Asım Yediyıldız, *Başlangıcından günümüze Yıldırım Külliyesi ve Uluçami* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1995); Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora, 1996).

⁷ Bu yöntemle daha önce yapılan bazı çalışmalar: Mustafa Alkan, *Adana vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014); Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000); Muhammet Okudan, *Vakfiyelere Göre Osmanlı Döneminde Samsun'da Vakıflar* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, 2013)

Bu çalışmada yukarıda zikredilen metotlardan üçüncüsü olan *coğrafî ve dikey yaklaşım tarzı* tercih edilerek Kıbrıs adasına uygulanmıştır. Birçok medeniyete beşiklik etmiş olan adada Osmanlı'dan önceki medeniyetlerden kalan farklı ırk ve dinlere mensup insanlar Müslümanlarla birlikte yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Hâkim güç ve din olarak İslam'ın hüküm sürdüğü adada diğer milletlere de şer'î ve örfî hukuk bağlamında haklar verilmiştir. Bu çalışmanın konusu Müslüman vakıfları olmasına rağmen birinci bölümün bir kısmı tarih sınırı konulmadan gayrimüslim vakıflarına ayrılmıştır. Adadaki vakıf medeniyetini göstermesi amacıyla Müslüman vakıflarından ayrı olarak ele alınan konu kendi içinde işlem görmüş, genel hesaplama ve değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Aynı zamanda bütün insan ve hayvanlara hizmet vermeyi amaç edinen Müslüman vakıfları ise yukarıda zikredilen metodun sonuçlarının daha sağlıklı elde edilmesi için zamansal olarak bir sınırlamaya tabi tutularak değerlendirilmiştir. Vakıf akarları ya da hayratları Kıbrıs'ta olmak şartı ile Kıbrıs Vakıflar İdaresi, Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi arşivlerinde bulunan vakfiyeler, şer'îyye sicilleri ile Türkiye'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Kıbrıs Vakfiyeleri temin edilmiştir. Bunun yanında T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) bulunan belgelerden Kıbrıs vakıflarıyla ilgili olduğu tespit edilenler alınmıştır. Vakfiyeler kuruldukları döneme göre gruplara ayrılmıştır. Vakfiyesi olmayıp vakıf akarları ve hayratları tespit edilen vakıflar da bu hesaba dâhil edilmiştir. Bunların yanında Abdullah Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Çinili Valide Sultan, gibi aynı vakfiyede hem Kıbrıs'ta hem de Kıbrıs dışında akar ve hayrâtı bulunuyorsa yalnızca adadakiler hesaba katılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu araştırmanın ana kaynağını hayrâtı veya akarının hepsi ya da bir kısmı Kıbrıs adasında olan vakıflara ait vakfiyeler oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan kaynaklar yalnızca vakfiyelerden ibaret değildir. Özellikle çalışma dönemini kapsayıp adadaki vakıflarla birlikte toplumun ekonomik, idarî, sosyal, siyasî ve kültürel durumunu gösteren Kıbrıs Şer'îyye Sicilleri'nden de istifade edilmiştir. Bunların dışında ikincil

kaynak olarak nitelendirilen seyahatnameler, kitaplar, makaleler de çalışmada kullanılmıştır.

A. Arşiv Kaynakları

Yukarıda zikredildiği gibi çalışmanın ana kaynağını vakfiyeler oluşturmaktadır. Kıbrıs vakıflarına ait vakfiyeler muhtelif kaynak ve mekânlarda bulunmaktadır. Bunların ilki Kıbrıs Evkaf İdaresi Arşivi'nde bulunup çeşitli nedenlerle Girne'de bulunan Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'ne taşınan Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ile Vakıf Defterleridir. Osmanlı Devleti'nin adadaki kurumlaşmayı sağlamasıyla birlikte mahkemelerde kadılar tarafından tutulan şer'iyeye sicilleri bölgesel tarih çalışmaları için vazgeçilmez kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklarda İstanbul ile yapılan yazışmalar, ferman, berat, arzuhal, ilâm, hüccet vb. belgeler dışında konumuzla ilgili olan vakfiyeler ve vakıflar hakkında mahkemeye intikal eden davalar ile ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta tutulan şer'iyeye sicili defter sayısı 54 olmasına rağmen transkripsiyonları ve özetleri çıkartılıp Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde araştırmacıların istifadesine sunulan defter sayısı 53'tür.⁸ Mustafa Serin ve Ali Efdal Özkul gibi araştırmacılar tarafından kayıp olduğu iddia edilen 37 numaralı sicil defteri Evkaf İdaresi Arşivi'nde mevcuttur.⁹ Tarafımızca mevcut olan bütün şer'iyeye sicilleri taranmış ve inceleme konusu yaptığımız süre zarfında kurulan vakıflara ait vakfiyeler alınmıştır. Vakfiyeler dışındaki konularda da 1826 yılına kadar olan süreyi kapsayan ilk 32 şer'iyeye sicil defteri inceleme konusu dâhilinde kul-

8 Türk Arşivciler Derneği tarafından tamir ve transkripsiyon işlemleri yapılan Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ve Vakfiye Defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Serin, "Kıbrıs Vakıfları ve Vakıf Mal Varlıklarının Tespiti Çalışmaları", ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, (2017), 347-415 Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ve hicri tarih aralıkları şu şekildedir: 1-A/998-1003, 1-B/1241-1272, 2/1010-1018, 3/1018-1019, 4/1043-1046, 5/1087-1089, 6/1110-1111, 7/1120-1121, 8/1125-1126, 9/1129-1130, 10/1132-1133, 11/1133-1137, 12/1136-1139, 13/1139-1147, 14/1144-1148, 15/1148-1156, 16/1158-1161, 17/1157-1160, 18/1170-1198, 19/1180-1183, 20/1183-1196, 21/1198-1212, 22/1213-1215, 23/1215-1217, 24/1217-1221, 25/1222, 26/1219-1224, 27/1224-1227, 28/1227-1230, 29/1229-1233, 30/1233-1238, 31/1238-1241, 32/1241-1243, 33/1243-1245, 34/1245-1250, 35/1249-1251, 36/1251-1254, 38/1254-1257, 39/1257-1260, 40/1260-1262, 41/1262-1265, 42/1265-1269, 43/1269-1270, 44/1270-1274, 45/1275-1278, 46/1278-1280, 47/1280-1284, 48/1284-1285, 49/1285-1287, 50/1285-1289, 51/1289-1291, 52/1291-1295, 53/1296-1300, 54/1301-1307.

⁹ Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750* (İletişim Yayınları, 2005), 17.

lanılmıştır. Bu bağlamda kaynak olarak kullanılan şer'iyeye sicillerindeki belgeler sicil/sayfa/hüküm olacak şekilde örnek olarak KŞS 1-A, 204, h. 648. şeklinde gösterilmiştir. Şer'iyeye sicilleri dışında vakfiye defterleri de arşivde bulunmaktadır. Bunlardan içerisinde vakfiye bulunanlar şunlardır: Küçük Vakfiye Kayıt Defteri,¹⁰ Vakfiye Kaydı Defteri,¹¹ Kara Kaplı Vakfiye Defteri,¹² Atik Emirname Kaydı,¹³ Transkripsiyonlu Vakfiye Defteri¹⁴ ve İngiliz Dönemi Vakfiye Kayıt Defteri.¹⁵

Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ile Vakıf Defterleri dışında KKTC kurumları tarafından Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden temin edilen vakfiye kopyaları, Kıbrıs'taki iki arşivde de dağınık olarak bulunmaktadır. Evkaf İdaresi Arşivi ve Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Arşivi'nde bulunan Osmanlıca Koleksiyonu'nda eksik ve dağınık şekilde bulunan vakfiye fotokopileri tarafımızca toplanmıştır. Kıbrıs'taki arşivler dışında Türkiye'de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) Kıbrıs ile alakalı vakfiyeler de tedarik edilmeye çalışılmıştır. Bu üç arşivde bulunan vakfiyeler öncelikle birbirleri ile kıyaslanarak mükerrer olanlar elenmiş, diğerleri kronolojik sıraya göre dizilmiştir. Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ve Vakıf Defterleri'ndeki kayıtlar ile VGMA'ndeki kayıtlar karşılaştırılmış, farklılıklar çalışmanın gerekli yerlerinde açıklanmıştır.

¹⁰ KVVD, 280 sayfa ve 176 hüküm barındıran defter içerisinde çok sayıda vakfiye sureti ile vakıflar hakkında bilgi bulunmaktadır. Kısaltması KVVD olup bu çalışmada sayfa ve hüküm numarası verilerek kaynak olarak kullanılmıştır.

¹¹ VKD, 172 sayfa ve 196 hükümden oluşmakta ve kısaca VKD olarak kodlanmıştır.

¹² KKVD, 319 sayfa ve 163 hüküm içeren defter KKVD olarak kodlanmış olup çok sayıda vakfiye sureti ile vakıf bilgileri içermektedir.

¹³ *Atik Emirname Kaydı*, 240 sayfa 362 hükümden oluşan defterin kısaltması kullanılmamıştır.

¹⁴ TVD, Vakıflar İdaresi Arşivinde 8 cilt halinde bulunan defterler İngiliz döneminde Hasan Behçet tarafından Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ile Vakıf Defterlerinin taranması sonucunda ortaya çıkartılmış vakfiyelerin okunuşlarını içermektedir. Fakat bu defterler yazılarının kötü olmasının yanında hatalı okumalar da içermektedir. Kullanırken vakfiyelerin orijinal nüshaları ile karşılaştırılması önem arz etmektedir. Zikredilen nedenlerden dolayı tarafımızca fazla kullanılmamakla birlikte çalışmanın gerekli yerlerinde problemlere dikkat çekilmiştir. TVD kısaltması ile kodlanmıştır.

¹⁵ İDVD, Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi arşivinde bulunan özetlerinden anlaşıldığı kadarıyla 166 sayfa ve 81 hükümden oluşan defterin gerek Osmanlıcası gerekse transkripsiyonu araştırmacılara açık değildir. İDVD olarak kodlanan defter, içerisinde İngiliz dönemi vakıf kayıtları yanında Lala Mustafa Paşa, Cafer Paşa vd. vâkıflara ait vakfiye kayıtlarını barındırmaktadır.

Kıbrıs vakıfları ile ilgili bünyesinde bulunan çok sayıdaki belgenin kullanıldığı diğer bir arşiv, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'dir. Buradaki vakıf muhasebe kayıtları ile mühimme defterleri Kıbrıs vakıfları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Konular hakkında Kıbrıs arşivlerinde oluşan belge sıkıntısında buradaki kaynaklardan istifade edilmiş ve esere bir bütünlük kazandırılmaya çalışılmıştır. Mezkûr kurum tarafından transkripsiyonu yapıp yayımlanan 12 Numaralı Mühimme Defteri, Kıbrıs'ın fetih hazırlıkları, fetih süreci ve sonrası için önemli bilgiler içermektedir.¹⁶

Kıbrıs'ta kurulmuş olan vakıflardan Haremeyn vakıfları dışındakilerde Evkaf Nezareti'nin kuruluş tarihi olan 1826 yılına kadar vakıflara ait muhasebe kayıtlarının düzenli tutulmadığı görülmektedir. Bunun nedeni muhtemelen mütevelliler tarafından takip edilen bu belge ve verilerin mezkûr kişiler tarafından ya tutulmamış ya da muhafaza edilmemiş olmasıdır. Kadı tarafından sicillere kaydı yapılan bazı vakıflara ait muhasebeler dışında kayıt bulunmamaktadır. Evkaf Nezareti'nin ada üzerinde faaliyetlerine başlamasından sonraki kayıtların tutulduğu arşivlerdeki belgelerden takip edilebilmektedir.

B. Arşiv Dışı Kaynaklar

Arşiv dışı kaynaklar, gerek arşivlerdeki kaynaklara dayalı yapılan tez, makale, proje gerekse seyahat, anı, tanıtım eserlerinden oluşmaktadır. Kıbrıs vakıfları hakkında toplu olarak hazırlanmış ilk önemli eser Mustafa Haşim Altan tarafından iki cilt halinde hazırlanan Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi isimli çalışmadır.¹⁷ Mezkûr çalışma bu alandaki ilk kapsayıcı eser olup çok sayıda araştırmacı tarafından da kaynak olarak kullanılmakla birlikte bir sistem dâhilinde yazılmamıştır. Müellif, Kıbrıs vakıfları ile ilgili her türlü vakfiye, berat, muhasebe kaydı gibi belgeleri karışık olarak transkribe ederek ve bazı bilgiler ekleyerek yayımlamıştır. Kaynakçada özellikle Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde olduğunu iddia ettiği belgelere ulaşamamıştır.

¹⁶ İsmet Binark (ed.), *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996).

¹⁷ Mustafa Haşim Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)* (Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, 1986), I-II.

Kıbrıs vakıfları ile ilgili en kapsamlı ve sistematik çalışma 2000 yılında o dönemki adı T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Arazi, Dağılımı ve Türk Vakıfları) isimli çalışmadır.¹⁸ Kıbrıs Vakıfları ve Vakıf Mal Varlıklarının Tespiti konusunda Kıbrıs ile Türkiye'deki kurumlar arasında yapılan protokoller neticesinde Kıbrıs'ta kurulduğu tespit edilen 608 vakfın akar ve mülklerinin nerelerde olduğu eserde yayımlanmıştır. Bu minvalde 2003 yılında Mustafa Haşim Altan tarafından dört cilt halinde yayımlanan Kıbrıs'ta Türk Malları isimli çalışma teferruatlı olup Kıbrıs'taki vakıfların günümüzdeki durumunu aydınlatmaktadır. Fakat Mustafa Serin, zikredilen eserin kendileri tarafından hazırlandığı fakat sonradan Altan'ın eseri bir şekilde ele geçirip kendi adına yayımladığını iddia etmektedir.¹⁹ İki eser arasındaki gerek dil gerekse de kullanılan veriler Serin'in iddialarını desteklemektedir. Fakat iki eser de gerek Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ve vakfiye defterlerinde gerekse Türkiye'deki arşivlerde bulunan Kıbrıs ile ilgili bütün vakfiyeleri içermediğinden eksiktirler. 608 vakfiye içerisinde çalışmamızın kapsadığı dönem aralığında yalnızca 118 vakıf hakkında bilgi bulunmaktadır. İkinci bir eksiklik ise verilen 608 vakfiyedeki vâkıfların karıştırılması ya da vakfiye, akar ve hayrâtın mükerrer şekilde kullanılmasıdır. Eserlerde kullanılan hatalar bu çalışmada yeri geldikçe düzeltilmeye çalışılmıştır. Eserlerin bizim çalışmamızdan farklı bir diğer yönü, Kıbrıs'ta kurulmuş olan vakıfların vâkıf, akar, hayrâtının bir sistem dâhilinde incelenip zaman içerisinde vakıflarda meydana gelen değişimler ile vakıfların hizmetlerini ortaya koymaktan ziyade günümüzde Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki mülk paylaşım görüşmelerinde kullanılmak üzere vakıflara ait verileri toplamaktır. Bu yüzden ilk eser yalnızca ulaştığı vakıflar ile akarlarının listesini vermekte, ikinci eser ise vakıf mülklerinin İngiliz dönemi ve sonrasında nasıl elden çıktığı üzerinde durmaktadır.

¹⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs: (Nüfusu Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000).

¹⁹ Mustafa Haşim Altan, *Kıbrıs'ta Türk Malları : Gasp edilen ve Yitirilen Türk Tapu ve Arazi Hakları* (Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2003) I-IV; Mustafa Serin, "Kıbrıs Vakıfları ve Vakıf Mal Varlıklarının Tespiti Çalışmaları", ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, (2017), 347-415.

İkincil kaynak olarak zikredilmesi gereken önemli bir diğer kaynak ise Hüseyin Tuncer Bağışkan tarafından kaleme alınan eserlerdir. Ada üzerinde uzun süre arkeolog ve Eski Eserler Dairesi Müdür Yardımcısı olarak görev yapıp emekli olan Bağışkan, Kıbrıs tarihî eserleri ve mekanları için çok önemli çalışmalar ortaya koymuştur.²⁰ Adanın her iki tarafında bulunan Osmanlı eserlerini resimleyerek gerek yabancı gerekse Türkçe kaynaklardaki bilgilerle destekleyen Bağışkan sözlü tarih unsurlarını da eserlerinde sıkça kullanmıştır.²¹ Özellikle adadaki hayrâtın toplu bir listesini tutması ve tarihi süreç içindeki değişimleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi bakımından araştırmacılar için büyük önem arz etmektedir.

Kıbrıs vakıfları üzerine yerli araştırmacılar dışında yabancı tarihçiler tarafından da çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlilerinden birisi Ronald Carlton Jennings'tir. Kıbrıs arşivlerinde bulunan ilk dört şer'iyeye sicilini kullanarak 1580-1640 yıllarını kapsayacak şekilde Osmanlı döneminde Kıbrıs'taki toplumun sosyal ve ekonomik durumunu tahlil etmeye çalışan Jennings, vakıflar konusunda da önemli bilgiler vermektedir.²²

²⁰ Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri* (Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği, 2005); Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler* (Lefkoşa: Kıbrıs Türk Eğitim Vakfı, 2019); Tuncer Bağışkan, *Tarihi Lefkoşa'da Geçmiş Yolculuk* (Lefkoşa: Limasol Bankası Kültür Yayınları, 2019); Bağışkan çalışmalarında Çuhadaroğlu ve Oğuz tarafından kullanılan yöntemi Kıbrıs'taki bütün eserlere yansıtmıştır. Fikret Çuhadaroğlu-Filiz Oğuz, "Kıbrıs'ta Türk Eserleri", *Röleve ve Restorasyon Dergisi* 2/1 (1975), 1-76.

²¹ Bağışkan'ın eserleri hakkında bir eleştiri yazısı için bkz: İsmail Güleç, "Tuncer Bağışkan'ın Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri İsimli Eseri Üzerine", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (30 Aralık 2017), 67-79.

²² Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus And The Mediterranean World 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993); Ronald C. Jennings, "Lefkoşa", *Doğumunun 65. yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a armağan: Tarihin İçinden*, ed. M. Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 166. 127 (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 366-378.

Kıbrıs vakıfları ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan diğer kitap, makale, sempozyum bildirileri de incelenmiş, bunlara çalışmanın gerekli yerlerinde atıflar yapılmış ve kaynakçada yer verilmiştir.²³

IV. KIBRIS'IN TARİHİ

A. Osmanlı Öncesi Kıbrıs

Kıbrıs adası, Akdeniz'in kuzey doğu ucunda Türkiye'ye 65 km, Suriye'ye 112 km, Mısır'a 418 km'lik bir mesafede bulunmaktadır. 9251 km²'lik yüz ölçümüyle Sicilya ve Sardunya adalarından sonra Akdeniz'in en büyük üçüncü adasıdır. Kıbrıs'ta, Akdeniz'in etrafında bulunan kapalı havza ülkelerinde olduğu gibi genel olarak sıcak bir iklim hüküm sürmektedir.²⁴ Tarih boyunca Akdeniz havzasında bulunan medeniyetlerle sürekli bir iletişim halinde olan Kıbrıs üzerinde her toplumdan izler bulmak mümkündür. Adanın ismi üzerinde de bu nedenle ittifak bulunmamaktadır. Adanın ismi, Mısır ve Hitit kaynaklarında *Alaşıya* ve *Asi* olarak geçerken İbranî kaynaklarında ise *Kittim* olarak zikredilmektedir.²⁵ Günümüzde kullanılan ismin ise yeryüzü tanrıçası olarak kabul edilen Kibela'nın Kıbrıs üzerindeki isminin *Kipris* olduğu ve zamanla adaya da bu ismin verildiği ya da adada çıkartılan *cuprum* bakır madenin adaya ismini verdiği iddia edilmektedir.²⁶

Kıbrıs, bulunduğu coğrafik ve jeopolitik konumundan dolayı tarih boyunca Akdeniz havzasına hükmeden devletlerin ele geçirmek için mücadele ettikleri bir alan olmuştur. Bu bağlam içerisinde adada milattan önceki asırlardan başlayıp günümüze kadar Mikenler, Fenikeliler,

²³ 2015 yılına kadar yapılmış vakıf konulu çalışmalar için bkz: Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu, *Vakıflar Kaynakçası* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015), 62, 131, 346-349.

²⁴ Cevat Rüştü Gürsoy, "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, 14-19 Nisan 1969: Türk Heyeti Tebliğleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971), 41-42; Cevat Rüştü Gürsoy, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/370-371.

²⁵ Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi* (Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993), 7.

²⁶ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)-Bir Değişim Döneminin Anatomisi-*(Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000), 4; Gürsoy, "Kıbrıs", 25/370.

Asurlular, Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, İngilizler, Lüzinyalılar, Cenevizliler, Venedikliler ve Osmanlı Devleti gibi birçok devlet hüküm sürmüştür. Gelen bütün medeniyetler adada olumlu ya da olumsuz izler bırakmışlardır. Günümüzde adada mevcut olan maddi ve manevi kültür öğeleri bu medeniyetlere borçludur. Bu medeniyetlerden kalan maddi kültür öğelerine kale, saray, suyuolları, mabetler, vakıflar vb. eserler örneklik teşkil ederken bu medeniyetlere ait Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinî inançlar da manevi kültürü oluşturmaktadır.²⁷

Müslümanların ada ile olan ilişkileri ada üzerinde Roma'nın ikiye bölünmesi sonucunda 395-1191 yılları arasında hüküm süren Bizans dönemine rastlamaktadır.²⁸ Müslümanların Sasâni İmparatorluğu'na son verip Bizans'a karşı büyük başarılar elde etmesi neticesinde Kudüs, Suriye ve Mısır gibi Akdeniz'e sınırı olan topraklar Müslümanların eline geçmişti. Daha önce deniz savaşları hakkında tecrübesi bulunmayan Müslüman fatihlerin özellikle Mısır'da bulunan denizcilerin tecrübelelerinden de faydalanarak Kıbrıs üzerine seferler yaptığı görülmüştür.²⁹ Kıbrıs'a yapılan seferlerin mimarı konumunda olan Şam Valisi Muaviye b. Ebi Süfyan, Kıbrıs'ı İstanbul'un fethi için bir basamak olarak görmekteydi. Bu nedenle Hz. Ömer devrinde adanın fethi taleplerini dile getiren Muaviye'ye dönemin Mısır valisi olan Amr b. Âs tarafından verilen olumsuz rapor nedeniyle red cevabı verilmiştir. Hz. Osman döneminde bu talebini yineleyen Muaviye, kendisi ve eşi de mücahitlerle birlikte sefere katılması şartıyla izin alabilmiştir.³⁰ Nihayetinde 649 yılında Abdullah b. Kays komutasında adaya ilk sefer yapılmıştır. O dönemde Kıbrıs'ın merkezi komunda olan Salamis şehri yıkılmış, Müslümanlar tarafından ada yönetimi mağlup edilmiştir. Bu seferde adadaki İslam mührü konumunda olan Ümmü Haram bnt. Milhân, Larnaka şehri yakınında bineğinden düşerek şehit olmuş ve buraya defnedilmiştir. Müslümanlar

²⁷ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, 15.

²⁸ Işın Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/371.

²⁹ Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 306.

³⁰ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2011), 235-237.

ada sakinleri ile yıllık 7200 altın ödemeleri şartı ile antlaşma imzalayarak geri dönmüşlerdir.³¹ Sonrasında antlaşmanın bozulması nedeniyle Lübnan'dan bir grup Müslüman getirilerek adaya yerleştirilmiştir. Bunlar Yezid döneminde geri çağırılmalarına kadar adada kalmaya devam etmişlerdir. Bu dönemde Müslümanların adada bıraktığı eserler hakkındaki iddia ve görüşlere çalışmanın hayratlar kısmında değinilecektir.

Sonraki dönemlerde özellikle Müslümanlara karşı yapılan Haçlı seferlerinde bir üs görevi gören Kıbrıs adasında Bizans'ın gücünün kırılmasıyla kontrolü 1185 yılında Andronikos Komnenos ele geçirmiştir. 1191 yılında ise adanın kontrolü İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard'a geçmiştir. Burada kalma niyeti olamayan Richard adayı, Kudüs'ten Salahaddin Eyyubî tarafından çıkartılan Guy de Lusignan'a satmıştır. Ada üzerinde uzun süre hüküm süren Lüzinyanlılar adanın dört bir yanına önemli eserler inşa etmişlerdir. Günümüzde Lefkoşa ve Mağusa'da önemli birer cami olan Selimiye ve Lala Mustafa Paşa Camileri Osmanlı döneminde katedralden çevrilen Lüzinyan eserleridir.³² Adada feodal bir yönetim kurup kendi zengin grubunu oluşturup yerli halkı sömüren Fransız Lüzinyanlıların devri 1489 yılında Venediklilerin eline geçmesiyle son bulmuştur.³³ 1571 yılında Osmanlılar tarafından fethine kadar adada hüküm süren Katolik Venedikliler Kıbrıs'ı yalnızca bir ticaret merkezi olarak görmüşler ve Ortodoks yerli halka baskılar yapmaktan geri durmamışlardır. Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından alınmasında yerli halkın desteğinin yüksek olmasının nedenlerinin başında Venedikliler tarafından yapılan bu baskı ve zulüm gelmektedir.³⁴

³¹ el-Belâzürî, *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, 219-220.

³² Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)", 25/372.

³³ Demirkent, "Kıbrıs (Tarih)", 25/371.

³⁴ Ahmet C. Gazioğlu, "Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan Toplumlarına Tanınan Haklar", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Gazi Mağusa, 28 Ekim – 2 Kasım 1991*, ed. Güner Göktuğ-Sabahattin İsmail (Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1993), 215-229; Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, 16; M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2008)*, 3.

B. Osmanlı Devleti Zamanında Kıbrıs

16. asra gelindiğinde Anadolu, Suriye, Kuzey Afrika, Balkanlar gibi toprakları hâkimiyeti altına alan Osmanlı Devleti'nin stratejik bir konuma sahip Kıbrıs adasına ilgisiz kalması düşünülemezdi. Osmanlı ile Kıbrıs'ın ilk karşı karşıya geldiği olay 1486 yılında Memluklere karşı yapılacak olan seferde buranın üs olarak kullanılması isteğinin Venedikliler tarafından geri çevrilmesidir. Bunun neticesinde adaya Osmanlı donanması tarafından bazı sınırlı saldırılar düzenlenmiştir.³⁵ Sonrasında Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memluklere son vermesiyle Kıbrıs daha önce mağlup devlete verdiği vergiyi bu tarihten sonra Osmanlı'ya vermeye başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman, babası döneminde alınan 8000 duka vergiyi 10.000 dukaya çıkartmıştı.³⁶ II. Selim dönemine gelindiğinde birkaç nedenden dolayı Kıbrıs adasının Osmanlılar tarafından fethi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bunlardan bazıları; Venediklilerin Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşmalara rağmen adayı yerli ve Maltalı korsanlar tarafından bir sığınak olarak kullanılmasına göz yumması, onların da bölgeden geçen gerek hacılara gerekse ticaret ve devlet gemilerine saldırımları, dönemin Osmanlı devlet adamları arasındaki rekabet, Sultan Selim'in padişah olmasından dolayı bir yerin fethedilmesini istemesi, bazı tarihçilerin iddialarına göre Yahudi tüccar olan Josef Nasi'nin Kıbrıs'ı alıp oraya Yahudileri taşımak ve kendisinin de oranın kralı olmak istemesidir. Bütün bunların neticesinde Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'nin verdiği fetva ile Kıbrıs 1571 yılında Mağusa kalesinin fethiyle Osmanlı topraklarına katılmıştır.³⁷

Adanın alınmasıyla birlikte Osmanlı devlet teşkilat ve yönetimi burada tesis edilmiştir. Anadolu'dan Kıbrıs'a taşınan nüfusla birlikte adaya

³⁵ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977), 39.

³⁶ Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, 137.

³⁷ Cassel and Steinschneider, "Jüdische Typographie", Ersch and Gruber, *Encyc. section ii.*, part 28, pp. 37-40, 63. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/4623-constantinople> (07.08.2014), Kemal Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/374; Hüseyin Algül, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferi'nin Manevi Cephesi ve Ebüssuûd Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 37-42.

beylerbeyilik statüsü kazandırılmış ve ilk beylerbeyi olarak Muzaffer Paşa atanmıştır. Lefkoşa paşa sancağı olmak üzere adadan Magosa, Girne, Baf, Tuzla ve Hırsofu Anadolu'dan Alâiye, İçel, Sis, Tarsus, Trablusşam sancak olarak bağlanmıştır. Ayrıca ada kendi içinde de Lefkoşa, Tuzla, Mağusa, Limasol, Mesarya, Karpaz, Piskopi, Gilan, Pendaye, Omorfo, Girne, Evdim, Hırsofu, Baf, Kukla ve Lefke olmak üzere kazalara ayrılmıştır.³⁸ 1670 yılına kadar beylerbeyilik ile yönetilen adada savaş, kıtlık ve bazı isyanlar nedeniyle nüfus ve gelirin azalması sonucunda beylerbeyilik yıllığı ödenemeyecek duruma gelmiştir. Bu nedenle İstanbul adanın idaresini Kaptan Paşa'ya bırakmıştır. O da Kıbrıs'ı bir mütesellim yardımıyla idare etmiştir. 1685 yılında adada vergileri toplayan ağalardan dolayı baş gösteren sıkıntılar sonucunda III. Ahmed (ö. 1736) 1703 yılında veziriâzama has olarak vermiştir. Bu tarihten sonra adada bulunan mütesellimler yanında muhassıl denilen tahsildarlar da yönetime dâhil olmuşlardır. Muhassıllar adanın sivil valisi durumunda olan kişilerdi. 1745 yılında kısa bir süreliğine üç tuğluk bir paşa tarafından adanın yönetimi yapılmış olmakla birlikte bu yöntem uzun sürmemiş ve 1748 yılında eski yönetim şekli olan muhassıllığa devredilmiştir. Bu şekilde II. Mahmud devrine kadar yönetilen adada bundan sonra özellikle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. 1839 yılına kadar ada merkezden atanan muhassıllar tarafından idare edilmiştir.³⁹

V. VAKIF VE VAKIFLARLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Vakıf kelimesi Arapça و ق ف harflerinden türetilmiş sülâsi bir mastar olup sözlükte durmak, durdurmak, alıkoymak, hapsedmek anlamlarına gelmektedir. Çoğulu اوقاف evkâftır.⁴⁰ Vakıf kuran kişiye vâkif, vakfedilen mülke mevkûf, vakıftan faydalanana ise mevkûfun aleyh denilmektedir.⁴¹ Vakfın terim anlamı ise: *"bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynini Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten mü-*

³⁸ Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", 25/374-375.

³⁹ Harry C. Luke, *Türk İdaresinde Kıbrıs 1571-1878*, çev. Ali Çakıroğlu (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2014), 39-65; Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", 25/374-375.

⁴⁰ Ferit Devellioğlu (ed.), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2006), 1134.

⁴¹ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/476.

ebbeden menetmektir."⁴² ya da "*menâfi insanlara ait olur vechiyle bir aynı, Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten haps ve menetmektir.*"⁴³ şeklinde açıklanmıştır. Kısaca bir kişinin mâlik olduğu bir mülkü dinî, sosyal, hayrî amaçları gözeterek ve bu hizmetlere tahsis etmek üzere ebediyen kendi mülkü olmaktan çıkartması anlamlarına gelmektedir.⁴⁴

İnsanlar tarihin hiçbir devrinde yaratılış ve sosyal imkânlar gibi faktörlerden dolayı sağlık, zekâ, maddi olanak ve itibar bakımından eşit şartlara sahip olmamışlardır. Fıtrat itibariyle muhtaç olanın varlıklından bekleme ve varlıklı olanın da ihtiyaç sahibine yardımda bulunma duygusu gelişmiştir. Bu bağlamda İslam'dan önceki medeniyetlerde sosyal ve dinî etmenlerle insanların yararına bağışlanmış tarla, bağ, bahçe, çeşme, kuyu, köprü, ev vb. vakıf fiili mevcut olmasına rağmen İslam toplumunda ortaya çıktığı gibi hukuksal bir zemin ve ebedî bir müessese meydana getirilememiştir.⁴⁵ Müslümanlar kurmuş oldukları devletlerde ve yaşadıkları yabancı beldelerde, Kur'ân-ı Kerîm⁴⁶ ve hadislerde⁴⁷ kendilerine belirtilen yol istikametinde bir hayat tasavvuru üzere yaşamaya dikkat etmişlerdir. Kendilerine rehber edindikleri kaynakların ışığında gerek sevap kazanmak gerekse de sahip oldukları mülkleri korumak ya da istediği kişiye mirasından pay ayırmak için çok sayıda vakıf meydana getirmişlerdir.⁴⁸ İslam insanları hayır yaparken riya, kibir gibi fiillerden

⁴² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*. (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 4/284.

⁴³ Ali Himmet Berki, *Vakıflar* (İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1940), 40.

⁴⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

⁴⁵ Vakıfların menşei ve tarihte ortaya çıkışı hakkındaki tartışmalar için bkz: Ali Himmet Berki, "Vakıfların Hukuk, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 9-10; Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, 295-343; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983), 30-40.

⁴⁶ Vakıf kurumunu teşvik eden etmenler için bkz: el-Bakara, 2/83, el-Nisa, 4/36, el-Tevbe, 9/58, 60.

⁴⁷ "İnsan ölünce bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şeyde kesilmeyip devam eder: Sadaka-i câriye, faydalanılan ilim, öldükten sonra kendisine dua eden hayırlı bir evlat" Müslim b. el-Hâccac, *Sahihi Müslim*, ed. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyai't-Türaasi'l Arabi, 1956), "Vasiyye", 14.

⁴⁸ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 41.

uzak durmanın yanında mallarının iyisinden yapmalarını tavsiye etmektedir.⁴⁹ Bu bağlamda hayır yapmanın en makbul yönlerinden bir tanesi de insanlara en fazla ihtiyaç duydukları iyiliğin yapılmasıdır. Nitekim Ömer Hilmi Efendi bu konuda *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf* isimli çalışmasında, “Vakfın efdali nâsın kendüye eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olduğu bir şeyi vakfetmektir.” demektedir.⁵⁰ Bu düsturu kendilerine şiar edinen vâkıflar da mallarından nitelik ve nicelik olarak efdalini vakfetmişlerdir. İslam topraklarında Müslümanlar ile birlikte gayrimüslimler tarafından da şeriatın kendilerine izin verdiği çerçevede çok sayıda vakıf kurulmuştur.⁵¹ Her iki grup tarafından meydana getirilen vakıflar dinî, siyasî, toplumsal, kültürel ve manevi bakımdan insanları destekleyerek devamlılıklarını sağlamışlardır.⁵²

Vakıf kurma işlemi hukuki bir akit olduğundan kurulmasında belli şartların gerçekleşmiş olmasına dikkat edilmiştir. Öncelikle vakıf kuran kişi yani vâkıfta belli şartlar aranmıştır. Bunlar reşid, hür ve âkil bâliğ gibi sıfatlardır.⁵³ Üçüncü bölümde anlatılacağı üzere mevkûfta aranan şartlar, vakıflar konusunda İslam fukahâsı arasında en fazla tartışmaların olduğu konudur. Mevkûfta aranan en bariz özellikler vâkıfın mülkü olması ve aynı zamanda ‘ayn yani vakfedilirken mevcut olmasıdır. Bundan sonraki süreç vâkıfın kadı ve şahitler huzurunda bu niyetini ortaya koyması, şahitlerin de buna şehadet etmelerinden sonra vakfın kadı tarafından tescil edilmesiyle vakıf kurulmuş olmaktadır. Kadının onayından

⁴⁹ el-Bakara, 2/267.

⁵⁰ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf* (İstanbul: Matbâ-i Âmire, 1307), 15.

⁵¹ Eugenia Kermeli, “Ebû’s-Su’ûd’a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği”, çev. Özcan Özgen, *Vakıflar Dergisi* 34 (2010), 165-176; Belkıs Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (01 Mart 2015), 171-194; Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. yüzyıl)* (Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih (Yeni Çağ) Anabilim Dalı, Doktora, 2016); Soyalp Tamçelik-Mustafa Kemal Kasapoğlu, “Kıbrıs’ta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri (non-Muslim Foundations Constituted in Cyprus And Their Characteristics)”, *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları* (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2017), 279-338; Kenan Yıldız, “Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları”, *Osmanlı Araştırmaları* 54 (21 Haziran 2019), 141-198.

⁵² Yediyıldız, “Vakıf (Tarih)”, 42/480.

⁵³ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 17-18, mesele 53-57; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 174-186.

sonra vakfın tapu senedi hükmünde olan vakfiyenin bir nüshası şer'iyye sicillerine kaydedilmekte bir nüshası da vâkıfa verilmekteydi. Ömer Hilmi Efendi vakfiyeyi, “*Vakfa dâir vâkıfın takrir ve hâkimin tescîlini hâvi tanzîm olunan hucet-i şer'iyyedir.*”⁵⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Vâkıfın açıktan zikrettiği niyetini, vakfedilen menkul ve gayrimenkul ile hayrat hakkındaki bilgiler yanında elde edilecek kazancın ne şekilde ve kimlere harcanacağı gibi bilgileri içeren bu senetler, vakıfların devamlılığının sağlanması yanında dönemin toplumunu tanımada da önemli kaynaklardır.⁵⁵

Gerek Osmanlı gerekse kendilerinden önceki İslam uleması; vakıfları kurulma amacına, vakfedilen mülkün kaynağına, vakıfların yönetimine göre belli sınıflara ayırmışlardır. Bu gruplara dair açıklamalar daha önceki çalışmalarımızda ayrıntılı olarak işlendiğinden burada yalnızca kısaca tarif edilecektir.⁵⁶

⁵⁴ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 8, mesele 25.

⁵⁵ Osmanlı'da kurulan vakfiyeler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Yüksel, “Vakfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/467-469. Vakfiyeler genel olarak şu kısımlardan oluşmaktadır. 1. Tescil veya tasdik ibaresi: Kadının vakfı onaylaması demektir. 2. Davet: Allah'a hamdüsena ve resulüne salâtüselâmı ile ayet ve hadisler vakfetmenin öneminin edebî bir dil ile anlatıldığı bölümdür. 3. Vâkıfa dair bilgilerin bulunduğu bölüm: Bu kısımda vâkıf hakkında ismi, memleketi, anne ve baba ismi ile memleketi gibi bilgilerin verildiği bölümdür. 4. Mevkûfun tarifi: Vakfedilen mülkün cinsi, miktarı, nerede olduğu gibi bilgilerin olduğu kısımdır. 5. Vakıf şartları: Vâkıf tarafından vakfını kurarken mütevellî tarafından akarın kiralama şekli, kazanılan gallerin nerelere harcanacağı, kimlerin vakıfta görev yapacağı ve ne kadar ücret alacağı vb. şartların yazıldığı bölümdür. 6. Mütevellî tarifi: Vakfı yönetecek kişi olan mütevellinin kim ya da kimlerden olacağı hakkında bilgilerin olduğu bölümdür. Vakfiyelerde iki tür mütevellî bulunur. İlki vakfın tescil işlemlerinin tamamlanmasıyla görevi son bulur. Bundan sonraki mütevellî ise vâkıfın vakfiyede belirttiği kişi olmaktadır. 7. Vakıftan rüçü ve murâfaa bölümü: Bu bölüm mezhepler arası görüş farklılıklarından dolayı ortaya çıkan bir durumdur. Vâkıfın hayat-tayken ya da ölmesinden sonra vakıftan dönülmesine engel olunmak için yapılmıştır. Vâkıf vakfı kurduktan sonra kadıya başvurup vakfından geri dönmek istediğini belirtir. Kadı ise vakfın ebedi olduğuna dair imamların görüşlerini ortaya koyarak bu isteği reddeder. Böylece vakfın tescili tamamlanmış olur. 8. Beddua bölümü: Bu bölümde vâkıfın ortaya koyduğu şartlardan dönülmesi ya da vakfına yapılacak müdahaleler hakkında beddualar bulunmaktadır. 9. Tarih: Vakfiyenin bitiminde hicri tarih yazıyla Arapça olarak yazılır. 10. Şühûdü'l-hâl: Vakfın kadı huzurunda kuruluşunda şahit olan kişilerin isim ve mesleklerinin yazıldığı bölümdür.

⁵⁶ Siddık Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014), 21-28.

Vakıflar genel olarak amaçlarına göre hayrî vakıflar, ailevî ya da zürri ve yarı hayrî yarı ailevî vakıflar olmak üzere üçe ayrılmışlardır. Burada vâkıfın vakfını kurarken kimlere hizmet etmek istediğine göre sınıflama yapılmaktadır. Vâkıf kendisi ya da aile bireyleri için bir menfaat gözetmeden diğer insan ve hayvanların hizmetini gözetmişse hayrî vakıf, eğer kendisi ve çocuklarını amaç edinerek vakıf kurmuşsa ailevî ya da zürri vakıf, her iki gruba hizmeti amaçlamışsa yarı ailevî yarı hayrî vakıf kurmuş olmaktadır.⁵⁷ İslam hukuku bakımında ailevî/zürri vakıflar belli gruplar elinde mülk gibi korunmaya devam ettiğinden fukahâ nezdinde tartışmalıdır. Ancak Osmanlı ulemâsı bu konuda Hanefî imamlarından Ebû Yûsuf'u (ö. 182/798) takip etmiştir. O; vakıfların ebedi olduğunu düşünüp vâkıfın nesli kesintiye uğradıktan sonra hayrî vakıflarda olduğu gibi bu vakıfların da diğer insanların faydasına sunulma maslahatını göz önünde bulundurarak bu tür vakıflara onay vermiştir.⁵⁸

Vâkıfın sahip olduğu mülkün kaynağına göre vakıflar, sahih ve gayr-i sahih olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yönetimlerine göre ise vakıf bizzat atanan mütevellî tarafından idare ediliyorsa mülhak vakıflar, eğer vakıf idaresi tarafından idare ediliyorsa mazbut vakıflar, devletin üzerinde yönetme ve denetleme yetkisi olmadığı vakıflara da müstesna vakıflar denilmektedir. Kiralanmalarına göre ise vakıf; icare-i vahideli vakıflar, icareteynli vakıflar, mukâta'alı vakıflar ve gedik vakıflar olmak üzere dörde ayrılmaktadırlar. Çalışmamızda yeri geldikçe bu kavramlar açıklanarak vakıfların Kıbrıs'taki kullanımlarına değinilecektir.

⁵⁷ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 14-15; Yediyıldız, "Vakıf (Tarih)", 42/475.

⁵⁸ Ali Himmet Berki, *Vakıflar* (İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940), I/92.

BİRİNCİ BÖLÜM

1570-1826

YILLARI ARASINDA KIBRIS'TA VAKIF KURAN ŞAHISLAR VE ÖZELLİKLERİ

Sosyal bir varlık olan insan, yaratılışı itibari ile bütün ihtiyaçlarını yalnız başına karşılayamadığından dolayı topluluklar halinde yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk neticesinde bir araya gelen toplum, belirli bir düzen ve hiyerarşiye göre farklılıklar göstermektedir. Weber'e göre bir toplumda tabakaların oluşmasında ekonomik, siyasal iktidar ve toplumsal itibar etkili olmaktadır.⁵⁹ Bu öngörü İslam temayüllerine göre bir araya gelmiş ve yönetilmiş toplumlar için tam olarak uyumlu olmamakla beraber bize toplumu tanıma açısından fikir vermektedir.

Osmanlı toplumu incelendiğinde Batı'da bulunan rekabetçi tabakalaşma yerine İslam dininin temelini oluşturan kutsal kitap Kur'ân-ı Kerîm ve peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) ortaya koyduğu kriterler düzleminde oluşmuştur. *"O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır..."*⁶⁰ ayetinde de belirttiği gibi bu tabakalaşma bir sınama amacıyla olmuştur. Pratik hayatta da bu tabakalaşmalar değişmez değildir. Hz. Muhammed (sav) de toplumdaki ilişkiyi çoban ile sürüye benzeterek her çobanın (yönetici) sürüsünden (reâyâ) sorumlu olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Buradaki yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki

⁵⁹ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarın Yayınları, 2012).

⁶⁰ el-En'am, 6/165.

⁶¹ "Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr,

birbirlerine olan sorumluluktan ibarettir. Batı'da oluşan rekabetçi ve sınıfsal toplumların İslam toplumlarında ortaya çıkmasını Müslüman devletlerde var olan “*nizâm-ı âlem*” düşüncesi engellemiştir.⁶² İslam devletlerinde toplumu oluşturan katmanlar arasında katı değişmez sınırlar yoktur. Belli eğitim kademelerinden geçildikten ve başarı gösterildikten sonra zikredilen gruplar arası geçişlerin olması mümkündür.⁶³ Eserin bu kısmında Osmanlı Devleti zamanında Kıbrıs'ta vakıfların hangi grup mensupları tarafından kurulduğu incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde toplumu oluşturan insanları belli kategorilere göre sınıflandırmak mümkündür. Toplum; yönetenler ve yönetilenler bakımından “askerî” ve “reâyâ” olmak üzere iki temel gruba, dinî açıdan “Müslim” ve “gayrimüslim”, hukuksal olarak da “hür” ve “köle” olarak gruplandırılabilir.⁶⁴

Kıbrıs adası 1571 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra Beylerbeyilik⁶⁵ statüsüne getirilmiş, devletin sahip olduğu ku-

efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, (İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire, 1315), “Cum`a”, 11; “İstikrâz”, 20; “İtk”, 17, 19; “Vesâyâ”, 9; “Nikâh”, 81, 90; “Ahkâm”, 1.

⁶² Mehmet İpşişli, “Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Âlem”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10-11/1979-1980 (1981), 251.

⁶³ Cafer Paşa ibn Abdülmennan örneğinde olduğu gibi Osmanlı Devleti tebaasına bir köle olarak girip özgürlüğünü kazandıktan sonra Kıbrıs'ta Magosa Beyliği, Kıbrıs Beylerbeyliği ve Kaptan-ı Deryalığa kadar yükselmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Sıddık Korkmazer, “Frenk Cafer Paşa'nın Kıbrıs'ta Kurduğu İlk Vakfı ve Hizmetleri”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez-Halil Ortakçı (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, 2017), 257-278.

⁶⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 52; Padişahıtan aldıkları beratla görev ve yükümlülükleri belirtilen ve bu görevleri karşılığında vergi vermeden maaş alan kişilere topluca “askerî” denilmektedir. Bugünkü anlamda memur olan savaşı ve idareci bu kişiler, maaşlarını ya hazineden nakit olarak ya da devletin halktan alacağı vergileri tahsil ederek almaktaydılar. Reâyâ ise köylü ve şehirlilerden oluşan tüccar, çiftçi, zanaatkâr gibi üretimi sağlayan fakat askerî sınıfa boyun eğip itaat etmek zorunda olan insanlardan oluşmaktaydı. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559* (İstanbul: Eren Matbaacılık, 1979), 1/114-130.

⁶⁵ Kıbrıs ilk başlarda İstanbul'dan yetkileri çok geniş olarak atanan bir Beylerbeyi tarafından idare edilmiştir. Buna rağmen Beylerbeyi verdiği kararlarda Dîvân-ı Hümayun'a danışmak zorunda ya da buradan gelen kararlara göre hareket etmek

rumlar buraya ikame ettirilmiş ve adaya uygun gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden birisi de halkın Venedik döneminde tâbi olduğu feodal düzenden gelen katı sınıfçı yapı ile ilgiliydi. Osmanlı'nın Kıbrıs'ı almasından önce Venedik yönetiminde toplum genel itibari ile üç gruba ayrılmıştı. Bunların ilki adadaki idari ve iktisadi imkanları ellerinde bulundurup bütün hak ve yetkilere sahip olan Venedikli büyük mülk sahipleri olan asilzâdeler ve yüksek dereceli memurlardı. Bir alt katmanda ise İtalyan tüccarlar, orta dereceli memurlar ve Katolik kilisesi üyeleri bulunmaktaydı. En alt katmanda ise "serf" denilen üç gruba ayrılmış köle durumunda olan yerli halk yer almaktaydı.⁶⁶ Müslümanların eline geçtikten sonra adada Venedik ve önceki devletlerin bakiyesi olan Rum, Ermeni, Kıpti Hristiyanlar ile az sayıdaki Yahudilerden oluşan yerli halkın eski statüleri sona erdirilip gayrimüslim tebaa (reâyâ) olarak kabul edildiler. Bunlara "hakk-ı karar" ve "tapu resmi" adı altında devlete vergi vermeleri karşılığında ellerindeki ev ve bahçeler ile birlikte mirî araziye ekip biçme hakkı verildi.⁶⁷ Böylece Anadolu'dan getirilen Müslüman halk ile eşit statüye kavuşturuldular.⁶⁸ Bu durum tarih boyunca Kıbrıs'a hâkim olan medeniyetlerin sömürüp ikinci sınıf konumuna getirdiği gayrimüslim Kıbrıs halkını, ilk defa dışarıdan gelip adayı fetheden bir millet, halkından olanlarla ile haklar ve vergiler açısından eşit tutması yönünden dikkat çekicidir. Kıbrıs'ta, adanın 1571 tarihinde Osmanlı'ya geçişinden 1878'de İngilizlere kiralınmasına kadar geçen süre zarfında nüfus yoğunluğu belli dönemlerde farklılık arz etmekle beraber genel olarak gayrimüslimler nüfus olarak daha fazlaydı.

mecburiyetindeydi. Bu yüzden Dîvân-ı Hümâyun'da tutulan mühimme defterlerinde Kıbrıs Beylerbeyi'ne hitaben yazılmış çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 97.

⁶⁶ Claude Deleval Cobham, *Excerpta Cypria /Kıbrıs Yazıları: MS 23-1866*, çev. Ali Çakıroğlu-Vur Yektaoğlu (Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları, 2013), 199-200.

⁶⁷ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 91; Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", 25/375.

⁶⁸ George Hill, *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*, çev. Nazım Can Serbest (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 20; Nuri Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi: 1571-1878* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1994), 90; Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış* (Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000), 152.

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi devlete vergi veren Müslümanlar ile gayrimüslimler reâyâdan sayılmış ve araştırmacılar tarafından, toplumun genel olarak aşağıda verilen tabakalara ayrıldığı kabul edilmiştir.⁶⁹

Müslümanlar	Gayrimüslimler
Askerî Sınıf	Kilise Temsilcileri (Papaz, Kıbrıs Divan tercümanları)
Eşraf (Ağalar)	
Esnaf ve Tüccarlar	Zimmî Esnaf ve Tüccarlar
Köylüler	Köylüler
Köleler (Müslümanlara ait)	

Tablo 1: Osmanlı Döneminde Sınıfsal Gruplar

Tablo 1'de belirtilen gruplara giren kişiler aşağıda müstakil başlıklar altında ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Burada kısaca değinmek gerekirse tabloda en üst sırada bulunan askerî sınıf bizzat İstanbul tarafından verilen berat⁷⁰ ile tayin edilen idareci kişilerden oluşmaktaydı. Bunlar beylerbeyi, sancakbeyi, yeniçeri ağası, Lefkoşa Divan Üyeleri, kadılar vb. kişilerden müteşekkildi.⁷¹ Halkın diğer gruplarına göre yetkileri olmakla beraber kanun önünde Müslüman ya da gayrimüslim reâyâdan farkları yoktu. Nitekim gerek Müslüman halktan gerekse de özellikle kilise üyeleri tarafından İstanbul'a şikâyet edilen birçok yönetici hakkında tahki-

⁶⁹ Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi: 1571-1878*, 91; Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1998), 378.

⁷⁰ Bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan beratlar hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 5/ 472-73.

⁷¹ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 87-90.

katlar yapılmış ve bunun sonucunda görevden alınan yöneticiler olmuştur.⁷²

Burada askerî grup ile reâyâ arasında olup tam olarak konumunun belirlenmesi zor olanlar ise "eşraf/ağalar" dır. Bu gruba mensup kişiler genel olarak Lefkoşa'da yaşayan ve büyük toprak sahibi kişilerden müteşekkil olup bazı dönemlerde devlete ait vergileri de toplama haklarını elde etmişlerdi.⁷³ Bu kişiler aslında daha önce devletin askerî grubunda "ehli örf" ya da "ilmiye" sınıfına mensup olarak devlete hizmet etmiş ve emekli olduktan sonra adada kalmış ya da burada evlenip neslini burada devam ettirmiş zengin ve nüfuzlu kişilerdi.⁷⁴ Ancak ağa olarak adlandırılan bu kişilerin mensubu olduğu grubu tespit etmek bazen zor olduğundan vakfiyede hakkında daha önce yaptığı görev zikredilmiyor ya da başka bir kaynaktan kişinin görevi hakkında bir bilgi bulunmuyorsa bu kimseler reâyâ kısmında değerlendirildi. Aksi durumda mensubu olduğu askerî grupta hesaba katıldı.

Müslüman tabakada ortada sayılabilecek gruba mensup esnaf; daha çok Lefkoşa, Mağusa, Limasol gibi büyük kentlerde yaşayan ve lonca sistemiyle teşkilatlanan, kadı tarafından muhtesipler aracılığıyla denetlenen kişilerden oluşmaktaydı.⁷⁵ Muhtesiplik iltizama tabi olduğundan esnaftan maddi gücü yerinde olan kişiler tarafından satın alınabilmekteydi. Orta sınıf sayılan bir diğer Müslüman grup ise vakıflardan şehirli'lere göre daha az yararlanan köylülerdir. Mezkûr grup mensupları, öşür vergisi karşılığında mîrî araziye ekip biçme yanında sahip oldukları konut, bağ ve bahçeler ile ilgili de bazı vergiler vererek gerek çocuklarına miras bırakabilmekte gerekse vakfedebilmekteydiler.⁷⁶

Tablo 1'de işlenen köleler ise yalnızca Müslümanlar tarafından sahip olunabilmekle beraber adada sayıları sınırlıydı. Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerindeki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere daha çok Afrika kıtasından getirilen siyah tene sahip bireyler ile Rus, Çerkes, Macar gibi beyaz tene

⁷² 90 Numaralı Mühimme Defteri, BOA (DVNSMHHM.d.90, h. 127,128,129).

⁷³ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, 226-227; Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, 379.

⁷⁴ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, 147.

⁷⁵ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 104.

⁷⁶ Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi: 1571-1878*, 91-92.

sahip kişilerden oluşmaktaydı. Bir araştırmaya göre 1590-1640 yılları arasında sayıları 44'ü bulan bu köleler, hür bireyler ile aynı haklara sahip olmamakla beraber Şer'i hukuka tabi haklara sahiptiler.⁷⁷ Vakıf çiftliklerinde ya da vakıf idaresinde görev yapan utekâ yani âzâd edilmiş köleler özellikle eski bir köle olan Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın vakıflarında görülmektedir. Paşa, oluşturduğu ilk vakfında kendisinden sonra mütevelliliğin de utekâyâ geçmesi yanında vakıf mürtezikasının da gerekli şartları taşıması durumunda utekâdan seçilmesini şart koşmuştur.⁷⁸

Gayrimüslim reâyâdan oluşan insanları genel olarak üç grupta toplamak mümkündür. Bunların en üst kademesinde Venedik döneminde hakları gasp edilmiş Ortodoks Kilisesi'ne ait Başpiskoposlar, papazlar, ada Rumlarını temsilen Lefkoşa Divanında bulunan Divan Tercümanları ve Avrupalı ülkelerin konsolosluklarında görevli Dragomonlar bulunmaktaydı. Gayrimüslim reâyânın oluşturduğu diğer iki grup ise zimmî esnaf ve tüccarlar ile köylülerdir. Mezhepler arası çekişmelerden dolayı Katolik Venedikliler tarafından büyük baskılara maruz kalan Ortodoks Rumlara Osmanlı döneminde hakları iade edilerek, kiliseleri özerk bir yapı kazanmıştır. Kilise bu dönemden sonra Rumların temsilcisi konumuna gelmiştir.⁷⁹ Gayrimüslim kesimden vergi toplama yetkisi de verildiğinden büyük güç ve nüfuza sahip olan Kilise, belli dönemlerde devletin başına sorunlar da çıkartmıştır.⁸⁰ Gayrimüslim reâyâ askerlik gibi mecburi görevlerden muaf tutulduğundan ticaretle meşgul olmuşlardır. Köylülerin ürettikleri ürünlerin satışının yanı sıra Müslümanlara yasak olan faizle para verme işi olan tefecilik de yaparak zengin bir Rum esnafı ortaya çıkmıştır. Müslüman köylülerden farklı olmayan gayrimüslim köylüler de cizye ve haraç denilen vergiler dışında Müslümanların da

⁷⁷ Jennings, *Christians and muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean world*, 240-246; M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2009), 100-110.

⁷⁸ Sıddık Korkmaz, "Frenk Cafer Paşa'nın Kıbrıs'ta Kurduğu İlk Vakfı ve Hizmetleri", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, Halil Ortakçı, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, 2017, 269; *Frenk Cafer Paşa Vakfiyesi*, KKVD, 59-62.

⁷⁹ Hüseyin Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış* (Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi, 1959), 140-146; Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, 253-255.

⁸⁰ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 40; Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", 25/375.

verdikleri bağ, bahçe vergisi vererek toprak sahibi olabilmekte ve mülklerini miras olarak bırakabilmekteydiler.⁸¹

Osmanlı'nın 1571 tarihinde adanın fethini tamamlamasıyla diğer kurumlarla beraber ilk vakıflar da özellikle askerî grup mensubu ricâlin gayretleri ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Çalışma konusu olarak seçilen dönem içerisinde kurulmuş vakıflardan ulaşılabilen vakfiyeler ve vâkıflar belli bir sistematik içerisinde birbirini tamamlayan tablolar yardımıyla analiz edilmiştir.

		Vakıf Sayısı	%
Müslüman	Erkek	144	%54
	Kadın	54	%20
	Ortak Kurulmuş	9	%3
	Kurucusu Bilinmeyen	28	%10
	Toplam	235	%88
Gayrimüslim	Erkek	5	%2
	Kadın	5	%2
	Kurucusu Bilinmeyen Kilise Vakıfları	22	%8
	Toplam	32	%12
Genel Toplam		267	%100

Tablo 2: Dinlerine Göre Vâkıflar

Gerek Kıbrıs'ta, Kıbrıs Evkaf İdaresi Arşivi, Girne'deki KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi gerekse Türkiye'de, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İSAM'da bulunan Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'nde yapılan araştırma sonucunda Kıbrıs adasında 1570 ve 1826 yılları arasında Müslümanlar tarafından kurulan toplam

⁸¹ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşcu (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 134-135, 204 numaralı dipnot; DüNDAR, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, 308.

235 vakıf tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde tarihi sınırlama konulmadan adada toplamda gayrimüslimler tarafından 32 vakfın kurulduğu görülmüştür. Bu durumda toplam 267 vakfın %88'i Müslümanlar, %12'si de gayrimüslimler tarafından kurulmuştur. Cinsiyet bağlamında bakıldığında gayrimüslim vakıf kurucularında kadınlar ile erkekler arasında eşitlik varken Müslüman vâkıflar arasında ortak kurulan 9 vakıf dışında kurucusu tespit edilen vakıflardan erkeklerin kadınlardan neredeyse üç kata yakın daha fazla vakıf kurdukları görülmektedir. Gayrimüslimler tarafından kurulan toplam 32 vakıftan 10 tanesinin vakfiyesi elimizde mevcuttur. Geriye kalan 22 tanesinin ise vakfiyesi elimizde olmayıp Kıbrıs Şeri'yye Sicillerinde yalnızca kilise ismi zikredildiğinden vâkıf ismi tespit edilememiştir. Yapılan çalışmada gayrimüslimlerin vakıfları ayrı bir başlık altında inceleneneğinden buradaki hesaplamalarda genel olarak Müslümanlar tarafından kurulan vakıflar üzerinde durulmuştur. Mezkûr tarihler arasında Müslümanlar tarafından kurulan vakıflar bu kadar olmamakla beraber gayrimüslim vakıfları da muhakkak ki yukarıda verilen sayıdan ibaret değildir ve özel bir araştırmaya muhtaçtır.

Müslümanlar tarafından kurulan 235 vakıf arasında 69 vakfın vakfiyesine ulaşılammıştır. Bu vakıflardan 41 tanesinin kimler tarafından kurulduğu tespit edilirken 28 tanesinin ismi arşiv kayıtlarında câmi ya da mescid adıyla geçtiğinden kurucuları tespit edilememiştir. Müslümanlar tarafından kurulup vakfiyesi elimizde olan 9 vakıf da toplamda 182 kişinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur.

	Sayı	%
Erkek	144	%61
Kadın	54	%23
Ortak Kurulmuş	9	%4
Kurucusu Bilinmeyen	28	%12
Toplam	235	%100

Tablo 3: Genel Olarak Müslüman Vakıfları

Müslümanlar tarafından kurulan 235 vakıftan yalnızca 166 tanesinin vakfiyesine ulaşılmıştır. Vakfiyesine ulaşılan 27 vakıf ise 10 kişi tarafından kurulmuştur. Bu kişilerden; Silâhdar Bevvâbâ-ı Dergâh-ı Âlî es-Seyyid Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa tarafından 1 tanesi ortak olmak üzere toplam 5,⁸² Frenk Cafer Paşa Kıbrıs'ta görev yaptığı farklı tarihlerde 4,⁸³ Muhassıl Seyid Mehmed Emin Efendi tarafından 1 tanesi ortak olmak üzere 4, Çorlulu Ali Paşa (ö. 1123/1711) tarafından 2, Hacı Ebû Bekir Paşa tarafından 2, Muhassıl Hacı İsmail Ağa b. Ramazan tarafından 2, Dergâh-ı âlî Kapıcı Başı Hasan Ağa b. İsmail tarafından 2, Muhassıl Ahmed Raşid tarafından 2, Şerâibzâde el-Hâc Osman Ağa tarafından 2, vakıfları Maraş bölgesinde olmak üzere Bilal Ağa b. Hasan tarafından da 2 vakıf kurulmuştur.

Vâkıf sayısı hesaplanırken birden fazla vakıf kuranlar bir kişi olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda vakıf kurduğu tespit edilen vâkıf sayısı 183'tür. Toplamda 182 kişi de bir araya gelerek 9 vakıf kurmuşlardır. Bu bağlamda toplam 365 vakıf kurucusu tespit edilmiş ve aşağıdaki tabloda değerlendirilmiştir.

⁸² Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından 2000 yılında yapılan çalışmada Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa hakkında verilen bilgilerin bir kısmı yanlış ya da eksiktir. 234. sayfada 105 ve 107. numaralarda Seyyid Mehmed Emin Efendi es-Seyyid Mehmed adına verilen vakıflardan 105 numaralı belge 104 numarada Silahdâr Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa ile aynı vakfiyedir. 107 numarada verilen vakfiye ise yine Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa'ya ait olup Ağa'nın 104 numarada verilen mülklerinin tekrarından bahsedilmekte eklenti mülk bulunmamaktadır. (VGMA 747.325.233) Yine anı eserin 237. sayfasında Seyyid Mehmed Emin Efendi ibni es-Seyyid Mehmed adına verilen vakıf Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa'nın 1242 yılında kurduğu vakıftır. 240. sayfada 121 numarada verilen vakfiye de 116 numaralı vakfiye ile aynıdır. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs: (Nüfusu Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*., Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000, 232, 237,240.

⁸³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından 2000 yılında yayımlanan "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs" isimli çalışmada Sadrazam Abdullah Paşa tarafından kurulan 4 vakfın Kıbrıs ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Fakat Paşa'ya ait vakfiyeler incelendiğinde yalnızca 1 Şaban 1161/27 Temmuz 1748 tarihli olanı Kıbrıs adasında bulunan vakıf mülklerini ve hayratlarını içerdiği görülmektedir. Diğer 3 vakfiye ise Paşa'nın başka yerlerde vakfettiği mülkler ile hayratları içermektedir. *Abdullah Paşa Vakfiyesi* (VGMA, Kutu no:10, Def. no:1605, sayfa no: 1, sıra no: 1); *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, 220-221.

Vâkıflar			Cinsiyet	Sayı	Ara Toplam	Genel Oran	Sınıf Toplamı	Sınıf Oranı
Müslümanlar	Mesleği Belirtilenler	Askerî	E	161	163	%45	197	%54
			K	2				
		Askerî Yakınları	E	8	34	%9		
			K	26				
	Reâyâ	E	78	80	%22	80	%22	
		K	2					
	Mesleği Belli Olan Vâkıfların Toplamı						277	%76
	Mesleği Belirtilmeyen Vâkıfların Toplamı		E	46	88	%24	88	%24
			K	42				
	Genel Toplam					365	%100	

Tablo 4: Mensubu Olduğu Sınıfa Göre Vâkıflar

İnceleme konusu yaptığımız dönemde kurulan 207 vakıf, 365 vâkıf tarafından meydana getirilmiştir. Tespit edilen 365 vâkıftan 277'sinin mesleği zikredilmiştir. Bu da genel yüzdeler içerisinde %76 oranına karşılık gelmektedir. Mesleğini belirleyemediğimiz vâkıf sayısı ise 88'dir ve bu da genel yüzdeler içerisinde %24'lük dilime karşılık gelmektedir. Mesleği belirtilmeyen vâkıfların kurdukları vakıf akarlarına bakıldığı zaman bunların mevkuât açısından fazla zengin olmayan vakıflar ya da nukûd vakfı olduğu görülmektedir. Bu durum dikkate alındığında bunların reâyâ tarafından kurulması muhtemeldir. Mesleği belirtilmeyen 88 kişiden 15'inin isminin önünde "Hacı" sıfatını taşıdıkları görülmektedir. Bu sıfat bir meslek belirtmiyor olsa da bu kişilerin hac farızasını yerine getirebilecek kadar maddî refaha sahip olduklarını göstermektedir.

Yapılan tarama sonucunda arşiv belgelerinde özellikle de Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nde isimleri vâkıf adına değil de hayrat olan câmi ismi

ile anıldıklarından kurucusu tespit edilemeyen vakıf sayısı ise toplam 28'dir.⁸⁴ Bu da toplam vakıf içerisinde %12'lik kısma denk gelmektedir. Bu tür vakıflar yanında şer'iyeye sicilleri, vakıf defterleri, muhasebe kayıtları gibi arşiv kayıtlarında vâkıf ismi zikredilmesine karşın vakfiyesi elimize ulaşmamış 41 tane vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıfların genellikle ada üzerinde ilk kurulmuş olup askerî gruba mensup kişiler tarafından meydana getirilen vakıflar olduğu görülmektedir. Vakfiyesi elimizde olmayan, şüphesiz en önemli vakıf ise Kıbrıs fethi döneminde Osmanlı padişahu olup ada üzerinde mevkûfât açısından en zengin vâkıf olan II. Selim (ö. 982/1574)'e aittir. Bunun yanında Sefer Paşa, Okçuzâde Mehmet Paşa,⁸⁵ Arap Ahmet Paşa (ö.1578), Sinan Paşa gibi kişilerin ismini de zengin vakıf kurucuları olarak vermek mümkündür.⁸⁶ Bu vakıflara ait gerek akarât gerekse hayrât isimleri arşiv belgelerinden tespit edebilmektedir.

Mesleği belirtilen kişilerden 247'si erkek, 30'u da kadındır. Bunun yanında mesleği belirtilmeyen vâkıflardan 46'sının erkek, 42'sinin ise kadın olduğu görülmektedir. Yüzdelik dilime vurulduğunda ada üzerinde Müslümanlar tarafından kurulan vakıfların %80'i erkekler, %20'si de kadınlar tarafından kurulmuştur.

⁸⁴ Bu tür vakıflara örnek olarak Yeni Camii Vakfı KŞS 4, 178,237; Tahtakale Mescidi Evkafı KŞS 6, 185; KŞS 31, 132; Lefkoşa Cenk Köyü Mescidi Evkafı KŞS 6, 185.

⁸⁵ Sicili Osmanî'de bulunan bilgilere göre Mehmed Paşa, bir okçunun oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Aldığı eğitimden sonra Divânı Hümayunda kâtip olduktan sonra 1578 yılında Anadolu Defterdarı olur. Devamında reissülküttâp ve başdefterdarlık görevlerine getirilmiştir. Bu görevlerinin ardından bir ara görevlerinden azledilmekle birlikte daha sonra affedilerek Kıbrıs Beylerbeyi olmuştur. 1585 yılında Halep Beylerbeyi olmuş fakat 2 yıl sonra bu görevden de azledilmiştir. 1587 yılında vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani IV* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1605.

⁸⁶ KŞS 1-B, 55.

			Vakıf Kurucuları	Sayı	Toplam	%
			Padişah	1		
			Saray Mensubu	2		
Askerî	Ehl-i Örf		Sadrazam	6		
			Defterdar	2		
			Odabaşı	1		
			Serdar	2		
			Kaptan-ı Derya	1		
			Çelebi	3		
			Paşa	13		
			Beşe	4		
			Defter Kethüdası	1		
			Çorbacı/Çorbacı Ağa	3		
			Yasakçı	1		
			Yeniçeri Ağası	1		
			Kul Kethüdâsı	1		
			Muhassıl	9		
			Gümrük Emîni	1		
			Vali/Mutasarrıf	1		
			Çeribaşı/Ağa	2		
			Ağa	16		
			Başçavuş	2		
			Yeniçeri zâbiti	1		
			Za'im	2		
			Miralay	2		
			Emîru'l-Hac	1		
			Bey	2		
			Subaşı	2		
			Ruznâmçeci	2		
			Ruznâmçe-i Evvel	1		
			Çavuş	1		
				Toplam		87

		Ehl-i Örf Yakını	Muhassıl Eşi	2		
			Paşa Kızı	1		
			Beşe Eşi	1		
			Ağazâde	1		
			Ağa Kızı	4		
			Hâtun İsimli Nerede Olduğu Bilinmeyen Asker Eşi	12		
			Toplam		21	%6
		Ehl-i İlim	Şeyhülislâm	2		
			Kadı	5		
			Mahkeme Kâtibi	3		
			Kâtib	2		
			Maliye Kalemi	1		
			Molla Kadın	2		
			Efendi	44		
			Müftü	2		
			Hatib	1		
			İmam	2		
			Vaiz	1		
			Duacı	1		
			Molla	4		
			Muhzır/Ağa	1		
			Müderris	2		
		Toplam		73	%20	
		Ehl-i İlim Yakını	İmam Oğlu	1		
			Vaizzâde	1		
			Müezzinbaşızâde	1		
			Efendi Kızı	3		
			Müftü Kızı	1		
			Müftizâde	4		
		Toplam		11	%3	
		Tarikat Erbabı	Şeyh	3		
			Baba	1		
			Dede	1		
		Toplam		5	%1	

Reâyâ	Müslim	Yorgancı	4			
		Basmacı/Basmacı	8			
		Usta				
		Bakkal	2			
		Kahveci	1			
		Terzi	1			
		Attâr	1			
		Kasap	3			
		Debbağ	5			
		Dellal	1			
		Hancı	1			
		Demirci	1			
		Ağa	16			
		Kethüda	3			
		Yemenici	4			
		Çulha Usta	3			
		Babuççu/Pabuççu	2			
		Molla				
		Usta	1			
		Gümüş Sarraç	1			
		Hamamcı	1			
		Kazzaz	3			
		Tüccar	7			
		Sertüccar	2			
		Şeyhü's-seb'a ⁸⁷	1			
		Reâyâ Yakını	Sarrac Oğlu	2		
			Debbağzâde	1		
			Çulhazâde	1		
Zurnacı kızı	1					
Azatlı köle	1					
Çektirizâde	1					

⁸⁷ Kıbrıs'ta Şeyhü's-seb'a'lık için bkz. Mehmet Demiryürek, "Şeyh-i Seb'a'lık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 66 (2013), 17-42.

			Kethüda kızı	1		
			Toplam		80	%22
			Mesleği ve Unvanı Belirtilmeyen	42 Kadın 46 Erkek	88	%24
			Toplam		365	

Tablo 5: Mesleği Belli Olan Vâkıfların Toplu Dağılımı

I. ASKERÎ

1570 yılından 1826 yılına kadar geçen 256 yıllık süre zarfında kurulan vakıflar incelendiğinde vâkıfların mensubu olduğu gruplardaki oranın döneme göre değiştiği gözden kaçmamaktadır. Adanın ilk fethiyle beraber savaştan yeni çıkan bir toprağın harap oluşu ve adaya getirilen insanların vakıf kuracak durumları olmayışından bu hizmeti askerî gruba mensup kişilerin üstlenmesi gayet doğaldır. Dönemin padişahı II. Selim ve fâtihi Lala Mustafa Paşa'dan başlamak üzere Kıbrıs'ın ihyâsı için gerek adada görev yapan gerekse yapmayan birçok hayırsever devlet ricâli tarafından hayratlar meydana getirilmiş ve bu hayrâtın ayakta kalması için bizzat devlet ricâlinin sahip oldukları mülkler vakfedilmiştir. Ada üzerindeki vakıfların kurucuları meslek ve unvanlarına göre yukarıdaki Tablo 5'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

A. Padişah ve Yakınları

Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da vakıf kurucularına öncülük eden kişiler padişahlar, valideleri ve hanımları ile diğer saray mensupları olmuştur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde büyük vakıflar kurduğu gibi II. Selim de Kıbrıs fethedildiğinde büyük vakıf akarları ve hayratlar barındıran vakıflar kurmuştur. Osmanlı'da padişah ve hanedan üyeleri askerî grup ya da reâyâdan sayılmamasına rağmen bu çalışmada daha kolay işlenmesi için askerî grup arasında değerlendirilmiştir.

Ada üzerinde kurulan vakıflara bakıldığında ilk kurulan vakıfların ekseriyetinin askerî gruba ait olduğu yukarıda zikredilmiştir. İlk kurulan vakıflardan birisi de dönemin Sultanı II. Selim'e aittir. Gerek bu çalışma-

da gerekse başka uzmanların yaptığı bütün çalışmalara rağmen henüz vakfiyesi bulunamayan Padişah'ın vakfına ait hayrât ve akarât arşiv kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Adanın Müslümanların eline geçmesiyle beraber dönemin padişahu II. Selim, Lefkoşa surlar içerisinde bulunan ve Lüzinyanlılar tarafından Gotik nizamda inşa edilen St. Sophia Katedrali'ni camiye çevirtmiştir. 11 Rebûlâhir 978/12 Eylül 1570 yani fetihten henüz 3 gün sonra Kıbrıs Kadısı Ekmel Efendi, Dîvân-ı Hümâyûn'a bir mektup gönderip fethedilen Lefkoşa kale içinde bulunan en büyük kilisenin camiye çevrilerek 40 akçe karşılığında mütevelliliğinin Abdulgaffar'a verildiğini bildirmektedir. Böylece adada Müslümanlara ait ilk vakıf padişah adına Kıbrıs Kadısı Ekmel Efendi aracılığıyla kurulmuştur.⁸⁸ Bu bilgiden hareketle günümüzde Kıbrıs Evkâf İdare-si'nin ambleminde vakıfların adada kuruluş tarihini gösteren 1571 yılının hatalı olduğu söylenebilir.

Selimiye ya da Ayasofya adı verilen camiye 1572 yılında katedral olduğu dönemdeki mimarisi bozulmadan iki minare eklenmiştir. Camiye yakın olarak bir de medrese inşa ettiren Padişah, iki ayrı kayıt altında toplam 468 dükkân, 177 oda, 31 ev ve 22 mahzen vakfetmiştir.⁸⁹ Bu hesaplama Padişah'a ait yalnızca Lefkoşa'da kurulan Selimiye Camii vakfı için geçerlidir. Çünkü hesaplamada Lala Mustafa Paşa (ö. 988/1580) tarafından Sultan Selim'in Selimiye Camii vakfına aktarılmak üzere vakfedilen Büyük Hamam'ın gelirleri zikredilirken yine Paşa tarafından aynı vakfiye ile Değirmenlik'te Başpınar suyu üzerinde kurulmuş ve gelirleri Padişah'ın hayratlarından olan Mağusa'daki Küçük Selimiye Camii (Lala Mustafa Paşa Camii) için şart koşulan 31 değirmen zikredilmemiştir.⁹⁰ Bu da 1572 tarihli bu belgenin Padişah'a ait Kıbrıs'taki bütün vakıf akarlarını ve vakıf gelir giderlerini içermediğini göstermektedir.

1612-13 yıllarına ait bir muhasebe kaydında da vakfa ait Lefkoşa'da Büyük Han ve Yeni Han adlarında 1 han, birisi Girne diğeri Lefkoşa'da olmak üzere 2 bedesten, 2 kahvehâne ve 6 evin vakfa gelir sağladığı gö-

⁸⁸ 8 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHH. d.8, h. 1454).

⁸⁹ 64 Numaralı Tapu Tahrir Defteri, 441 b, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA); M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2009, 58-64.

⁹⁰ VGMA, 746, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, 182.

rülmektedir.⁹¹ Bu vakıfta 67 kişi görev yapmakta ve 1100/1799 yılına ait muhasebeye göre 163.080 akçe ücret almaktadırlar.⁹²

Padişah'ın Mağusa'daki hayratlarından günümüzdeki adı Lala Mustafa Paşa Camii eski adıyla Ayasofya-ı Sağır Camii, Venedik döneminde adanın en önemli katedrallerinden biri olan St. Nikolas Katedrali'dir. Adanın son fetih noktası olan Mağusa'nın 1571 yılında alınmasından sonra hasar gören katedral, tamir edilerek camiye çevrilmiş ve Cuma namazı Mağusa'da ilk defa burada kılınmıştır. Küçük Ayasofya Camii vakfı kurulurken katedralin eski vakfından olmak üzere 10 hâne, 2 mahzen, 8 dükkânı vardı. Bunlar aylık 675 akçeye kiraya verilmesine rağmen müstahdem ve caminin diğer masraflarını karşılamaya yetmediğinden ve aşağıda *Gayrimüslimler* başlığı altında açıklanacağı gibi kilise vakıfları Şer'an geçersiz olduğundan Mağusa'da Katoliklerden kalan 31 kiliseden 30'unun vakıf mülkleri olan toplamda 178 ev, 73 oda, 15 mahzen, 72 dükkân, 20 bostan ve 3 çayırılık zikredilen cami vakfına eklenmiştir. Bunların aylık geliri 5313 akçe idi. Bunun yanında vakfın mütevellisi Ahmed Bey'e görevine karşılık 20.000 akçelik bir hassın verilmesi Kıbrıs beylerbeyi tarafından uygun görülmüştür.⁹³ Fakat daha sonra İstanbul'dan gelen bir yazı ile mütevelliyeye has verilmesinin uygun olmadığı belirtilmiştir.⁹⁴ Arşiv kayıtlarından anlaşılıyor ki gerek Osmanlı gerekse İngiliz dönemi ve sonrasında Padişah'ın vakıflarından hem kiracı hem de hizmet etme ve hizmet alma bakımından her dinden insan faydalanmış ve faydalanmaya devam etmektedir.

⁹¹ Mehmet Demiryürek vd., "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfı Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme", *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez-Halil Ortakçı (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, 2017), 167.

⁹² *KŞS 1-B*, 55, h. 94.

⁹³ *16 Numaralı Mühimme Defteri*, (BOA, A. {DVNSMHM. d.16, h.304).

⁹⁴ 980 yılında günlük 40 akçe ile Lefkoşa Selimiye Camii vakfı mütevellisi Mehmed Bey'in vefat etmesi üzerine kimsenin bu ücret karşılığında müteveli olmak istememesi ve vakfın da zayıf düşmesi üzerine Beylerbeyi Kıbrıs'a bağlı olan İçel'de 5245 akçe ile Kıbrıs Çavuşlarından Hacı Kasım'a verilecek tımar karşılığında mütevellilik görevi verilmesini İstanbul'a soruyor. Gelen cevapta mütevellilik görevine karşılık tımar verilmesinin yasak olduğu, vakfın gelir gider hesabının iyi yapılması ve vakıfta görevini layıkı ile yapmayanların yerine başkalarının alınması istenmektedir. *19 Numaralı Mühimme Defteri*, (BOA, A. {DVNSMHM. d.19. h. 384).

Saraya mensup olup Kıbrıs'ta vakıf mülkü bulunan bir diğer kişi ise Osmanlı'nın 14. Padişahı I. Ahmed'in eşi ve IV. Murad ile I. İbrahim'in anneleri Çinili Valide Sultan olarak da bilinen Mahpeyker Kösem Sultan (ö. 1061/1651)'dir. 17. asırda özellikle oğullarının küçük yaşta tahta çıkmasını da fırsat bilip devlet işlerinde etkili olan Çinili Valide Sultan, İstanbul'da Üsküdar merkez olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde vakıflar kurmuştur. 1 Zilkâde 1039/12 Haziran 1630 tarihli vakfiye ile Kıbrıs'ın Baf kazasında binlerce dönüm arazi, bunlara bağlı olarak hayvan ve gayrimenkul vakfetmiştir. Kıbrıs'ta vakfedilmiş çiftliklerinin isimleri Kukla, Mamonya, Aşşelya ve Podima'dır. Bu vakıflar Üsküdar'da bulunan Çinili Valide Sultan vakıflarına bağlı olup İstanbul'dan gönderilen bir kişi tarafından özel olarak yönetilmiş ve vergiden muaf tutulmuştur.⁹⁵

Bu iki vakıf dışında İstanbul'da Haremeyn vakıflarından olup Omorfa'da aynı isimde bir çiftliği mevcut olan Ayşe Sultan⁹⁶ ve kocası Gazi İbrahim Paşa (ö. 1010/1601) vakıfları da mevcuttur.⁹⁷ 1 Şaban 1011/21 Haziran 1602 yılında oluşturduğu ilk vakfiyesinde İstanbul'da 25 oda, 1 kayıkhaneye, 2 menzil, 2 bakkal dükkânı, 1 arsa, 1 bahçe, Rume- li'de 4 değirmen, Filibe'de 8000 baş koyun ve Kıbrıs'ta da bir çiftlik vakfetmiştir.⁹⁸ Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nden anlıyoruz ki bu çiftlik Ayşe Sultan'ın yeğeni olan dönemin padişahı I. Ahmed tarafından kendisine mülknâme ile verilerek Ayşe Sultan tarafından kendisi ve eşi Gazi İbrahim Paşa adına vakfedilmiştir.⁹⁹ Omorfa'da 30 oda, 2 ahır, samanlık, keş ambarı, 3 mahzen, meyveli ağaçlar içeren sulu bahçe, 10 çift kara sığır öküz ile 10 kısrak içeren çiftlikle beraber sayıları deftere kayıtlı reâyâ ile Haremeyni Muhteremeyn vakıfları içine kaydedilen vakıf, adaya gönderilen mültezimler tarafından idare edilmişlerdir.¹⁰⁰ Hicrî 1124/1713 tari-

⁹⁵ KŞS 15, 220, h. 666.

⁹⁶ Zikri geçen Ayşe Sultan'ın III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan olması gerekmektedir. Kocası da Damad İbrahim Paşa Rumeli Beylerbeyliği ve Mısır'da görev yapmıştır. Aykut Nezihî, "Damad İbrahim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 8/440).

⁹⁷ KŞS 8, 24, h. 166; KŞS 26, 147, h. 322.

⁹⁸ Fethi Kayalı, *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri* (İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990), 29.

⁹⁹ KŞS 15, 118, h. 429.

¹⁰⁰ KŞS 26, 147, h. 322.

hinde de mültezimlik görevi Mahmud Ağa ibn Mehmed tarafından 7 yıllığına üstlenilmiştir.

Yine Omorfa'da kurulan ilk camilerden birisi olan Omorfa Camii ve sıbyan mektebi de adanın ilk fetih yıllarında İbrahim Paşa adında bir kişi tarafından kurulmuştur. Vakfiyesi elimizde olmayan ve şer'iyye sicillerinden anlaşıldığına göre hayratlarını ayakta tutmaya çalışan vâkıf, farklı yerlerde olmak üzere 207 dönüm mülkü ile birlikte Omorfa'da 1, Viza-ca(?) isimli köyde 1, Lefke'de 3, Koloş'da 1, Piskopi'ye bağlı Kandu isimli köyde de 1 olmak üzere toplam 7 değirmenini vakfetmiştir. Bu değirmen ve tarlalardan 1159/1746 yılında elde edilen bir yıllık gelir 2270 akçedir. Bunun yanında 87 kişide vakfa ait toplam 1344 sikke borç para bulunmaktadır. Vakıfta görevli 11 kişinin günlük ücreti de 89 akçedir.¹⁰¹ Bu vakfın da Ayşe Sultan'ın eşi İbrahim Paşa'ya ait olması muhtemeldir.

Yukarıda sayılan vâkıfların dışında adada vakfettiği herhangi bir mülkü ya da Kıbrıs'taki hayratlara aktarılmış bir geliri olmamasına rağmen, başka yerde kurmuş olduğu vakıflarını desteklemek üzere Kıbrıs mukâta'asından kendi vakfına gelir ayrılan padişah bulunmaktadır. 1162/1749 tarihli hattı hümayunda, Fatih Sultan Mehmed Han'ın (ö. 886/1481) İstanbul'da kurduğu cami, medrese vb. hayratları içeren vakfının zayıf düştüğü ve Veziriazam Seyyid Abdullah Paşa'nın iltiması ile Kıbrıs Harir Mizanı Mukâta'atında yıllık 4990 kuruş olan mukâta'atın mezkûr vakfa bağlandığı belirtilmektedir.¹⁰² 1211/1797 yılına gelindiğinde mukâta'a Arap Ahmed Paşa vakıflarının mütevellisi el-Hâc Ahmed Aziz Efendi tarafından yıllık 5853 kuruşa iltizama alınmıştır.¹⁰³ Yine aynı şekilde Kıbrıs'ta bulunan pamuk mukâta'ası da Padişah'ın vakıflarına verildiği, 1207/1793 yılındaki bir karara göre pamuk ihracatının yalnızca İskele Limanı'ndan olacağı ve iltizamın Ahmed Bey adındaki bir kişi tarafından yapılacağı görülmektedir.¹⁰⁴ Mukâta'alar devlete ait bir gelirin kiralınması şeklinde olduğundan ve Kıbrıs adasındaki hayır kurumları ile bir ilgisi bulunmadığından Fatih Sultan Mehmed vâkıflar içerisinde değerlendirilmemiştir.

¹⁰¹ KŞS 16, 135-136, h. 214.

¹⁰² *Fatih Sultan Mehmed Kıbrıs Mukaatası*, BOA (C.EV. 481-24316).

¹⁰³ *Fatih Sultan Mehmed Kıbrıs Mukaatası*, BOA (C.BLD. 16. 752).

¹⁰⁴ KŞS 21, 234-35, h. 533, 354, 535.

B. Ehl-i Örf (Ehl-i Seyf)

Ehl-i örf, padişah ve ailesi dışında devletin işleyişini ve güvenliğini sağlayan gerek silahlı gerekse sivil bürokratlara verilen isimdir. Kıbrıs adasında da özellikle ilk vakıf kurucuları arasında bu gruba mensup çok sayıda vâkıfın olduğu görülmektedir. Devlet kadrolarında maaş karşılığında görev yapan ehl-i örf mensup kişiler ve yakınlarından 107 kişi adada vakıflar tesis etmişlerdir. Bunların içerisinde 6'sı sadrazam, 2'si defterdar, 2'si serdar, 1'i kaptan-ı deryâ, 3'ü çelebi, 13'ü paşa, 4'ü beşe, 1'i defter kethüdası, 3'ü çorbacı, 2'si sancak beyi, 1'i yeniçeri ağası, 1'i yeniçeri kethüdası, 9'u muhassıl, 1'i gümrük emini, 1'i vali/mutasarrıf, 2'si çeribaşı/ağa, 16'sı ağa, 2'si başçavuş, 1'i yeniçeri zâbiti, 2'si za'im, 2'si miralay, 1'i emirü'l hac, 1'i muhassıl kethüdası, 2'si subaşı, 2'si ruznamceci ve 1'i çavuş unvanına sahiptir.

Bu vâkıflardan bazıları yalnız başına binlerce dönüm mülk, çiftlikler, camiler, hanlar, hamamlar, medreseler vakfederken bazıları bir caminin aydınlatılması ya da mübarek günlerde hatim indirilmesi, mevlit okutulması için küçük bir ev, bir dükkân ya da küçük bir meblağ para vakfetmişlerdir. Bunun yanında bir medrese ya da bir cami gibi hayır kuruluşunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere birden fazla hayırseverin bir araya gelerek vakıflar kurdukları görülmüştür. Verilenlerden ilkinde örnek Lala Mustafa Paşa, Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan, Arap Ahmed Paşa (ö. 1578), Sadrazam Abdullah Paşa, ikinci gruba da Lefkoşa'nın Kaymaklı köyünden Musa Beşe'nin 1019/1610 yılında aynı köydeki mescid için kurduğu 2000 akçelik para vakfını örnek olarak verebiliriz.¹⁰⁵ Üçüncü gruba ise dönemin Lefkoşa müftüsü Hüseyin Efendi b. Hacı Mehmed Ağa, Çorbacı Ahmed Ağa b. Mehmed Ağa, Başçavuş İsmail Ağa ve farklı gruplara mensup 31 hayırsever daha tarafından toplam 1410 kuruş bağışlanarak Haydar Paşa Camii'nde Kur'ân-ı Kerîm okutulması ve görevlilerin masraflarını karşılamak üzere kurdukları vakıf örnek olarak verilebilir.¹⁰⁶

Ehl-i örf mensup kişilerin yanı sıra bunların aileleri tarafından da vakıflar kurulmuştur. Bu tür vâkıflar tarafından kurulmuş ve elimizde

¹⁰⁵ KŞS 3, 120, h. 715.

¹⁰⁶ KKVD, 18, h. 10.

vakfiyesi bulunan 15 tane müstakil vakıf ve toplu olarak kurulan vakıfların içerisinde de 6 ehl-i örf mensup kişinin yakınları bulunmaktadır. Ehl-i örf yakını tarafından müstakil olarak kurulan vakıflardan 14 tanesi kadınlar 1 tanesi ise erkek tarafından kurulmuştur.¹⁰⁷

Vakıf kurucularından özellikle kadınlar ya babalarının künyesi ya da eşlerinin künyesi ile adlandırılmışlardır. Bunun yanında askerî sınıfa mensup olan kişilerin eşleri tarafından kurulan vakıflarda vâkıfın isminin sonuna muhakkak "hâtun" unvanının kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁸ Araştırma konusu yapılan dönemde mesleği belirtilmeyip isminin arkasından "hâtun" unvanını kullanan 9 vâkıftan 1'i muhassıl eşi¹⁰⁹, 1'i beşe eşi, 2'si ağa eşi ve 5'inin de babasının isminde ağa unvanı olduğu görülmüştür.

C. Ehl-i İlm (İlmiye)

Osmanlı idarî sisteminde askerî sınıfın bir diğer kolunu oluşturan ehl-i ilim ya da bir başka ismi ile ilmiye, devletin eğitim öğretim ve adlî işleriyle meşgul olan bireylerin oluşturduğu grubun adıdır. Bu gruba mensup olan kişiler, klasik İslâmî eğitim kurumu olan medreselerde usulüne uygun tahsilden sonra icâzetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva, başlıca dinî hizmetler ve nihayet merkezî bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarında görev alan kişilerden müteşekkildi.¹¹⁰ Bu grubun en önde gelen temsilcisi dinî kanunların en büyük yorumlayıcısı olup devlet hiyerarşisinde sadrazamın hemen yanında bulunan şeyhülislamdır.¹¹¹ Gerek devlet gerekse halk nazarında kendilerine hem sosyo-ekonomik hem hukukî ve siyasî olarak bir sınır çizilerek sınıflan-

¹⁰⁷ Arab Ahmed Paşa Mahallesi'nde Sâkin Emir Ağazâde Seyyid Ali Ağa hicri 1150/1738 yılında 450 kuruşunu vakfederek mütevelliliğine Molla Ahmed b. Mehmed'i tayin etmiştir. KŞS 15, 30, h. 139.

¹⁰⁸ Alkan, *Adana vakıfları*, 74.

¹⁰⁹ Belkıs Hâtun binti Ferruh Ağa tarafından 12 Rebîü'l-âhir 1059 tarihinde kurulan vakıf ile Piskopî'de bulunan toplam yüz elli iki dönüm arazisi ile altı dönümlük bahçesini müstemilatıyla birlikte Ayasofya Camii'nde Yâsin-i Şerif, Mevlid okutulup hatim indirilmesi şartıyla vakfetmiştir. Bkz *Belkıs Hatun binti Ferruh Ağa Vakfiyesi* (Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Osmanlıca Koleksiyonu, No: 3532).

¹¹⁰ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/141.

¹¹¹ Yediylıdız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 162.

dırılmaları zor olan ulemâ,¹¹² genel olarak “Efendi, Molla ve Seyda¹¹³” unvanlarını kullanıp mektep, medrese ve camilerde dersler vererek halkın manevî anlamda eğitilmesi yanında yeni ve daha iyi durumda olan âlimlerin yetişmesini amaç edinmişlerdir.

Kıbrıs'ta fetih henüz tamamlanmadan Lala Mustafa Paşa'nın emriyle ada üzerinde klasik Osmanlı devlet sistemi kurumlarının kurulmaya başlandığı görülmektedir. Kıbrıs Fâtîhi Mustafa Paşa'nın Ruznamçe defterinden anlaşıldığına göre Lefkoşa'nın fethiyle beraber Kıbrıs Beylerbeyi statüsüne getirilmiş ve ehl-i seyfiyeden Muzaffer Paşa ilk beylerbeyi olarak, ilmiyeye mensup Kâmil Efendi adalet işlerini yürütecek kişi olan kadı olarak, yargılama sürecinde etkisi olmamakla beraber verilecek hükümlerin Şer'an uygun olup olmadığı konularında fetva vermek üzere Ekmeleddin Efendi de müftü olarak atanmıştır.¹¹⁴ Adada bulunan Hristiyan tebaanın lideri konumunda olan piskoposa karşı İslam tebaasının lideri ve eğitim işlerini sürdürmek üzere daha sonradan kendisine “*şeyhülislam*” denilecek müftüler görev yapmışlardır. İlk müftü Ekmeleddin Efendi aynı zamanda adada kurulan ilk vakıflardan olan Sultan Selim'in Selimiye Camii Vakfı'ndan, bu vakfa ait Büyük Medrese'de yetiştirilecek öğrencilerden ve bu öğrencilerin alacağı vazifelerden sorumluydu.¹¹⁵ Kıbrıs'ta mahkeme görevlileri arasında olup aynı zamanda vâkıf tarafından oluşturulan vakıfların uygunluğu hakkında karar veren mercide bulunan kadıların 5 adet vakıf kurduğu görülmektedir. Mahkemede görevli diğer kişilerden 3 kâtib, 1 muhızır (mübaşir) farklı kişilerle bir araya gelerek vakıf tesis edenler arasında yer almışlardır. Ulemâdan olup gerek yaygın eğitim kurumları olan cami ve tekkeler gerekse örgün eğitim kurumları olan medreseler ve mekteplerde ders verdiklerinden

¹¹² Ejder Ulutaş, “Türkiye Taşrasında Siyasetin Şeyh Hali: Emre Ailesi”, *Tarihî ve Kültürel Dokusuyla Koşak*, ed. Mehmet Salmazzem, Çizgi Kitabevi Yayınları 921 (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 140.

¹¹³ Yalar, “Seyda” kelimesinin yalnızca Kürtler arasında ulemâdan olan kişiler için kullanıldığını iddia etmektedir. Mehmet Yalar, “Seyda, Mela ve Feqilerin Bölgenin Dini ve Kültürel Hayatındaki Yeri”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013), 459.

¹¹⁴ Kemal Çiçek, “Kıbrıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/375.

¹¹⁵ Sultan Selim vakıflarına ait Selimiye Camii'nin yanında Büyük Medrese adında bir de medrese kurulmuştur. Halil Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi”, *Belgeler Dergisi* 4/7/8 (1967), 17.

halk tarafından itibar sahibi olan kişiler ve yakınları tarafından da birçok vakıf kurulmuştur. Bunlardan camilerde görev yapan 2 imam, 1 hatibin yanında mekteb ve medreselerde görev yapan 2'si kadın olmak üzere 6 molla, 2 müderris ve ilmiyeden olup görevlerini tam olarak tespit edemediğimiz 44 "efendi" unvanına sahip vâkıf bulunmaktadır. Ehl-i ilim grubuna mensup toplam 73 kişi tarafından vakıf kurulmuştur. Bunun yanında isminde müftü kızı, imam oğlu, efendi kızı vb. unvanlar da kullanılan 11 kişi vardır.

İlmiye sınıfına mensup olan kişiler yaptıkları görevler sonucunda elde ettikleri kazanımlar veya padişahıtan aldıkları temliknâmeler sayesinde edindikleri mülkleri vakfetmişlerdir. İleride de göreceğimiz gibi vakıflardan en fazla istifade eden grup da ehl-i ilimdir. Çünkü bu gruba girenler gerek İslam'ın gerekse de Osmanlı Devleti'nin ilme önem vermesinden dolayı itibar görmüşlerdir. Vakıf kurucuları da elde edecekleri sevabı ve itibarı göz önünde bulundurarak vakıf gelirlerini bu grubun hizmetine sunmuşlardır.

Ada üzerinde görev yapıp vakıf kuran kişilerle birlikte adada görev yapmadıkları halde Kıbrıs'ta sahibi oldukları mülkleri kurdukları vakıfların içine katan kişiler de vardır. Bunların arasında ilmiye sınıfından olup aynı zamanda Dîvân-ı Humâyûn üyesi olan şahıslardan biri de Sultan III. Murad'a hocalık yapan Osmanlı Devleti'nin 24. Şeyhülislamı Hoca Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1008/1599) büyük oğlu Hoca Sâdeddinzâde Mehmet Çelebi Efendi'dir.¹¹⁶ Kendisi de babası gibi şeyhülislamlık görevinde bulunan bu zât 1020/1611 yılının Recep/Ekim ayınının başlarına denk gelen tarihte oluşturduğu vakfiyesiyle Kıbrıs'tan adını zikretmediği köyde tarlalar, evler, köleler, cariyeler, hayvanlar, zirâi aletler ve yaylak ile mezraları vakfetmiştir.¹¹⁷

Yapılan akademik çalışmalarda Kıbrıs'ta müftülük yapan ve vâkıf olan Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi'nin 1016/1607'li yıllarda adada müftülük görevi yapan Sâdeddin Efendi b. Ekmeleddin Efendi'nin oğlu

¹¹⁶ Abdurrahman Daş, *Osmanlılarda Münşead Geleneği, Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2003), 108.

¹¹⁷ *Hoca Sâdeddinzâde Mehmet Çelebi Efendi Vakfı*, VGMA (Def. No: 573, sayf. 127, sıra. 28).

olduğu iddia edilmektedir.¹¹⁸ Bu iddianın aksine Ahmed Efendi'nin, Sâdeddin Efendi b. Hasan Can Efendi'nin oğlu olma ihtimali daha yüksektir. Araştırmacılar tarafından yapılan bu iddianın isim benzerliğinden kaynaklandığı muhtemeldir. Ahmed Efendi, Sâdeddin Efendi b. Hasan Can Efendi'nin oğlu olma ihtimali aşağıda belirtilen durumlardan kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi Ahmed Efendi b. Sâdeddin'e IV. Murad tarafından verilen 1043/1633 tarihli mülknâmede rahmetli babası Sâdeddin Efendi'den kendisine kan yolu ile, yerleri ve miktarları belirtilen mülklerin kaldığını ve buraların Haremeyn-i Şerifeyn'e vakfetmek üzere kendisine bağışlanmasını istemektedir.¹¹⁹ Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi zikredilen mülkleri hicrî 1052/1642 tarihinde vakfetmiştir.¹²⁰ Vakfiyede vakıf şartlarından bir tanesi de ada üzerinde farklı isimlerle anılan ve babası tarafından inşa edilen Küçük Medrese'de ders veren muallime günde 10 akçe ve fakir öğrencilerinden 10 tanesine de günlük üçer akçe verilmesidir.¹²¹ Bu medresenin yapılış tarihine bakıldığı zaman hicrî 987/1578 olduğu görülmektedir.¹²² Medresenin adanın fethinden bu kadar kısa zaman sonra yapılmış olması ve Sâdeddin Efendi b. Mevlâna Ekmeleddin Efendi'nin ise adada görev yapış tarihi hakkındaki ilk belgenin 1607¹²³ tarihli olması, Ahmed Efendi'nin Sâdeddin Efendi b. Mevlâna Ekmeleddin Efendi'nin oğlu olma ihtimalini zorlaştırmaktadır. Ahmed Efendi'nin, Sâdeddin Efendi b. Hasan Can Efendi'nin oğlu olduğunu düşündüren diğer neden ise Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan bir belgedir. Söz konusu kayıta Sâdeddin Efendi b. Hasan Can'ın ada üzerinde kendisine ait mülklerinin olduğu ve bu mülklerden Lefkoşa'da bulunan Küçük Hamamı'nı ve bunun tamamlayıcı kısımları ve haklarını Kıbrıs Defterdarı Bali Efendi vekâleti ile Korkud Efendi'ye 60.000 akçeye sattığı görülmektedir.¹²⁴ Bunun yanında Sâdeddin Efendi b. Hasan Can

¹¹⁸ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878)", *Turkish Studies-İntertanionalPeriodicalfor The Languages, Literature and History of Turkish or Turkie* 8/7 (2013), 647; Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, 70-73.

¹¹⁹ *Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi Mülknamesi*, Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (Osmanlıca Koleksiyonu, 12 Numaralı Berat).

¹²⁰ Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi Vakfiyesi KŞS 6, 167-69, h. 408.

¹²¹ KŞS 6, 168, h. 408.

¹²² Hasan Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi 1571-1968* (Kıbrıs, 1969), 33.

¹²³ Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878)", 467.

¹²⁴ KŞS 1-A, 302, h. 1096.

Efendi'nin büyük oğlu Çelebi Müftü Mehmed Efendi'nin¹²⁵ de adada vakıflarının olması bu iddiayı güçlendirmektedir. Bu durumu destekleyen bir diğer delil ise Sâdeddin Efendi b. Hasan Can Efendi'nin Esad Efendi diye bir oğlu¹²⁶ ile aynı isimde Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi'nin de bir kardeşinin¹²⁷ olmasıdır. Babaları gibi kendileri de devletin önemli kademelerinde bulunan Sâdeddinzâdelerin devlet yöneticileri ile iyi geçindiği ve büyük vakıflar kurmanın yollarını buldukları vakfiyelerden anlaşılmaktadır.

Elde bulunan vakfiyeler dışında şer'iyeye sicillerinde de ulemâdan bazı kişilere ait vakıf akarları hakkında bilgi bulunmaktadır. 29 Recep 1019/17 Ekim 1610 tarihli bir hükümde Şeyhülislam Müftü Sâdeddin Efendi tarafından Mevlevî Tekkesi'ne bağışlanmış mülklerden Attarlar çarşısında bulunan börekçi dükkânın yanındaki boş arazinin, Toma adındaki bir zimmîye vakıf mütevellisi Derviş Yusuf tarafından kiralandığı görülmektedir.¹²⁸ Bir başka kayıta da Sâdeddin Efendi tarafından Ayasofya Camii yakınında bulunan bir börekçi dükkânının kirasının Mevlevî Tekkesi'nde bulunan mesnevihâna aylık 600 kuruş verilmek üzere vakfedildiği görülmektedir.¹²⁹

Padişahlardan mülknâmeler ile mülk edinmek takdir edilir ki kolay değildir. Bunun için saray ricâli ve Padişah nezdinde itibar sahibi olmak gerekmektedir. Bu da askerî ya da ilmî anlamda kendini saraya ispat etmek ve takdir kazanmak yoluyla olabilir. Kıbrıs gibi merkeze çok da yakın olmayan bir beldede yalnızca kadılık yapan bir kişinin saray nezdinde itibar kazanması pek mümkün gözükmemektedir.

D. Tarikat Erbabı ve Sâdât

Yaptıkları görev ve hizmet olarak ilmiyeden ayırmanın pek de mümkün olmadığı bir diğer grup da tarikat erbabıdır. Devlet topraklarında bulunan farklı tarikatlara mensup “şeyh, derviş, dede, baba, pîr, sofî” gibi vakıf kurucularının halk nazarındaki itibarları diğer askerî mensup-

¹²⁵ Çelebi Müftü Mehmet Efendi Vakfiyesi, VGMA (573 Def, sayfa 127, Sıra 28).

¹²⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, ed. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 1/VII.

¹²⁷ KKVD, 78.

¹²⁸ KŞS 3, 85, 539.

¹²⁹ KŞS 2, 76, h. 143.

larına göre daha fazladır. Çünkü bunlar halkın içinden olup onlara daha yakın durmuşlar ve halkın yaralarını sarmayı kendilerine şiar edinmiş kişilerdir. Batıda olduğu gibi bir “*ruhbanlar sınıfı*” meydana getirmeyen tarikat erbabı, hayatın zor şartlarında insanlara nefes alacak dinî ve manevî ortamlar hazırlamışlardır.

Kıbrıs'ta vakıf kuranlardan 5'inin adada var olan tarikatlara mensup şahıslardan olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Du'âcı Derviş Mehmed b. Mahmud b. Seydi Ahmed Efendi, 15 Receb 1138/19 Mart 1726 tarihinde günümüzdeki adı Demirhan olan Trahoni köyünde bulunan sulama hakkı ve müstemilatıyla beraber Ali Çelebi isimli çiftliği, yine aynı köyden farklı yerlerde bulunan toplam 14 zeytin ağacını içeren tarlalarını vakfetmiş ve bunların gelirlerini Lefkoşa'da Girne Kapısı yakınındaki Mevlevî Tekkesi dahilinde bulunan fukaranın yemek ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına tahsis etmiştir.¹³⁰ Kurdukları vakıflarla bağlı oldukları tarikat mensuplarının ihtiyaçlarını karşılayan bu kişilerden olan Du'âcı Derviş Mehmed de muhtemelen Mevlevî tarikatındandır. Bir diğer vakıf kurucusu ise kullandıkları “*baba*” sıfatıyla Bektaşî tarikatına müntesip olduğu anlaşılan Mağusalı Nuri Baba'dır. 5 Receb 1230/13 Haziran 1815 tarihli vakfiyeden anlaşıldığına göre günümüzde yıkık durumda olan Ağlayan Dede Tekkesi isimli tekkenin dibinde bulunan küçük ev 35 kuruşa Nuri Baba tarafından satın alınarak tekkeye vakfedilmiştir.¹³¹ Gayrimenkul dışında para da vakfeden hayır sahibi Mağusalı Hacı Dede Mustafa Ağa'ya ait mirasının 3'te biri olan 600 kuruşluk meblağa büyük oğlu Mehmed Ağa tarafından da 100 kuruş eklenerek işletilmek üzere vakfedilmiştir. 700 kuruştan elde edilecek gelir ile müteveli, noktacı, câbi yanında Lefkoşa'da bulunan Ayasofya Camii'nde Ramazan ayında mukabele okuyan hâfızlara 15 kuruşun dağıtılması istenmiştir.¹³² Halkın ihtiyaçlarına kayıtsız kalmayan tarikat ehlinin bazı durumlarda halka öncülük ederek halktan zengin olan kişilerle beraber de vakıflar kurmuşlardır. Bunlardan Mevlevî Şeyhi Ahmed

¹³⁰ KŞS 12, 115, h. 408.

¹³¹ KŞS 28, 252, h. 523.

¹³² Kayıtta “*beyne's salâteyn*” yani iki namaz arası tabiri kullanılmıştır. Bu iki namazın hangileri olduğu açıklanmamıştır. O dönemde geleneksel anlamda öğlen ve ikinci namazları arası olması muhtemeldir. Fakat günümüzde Kıbrıs'ta genel olarak öğle namazından önce mukabeleler okunmaktadır. KŞS 21, 364, h. 756.

Efendi ve ahaliden birçok kişi bir araya gelerek 1820 kuruşluk bir vakıf kurup gelirlerinden elde edilecek para ile Selimiye Camii'nde müderrisiâma ve diğer görevlilere harcanması şart koşulmuştur.¹³³ Yine halkın eğitilmesi işini önemseyen bir toplumun üyeleri olan Kıbrıs Müslümanlarından Limasollu Köprülü Hacı İbrahim Ağa kendi malından 1000 kuruş ve yeniden inşa ettiği yedi odalı medrese ve yakınındaki evi vakfetmiştir. İnşa edilen bu medreseye Limasollu Sufi Mehmed Efendi ve arkadaşları tarafından toplam 3800¹³⁴ kuruş ilave para vakfedilmiştir. Vakfa ait evden elde edilecek kira gelirinin medrese ve vakıf masraflarına harcanması şart koşulmuştur.¹³⁵ Tarikat erbabının kurduğu 5 vakıf ile tarikat ehli genel gruplama içerisinde Kıbrıs'taki vâkıfların %1'ini oluşturmaktadır

Ada üzerindeki vakıf kurucuları arasında her meslekten insana rastlandığı yukarıda zikredilmişti. Bunlardan bir kısmı ise o dönemde mevcut olan meslekler arasına dağılan ve isimlerinin çoğulu sâdât olan seyyid ve seyyidelerden oluşmaktadır. Kelime anlamı olarak “şerefli, asil soylu” gibi manalara gelen şerif kelimesi de seyyid kelimesi ile beraber Hz. Muhammed'in (sav) Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan olan torunlarına verilen isimdir.¹³⁶ Abbasilerle beraber Hz. Peygamber'in soyunun takibi için kurulan nakîbu'l-eşrâflık kurumu sayesinde bu insanların nesebi araştırılmış ve verilen belge sayesinde kaybı ve suistimal edilmesi engellenmiştir. Osmanlı Devleti de seyyid ve şeriflere büyük önem vermiş ve onları vergi verme yükümlülüğünden muaf tutmuştur. Sâdât kurumunu korumak ve bu insanların hem ihtiyaçlarını görmek hem de sahip oldukları prestiji kötüye kullananların önüne geçmek için merkezde nakîbu-leşrâflık kurumu yanında Kıbrıs gibi taşrada da nakîbu'l-eşrâf kâimakanı yardımıyla bu görevi yürütmüştür. Toplumun Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerin yapmasını uygun görmediği işlerde çalışılmasına izin verilmemiştir. Kıbrıs'ta da aynı duruma dikkat edilmiş ve bu gruba mensup şahıslar birçok üst düzey görevde bulunmuşlardır. Gerek vergi vermemeleri gerekse de halk nazarındaki itibarlarından dolayı olsa

¹³³ KŞS 21, 297, h. 633.

¹³⁴ Vakfiyede bu hesap 3700 olarak verilmiştir. Yanlış hesaplanmıştır. KKVD, 146, h. 75.

¹³⁵ KKVD, 176, h. 75.

¹³⁶ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/40.

gerek vâkıflar arasında birçok seyyid ve seyyideye rastlanmaktadır. İsminde “es-seyyid” sıfatını kullanan farklı meslekten 20 vâkıfa rastlanmıştır. Bu vâkıflardan 5 tanesi de seyyidelerdendir. Bütün vâkıflar içerisinde %5,48’lik bir orana denk gelmektedir.

II. REÂYÂ

Yukarıda askerî sınıf tarif edilirken devlette yaptığı görev karşılığında maaş alan herkese askerî denildiği zikredilmişti. Reâyâ ise bunun tam tersi devlette görev yapmayı devletten aldıkları hizmet karşılığında devlete vergi veren müslim ve gayrimüslimlerin bütününe verilen isimdir. Kıbrıs’taki reâyâdan Müslüman olanlar, adanın fethi aşamasında buraya gönderilen ve meslekleri padişah tarafından yayımlanan sürgün fermanında zikredilen kişilerden oluşmaktaydı. Bu kişiler adanın ilk ihyasında ve şekillenmesinde görev almışlardı. Bunlar (köylü, zanaatkâr, tüccar vb.) ilk yıllar vergi vermemekle beraber, vergiye tabi işler yapmaktaydılar. Kıbrıs vâkıfları içerisinde reâyâ grubuna mensup kişilere de rastlanmaktadır. Reâyâ müslim ve gayrimüslimler olarak iki grup olarak ele alınabilir.¹³⁷

A. Müslüman

Yapılan incelemede mesleği açıktan zikredilenler ile hangi gruba girdiği kesin olarak açıklanmayan “ağa” gibi sığara sahip olan vakıf kurucuları reâyâ grubunda değerlendirilmiştir.

Kıbrıs’ta reâyâyâya ait vakıfların vakfiyelerinde kurucularının meslekleri de yazılıdır. İsimlerinin önünde kahveci, bakkal, sertüccar, çektirizâde, basmacı, debbağ gibi iş kollarını gösteren sıfatları kullanan Müslüman vakıf kurucuları ve bunların yakınlarının sayısı 80’dir. Bu da toplam vâkıf sayısı olan 365 içerisinde %22’lik bir kısma karşılık gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde kurulan vakıflar içerisinde tüccar ve zanaatkârlar tarafından kurulan vakıfların genel vakıflara oranının XVII. yüz-

¹³⁷ 19 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A.İDVNSMHHM. d.19. h. 291, 669); Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*, 2. bs., Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000, 102,108.

yılda %0,95,¹³⁸ XVIII. yüzyılda %1,82¹³⁹ olduğuna bakıldığında %22'lik orana sahip Kıbrıs'ta reâyâyâ mensup kişilerin hayır işlemede Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine göre daha aktif oldukları açıkça görülmektedir.

Bu vakıflardan 2'si hanımlar, 78'i ise erkekler tarafından kurulmuştur. Tespit edilen ilk reâyâyâ vakfı, Demirci Hacı Hasan b. Mahmud b. Abdullah'ın 26 Receb 1151/9 Kasım 1738 tarihinde Lefkoşa'da Korkud Efendi mahallesinde bulunan Ruznamçeci Mahmud Çelebi Mescidi'ne vakfettiği dükkân ile kurduğu vakıftır.¹⁴⁰

Bundan sonra reâyânın ikinci kısmı olan gayrimüslim vakıfları incelenecektir. Kıbrıs'ta gayrimüslimler tarafından oluşturulan şahıs ve kilise vakıfları henüz üzerinde ayrıntılı inceleme yapılmamış bâkir bir alandır. Bu konu üzerinde birkaç doktora tezi yazılabilir mahiyettedir. Bu çalışmada fazla teferruata girilmeden gayrimüslimler tarafından kurulmuş şahıs ve kilise vakıfları hakkında temel bilgiler verilir Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin vakıf kurma haklarına değinilecektir. Daha sonra bu minvalde tespit edilen vakıflar ayrıntıya girilmeden incelenecektir. Zikredilen nedenlerden dolayı bu kısım ikinci bölümün diğer başlıklarına oranla daha fazla yer tutacaktır.

B. Gayrimüslimler

Gayrimüslimler tarafından kurulan vakıflara ve vakıf kurma şartlarına geçmeden önce gayrimüslim denilince kimlerin kastedildiği açıklanmalıdır.¹⁴¹ İslam hukukunun geçerli olduğu diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı'da da insanlar ırklarına göre değil mensubu oldukları inan-

¹³⁸ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*, 42.

¹³⁹ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 164.

¹⁴⁰ *KŞS* 15, 71.

¹⁴¹ Kıbrıs'taki gayrimüslim vakıfları hakkında daha önce yapılmış bir çalışma bulunmaktadır. Tamçelik ve Kasapoğlu tarafından kaleme alınan çalışmada yalnızca 7 gayrimüslim vakıf kaydı incelenmiştir. Osmanlılardan önce adada kurulup Osmanlılar döneminde de devamlılığını sağlayan kilise vakıflarına değinilmemiştir. Eserin bu bölümünde daha önce çalışmaya konu olan 7 şahıs vakfı yanında 4 gayrimüslim vakfı ve 22 kilise vakfı incelenmiştir. Tamçelik-Kasapoğlu, "Kıbrıs'ta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri (non-Muslim Foundations constituted in cyprus And Their characteristics)".

ca göre sınıflandırılmaktaydılar. Üzerinde bütün mezheplerce ittifak sağlanmamakla beraber genel olarak *Dârüİslâm*'da Müslümanlar dışında kalan Hristiyan, Yahudi ve Mecûsîlere gayrimüslim denilmektedir. Bunlardan ülke vatandaşı olanlara *zımmî*, ülkede belirli bir süre ikamet edenlere de *müste'men* denilmektedir.¹⁴² Gayrimüslimler, Müslümanların çoğunluğu gibi devlete vergi verip devletten can, mal güvenliği yanında sosyo-kültürel ve dinî haklarının sürdürülmesi yönünde hizmet gördüklerinden devlete vergi veren Müslümanlar ile birlikte reâyâ olarak tanımlanmaktadırlar.¹⁴³ Kıbrıs'ta da gayrimüslim reâyâ Ortodoks Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Suriyeli Ya'kûbîler ve Sînâ Hristiyanlarından oluşmaktaydı.¹⁴⁴

Kıbrıs'taki gayrimüslim reâyâyı genel olarak üç grupta toplamak mümkündür. Bunların en üst kademesinde Ortodoks kilisesine ait Başpiskoposlar, papazlar, ada Rumlarını temsilen Divan Tercümanları ve Avrupalı ülkelerin konsolosluklarında görevli Dragomanlaryer almaktadır. Gayrimüslimlere ait köle ise bulunmamaktadır.¹⁴⁵ Gayrimüslim reâyâ askerlik gibi mecburi görevlerden muaf olmaları, ticaret ve tefecilik ile meşgul olmalarından dolayı zengin olmuşlardır. Cizye ve haraç vergileri dışında bağ, bahçe vergisi vererek toprak sahibi olan reâyâ mülklerini miras olarak bırakabilir ya da aşağıda sayılan şekillerde vakfedebilirdi.¹⁴⁶

¹⁴² Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996); Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 238.

¹⁴³ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 133-136; Mehmet Öz, "Reâyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/490.

¹⁴⁴ Mustafa Şengil, *Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020), 33-65.

¹⁴⁵ Fethin tamamlanmasından sonra bizzat padişah II. Selim tarafından beylerbeyi, kadı ve defterdara hitaben yazılan 23 Zilhicce 979/7 Mayıs 1572 tarihli fermada, adanın yeni fethedildiği, yeniden imar ve ihya edilirken reâyânın kendisine Allah'ın bir emaneti olduklarını unutmadan mîrî hizmetler, kiralama ve vergi toplamada adalet üzere hareket etmeleri, toplum arasında tefrika çıkaracak hareketlerden uzak durulması ve reâyânın güvenlik ve mutluluğu için gerekli hassasiyetin gösterilmesi aksi durumda hiçbir mazeretin geçerli olmayacağı özellikle vurgulanmıştır. *12 Numaralı Muhimme Defteri* (BOA, A. {DVNSMHH. d.12, h. 1215}); Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 274-275.

¹⁴⁶ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, 134-135, 224 numaralı dipnot; Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, 380.

1. Kıbrıs'ta Zimmîlerin Vakıf Kurma Hakları

Müslümanlar ile birlikte gayrimüslimlerin de ailevî vakıf kurmalarında herhangi bir beis yokken gayrimüslimlerin hayrî vakıf kurmaları belli kısıtlamalara tâbi tutulmuştur. Müslümanlar vakfettiği vakfın geliri gerek Müslüman fakirlere gerekse gayrimüslim fukaraya başıslayabilmekteydiler. Aynı şekilde zimmî şahıslar da hem kendi tebaasında bulunan fukaraya hem de Müslüman fakirlerin istifadesine vakıf gelirini şart koşabilmekteydiler. Bu her dinde muhtaç olana yardım etmenin faziletli sayılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁷ Fakat Hanefî âlimlerine göre vakfın geçerli olmasının asıl amacı kurbet olduğundan, inançları gereği ister Müslüman isterse Hristiyan ve Yahudilerin Beytül-Makdis, zimmî fukara, Müslüman fukara gibi hayrî cihetlere vakfetmesi geçerliyen bir Müslümanın kilise ya da havraya ya da zimmî birinin hem kilise, havraya ya da İncil, Tevrat basımına hem de cami/mescide yapacakları vakıflar kurbet amacı gütmeyeceğinden sahih olarak kabul edilmemiştir. Bunun yanında zimmî biri kilise fukarası ya da kilise çalışanına sahip olduğu mülkü vakfederse sahih kabul edilecektir.¹⁴⁸ Bu nedenle gerek Rumlar gerekse de Ermeniler tarafından kiliselerine vakfedilmiş vakıfların hayrî özellik kazanabilmeleri için vakfiye içerisine *kilise fukarası* ibaresi eklendiği görülmektedir. Bazı kaynaklarda hem Hristiyan hem de Yahudiler tarafından kurulan vakıflarda ortak tabir olarak *kilise fukarası* tabiri kullanıldığı iddia edilmektedir.¹⁴⁹ Ancak Kıbrıs'taki gayrimüslim vakfiyelerine bakıldığında bu durum görülmemektedir. Nitekim Kıbrıs'ta kurulan ve elimizde vakfiyesi olan gayrimüslim vakıfları arasında yalnızca bir tane bulunan Yahudi vakfında *Yahudi fukarası* tabiri diğer gayrimüslim vakıflarda ise *kilise fukarası* tabiri kullanılmıştır.¹⁵⁰

Kıbrıs fethedildikten sonra harbî olduklarından ada üzerindeki kilise faaliyetlerine son verilen Katolıklara ait başta Lefkoşa ve Mağusa'dakiler olmak üzere en önemli katedraller ve kiliseler sahip oldukları mülkler ve vakıflarla camiye tahvil edilmiştir. Bunun yanında Osmanlı,

¹⁴⁷ Berki, *Vakıflar*, I/50; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 239.

¹⁴⁸ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 239-240; Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", 177-178.

¹⁴⁹ Yıldız, "Aykırı Vakıflar", 145.

¹⁵⁰ KŞS 2, 50, h. 92.

savaşta kendilerine yardım ettikleri için Ortodoks¹⁵¹ ve Ermeni¹⁵² cemaatlerine gerek dinî gerekse sosyal ve siyasi haklar ve maddi olanaklar sağlamıştır. Katoliklere ait kilise ve manastırlardan bazıları Ortodoks Rum ve Ermenilere verilirken bazıları da sahip oldukları vakıf ve mülklerle birlikte satılarak elde edilen gelir devlet hazinesine yazdırılmıştır.¹⁵³

Ada alındıktan sonra Müslümanlar tarafından kurulan birçok vakıf akarâtı incelenecek olursa mülkleri ve hayratları kiliseler ve kilise mülklerinin satın alınarak vakfedildiği görülecektir. Nitekim fethin nihayet bulmasından sonra Mağusa'da yapılan bir hesaplamada 31 tane kilisenin mevcut olduğu, kilise vakıflarının Şer'an batıl olduğu için 30 tanesinin satılarak II. Selim'in Mağusa'daki hayratı olan Aya Nikola/Ayasofya-ı Sağır Camii giderlerine yetecek kadarının buraya bağlanması, Aya Yorgi Kilisesi'nin de vakıfları ile birlikte reâyâyâya terkedilmesi ve gerisinin de satılarak deftere kaydedilmesi istenmektedir.¹⁵⁴

Osmanlı döneminde Kıbrıs'taki kiliselere ait vakıfların ikiye bölünerek incelenmesi gerekmektedir. Bunlar Osmanlı'dan önce kilise ve manastırların sahip oldukları vakıflar ile Osmanlı'nın adayı aldıktan sonra kiliselere verilen ayrıcalıklar bağlamında sahip oldukları vakıflardır. Nitekim Ronald C. Jennings Kıbrıs'ta Bizans döneminde gerek kilise gerekse de şahıs vakıflarının mevcut olduğunu fakat Osmanlı dönemindeki durumlarını tespit edecek belgeye sahip olmadığımızı dile getirmektedir.¹⁵⁵ Bu bağlamda mezkûr dönemle ilgili belge elde edilemezken yalnızca Ermeni, Rum Ortodoks ve Tûr-i Sîna başpiskoposlarına devlet tarafından verilen beratlarda kendilerine verilen haklar zikredilirken "...zummî tâîfesinin ba'zıları hayatlarında patrike ve metropolide ve piskoposa ve kiliselerine bir mikdâr şey vasiyyet eylediklerinde ba'dehû mürd olduklarında vârislerinden Şer'le alıverilüp ve kilise ve manastırlarına müte'allık bağ ve bağçe

¹⁵¹ Gazioğlu, "Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan Toplumlara Tanınan Haklar".

¹⁵² M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 17/1 (01 Haziran 2002), 1-12.

¹⁵³ *16 Numaralı Mühimme Defteri*, (BOA, A. {DVNSMHHM. d.16. h. 304}; *31 Numaralı Mühimme Defteri*, (BOA, A. {DVNSMHHM.d.31, h. 468}).

¹⁵⁴ 1954 yılından itibaren Lala Mustafa Paşa Camii olarak ismi değiştirilmiştir. *16 Numaralı Mühimme Defteri* (BOA, A. {DVNSMHHM. d.16, h. 304}).

¹⁵⁵ Jennings, *Christians and muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean world*, 40.

ve çiftlik ve kadîmden temlik olup vakf olunan buyût ve dekâkîn ve emlâk ve eşyâ ve nukûd ve davarlarına ve zabt [u] tasarruflarına düstûru'l-amel olup âhardan bir ferd müdâhale eylemeyeler..."¹⁵⁶ ifadeleri arasında kullanılan "...kadîmden temlik olup vakf olunan" tabirinin, Osmanlı'nın adayı almadan önce manastır ya da kiliselerin sahip oldukları mülkler ve vakıflar olarak anlaşılması gerekmektedir.

İslam devletlerinde Osmanlı'ya gelene kadar gayrimüslimler tarafından birçok vakıf kurulmasına rağmen İslam hukuku zemininde vakıflara temel bir çerçeve çizilememiştir.¹⁵⁷ Nitekim Osmanlı toprak kanununun yorumlanarak yeniden düzenlenmesini sağlayan Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi toprağın manastırlar ve kiliseler tarafından zimmete geçirilmesini engellemek için çalışmış,¹⁵⁸ bunun yanında gayrimüslim vakıflar hakkındaki durumu sağlam bir temele oturtmak için de klasik İslam hukukunu yeniden yorumlayarak yeni kanunlar vaz' etmiştir. Bu bağlamda geçersiz olan *hayrî* gayrimüslim vakıflarına *fukara* tabirini ekleyerek ve *ailvî vakıf* statüsü kazandırarak çözüm yolu bulmuştur. Ebüssuûd, özellikle Balkanlar'daki mülklerin durumunu netleştirerek arazilerin rakabe ve tasarruf hakkı arasındaki farkı açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda kiliseler ellerinde olan mülklerin yalnızca ekip biçme hakkına sahip olduklarından ve mülkün asıl sahibi devlet adına padişah olduğundan kilise vakıf ve mülklerinin müsadere edilebilmesinin yanında toprağa mâlik olmayan kiliselerin vakıf da kuramayacağını açıkça ortaya

¹⁵⁶ KŞS 21, 61, h. 198.

¹⁵⁷ Yıldız, "Aykırı Vakıflar", 150.

¹⁵⁸ Osmanlı döneminde Ortodoks kilisesine verilen haklar bağlamında bunlar gayrimüslim tebaanın temsilcileri konumuna geldiler. Sahip oldukları mülkler ve bu mülkler üzerindeki imtiyazlardan dolayı zengin duruma geldiler. Kilise ve manastırlar sahip oldukları mülkler onların güçlenmesine ve bu güç nedeniyle yönetim için tehlike arzemesi sadece Osmanlı için değil Bizans İmparatorluğu döneminde de olmuş ve *Nikhephoros Phokas* (963-969), 964 yılında çıkardığı *hususî bir kanun ile kilise ve manastırlar ile ruhani liderlerinin arazi edinimini ve gereksiz olarak inşa edilen yeni kilise ve manastırların kurulmasını yasaklamıştır. Ancak Phokas bir suikaste kurban gitmiş ve yerine imparator olan İonnes Çimiskes* (969-976), söz konusu kanunu iptal etmiştir. Georgije Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 7. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, 267-68.

koymuştur. Kiliselerin eski vakıf mülklerinin kullanımına devam edebilmeleri için de devlete vergi vermeleri gerektedir.¹⁵⁹

Osmanlı'daki gayrimüslim ve kilise vakıfları hakkında gözden kaçırılmaması gereken bir konu örfi hukuk ile farklı coğrafya ve devirlerde verilen kararların bütün zamana yayılmasının araştırmacıyı hataya düşüreceğidir.¹⁶⁰ Çünkü Osmanlı Devleti Balkanlar'da bulunan manastırların vergi vermesini zorunlu kılarken Kıbrıs'ta ise kiliselerin sahip oldukları mülkler için öşür vergisi vermekten muaf tutmakta idarecilerin buna riayet edip kilise mensuplarına baskı yapmamasını verdiği beratlarda vurgulamaktaydı.¹⁶¹

Ebüssuûd'un 17 Kasım 1569 tarihli kararıyla manastır vakıflarının müsadere edilmesi hakkında yayımlanan fermanda hangi kilise vakıflarının meşru olmadığı hakkında şu pasaj bulunmaktadır.

"...memâlik-i mahrûs[e]lerimde olan kiliseler vakfı için müftî-i zamândan istiftâ olundukta zimmîler tasarruf ettikleri tarlaları ve çayırları ve mülk bağ ve bağcelerin (2) ve değirmenlerin ve evlerin ve dükkânların kiliselerine vakf etmek aslâ sahîh olmak ihtimâlî yokdur cinâyet-i 'azîmdir alınmak lâzımdır kuzât vakfı ye verirler ise ol dâhi kat'â (3) sahîh değildir vakıfları ve yâhud varisleri hayâtda ise mülkleridir alurlar tasarruf ederler mîrî cânibine hukûk-i Şer'îyye ve 'örfiyelerin verirler eğer vakıfları ve vârisleri hayâtda değil ise cümle (4) beytü'l-mâle 'â'iddir alınub bahâları ile tâlib olanlara bey' olunmak vâcibdir eğer mezkûrlar emlâk-ı sahîha-yı mezkûrelerin kiliselerine vakf itmiş olmayub ruhbânlarına, fukarâlarına ve yâhud (5) köprülere

¹⁵⁹ Barkan'dan alıntıylaarak "*Lâkin defâtir-i kerîme-i kadîmede arazî-i memâlik-i mahmûyenin tefâsîl-i ahvâlîne taarruz olunmayub ve künh-i hâkîkatı nedir 'öşriye midir haraciye midir ve tasarruf idenlerin mülkleri midir değil midir keşif ve beyan olunmadığı sebebden reâya ellerinde olan yerleri öşriye sanub sekizde bir virmeye nizâ' idüb ve kendilerin mülkleri sanub sâir mülkleri gibi birbirine bey' ve şîrâ idüb ba'zı dahi zu'mlarmca vakf idüb vülât ve hükkâm dahi hakîkat-ı hâle vâkıf olmayub hilâf-ı şerî'at-ı şerîfe bey' ve şîrâ hüccetleri ve vakfî yerler virmekle nizâm-ı umûra ve mesâlih-i cumhûra halel-i 'azîm gelmeğîn."* Kermeli, "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", 170.

¹⁶⁰ Kermeli, "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", 165.

¹⁶¹ KŞS 38, 30, h. 19.

ve çeşmelerine vakf etdiler ise ve kuzât vakfiyetlerine sıhhat üzre hükm edüb sicill-i sahîh etdiler ise sahîhdır Şer'îdir ellerinden alınmaz şerâ'it-i mezbûre üzre tasarruf edüb (6) bir birinin bî-kusur hukûk-ı şer'iiyesin ve 'örfiiyesin verirler deyû fetva verdiler imdi kazâ-yı mezbûrda kilise vakfı olmayub keferenin ve ruhbânların kendü mülkleri olan yerlerine dahi olunmak câ'iz değıldir (7) kilise vakfı ismiyle tasarruf olunan yerler bu bâbda verilen fetvâ-yı şerîfe mucebince ellerinden alınub tapu ile âhara verilüb il verdüğü tapu ile 'öşr ve rüsûmun vermek şartı ile girü kendüler (8) kabul ederler ise verilub ve mukâta'aları fesh olunub 'öşrü ve resimleri alınmasın emr edüb..."¹⁶²

Yukarıdaki pasajdan da sarıh olarak anlaşılmaktadır ki eğer mülkler manastır keşişleri, fukara, köprü, çeşme gibi hayratlar için vakfedilmişlerse geçerli, doğrudan kilise ve manastırlar için vakfedilmişlerse geçersizdir. Bu geçersiz vakıfların mülkleri eski sahipleri ya da varisleri hayatta iseler kendilerine geri verilebilecek aksi durumda mülkler mîrî arazi sayılacağından müsadere edilebilecektir.

Ebüssuûd'un kilise ve manastır üyeleri tarafından vakfedilecek bir mülkün durumu hakkında aşağıda verilen fetvasında, ekilip biçilecek mülkler dışında ve mevkûfun aleyhin kilise olmaması şartı ile değirmen, bağ, bahçe ve hayvanların kilise ziyaretçilerinin ve fukaranın yararına vakfedilebileceği, bunun yanında vakfın idaresinin rahiplerde olacağı rahipler ölünce idarenin diğer rahiplere geçeceği kaydedilirse vakfın sıhhatinde bir değışiklik olmayacağı belirtilmiştir.

Mes'ele: Ba'zı zimmîler bir manastır râhibleri olduklarında, mezburların ellerinde olan mülk davarların ve bağların ve bahçelerin ve değirmenlerin il kâtibi mezburların ellerinden alıp, yine mezburlara bey' edip, mezbur zikr olunan emlâki mezbur manastırın fukarasına ve âyende ve revendesine vakf eylese, ba'de zamanın mezbur vakfa Şer'an hâriçten kimse dahle kadir olur mu?

el-Cevap: Vakfettikleri davar ve bağ ve bahçe ve değirmen ve dükkân makülesinden olup, manastıra vakf etmeyip, gelen

¹⁶² Kermeli, "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", 171.

giden fukaraya vakf edicek asla dahi olunmaz. Tarlalar ve mezra'alar ise asla vakfa kabil değildir. Amma anı dahi mîrîden tapuya alıp (trdhibler)¹⁶³ tasarruf edip şâir re'âyâ gibi cemî hukukunu verdikten sonra kimse dahi etmeye. Rahipler fevt oldukça, yerinde kalanlar tasarruf edeler" deyu defterde kayd olunacak ana dahi dahi olunmaz, vakıf adına olmayacak.¹⁶⁴

Yukarıda verilen fetvalar toptan değerlendirilecek olursa; gayrimüslimler tarafından kilise, havra, manastır gibi mabetlerde bulunan din adamları, fukara ve gelip geçen kişiler yararına vakıf kurmak Şer'an sahihtir. Fakat mevkûfun mülkiyeti mabetlerin şahsına geçmemekte yalnızca rahipler adına kurulmuşsa ondan sonraki rahiplere bırakılmakta ya da vâkıfın tüzel kişiliğinde kalmaya devam etmektedir. Aslında Ebüssuûd Efendi burada fetvaları verirken yalnızca İslamî hassasiyetleri göz önünde bulundurmamış, Balkanlar özelinde olmak üzere kilisenin Bizans döneminde sebep olduğu sıkıntıları bildiğinden bağışlarla çok fazla zengin olup devletin karşısına bir güç olarak çıkmasının önüne geçmeye çalışmış ve kontrol altında tutma gayreti göstermiştir.¹⁶⁵ Kıbrıs'ta ise kilise nüfuzunun ada dışına sirayet etme ihtimali düşük olduğundan daha rahat hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Kiliselerin cemaatleri ile ilgili konularda serbestçe hareket etmelerine izin verme ve kendi inançlarına göre yargılanma, miras bırakma ve ticaret yapma hakkı tanınmanın yanında adada düzen oturduktan sonra ve halka yeterli ibadet yeri verildikten sonra Osmanlı'nın diğer yerlerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da kiliselerin inşa ve onarımı belli kurallara tâbi tutulmuştur.¹⁶⁶ Osmanlı'nın zamanla Batı karşısında güç kaybetmesi ve içişlerine müdahale edilmesi üzerine gayrimüslimlere daha fazla haklar verilmiştir. Bu bağlamda ada üzerinde inşa izni verildiği tespit edilen ilk kilise 5 Ramazan 1273/29 Nisan 1857 tarihli Mesarya'nın Mandersi(?) köyündeki kilisedir.¹⁶⁷

¹⁶³ "rahipler" olması gerekiyor. Yazım hatası yapılmıştır. Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Fetvalar: Ebüssuûd Efendi* (İstanbul: İ.İ.A Yayınları, 1972), 112.

¹⁶⁴ Düzdağ, *Fetvalar: Ebüssuûd Efendi*, 112.

¹⁶⁵ Ceyhan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. yüzyıl)*, 175.

¹⁶⁶ KŞS 41, 206, h. 283; Luke, *Türk İdaresinde Kıbrıs 1571-1878*, 22-23.

¹⁶⁷ *İrâde-Hariciye*, BOA (İ..HR..142, 7480).

2. Zimmî Tebaanın Kurduğu Vakıflar ve Özellikleri

Bundan sonra oluşturduğumuz iki tablo eşliğinde Kıbrıs'ta gayrimüslimler tarafından kurulmuş ve vakfiyesi elimizde olan şahıs vakıfları ile vakfiyeleri elimizde olmayıp vakfa sahip olan kiliseleri iki başlık altında inceleyeceğiz.

a. Şahıs Vakıfları

Bu başlık altında Tablo 6'da Kıbrıs'ta şahıslar tarafından kurulmuş ve elimizde vakfiyesi olan on vakıf ile vakfiyesi iptal edildiğinden tabloya almadığımız bir vakfı inceleyeceğiz. Tablo 6'da görüldüğü gibi vâkıf, mevkûf, mevkûfun aleyh, vakıf şartları, mütevellinin kime ait olacağı, vâkıfın hangi dine mensup olduğu ile vakfın şer'iyeye siciline kayıt tarihi verilmiştir. Bu yöntemle daha önce yapılan çalışmada verilen bilgilerin tekrarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tablo 6 ve vakıf özellikleri ilgili değerlendirme aşağıda yapılmıştır.

Sıra No	Vâkıfın adı	Mevkûf, Mevkûfun Aleyh ve Şartları	Tevliyet	Millîyeti	Vakfiyenin tarihi ve kaynağı
1.	Rafael veled-i Lazari ¹⁶⁸	Lefkoşa Kalesinde Zeynelabidin Efendi Mahallesinde İlyâ isimli Yahudî'den satın aldığı 2 bâb fevkânî ve 6 bâb tahtânî mülk dâireyni (iki ev) havlusı ve kuyusu ve harmanı ve bütûn alet ve edevatıyla vakıf olup Yahudi fukarasına kiraya verilerek elde edilen gelirden yıllık 120 akçe Lefkoşa'daki Ayasofya Camii aydınlatılması için yağ kandili alınacaktır. Geri kalan miktarla mevkûf tamir edilecektir.	Kendisi kendisinden sonra evlatları evlatları son bulunca Yahudi milletinden birisi mütevelli olacaktır.	Yahudi	1 Zilkade 1016/17 Şubat 1608
2.	Elyasi ve Sava veled-i Avraşim ¹⁶⁹	Lefkoşa'nın Ayandironiko köyünde bulunan 1 dönümlük ortak ağaçlı bahçelerini ve her 15 günde salı günü 2 saatlik sulama hakkı ile birlikte Girne'de bulunan Kalyon-di Manastırı'nda bulunan fukaraya elbise ve diğer ihtiyaçlarını görmek üzere vakfetmiştir.	Manastırın rahibi Papa Kalatko ve ondan sonra yerine gelecek rahibi mütevelli olacaktır	Ermeni	9 Safer 1111/6 Ağustos 1699

¹⁶⁸ KŞS 2, 50, h. 92.¹⁶⁹ KŞS 6, 103, h. 296.

3.	Hristofı veled-i Lefteri ¹⁷⁰	Lefkoşa'nın Fenarmeno mahallesinde bulunan 1 bâb fevkânî hâne ve 2 bâb tahtânî hâne ve 1,5 sundurma ve yarım mu'ayyen havlı-yu müştemil mülk menziline içinde mahalledeki kilise fukarası oturmak şartı ile vakfetmiştir.	Kilisenin diğer vakıflarına mütevellî olan kişi buna da mütevellî olacaktır.	Rum	15 Receb 1133/12 Mays 1721
4.	Hristino bnt. Kostanti ¹⁷¹	Lefkoşa'nın Fenarmeno mahallesinde bulunan 3 bâb tahtânî hâne ve 1 sundurma ve bir mikdâr havlu ve meyveli ve meyvesiz ağaçlarıyla 1 mülk menziline vakfederek içinde Çiko Manastır fukarası oturmak üzere şartı koşmuştur.	Çiko Manastır Evkâfı Mütevellîsi	Rum	1 Ramazan 1133 /26 Haziran 1721
5.	Lino bnt. Dimitri ¹⁷²	Lefkoşa'nın Ayaandoni Mahallesinde bulunan 1 bâb fevkânî, 4 bâb tahtânî hâne ve tahtânî ve fevkânî 2 sundurma ve dolap kuyusu ve bir mikdâr havlu ve meyveli ve meyvesiz ağaçlı mülk menziline içinde Ayaandoni kilisesi fukarası oturmak üzere vakfetmiştir.	Kilisenin diğer vakıflarına mütevellî olan kişi buna da mütevellî olacaktır.	Rum	22 Rebülâhır 1133/20 Şubat 1721

¹⁷⁰ KŞS 10, 105, h. 453.¹⁷¹ KŞS 10, 127, h. 541.¹⁷² KŞS 10, 92, h. 376.

6.	Maryo bnt. Markaro ¹⁷³	Lefkoşa'nın Ayasofya mahallesinde bulunan 1 avlu içinde bulunan 3 bâb tahtâmî hânesiyle ve su kuyusu, meyveli ve meyvesiz ağaçlarla mülkünü Maşara Manastırına vakfederek geliri ile ruhbanlar ve misafirlerine harcanmak üzere vakfetmiştir.	Manastırın gamnozu mütevellî olacaktır.	Rum	13 Rebûlevvel 1150/11 Temmuz 1737
7.	Mayram bnt. Sarkiz ¹⁷⁴	Lefkoşa'nın Karamanzâde mahallesinde 1 bâb mülk menziline geliri Ermeni fukarasına harcanmak ve evde kendisi hayatta olduğu sürece yıllık 25 kuruş 5 para peşin kira ile kendisinin kendisinden sonra çocukları ve soyu kesintiye uğradığında Ermeni fukarası kalmak şartı ile vakfetmiştir.	Asvador veled-i Papas Mıgırdıç mütevellî olacak. Ondan sonra çocukları. Nesli son bulunca Ermeni fukarası kadının izniyle mütevellî olacaktır.	Ermeni	11 Cemâziyehâhir 1231/29 Nisam 1816

¹⁷³ KŞS 15, 37, h. 162.¹⁷⁴ KŞS 29, 46, h. 84.

8.	Yorgi veledi Hiristofi veledi Atam ¹⁷⁵	Tuzla'nın Dohni/Taşkent köyünden vefat eden Yorgi veledi Hiristofi veledi-i Atam'ın köyde bulunan Aya Eleni Kilisesi fukaraları için malının sülüsünü vasiyet edip kilise mütevellisi Hiristofi veledi-i Yorgi'ye bir hüccet teslim etmiştir. Yorgi veledi Hiristofi veledi-i Atam'ın vefat etmesi üzerine kilise mütevellisinin kadıya başvurması üzerine terekese çıkartılmış ve terekeden sülüsü 13309 kuruş, 30 para kilise mütevellisine teslim edilmiştir.	Hiristofi veledi-i Yorgi	Rum	19 Rebtülelveel 1272/29 Kasım 1855
----	---	--	--------------------------	-----	---------------------------------------

¹⁷⁵ KŞS 44, 46, h. 67.

9.	Mario bnt. Yannı ¹⁷⁶	<p>Tuzla'nın İlarozoz mahallesinde bulunan 2 bâb tahtânî önünde sundurmalarıyla 2 bâb fevkânî oda ki toplam 4 bâb oda ve meyveli ve meyvesiz ağaçlarla bir miktâr havlıyı müştemil 1 bâb menzilin ve kazâ-i mezkûra muzâfe Aleminyo köyünde bulunan harman tarlası olarak bilinen yerde 4 kök harnup ağacı ile aynı köyde Kafalodya denilen tarlada 1 kök ve Dolyeri denilen yerde 1 kök ve Heci Belaki tarlasında 1 kök ve Menoya köyünde 1 kök ki toplam 4 kök zeytin ağaçlarını; menzili müteveli tarafından kiraya verilecek, ağaçların da islahı da mütevelili tarafından yapılacaktır. Menzilin kirası ve ağaçların meyvesinden elde edilecek gelir ise Mahalledeki Aya Lazaroz Kilisesi fukarasına yemek verilme üzere vakfetmiştir</p>	Hiristoğlu veled-i Konomidi	Rum	27 Şaban 1275/ 1 Nisan 1859
----	---------------------------------	--	-----------------------------	-----	--------------------------------

¹⁷⁶ KŞS 45, 5, h. 8.

10.	Tüccar Heci Zaharka veled-i Heci Sava veled-i Atam ¹⁷⁷	Lefkoşa'nın Ayaandoni mahallesinden vefat eden Tüccar Heci Zaharka veled-i Heci Sava veled-i Atam vefat etmeden malının üçte birlik kısmı olan 12800 kuruşunu Ayaandoni, Ayakasyano, Ayaluka, Ayayorgi, Kafesli, Fenaromeni, Ayayani, Başmahalle ve Ayasava kiliseleri fukarasına eşit şekilde paylaştırarak vasiyet etmiştir.	Aya Andoni Kilisesi mütevellisi Nıkolaci veledi Heci Yorgi, Ayakasyano Kilisesi mütevellisi Boyacı Yorgi veled-i Luka, Ayaluka Kilisesi mütevellisi Filipi veled-i Heci Petro, Ayayani Kilisesi mütevellisi Heci Filipi veledi Heci Yakomi, Başmahalle Kilisesi mütevellisi Yanakoveledi Togofari, Ayasava Kilisesi mütevellisi Miha-ili veledi Hristofi	Rum	3 Şaban 1279/ 24 Ocak 1863
-----	---	--	--	-----	-------------------------------

Tablo 6: Gayrimüslim Şahıs Vakıfları

Gayrimüslimlerin ailevî ve kurbet amacı güden hayrî vakıf kurmalarında Müslüman vâkıflarda aranan reşit, âkıl bâliğ, hür olmak yanında mevkûfa mâlik ve mevkûfun 'ayn olması gibi şartlar da aranmıştır.¹⁷⁸

Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri üzerinde yapılan incelemede Osmanlı döneminde sicillere kaydedilmiş ve birisi vakıf kurmak için gerekli şartları yerine getirmediğinden iptal edilmiş 11 vakıf kaydı bulunmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü gibi, bunlardan 1 tanesi Yahudi, 2 tanesi Ermeni, 8 tanesi de Rumlar tarafından kurulmuştur.

Kayıtlarda geçen ilk gayrimüslim vakfı 1 Zilkade 1016/17 Şubat 1608 tarihli Lefkoşalı Yahudilerden Rafael veled-i Lazari'ye aittir.¹⁷⁹ Bu vakıf bazı özelliklerinden dolayı diğer vakıflardan farklılık arz etmektedir. 11 vakıf içerisinde tek ailevî/zürrî vakıf budur. Vakıf kurucusu mütevelliliği kendine ve kendinden sonra çocuklarına onların son bulması ile de kadı onayı ile Yahudi birinin müteveli olmasını ve Yahudi fukarasının mevkûfta oturmasını şart koşmuştur. Diğer vakıflardan farklı olan bir diğer yönü ise başka bir dinin mabedine vakıfta bulunmuş olmasıdır. Vâkıf, vakıf gelirinden Lefkoşa'daki Ayasofya Camii'nin aydınlatılması için yıllık 120 akçe şart koşmuştur. Bir gayrimüslimi buna sevk eden etmenleri ve kadının kurbet amacı gütmeyen bu vakfiyeyi onaylama niyetini bilemiyoruz. Vâkıfın mevkûfta Yahudi fukarasının oturma şartını koşmuş olması bir anlamda hayrî işlev gördüğünden dolayı bu vakfın onaylanmış olması muhtemeldir. Başka bir dinin mabedine vakıfta bulunması bakımından "aykırı vakıf"¹⁸⁰ olarak nitelendirilebilir. Osmanlı topraklarında bu özelliğe sahip tek vakıf bu değildir. Nitekim Kenan Yıldız, yaptığı araştırmalarda Osmanlı döneminde gayrimüslimler tarafından önemli bir kısmı Haremeyn fukarası için kurulmuş on dört tane vakıf tespit etmiştir.¹⁸¹

Kıbrıs'taki Hristiyan vakıflarına bakıldığında vâkıfın, kurduğu vakfa müteveli olarak mevkûfün aleyh kilisenin fukarasının mensubu olduğu kiliseye ait papaz ya da vakıf mütevellisini vakfına da müteveli

¹⁷⁸ Berki, *Vakıflar*, I/46-66.

¹⁷⁹ KŞS 2, 50, h. 92.

¹⁸⁰ Yıldız, "Aykırı Vakıflar", 143.

¹⁸¹ Vakıf listesi için bkz: Yıldız, "Aykırı Vakıflar", 157-158.

olarak şart koştuğu görülmektedir. Sadece Mario bnt. Yanni tarafından kurulan vakıfta müteveli Hırstoğlu veled-i Konomidi isimli gayrimüslim zikredilmektedir. Ancak onun da görevinin ne olduğu tam olarak belli olmadığından mezkûr şartı taşıyan biri olma ihtimali de vardır. Mütevellinin, görevi ya da hayatı son bulduğunda mütevellilik; o makama ya da o göreve gelen kişiye devredilecektir.

Mevkûflar incelendiğinde 10 vakıfta da gayrimenkullerin vakfedildiği görülmektedir. 8 tane vakfa ait mevkûf içerisinde farklı kat sayısına binaen mahfuz ettiği farklı sayıda oda, bahçe, ağaç vb. barındıran 10 menzil yanında 1 tane de ağaçlı ve sulama hakkı bulunan bahçe vakfedilmiştir.

Vakıfların içerisinde nukûd vakfı bulunmamakla birlikte vefat ettikleri zaman kiliselere miraslarının 1/3'lük kısmını vasiyet eden 2 kişiye ait miras, vefatlarından sonra kadı tarafından atanan bir bilirkişi eşliğinde bütün servetlerine bir değer biçilerek diğer varislerine pay edilmiş ve üçte birlik kısmı ise vasiyetleri üzere kilise mütevellilerine teslim edilmiştir. Bu tür vakıf kuran Tüccar Heci Zaharka veled-i Heci Sava veled-i Atam¹⁸² ile Yorgi veledi Hırstofi veledi Atam¹⁸³ isimli gayrimüslim vâkıflar toplamda 26.209 kuruş 30 para değerindeki mülklerini kilise fukaralarına bağışlamışlardır.

Kıbrıs'taki gayrimüslim 11 vakıftan şartları taşımadığı için iptal edilen vakıf, Avraşım adlı zimmî tarafından kurulan Lefkoşa'ya bağlı İnehoryo köyü kilisesi vakfıdır. İptal edilmesinin sebebi ise şöyledir: 1045/1636 tarihli bir mahkeme kaydında mezkûr kilisenin eski ve yeni mütevellileri aralarındaki bir anlaşmazlıktan dolayı kadı huzuruna çıkmaktadırlar. Kilisenin mevcut mütevellisi Mihail veledi Kostantin esbak müteveli Pavlo veledi Zorzi'nin bundan 40 yıl önce Avraşım isimli zimmî tarafından aynı köyde sınırları beyan edilen yerde 15 günde bir cuma gecesi 5 saatlik sulama hakkıyla birlikte üç dönüm arzını¹⁸⁴ hayatta olduğu dönemde kiliseye vakfedip mütevelliliğine de kilisenin mütevellisi rahip Pavlo veledi Zorzi'yi tayin ettiğini iddia etmektedir. Fakat Pav-

¹⁸² KŞS 46, 76, h. 108.

¹⁸³ KŞS 44, 46, h. 67.

¹⁸⁴ Arz; arâzi kelimesinin tekilidir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 1/65.

lo Kilise mütevelliliğinden azledilince davacının deyişiyile çirkefe yatıp mezkûr tarlanın kendisi tarafından Avraşım isimli zımmîden 600 akçeye satın alındığını ve kendisinin vakfettiğini fakat müteveliye teslim etmediği için mülkünün kendisine iade edilmesini istemiştir. Ancak Lefkoşa kadısı Mevlânâ Abdülhalimzâde Ali Efendi huzurunda Ramazan b. Abdurrahman ve Muharrem isimli müslim şahısların şهادetleri ile tarlanın Avraşım isimli zımmî tarafından kiliseye vakfedildiği ispatlanunca tarlanın, Kilise adına müteveli Mihail veledi Kostantin'e iadesine karar verilir.¹⁸⁵ Fakat Zorzi'nin bu süreçte vefat etmesiyle kızı 1043/1634 yılına ait bir hüccet ile tarlaya yine el koyup vermek istememesi üzerine tekrar 1046/1647 yılında mahkemeye başvuran mezkûr kilise mütevellisi yeniden tarlanın Avraşım isimli zımmî tarafından vakfedildiğini kadı huzurunda şahitlerin şهادeti ile ispatlamıştır. Yapılan tahkikatta, Pavlo veledi Zorzi'nin kızı Milo'nun elindeki hüccet geçersiz sayılırken vâkıf Avraşım'ın tarlasını vakfederken şeri'at üzere vakfetmediği görüldüğünden vakfı iptal etmişlerdir. Normalde mevkûf, vakıf hükmünü gerçekleştirmede vâkıfa ya da mirasçılara mülk olarak geri verilmesi gerekirken Avraşım isimli zımmînin vefat etmiş olması ve varislerinin bulunmaması üzerine toprak İnehoryo köyü sipahilerinden Hacı Hüseyin b. Mehmed, Musa b. Mehmed ve Hacı İbrahim b. Mahmud'a teslim edilmektedir.¹⁸⁶ Burada davacıların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla vâkıf mülkünü vakfederken kilise fukarasına değil bizzat kilisenin şahsına vakfetmiştir. Kiliselere vakıf kurmanın Şer'an geçersiz olma nedenlerini yukarıda zikrettiğimiz üzere mezkûr vakıf da vakfiyeti kadı tarafından onaylanmış olsa bile iptal edilmesi gerektiği verilen fetvalarla sabittir.¹⁸⁷

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri bağlamında bakıldığında gayrimüslim vakıfları ile ilgili yetkili merci şer'î mahkemelerdir. Gerek vakıfların onaylanması gerekse de vakıflarla ilgili ihtilafların giderilmesi bizzat kadı huzurunda şer'î mahkemelerde yapılmaktadır. Nitekim İstanbul'dan da kilise

¹⁸⁵ KŞS 4, 112, h. 261.

¹⁸⁶ KŞS 4, 185, h. 436

¹⁸⁷ Su'al: Zeyd-i zımmî, bir kilisenin rahiblerine ba'zı emlakini vakf eylese, tescil ettikten sonra mürd oldukta, vereseşi kabul etmemeğe kadir olur mu? Cevap: Tamam sıhhat üzerine tescil-i Şer'î oldu ise olmazlar. Kiliseye ise olurlar. Düzdağ, *Fetvalar: Ebüssuûd Efendi*, 113.

ve vakıflarla ilgili gelen berat, ferman vb. yazıların sicillere kaydedildiği görülmektedir.

b. Kilise Vakıfları

Yukarıda vâkıfı belli olan gayrimüslim vakıfları yanında vakfiyesi elimizde olmayıp kilise mütevellileri tarafından idare ve istifade edilen vakıflar da mevcuttu. Tablo 7'de Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde tespit ettiğimiz 22 vakıf kaydının hangi kilise/manastıra ait olduğu yanında kiliselerin nerede ve hangi cemaate bağlı olduğu bilgileri yer almaktadır. Tablo 7'de verilen kayıt tarihleri vakfın kuruluş tarihi değil sicildeki kayıt tarihidir.

Sayı	Kilise/ Manastır Adı	Kaza/Köy	Dini Grup	Kayıt Tarihi
1.	Analyonda/ Analiona Manastırı ¹⁸⁸	Lefkoşa'ya Bağlı Bir Köy	Rum	1 Safer 1058
2.	Archangel Michael Trypiotis Kilisesi ¹⁸⁹	Lefkoşa	Rum	2 Şaban 1110
3.	Panagia (Meryeman) Chryssalaktousa Kilisesi ¹⁹⁰	Lefkoşa/ Merika (Dağ) Köyü	Rum	29 Receb 1045
4.	Neo Horio'daki Agios Nikolaos Kilisesi ¹⁹¹	Lefkoşa/ Minareliköy	Rum	1 Receb 1046
5.	Ayatodori Kilisesi (Aziz Teodoros) ¹⁹²	Mesarya	Rum	9 Cemaziyelahir 1129
6.	Aya Braşuki Kilisesi ¹⁹³	Lefkoşa	Rum	10 Receb 1133

¹⁸⁸ KŞS 1-B, 47, h. 73.

¹⁸⁹ KŞS 4, 131 h, 307; KŞS 6, 59, h. 179.

¹⁹⁰ KŞS 4, 132, h. 310.

¹⁹¹ KŞS 4, 185, h. 436.

¹⁹² KŞS 9, 13, h. 32.

¹⁹³ KŞS 10, 104, h. 450.

7.	Ermeni (Sürp Asdvadzadzin) Kilisesi ¹⁹⁴	Lefkoşa Ermeni/ Arabahmed Mahallesi	Ermeni	14 Şevval 1134
8.	Kafesli Kilise/ Ayios Kassianos Kilisesi ¹⁹⁵	Lefkoşa Kafesli Mahallesi Mağusa Kapısı Yanı	Rum	12 Muharrem 1135
9.	Panagia (Meryem) Faneromeni Kilisesi ¹⁹⁶	Lefkoşa Yahyabey Mahallesi	Rum	5 Receb 1135
10.	Panagia Katharon Manastırı ¹⁹⁷	Girne/Larnaka Köyü/ Kozanköy	Rum	21 Cemaziyelevvel 1137
11.	Sourp Magar Ermeni Manastırı ¹⁹⁸	Girne	Ermeni	17 Ramazan 1137
12.	Panagia Chrysaliniotissa Kilisesi ¹⁹⁹	Lefkoşa'nın İlyonesse Mahallesi	Rum	16 Rebûülevvel 1150
13.	Meryem Ana Gikko Manastırı ²⁰⁰	Maratasa Vaadisi Trodos Dağları	Rum	4 Cemaziyelevvel 1200
14.	Aziz Lazaros Kilisesi ²⁰¹	Larnaka	Rum	13 Zilhicce 1223
15.	Hırsopolid (Chrysosotiros) Kilisesi ²⁰²	Larnaka	Rum	13 Zilhicce 1223

¹⁹⁴ KŞS 11, 26, h. 91.

¹⁹⁵ KŞS 11, 30, h. 111; KŞS 14, 104, h. 466.

¹⁹⁶ KŞS 11, 49, h. 170.

¹⁹⁷ KŞS 12, 27, h. 103.

¹⁹⁸ KŞS 12, 51, h. 185.

¹⁹⁹ KŞS 15, 40, h. 173.

²⁰⁰ KŞS 21, 69, h. 198; KŞS 32, 84, h. 67; KŞS 28, 232, h. 481.

²⁰¹ KŞS 26, 134, h. 286.

²⁰² KŞS 26, 134, h. 286.

16.	Ayapareskevi Manastırı ²⁰³	Girne Vasil-ya/Vasilia/ Karşıyaka	Tûr-i Sînâ Manas-tırına bağlı	29 Receb 1256
17.	Eleusa Manastırı (Panagia Eleusa Manastırı) ²⁰⁴	Karpaz Kazası/ Dipkarpaz	Tûr-i Sînâ Mastırı-na bağlı	29 Receb 1256
18.	Ayios Porpos (Azize Catherine) Kilisesi ²⁰⁵	Baf Kukla Köyü	Tûr-i Sînâ Mastırı-na bağlı	29 Receb 1256
19.	Aya Orsbitis Kilisesi ²⁰⁶	Hirsofi	Tûr-i Sînâ Mastırı-na bağlı	29 Receb 1256
20.	Ayiosyani Manastırı ²⁰⁷	?	Kudüs Rum Patriği-ne bağlı	16 Ramazan 1252
21.	Ayayorgi Manastırı ²⁰⁸	Omorfa/ Güzelyurt	Kudüs Rum Patriği-ne Bağlı	29 Receb 1137
22.	Maronit Kilisesi ²⁰⁹	Değirmenlik/ Banahorside	Maro-nitler	4 Rebiülevvel 1135

Tablo 7: Kilise Vakıfları

²⁰³ KŞS 38, 147, h. 137.

²⁰⁴ KŞS 38, 147, h. 137.

²⁰⁵ KŞS 38, 147, h. 137.

²⁰⁶ KŞS 38, 147, h. 137.

²⁰⁷ KŞS 38, 30, h. 19.

²⁰⁸ KŞS 12, 41, h. 152; KŞS 38, 30, h. 19.

²⁰⁹ KŞS 11, 34, h. 128.

Osmanlı Devleti'nde Ortodoks Rum Kiliselerinin durumu özellikle Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra Kiliseyi ihyası ve onlara verilen haklar bağlamında iyileşerek devam etmekteydi. Bu durumun istisnası Kilise Vakıflarında belli kısıtlamalara gidilen II. Selim ve Ebüssuûd dönemidir. Genişleyen topraklarla birlikte sayıları da değişen Rum Ortodokslarına ait kiliselerin merkezleri İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye olmak üzere 4 Patrik'ten oluşmaktadır. Bu Patriklere bağlı olarak da 88 metropolit mevcuttur. 1804 yılında yukarıda saydığımız 4 Rum Patrik altında Tûr-i Sînâ ve Kıbrıs Başpiskoposlukları yanında 33 piskoposluk ile 96 metropolit mevcuttu.²¹⁰ Osmanlı coğrafyasında bu Patriklerin kontrolünde olan kiliseler sınırları kesin çizgilerle çizilmiş yerlerde bulunmuyorlardı. Birbirine yakın yerlerde birden fazla patriğe bağlı kiliseler bulunabilmekteydi. Nitekim Tablo 7'de görüldüğü üzere Kıbrıs gibi küçük olarak nitelendirilebilecek bir coğrafyada bile vakıflara sahip Rum Ortodoks Başpiskoposluğuna bağlı en az 14, Kıbrıs Ermeni Başpiskoposluğuna bağlı 2, Tûr-i Sînâ Başpiskoposluğuna bağlı 4 ve Kudüs Rum Patrikliğine bağlı 2 kilise ve manastır bulunmaktadır.

Kıbrıs'ta bulunan kiliseler hakkında yeri geldikçe bilgiler verilerek ada üzerindeki vakıflarına değinilecektir. Adadaki Kudüs Rum Patrikliği ve Tûr-i Sînâ Manastırına ait kiliseler ve sahip oldukları mülk ve vakıflar hakkında Kıbrıs Şer'î Sicillerinde birkaç berat bulunmaktadır. Kıbrıs ile ilgili araştırmalarda da bu iki kiliseyle ilgili pek bilgiye rastlanmadığı görülmektedir.

Osmanlı topraklarında bulunan patrikliklerden en eskisi ve en yüksek statülü olanı Kudüs Rum Ortodoks Patrikliği'dir.²¹¹ Bu patrikliğe bağlı Tûr-i Sînâ dağında bulunan ve Hristiyanlarca kutsal sayılan Sînâ Dağı Azizesi Catherina²¹² Manastırını bir diğer önemli mabetlerdendir.²¹³ Bu iki kiliseye ait beratlarla önemli bir nokta dikkat çekmektedir. Patrik-

²¹⁰ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik, 2017), 175-176.

²¹¹ İhsan Satış-Muhammed Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Bellekten* 79/285 (01 Ağustos 2015), 676.

²¹² Azize Katerina ve Kıbrıs ile bağlantısı hakkında bkz: Ata Atun, "Tarihin Derinliklerinde Kaybolmuş Kıbrıs'lı Azize Katerina", *Folklor Edebiyat Dergisi* 9/35, 175-179.

²¹³ Magda H. Ohnefalsch Richter, *Greek Customs and Mores in Cyprus* (Nicosia: Laiki Group Cultural Centre Publication, 2006), 71-72.

liğe ve manastıra bağlı adada bulunan kiliselerin Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn zamanından beri daha sonraki hükümdarlarla da devam eden süreçte kendilerine haklar verilerek her türlü vergiden muaf tutulduklarından ve vakıflara sahip olduklarından yerel yöneticiler İstanbul'dan mezkûr kiliselerin hakları hatırlatılarak buralara kimsenin müdahale etmemesi konusunda uyarılmaktadırlar.²¹⁴

Kudüs 638 yılında Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedildi. Bizans yönetiminden Müslümanların kontrolüne geçen bu topraklarda bulunan kiliseler özellikle de Kudüs Rum Patriği Sophronios Hz. Ömer'i karşılamış ve halife tarafından İslam tarihinde ilk defa patrikliğin statüsünü tanıyan ve gayrimüslimlere geniş haklar veren berat Patriğe sunulmuştur. Bu berat korunarak aynı haklar diğer Müslüman hükümdarlarla birlikte Osmanlı'da da Filistin ve Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından alınmasından önce Fatih Sultan Mehmed tarafından muhafaza edilerek devam ettirilmiştir.²¹⁵ Yavuz Sultan Selim 1516 yılında Kudüs'ü aldığı anda kendisinden önce yapılan ahitnameleri devam ettirmiştir. Daha sonra gelen padişah Kanuni Sultan Süleyman ve diğerlerinin de benzer fermanlarla bu hak ve hürriyetlerin devamlılığını sağladığı görülmektedir.²¹⁶

Konumuz dışında kaldığından ayrıntılarına girmeyeceğimiz bir durum Tûr-i Sînâ Manastırında bulunan ve müsteşrikler tarafından da yayımlanan bir beratta Hz. Muhammed (sav)'in henüz kendisine peygamberlik gelmediği dönemde bu kiliseyi ziyaret ettiği ve burada kaldığı, peygamberlik geldikten sonra da kilise keşişleri tarafından Medine'de ziyaret edildiği ve kendisinin imzasıyla kendilerine haklar verildiği iddiasıdır. Gerek İslam tarihi kaynaklarında böyle bir rivayetin bulunmaması gerekse de Osmanlı'nın bu coğrafyayı almasından sonra mezkûr kiliselerin ellerinde bulunan beratların Yavuz Sultan Selim tarafından ücret mukabilinde bir kopyası kendilerinde bırakılarak orijinal beratların İs-

²¹⁴ KŞS 38, 189, h. 212.

²¹⁵ Satış-Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", 678-684.

²¹⁶ Satış-Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", 684.

tanbul'a getirilmesi ve de mezkûr beratın Hz. Muhammed'e (s.a.v) değil de Hz. Ömer'e ait olması bu iddiayı zayıflatmaktadır.²¹⁷

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden beri süregelen bahsettiğimiz dokunulmazlığın Osmanlı'da da devam ettiği şu örnek üzerinden açıkça görülebilir. Kudüs Rum Ortodoks Patriğine bağlı Kıbrıs'ta bulunan Ayiosyani ve Ayiosyorgi Manastırlarına ait zeytin ağaçları ve diğer emlaktan usule aykırı olarak öşür istendiğinde Patrik Atanasyus'un İstanbul'a gerekli şikayetleri yapması üzerine İstanbul'dan Kıbrıs Muhassılı ve nâibine hitaben yazılan 1250/1835 yılına ait emirde Patrik Atanasyus'un elinde bulunan berat ve Hazine-i Âmirede bulunan Piskopos Mukâtası defterleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda patrikliğe bağlı yerlerde bulunan manastır ve kiliselere ait bağ, bahçe, çiftlik, panayır, ağaç vs. mülklerine eskiden olduğu gibi dışarıdan müdahale edilmeyip idarelerine bırakılmıştır. Bu müdahale Divân-ı Hümayun tarafından verilen şu cevapla önlenmiştir: *"...kiliselerine müte'allık bağ ve bahçe ve çiftlik ve değirmen ve tarla ve çayır ve büyût ve dekâkîn ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmirelerine ve ayazma ve manastırlarına ve sâ'ir bunun emsâli kiliseye vakf olan eşyâ ve davarlarına bundan evvel Kuds-i şerîf patriği olanlar ne vechile zapt ve tasarruf edegelmişler ise patrik-i lâhik-i mersûm dahi ol vechile zapt ve tasarruf eyleyüp hilâf-ı şürût ve mugâyir-i emr-i âlî-şân kimesne tarafından bî-vech müdâhale ve ta'arruz etdirmeyesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız."*²¹⁸

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan üç kayıttan anlaşılıyor ki Kıbrıs'ta Tûr-i Sînâ Manastırı'na bağlı dört manastıra ait mülkler ve vakıflar bulunmaktadır. Yine İstanbul'a yapılan bir şikâyete binaen Kıbrıs Muhassılı Osman'a hitaben yazılan emirde, adadaki Tûr-i Sînâ manastırlarında bulunan ruhban fukarasının, insanların hür iradeleri ile kendileri-

²¹⁷ Gereklî iddia ve tartışmalar için bkz: İsmail Hakkı Göksoy, "Hz. Peygamber'in Bazı Hıristiyan Topluluklara Verdiği Kabul Edilen Ahidnamelerle İlgili İngilizce Bir Kitap", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (01 Aralık 2014), 249-258; İnternet Haber, "İşte patriğin söylediği o mektup", Text, <https://www.internethaber.com/iste-patrigin-soyledigi-o-mektup-223231h.htm> (İnternet Haber) (İnternet Haber, 23 Aralık 2009); Muhammed Hamidullah, *el-Vesaiku's-siyasiyye : Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. (İstanbul: Kitabevi) (Erişim 29 Mart 2021).

²¹⁸ KŞS 38, 30, h. 19.

ne bağışladıkları vakıfları dışında bir gelirleri olmadığı zikredilirken Girne'nin Vasilya/ Vasilia/ Karşıyaka köyünde bulunan Ayapareskevi, Karpaz kazası/ Dipkarpaz'da Eleusa (Panagia Eleusa / Kutsanmış Maryem Eleousa Manastırı), Baf'ın Kukla Köyü Ayios Porpos (Azize Catherine) ve Hirsofi'de Aya Orsbitis Manastırlarının isimleri verilmektedir. Mezkur belgede; "...kadîmden mevkûf ve müsakkafâtlarından mugâyir-i şürût ba'zı mütâlebât-ı muhdese ile ta'addî ve rencîde olunduğu..."²¹⁹ şikayet sebebinden bahsedildikten sonra Tur-i Sîna Manastırına bağlı manastır ve kiliselerine "*Resûl-i Ekrem aleyhi's-selâm ve hulefâ-yı izâm hazerâti cânib-i sa'âdet-menâkıbları tarafından ihsân buyurulan ahidnâme-i hümmâyûn mazmûn-ı merhamet-makrûnu üzre selâtîn-i mâziyye taraflarından yedlerine verilen ahidnâme-i şerîfe ve berevât ve evâmir-i münîfe müceblerince...*"²²⁰ sahip oldukları vakıf, mülk, değirmen, dükkânlarından ve limanlardan geçişte vergi alınmadığı, eskiden olduğu gibi beratlarının yenilendiği ve bu bağlamda yapılan tacizlerin engellenmesi istenmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi kiliselerin adına vakıf kurulamadığından gayrimüslim şahıslar da kilise rahipleri adına vakıf kurmakta ve vakıf mülkleri deftere kaydedildiği şekilde rahibin vefatından sonra gelen rahibe geçmekteydi. Fakat bu durum kilise ve varisler arasında bazı anlaşmazlıklara neden olmaktaydı. Mesela Tûr-i Sînâ'ya bağlı Vasilya köyündeki Ayapraşkova Manastırı'nda vefat eden rahip Grigoryos'un terekesinde bulunan manastıra ait mülklerin varisleri tarafından istenmesi üzerine Başpiskoposun başvurusu dikkate alınarak kiliseye ait mevkûf çıkarıldıktan sonra geri kalanı varisler arasında bölüştürülmüştür. Buradan anlıyoruz ki Ebussuûd Efendi'nin fetvasına binaen Kıbrıs'taki kilise vakıfları da ruhban sınıf adına kaydedilmiştir.²²¹

Adada bulunan Tûr-i Sînâ Manastırına ait mülklerin yanında manastırda bulunan insanların ve tarım yapmak için ihtiyaç duyulan suyun karşılanması için vakfa ait suyollarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Girne'de Korno Dağı'nın nihayeti denilen mevkiden ve Ayavasili denilen mevkilerde yapılan suyolları sayesinde akıtılan Ayapraşkova Manastırı vakfına ait tatlı suların adanın Osmanlı tarafından fethinden önce ve

²¹⁹ KŞS 38, 147, h. 137.

²²⁰ KŞS 38, 147, h. 137.

²²¹ KŞS 38, 189, h. 212.

sonrasında manastırın kontrolünde olduğu belirtilmiştir. Manastır vakfına ait mezkûr tatlı sulara gerek yönetici gerekse de halktan kişilerin müdahalesi üzerine İstanbul'a yapılan şikâyet ve İstanbul'dan Kıbrıs muhassılı Mehmed Emin Efendi'ye yazılan uyarı yazısı ile yapılan taciz engellenmiştir.²²²

Kıbrıs'ta Tûr-i Sînâ Manastırına ait 4 manastırdan 1894–1912 yılları arasında yalnızca Vasilya Ayapraşkova Manastırı ile Dipkarpaz'ın batısındaki Eleusa Manastırı aktifti. Bu manastırlara eskiden olduğu gibi 2 yıllığına Tûr-i Sînâ Manastırından gönderilen keşişler, manastırlara ait bağ, bahçe ve tarlaların işletilmesi ve ürünlerin hasat edilmesiyle ilgilenmekteydiler. Günümüzde harap durumda olan iki manastıra ait su yolları mevcudiyetini korumaktadır.²²³

Adada vakıflara sahip bir diğer gayrimüslim grup ise Ermenilerdi. Osmanlı adayı aldığı anda Kıbrıs'ta çok fazla sayıda Ermeni bulunmamakla beraber dağınık olarak bulunan cemaat üyeleri sonraki dönemde genel olarak Lefkoşa'da toplandılar ve devlet tarafından kendilerine kiliseler verildi. Tarihi süreçte farklı Piskoposluklara bağlı olan Ermeniler ulaştığımız belgelerde görüldüğü kadarıyla İstanbul Ermeni Patrik'ine bağlı olup Patrik'in önerisi ve hükümetin verdiği berat ile gönderilen Marhasalar tarafından idare edilmişlerdir. Adada Lefkoşa Karamanzâde mahallesinde bulunan bir kilise Osmanlı döneminde ilk başlarda tuz ambarı olarak kullanılırken Ermeni cemaati ileri gelenlerinin buranın kendilerine verilmesi hususunda II. Selim'e yazdıkları arzuhal sonucunda İstanbul'dan; Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa'ya kilisenin ibadet etmeleri amacıyla Ermenilere verilmesine dair bir emir yollanmıştır.²²⁴ Mezkur cemaate ait bir diğer kilise ise Girne'de Sourp Magar, Sourp Magar Ermeni Manastırı, Magaravank, Alevkayası Ermeni Manastırı, Ayios Makarios Manastırı, Kutsanmış Aziz Makarios Manastırı gibi farklı adlarla anılan manastırdır.²²⁵ İstanbul Ermeni Patrik'i Agop döneminde Kıbrıs Marhasası seçilen Rahip Avadik'e verilen berat incelendiğinde diğer

²²² KŞS 27, 28, h. 78.

²²³ Richter, *Greek Customs and Mores in Cyprus*, 71-72.

²²⁴ Zekai Altan, *Gizemli Kıbrıs* (Lefkoşa: Cinius Yayınları, 2016), 354-355.

²²⁵ Tuncer Bağışkan, "Kıbrıs Tarihinde Ermeniler", *Adres Kıbrıs Dergisi* 133 (29 Kasım 2013), 32-33.

kilise yetkililerine benzer yetkiler verildiği görülmektedir. “ve kadîmden kendü âyînleri üzre kiliselerine müte'allik bağ ve bağçe ve çiftlik ve değirmen ve ayazma ve tarlalarına ve manastırlarına ve büyût ve dekâkin ve sâir bunun emsâli kenîselerine vakf olan eşya ve davarlarına bundan evvel marhasa olanlar ne vech ile zabt ve mutasarrıf ola gelmişler ise, mesfûr Avadik nâm râhib dahi ol-minvâl üzre zabt u tasarruf eyleyüp...”²²⁶ beratta geçtiği şekliyle marhasanın Ermeni cemaati ile ilgili yetkileri geniş olarak sayılırken bizim konumuz ile ilgili kısımda da açıkça ifade edildiği gibi kiliseye ait vakıflar da marhasaların kontrolüne verilmiştir. Marhasalar vakıflara mütevelliler atayarak yeni vakfedilen mevkûfu teslim ve idare etmişlerdir. Atadığı mütevelliler de elde bulunan vakfa ait paralar ile kilise vakfı adına yeni akarât satın almışlardır. Lefkoşa'nın Karamanzâde mahallesinde sâkin Ermeni cemaatinden Avakim veled-i Sarkiz aynı mahallede bulunan ev ve eve ait bahçe ile sulama hakkını aynı mahallede bulunan Ermeni Kilisesi adına kilise mütevellisi Hagi Bogos veled-i Avraim'e 1231/1816 yılında 18.000 kuruşa satılmıştır.²²⁷

Gayrimüslim kiliselere ait vakıflar hakkında elimizde toplu bir kaynak olmadığından bilgilere, dağınık olarak bulunan arşiv kayıtları içerisinde rastlamaktayız. Kayıtlarda geçen bazı bilgiler doğrudan kilise vakıfları ile ilgili olurken bazı bilgiler ise başka işlemlerle ilgili olup içerisinde kilise vakıf mülklerinden dolayı olarak bahsedilmiştir. Örneğin Lefkoşa Karamanzâde mahallesinde 1134/1722 tarihli bir mülk satış işleminde satılan mülkün yeri tarif edilirken bir taraftan Ermeni Kilisesi Vakfı olan dükkân ile bitişik olduğu zikredilmektedir.²²⁸ Bir diğer kayıt ise Girne'deki Ermeni Manastırı'na ait vakıf bahçelerde çalışan bahçıvan Lino bnt. Marko ve kızı Zonya'ya meçhul bir şahıs tarafından yapılan saldırı ile alakalı 1137/1725 tarihli mahkeme kayıdır.²²⁹

Kıbrıs'taki son gayrimüslim grup ise adada sayıları ile kilise ve manastırları en fazla olan Rum Ortodoks Başpiskoposluğudur. Yine bulduğumuz kayıtlarda en fazla vakfa sahip kilise sayısı bu gruba aittir. Yukarıda Rum Ortodoks kilisesi fukarasına vakfedilmiş ve elimizde vakfiyesi

²²⁶ KŞS 16, 29, h. 49.

²²⁷ KŞS 29, 68, h. 125.

²²⁸ KŞS 11, 26, h. 91.

²²⁹ KŞS 12, 51, h. 185.

olan 7 vakıf dışında gerek satış gerekse de başka konularda şer'iyeye sicillerine konu olan dâvalarda söz edilmiş vakfa sahip en az 12 kilise ve manastır mevcuttur.

Kiliselerin vakfı başpiskopos tarafından atanan rahip ya da mütevellî tarafından idare edilmiştir. Mütevellîlerin vakıf hakkında yaptıkları işlemler kadı tarafından takip ve kontrol edilmekteydi. Lefkoşa'nın Analyonda/Analionda Manastırı'na ait aynı köydeki boş arazinin ve 50 kök zeytin ağacının vakfa fayda sağlamadığı, buranın Assimo veled-i Tomassin isimli zımmîye 2000 akçeye satılarak bunun yerine vakfa yarar sağlayacak bir bahçe satın almanın daha uygun olduğu görüşü kadıya sunulmuş ve şahitler huzurunda uygun bulunarak mevkûfat satılmıştır.²³⁰ Bunun tam tersi mütevellîlerin vakfa mülk satın aldığı da görülmüştür. Lefkoşa'nın Bodamya köyünde bulunan Archangel Michael Trypiotis Kilisesi vakfının 1110/1699 yılında mütevellîsi olan İstefani veled-i İstefani 13 kök zeytin ağacını vakıf adına Filori ve Mihail isimli zımmîlerden 10 esedî kuruşa satın almıştır.²³¹ Yine aynı şekilde Lefkoşa'ya bağlı Paliometochos adıyla bilinen köyde bulunan Panagia (Meryemana) Chryssalaktousa kilisesi için Elisava bnt. Paskali isimli zımmîye ait Serez köyünde bulunan 6 dönüm bağ ile şirahâne olan 3 küplük yerini kilise mütevellîleri Valyandi veled-i Kostantin, Çiryako veled-i Yani ve Vodvizo veled-i Petro'ya 1680 akçeye satın almışlar.²³²

Osmanlı'nın diğer yerlerinde olduğu gibi ticaretle meşgul olan gayrimüslimlerin büyük paralar kazanarak zengin olduğu bilinen bir durumdur. Lefkoşa'da da ticaretin yoğun olarak yapıldığı çarşılarda kilise fukarası için bağışlanmış ya da ticaret için kilise tarafından satın alınıp vakfa bağışlanmış dükkânlar bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi olan 1045/1635 yılında II. Selim vakıf akarâtından Bedesten kapısı içerisinde Tribyodi Kilisesi vakfına ait bir dükkân, aylık 31 akçeye olmak üzere 10 yıllığına Müslüman ahaliden Terzi Ali b. Abdullah'a kiralanmıştır. 14 ay geçtikten sonra vakıf mütevellîsi Marat veled-i İmirşah'ın kiracıyı haksız

²³⁰ KŞS 1-B, 47, h. 73.

²³¹ KŞS 6, 59, h. 176.

²³² KŞS 4, 132, h. 310.

yere dükkândan çıkarmak istemesi üzerine kiracı kadıya başvurmuş ve mahkeme mütevelliyi haksız bularak kiracı lehine karar vermiştir.²³³

Kadı huzurunda sonuca bağlanan bir başka dâva ise Girne'ye bağlı Larnaka Köyü/Kozanköy'de bulunan Panagia Katharon Manastırı Vakfı ile alakalıdır. Bladina denilen bölgede bulunan vakfa ait sulama hakkı ve içerisinde 4 kök zeytin bulunan 4 dönüm bahçe; Ebraşimi veled-i Hanna ve Zorzi veled-i Anderya isimli zimmîler tarafından haksız yere tasarruf edilmişken vakıf mütevellisi Hacı Zandi veled-i Zandi ve nazır Hacı Lui-zi veled-i Nikolo'nun şikayetleri üzerine şahitler huzurunda görülen davada mülkün mezkur kilise fukarası için vakfedildiği ispatlandığından kiracıların yaptıkları 13 kuruşluk masrafın müteveli tarafından kendilerine ödenmesi ve mevkûf bahçenin de mütevelliyeye teslimi konusunda karara bağlanmıştır.²³⁴

Lefkoşa'da Kafesli Mahallesinde bulunan Ayios Kassianos Kilisesi mütevellisi Nikola vefat ettiğinde mülkünde mezkûr kilisenin vakıf mülkü olduğu iddiası ile Kilisenin yeni vakıf mütevellisi ve diğer yöneticiler müteveffanın eşine baskı yaparak önce 350 kuruş daha sonra 400 kuruş ve 150 kuruş değerindeki evine el koydular. Daha sonra müteveffanın kızı Sebonato bnt. Nikolotta kilise vakıf mütevellisi ve idarecilerini aldıkları 400 kuruş ve ev nedeniyle mahkemeye vermiştir. Açılan zimmet davası Sebonato bnt. Nikolotta'nın 400 kuruştan vazgeçmesi ve Kili-se'nin evi kendisine iade edilmesiyle sonuçlanmıştır.²³⁵

Kiliselerin tamir ve tadilatları izne tâbi olmakla birlikte müsakkafâtı için çıkan masraflar kiliselerin bütçesinden karşılanmaktaydı. Bütçenin yetmediği durumlarda vakıf mülklerinin satıldığı görülmektedir. Lefko-şa'da Chrysaliniotissa/İlyonesse Mahallesinde bulunan Panagia Chrysa-liniotissa Kilisesi müsakkafâtı topraktan bina edildiği için harap duruma geldiği ve acilen tamir edilmesi gerektiğini mahkeme huzurunda dile getiren müteveli Nikola veled-i Luizu elinde bulunan fetvaya binaen vakfa ait olan 6 dönümlük dut bahçesini ve derununda bulunan 3 odalı evi ve su kuyusu dolabı içeren mevkûf bahçeyi satarak müsakkafâtı tamir etmek için kadıdan izin istemektedir. Yapılan inceleme sonucunda

²³³ KŞS 4, 131, h. 307.

²³⁴ KŞS 12, 27, h. 103.

²³⁵ KŞS 14, 104 h. 466.

vakıf mülkünün tadilata acil muhtaç olduğu göz önünde bulundurularak müteveliye mevkûfun satma yetkisi verilmiştir. Nihayetinde yapılan açık artırmada mülk 500 kuruşa Abdi b. Ali'ye satılmıştır.²³⁶ Bu davalar-
dan da açık olarak kâdının Müslüman vakıflarında olduğu gibi gayri-
müslim vakıfları üzerindeki nezareti ve son karar verici merci olduğu
ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak insanoğlunun, muhtaç olana yardım etme duygusu ve dinlerin bu duyguyu beslemesinden doğan vakıf birçok millet ve mede-
niyette görülmektedir. Osmanlı Devleti Kıbrıs adasını almadan önce
burada mevcut olan Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ve bu kiliselere ait
mülk ve vakıflarının olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Özelli-
kle Kıbrıs fethi ve sonraki dönemi kapsayan mühimme defterlerinde, ca-
miye tahvil edilen ya da mülk olarak satılan Katolik kiliselerinin yanı
sıra aktifliği devam eden Tûr-i Sînâ Manastırının ve diğer kiliselerin de
vakıflara sahip olduğuna dair çok sayıda hüküm bulunmaktadır.

Gayrimüslim vakıfları ile ilgili yetkili merci, diğer vakıflarda oldu-
ğu gibi, şer'î mahkemelerdir. Gerek vakıfların onaylanması gerekse va-
kıflarla ilgili ihtilafların giderilmesi bizzat kadı huzurunda yapılmakta-
dır. Nitekim kadı huzurunda görülen bu işlemler ve İstanbul'dan da
Kilise ve vakıflarla ilgili gelen berat, ferman vb. yazıların sicillere kayde-
dildiği görülmektedir. Yapılan akademik çalışmalarda bir makale dışın-
da genel olarak Müslüman vakıfları üzerinde durulmuş ve Kıbrıs'taki
gayrimüslim ve kilise vakıfları ihmal edilmişlerdir. Kıbrıs Şer'iyeye Sicil-
lerinde yaptığımız araştırma neticesinde daha önce yapılan çalışmada
değinilen yedi vakfa ilave olarak 4 şahıs vakfı ve 22 kilise vakfı tespit
edilip incelenerek tahlil edilmiştir.

Adadaki gayrimüslim vakıfları incelendiğinde bütün cemaatler ta-
rafından vakıfların kurulduğu görülmektedir. Nitekim vakfiyesi elimiz-
de olan 11 vakıftan 1 tanesi Yahudi, 2 tanesi Ermeni, 8 tanesi de Rumlar
tarafından kurulmuştur. Vakfiyesi elimizde olmayıp yalnızca cemaatleri
tarafından fukarası ya da rahiplerinin faydalandığı kiliselerden Rum
Ortodoks 14, Ermeni 2, Tûr-i Sînâ Başpiskoposluğuna bağlı 4 ve Kudüs
Rum Patrikliğine bağlı 2 kilise ve manastır bulunmaktadır. Bunlardan

²³⁶ KŞS 15, 40, h. 173.

yalnızca 1 tanesi Yahudiler tarafından kurulmuş ve mevkûf, Yahudi cemaatinin faydasına geliri de başka bir dinin mabedine şart koşulmuştur. Diğer vakıfların hepsi vâkıfın mensubu olduğu dinin fukarasının ya da din görevlilerinin istifadesine sunulmuş ve mütevellilerin de bu kiliselerin mütevellisi olması şart koşulmuştur. Hayrî vakıf kurmada Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olan gayrimüslimlerin de bu şartlardan bir ya da birkaçını yerine getirmediği zaman kurdukları vakıfların iptal edildiği görülmektedir. 1045 tarihli Avraşım vakfının hukuka uygun olarak kurulmadığı tespit edildiğinden iptal edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIFLARIN GELİRLERİ, İŞLETİLMESİ, YÖNETİMİ, DENETİMİ VE GİDERLERİ

Dinî ve ictimai gayelerle kurulan vakıflara konu olan nesnelere mevkûf denilmektedir.²³⁷ Mevkûf iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki aynıyle istifade edilen mabet, kütüphane, mektep, yol, köprü, çeşme vb. birimlerdir. Bunlara *müessesât-ı hayriyye* denilmektedir.²³⁸ Bu isimle adlandırılmalarının nedeni bu tür gayrimenkullerden bizzat faydalanılmasıdır. Mevkûfun ikinci grubunu ise kiralanması ya da işletilmesi sonucunda vakfa gelir getiren akar denilen menkul ve gayrimenkuller oluşturmaktadır. Akarlardan elde edilecek gelir sayesinde inşa edilen *müessesât-ı hayriyye* ayakta tutulmakta ve buralarda görev yapan kişilerin maaşları ödenmektedir.²³⁹

Vakfedilen (mevkûf) mülkün kişinin kendi malı ve tam kullanma selâhiyetinin yanında devamlılık şartlarını da yerine getirmesi gözetilmiştir. Kurulan hayrâtın ayakta kalabilmesi ve hizmetlerinin devamlılık arz edebilmesi için İslam fıkhnın ilk tedvin döneminde mevkûfun gayrimenkul olması gerektiği görüşü kabul edilmiştir. Fakat gerek zamanın değişmesi gerekse İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla ortaya çıkan sosyo-kültürel ve iktisadî ihtiyaçlar İslam fukahâsını yeni içtihatlarla yö-

²³⁷ Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu.*, 4/284; Günay, "Vakıf", 42/475.

²³⁸ Berki, *Vakıflar*, I/31.

²³⁹ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 94.

neltmiştir. Bunun neticesinde menkullerin de vakfedilebilmesinin önü açılmıştır.²⁴⁰

Çalışmanın bu bölümünde Kıbrıs vakıflarında müessesât-ı hayriyye dışında kalan menkul ve gayrimenkuller aşağıda iki tablo şeklinde işlenecektir. Akarlar, tablo 8’de kalem cinsinden verilirken EK 1’de ise bu oldukları kazalara göre dönüm, tane, kuruş ve akçe cinsinden miktarları verilmiştir. Vakıf akarlardan bahsedildikten sonra bunların işletilme şekilleri örneklerle izah edilmeye gayret edilecektir. Bölümün son kısmında ise vakıfların yönetim ve denetimi vakfiyeler yardımıyla incelenecektir. Vâkıfın yönetim ve denetim görevini kimlere şart koştuğu, tarihi süreçte ne gibi değişimlerin olduğu şer’iyye sicilleri ve diğer arşiv kayıtları yardımıyla analiz edilecektir. Devamında vâkıfların, vakıflarında görev vermek istedikleri mürtezikanın kimlerden ve hangi vasıflara sahip kişiler arasından seçilmesini istedikleri incelenecektir. Böylece vakıfların kurulmuş oldukları dönemde hayır sahipleri ve toplum nazarındaki makbul insan profili çizilmeye çalışılacaktır. Daha sonra vakıf personelinin aldıkları ücretler ile diğer vakıf giderleri tahlil edilecektir.

I. GELİR KAYNAKLARI

Kıbrıs adası savaş ile fethedilmiş bir ülke olduğundan yeniden imarı için mülkler vakfedilirken yukarıda zikredilen esaslar dikkate alınmıştır. Bu eserde de inceleme konusu yapılan dönem içerisinde kurulmuş olan vakıflar kuruldukları asırlara göre tasnife tabi tutularak sahip oldukları menkul ve gayrimenkul akarlar konuyla ilgili oluşturulan tabloya işlenmiştir. Söz konusu tabloda adada mevkûfun nicel miktarının

²⁴⁰ Meselâ, Hanefi mezhebinde, Ebu Hanife menkûl eşyanın vakfını kat’î olarak yasakladığı halde onun talebesi Ebû Yûsuf, gayr-ı menkulün zarûrî tamamlayıcıları veya sâdece onun için faydalı unsurlar oldukları taktirde menkullerin de vakfına müesâde etmiştir. Böylece, vakfedilen gayrı menkule bağlı kölelerin, makinelerin, zirâat âletlerinin vakfı geçerli olmuştur. Aynı mezhebin başka bir hukukçusu Züfer, daha uzağa giderek, gayr-ı menkule bağlı olsun veya olmasın umûmî bir tarzda menkullerin vakfını ve hattâ kullandıkça tükenebilen şeylerin vakfını da kabul etmiştir. Nihâyet, Ebû Hanife’nin diğer talebesi Muhammed Şeybânî, mahâllî âdetler elverdiği taktirde, menkullerin vakfını geçerli saymış ve neticede bu görüş galebe çalarak, Hanefi ve Mâlikî mezhepleri bu mevzuda birleşmiştir. Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 92; Akgündüz, İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi, 186-229.

belirtilmesinin yanında hangi asırda hangi mülkün daha fazla vakfedildiği de gösterilmiştir.

Aşağıda vakıfların akarları gayrimenkul ve menkul başlıkları altında incelenmeye çalışılmıştır. Fakat bunlara geçilmeden önce bu mülklerin gerek miktarları gerekse yerlerinin tespiti konusunda bazı sıkıntılarla karşılaşıldığı vurgulanmalıdır. Vakfiyeler merkeze alınarak yapılan bu çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu sorunlardan bazılarını şöyle zikredebiliriz:

İnceleme konusu yapılan vakfiyelerin bazılarında mülklerin miktarları verilirken yalnızca kıt'a (parça) tabiri kullanılmış ve miktarları dönüm cinsinden belirtilmeden mevkûfun sınırları tarif edilmiştir. Bazı vakfiyelerde ise mülklerin miktarları verilmediği gibi bulunduğu köy ismi dahi verilmeden "*Kıbrıs adası tevâbi'inden olan karyede (köyün adı yazılı değildir) kâin mezraların muhtevî bulunduğu cümlece hudûdu ma'lum müte'addit evler ve köleler ve câriyeler ve hayvanlar ve mevâşî ve âlât-ı zirâiyye ile birlikte tamamıdır. Cümlesinin hududu 'indeli cîrân ma'lumdur.*"²⁴¹ şeklinde zikredilmektedir. Bu alıntı Çelebi Müftü Mehmet Efendi tarafından Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerleri ile Kıbrıs'ta vakfettiği mülklerini içeren 1020/1611 tarihli vakfiyeden alınmıştır. İfadelerden de anlaşılacağı üzere söz konusu vakfiyede bir köyden bahsedilmiş ama ismi zikredilmemiştir. Dolayısıyla bu vakfiyeden hareketle vakfedilen mülklerin yerlerini tespit etmek imkansızdır. Bunun için diğer arşiv belgelerinin de incelenmesi zorunludur.

Benzer durum Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın vakıfları için de geçerlidir. Onun vakfiyesinde vakfedilen mülkler "*Mesayidonya sinurunda re'âyâdan iştirâ olunan arâzînin içinde mütekâ'idîn beyninde aded ve hudûdu mümtâz olan evler anbarlar ve âhûrlar ve binâlar cümle hudûd ve kâffe-i hukûku*"²⁴²ifadesiyle zikredilmiştir. Paşa'nın 1008/1599 tarihli vakfiyesindeki bu ifade Limasol'da satın alınıp vakfedilen mülklerin miktarı ayrıntılarıyla verilmediği için vakfedilmiş akarâtı tam olarak tespit etme imkânı bulunmamaktadır.

²⁴¹ Çelebi Müftü Mehmet Efendi Vakfiyesi (573 Def, sayfa 127, Sıra 28), 573 Def, sayfa 127, Sıra 28.

²⁴² KVKD, 11.

Bir diğer sorun ise arşiv kayıtlarında haklarında belgelere ulaşılmamasına rağmen vakfiyesine ulaşılamayan vakıflardır. Bunların en önemlisi hiç şüphesiz dönemin padişahı II. Selim tarafından kurulan vakıflardır. Bu vakfa ait vakfiyenin bulunmamış olması Kıbrıs tarihi yazıcılığı konusunda da bazı sıkıntılar ortaya çıkartmaktadır. Bu vakıfla ilgili yeri geldikçe sorunlara değinilecek ve tespit edilen mevkûf kaynakları ile birlikte verilecektir.

Kıbrıs vakıflarında vakfedilen menkul ve gayrimenkul mülkler aşağıdaki Tablo 8'e işlenmiş ve başlıklar halinde incelenmiştir.

Mülk Tipi		16.yy Adet	17.yy Adet	18.yy Adet	19.yy Adet	Toplam	Genel Toplam	Genel Yüzde	
Gayrimenkuller	Meskenler	Menzil	50	5	14	11	80	815	%21,09
		Konak		1		1	2		
		Köşk			1	2	3		
		Saray		1			1		
		Oda	278	9	3	3	293		
		Hâne	83	6	1	1	91		
		Kule		1			1		
		Beyt	255	2	1	3	261		
		Ambar/Mahzen	57	8	9	9	83		
	Tarım İşletmeleri	Arazi	6	1	1		8	1753	%45,41
		Arz	8				8		
		Çiftlik	12	17	6	7	42		
		Tarla	641	99	75	5	829		
		Arsa	1	1	9	2	13		
		Mezra	173	1			174		
		Çayır	5				5		
		Harman yeri	3	1			4		
		Bahçe	50	16	11	7	84		
		Bostan	21			2	23		
		Bağ	1		1		2		
		Avlu	1	1	2		4		
		Ahr	3	2	3	2	10		
		Samanlık		1	1	1	3		
Havuz	1	6		1	8				

Menkuller	İktisadî Kuruluşlar	İmalâthaneler	Su dolabı	1	2		1	4	159	%4,11	
			Gölet	1				1			
			Çeşme	1	2	3	4	10			
			Akarsu	14	5	11	10	40			
			Suyolu	2	4	1	1	8			
			Su kuyusu	1	4	5	5	15			
			Zeytin	358	11	10	68	447			
			İncir	1		1	3	5			
			Dut		2			2			
			Harnup	2	4			6			
	İktisadî Kuruluşlar	Ticarî Binalar	İmalâthaneler	Nalbant Dük.			2		2	979	%25,33
				Boyacı Dük.	3		1		4		
				Yoğurtçu Dük.			1		1		
				Demirci Dük.			2		2		
				Değirmen	96	17	13	17	143		
				Fırın	2	1			3		
				Ekmekçi Dük.			1		1		
				Yağhane			1		1		
				Kettan Havuzu	1				1		
				Ma'sara-hâne		1			1		
	İktisadî Kuruluşlar	Ticarî Binalar	Ticarî Binalar	Bedesten	2				2	73	%1,89
				Han	4	1		2	7		
				Dükkân	835	13	42	55	945		
				Hamam	8	1	1		10		
				Kahvehâne	5	1	1	5	12		
				Berber Dük.				2	2		
				Kuyumcu Dük.				1	1		
				Koyun/Keçi	8	5	1	2	16		
				Katır		1	1		2		
				Kara Sığır	1	6			7		
Camus		3	1		4						
Öküz	5	7	1	1	14						
İnek	2		1		3						
Kısırak		3	1		4						
Eşek	1	5	1	1	8						
Buğday ve Arpa	8	1		1	10						
Pembe (Pamuk)	1				1						
Bakla		1			1						
Şa'îr		1			1						
Burçak		1		1	2						

Alet ve Edevât	Küp		1	1		2	11	%0,28
	Saban				1	1		
	Kantar	1				1		
	Halı	1 ²⁴³		1 ²⁴⁴		2		
	Yastık	1				1		
	Kazgan			2	1	3		
	Saat				1 ²⁴⁵	1		
Kitap	Kütüphane	1				1	5	%0,13
	Muhtelif			1	2	3		
	Mushaf			1		1		
Para	Akçe		3			3	68	%1,76
	Kuruş		1	27	37	65		

Tablo 8: Mevkûf Mülkler

A. Gayrimenkuller (Müstegallât)

Mecellede gayrimenkuller, “Akar denilen hâne ve arâzî misillü, mahall-i âhara nakli mümkün olmayan şeydir.”²⁴⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Burada vakfedilen mülkün taşınmaz olduğu ve yerinin değiştirilemeyeceği cinsten olması gözetilmiştir. Bu bakımdan Mâlikî mezhebi fukahâsı, ağaçların topraktan ayrı yaşamlarını sürdüremeyeceği gerçeğinden yola çıkarak onların da gayrimenkul olduğu konusunda içtihat ortaya koymuşlardır.²⁴⁷

Bu çalışmada da Kıbrıs vakıfları içerisinde bulunan taşınmaz mülkler ve ağaçlar gayrimenkul başlığı altında incelenmiştir. Gayrimenkuller; tarım işletmeleri, meskenler ve iktisâdi kuruluşlar olarak kendi içlerinde başlıklara bölünerek tasnife tabi tutulmuştur.

²⁴³ Yusuf Efendi Vakfı, KŞS 6.

²⁴⁴ Kıbrıs Muhassılı Hacı Abdülbaki Ağa Vakfı, KŞS 18, 130.

²⁴⁵ Silahdâr Mehmet Ağa b. Mustafa Vakfı, KŞS 31, 17, h. 31.

²⁴⁶ Ekrem Buğra Ekinci-Ahmet Şimşirgil, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: Ktb Yayınları, 2008), 119.

²⁴⁷ Ali Şafak, “Akar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/221.

1. Tarım İşletmeleri ve Ağaçlar

Osmanlı Devleti'nde ekonominin belkemiğini tarım işletmelerinin oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Osmanlı toplumu genel olarak ekin, bağ-bahçe ve hayvancılıkla geçimini sağlamıştır.²⁴⁸ Tarım toplumu olan Osmanlı tebaası gerek fetih gerekse hicret yolu ile yer değiştirdiğinde gidilen bölgede genellikle daha önce icra edilen iş kolu ile geçimini sağlamıştır.

Mevkûfât incelendiğinde 1755 kalem ile tarım işletmelerinin %45,41'lik bir oranı oluşturduğu görülmektedir. Kıbrıs'ta savaşın bitmesi ile özellikle askerî gruba mensup kişiler gerek temliknâme yolu gerekse kendi paraları ile edindikleri birçok tarım işletmelerini vakfetmişlerdir. Vakıf kurucuları kurdukları vakıfların ayakta kalabilmeleri için gerekli olan düzenli gelirin çoğunluğunu bu yolla sağlamışlardır.

a. Çiftlik

Farsça "*cuft-çift*" kelimesine Türkçe "*lik*" yapım ekinin gelmesiyle meydana gelen isim, bir çift öküz ile ekimi düşünülen toprak parçasına verilen addır. Osmanlıda ölçüsü kanunnamelerle belirlenen çiftlikler verimliliğine göre 60-150 dönüm arasında değişebilmekteydi.²⁴⁹ Vakfiyelerdeki kullanımına bakıldığında ise çiftlik tanımına uymakla beraber içerisinde evlerin, hayvanların, ekim için gerekli âlet ve edevât, sulama için akarsular ile buralarda çalışan âzâde köle ya da kölelerin olduğu mülklerin anlatıldığı görülmektedir. Bu çalışmada vakfiyelerde çiftlik olarak nitelenen araziler çiftlik, geri kalan araziler ise tarla ya da mezra olarak gruplandırılmıştır. Vakfiyelerde mezra olarak adlandırılan bazı toprakların daha sonraki dönemlerde kaleme alınan belgelerde çiftlik olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu durum zamanla mezkûr toprakların çiftliğe dönüştürülmüş olduğunu göstermektedir.

Cafer Paşa'nın hicri 1008/1599 tarihli vakfiyesinden alınan aşağıdaki pasaj Kıbrıs'ta çiftlik olarak nitelendirilen bir mülkün neleri barındırdığına güzel bir örnektir. "*...Panomelya ve Romato nâm karyeler ve Zebe ve Başiniliği ve Paline Leşkobi ve Ayadimitri Ano nâm mezra'a dâhilinde vâki'*

²⁴⁸ Alkan, *Adana vakıfları*, 179.

²⁴⁹ Halil İnalçık, "*Çiftlik*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/313-314.

mukaddemâ Lefkoşa alaybeğisi olan Ahmed'den iştirâ olunan mülk çiftliği ki bir tarafı Kaymaklı nâm karye ve bir tarafı Abdurrahman Subaşı Çiftliği'ne ve bir tarafı Tekyeli nâm karyeye ve bir tarafı zikr olunan mezra'alar ile mahdûd olan arâzî-i ma'lûmedir kadîmü'l-eyyâmdan cârî olan mâ'-i cârîsi ile kurâ-i mezbûrede vâki' atik ve cedîd fevkânî ve tahtânî ma'lûmü'l-hudûd binâ olan evler ve âhûrlar ve mahzenler ki temessükât-ı şer'iyeye mücebince mutasarrıf olduğudur mezkûr çiftlikde vâki' sekiz çift öküz, yüz elli keyl buğday ve yüz elli keyl arpa ma'lûm sâir hubûbât tohumunu ve anda üç yüz re's koyun ve keçi..."²⁵⁰ Cafer Paşa ibn Abdülmennan'ın muhtelif zamanlarda kurmuş olduğu 4 vakfiyesinin üçünde birbirine benzer özelliklerde toplam 10 adet çiftlik bulunmaktadır.

Vakfiyelere göre Kıbrıs'ta incelenen dönem içerisinde adanın farklı bölgelerinde toplam 42 çiftliğin vakfedildiği tespit edilmiştir. Bu çiftliklerin toplam büyüklüğü çoğunluğu Lefkoşa'da olmak üzere en az 32.198 dönümdür. Ada üzerinde kurulan en büyük çiftlikler saraya mensup ya da asker kökenli hayırseverler tarafından kurulan vakıflar içerisinde yer almaktadır. Bu kişilerden birisi de I. Ahmed'in eşi ve IV. Murad'ın annesi olan Mahpeyker Kösem Valide Sultan'dır. Bir diğer ismi ile Çinili Valide Sultan, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde bağışladığı mülklerinin yanında Kıbrıs adasında da Baf kazasında muhtelif sayıda tarladan oluşan 5 çiftliğini vakfetmiştir. Vakfiyeden daha eski tarihli arşiv kayıtlarında miktarlarının değiştiği görülen çiftlik isimleri²⁵¹ ve vakfiyedeki miktarları sırası ile şu şekildedir: Kukla Çiftliği 22 tarla, 4 bahçe ve bu tarla ile bahçeler üzerinde 3000 dut ağacı, 22 odadan oluşan evler, 14 çift karasığır (manda), 3 baş merkep, 340 koyun olmak üzere toplam 1375 dönüm; Mamonya Çiftliği 10 tarla ve bunların üzerinde 15 dönümlük bir dut bahçesi, 3 göz değirmen, 18 çift kara öküz, 51 baş kara sığır, 29 baş kısrak, 10 baş katır ve 6 merkep olmak üzere 232 dönüm; Aşelya Çiftliği 29 tarladan müteşekkil 27 oda, 1 göz değirmen, 16 dönüm üzerinde 500 zeytin ağacı, 11 çift kara sığır öküzü, 26 baş camış, 966 baş koyun ve keçi, 1 baş merkep ve çiftlik aletleri olmak üzere 2 bahçe ile birlikte toplam 4301 dönüm. Bunun yanında gerek yapılan çalışmalarda gerekse de arşiv kayıtlarında ismi zikredilmeyen ve aynı mahalde bulunan 500 dönüm-

²⁵⁰ KVKD, 10, h. 11.

²⁵¹ KKVD, 160, h. 83.

den müteşekkil Ayalondi Çiftliği de Mahpeyker Çinili Valide Sultan vakfiyesinde zikredilmiştir. Bunlarla beraber vakfedilen Bodima Çiftliği ise iki katlı ve 3 odalı bir ev ve ambar yerleri ile toplam 7 parça olmak üzere 80 dönümden oluşmaktadır.²⁵²

Valide Sultan'a ait çiftlikler ile ilgili mülklerin miktarları hakkında belgelerde farklılıklar görülmektedir. 1291/1874 tarihli tahrir emlak kaydında miktarları Kukla Çiftliği 1959 dönüm, Aşelya Çiftliği 5615 dönüm, Mamunya Çiftliği 450 dönüm, Bodima Çiftliği 1300 dönüm, Susuz karyesi sınırında 140 dönüm olmak üzere toplamda 9464 dönüm ve tahrir değeri olarak 832.575 kuruş verilirken,²⁵³ Recep DüNDAR ise Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve Kıbrıs'a ait ilk tahrir kayıtlarını barındıran 64 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine dayalı olarak yaptığı çalışmada çiftliklerin miktarını şu şekilde vermektedir: "*Kukla Çiftlik 34 tarla ve 1461 dönümdür. Mamonya çiftliği 14 tarla ve 564 dönüm, Aşelliye çiftliği 26 tarla ve 5517 dönüm, Bodime çiftliği ise 15 tarla ve 289 dönümdür. Çiftliklerde olan tarla sayısı 89 olup, toplam 7831 dönüm...*"²⁵⁴ Belgeler arasındaki bu miktar farklarının zaman içerisinde vakfa eklenti ve çıkarmalar yapılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Ada üzerinde büyük vakıf çiftlikleri kuran bir diğer kişi ise Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa'dır. Paşa tarafından, bazı araştırmacıların iddialarının aksine toplamda 5 tane çiftlik vakfedilmiştir.²⁵⁵ Bu çiftliklerden 4 tanesi Paşa'nın 14 Rebûlevvel 987/14 Temmuz 1573 tarihli vakfiyesinde kayıtlıdır. Bunun dışında vakfiyede olmamasına rağmen arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre Paşa, Kıbrıs'ın en doğu ucu Karpaz'da Afendirika Manastırı'nın yanında bulunup sınırları "*garbdan dereye müntehî ve derûnunda Afendirika Manastırı ve şimâl tarafı diğer Fenkarka Burtonto'ya müntehî taraf-ı şarkiyesi deniz Kokokya Burnu'na müntehî ve bir tarafı Fila*

²⁵² Çinili Valide Sultan Vakfiyesi, VGMA.

²⁵³ KKVD, 160, h. 83.

²⁵⁴ Recep DüNDAR, "Kıbrıs'ta Sultan Murad Han'ın Validesine (Kösem Sultan) Ait Mülk Çiftlikleri", *Karadeniz Araştırmaları* 35 (Güz 2012), 116.

²⁵⁵ Mustafa Alkan'ın inceleme konusu yaptığı Paşa'ya ait vakfiyede toplam 98 çiftliğin olduğunu iddia etmesine rağmen Alkan'dan daha önce gerek yüksek lisans tezi olarak gerekse sempozyumda tebliğ olarak çalıştığımız vakfiyede toplamda 4 çiftlikten bahsedilmektedir. Mustafa Alkan, "Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs'ta Vakıf, İmar ve İskân", *Tarihçe Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar)* (İstanbul, 2017), 2/802.

*yoluna müntehî ve Fila demekle ma'rûf nâm mahalle varıncaya kadar tûlen iki sâ'at ve arzan bir sâ'at mikdârı tarlalar ile çiftliği vakf olmağla işbu mahalle şerh verildi..."*²⁵⁶ şeklinde tarif edilen ve toplamda 12.686 dönümlük çiftliği gelirleri Hala Sultan Tekkesi'ne bağışlanmak üzere vakfetmiştir.²⁵⁷

Lala'ya ait diğer çiftliklerden iki tanesi günümüzde Güney Kıbrıs'ta kalan Lefkoşa'ya bağlı Lakadamy'a'da bulunmaktadır. Bunlardan ilki Haydar Bey b. Abdullah ve Mustafa Ağa ibn Abdullah ve Hasan Bey ibn Beykari denilen şahıslardan kendi parası ile satın aldığı mülklerdir. Toplamda 192 parçadan müteşekkil 0,5 ile 200 dönüm arasında değişen miktarlarıyla 103 tanesi farklı türde 2180 tane ağaç barındıran 3395 dönümlük çiftliktir.²⁵⁸ Lakadamy'a'daki ikinci mülk çiftlik ise toplamda 364 kalemde olmak üzere 596 dönümden 5 bahçe ve muhtelif büyüklükte tarlalardan oluşmaktadır. Bunların üzerinde 9000'den fazla muhtelif ağaç, 35 ev, su dolapları, sulama kemerleri ve su haklarını barındırmak üzere toplamda 11.275,5 dönümden oluşan mülk çiftliği Haydar Bey isimli şahıstan satın almıştır.²⁵⁹

Lala Mustafa Paşa'ya ait Mağusa'daki çiftlik ise Varoşa ya da bugünkü ismiyle Maraş bölgesinde bulunmaktadır. Bölge o dönemde kalenin dışında bulunduğu ve içinde kimsenin ikamet etmediği köy ve yerler olduğu için bu isimle anılmıştır. Paşa'nın ordusu, Mağusa fethinin uzaması üzerine bu bölgede kışlamıştır. Günümüzde Tekkeli ya da Tekyeli Çiftliği olarak bilinen 2000 dönümlük arazi ve bu araziler üzerinde "dört tahtânî ve bir bâb fevkânî buyûtu ve bi'r-i mâî ve iki at değirmenini ve hamamı ve dört dönüm bağçeyi ve keniseden mütehavvil bir mescidi ve bir mezra'yı ve ekinciler için 10 bâb hâne ve 2 hadimi ve bir haolu ve mezra'i merkûme hudûdu dahilinde vâki kışlak ve yazlık ve suyu mecrâsını ve koyun otağı ve harman yerleri..." ile bu zikredilen yerlere bitişik olarak Sernahuye isimli köyde bulunan ve aynı isimle zikredilen mezralar ile içerisinde miktarları belirtilmeyen "bir taraftan denize ve nehr-i azîme ve bir taraftan Glarse vadisi demekle ma'rûf vadiye ve bir taraftan vakf-ı mezbûr mezra'sına müntehî arazi sehl ve kışlak ve yazlığı ve suyu ve mecrâsı ve koyun ağılı ve harman yeri-

²⁵⁶ KKVD, 114.

²⁵⁷ Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949. (Lefkoşa: Hükümet Basımevi, 1950), 30.

²⁵⁸ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, 163.

²⁵⁹ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, 164.

ni müştemil mezra'ı içinde olan kısırak ve camus ve bakâr-i zükûr ve inâs ve sağır ve kebîr her ne var ise..."²⁶⁰ mülkleri Haydar Bey'den satın alarak vakfetmiştir.

Paşa'nın Defterdar Bali Çelebi'den satın aldığı çiftliği ise Tuzla'da bulunmaktadır. Çite Çiftliği, aynı isimli köyde bulunan Ohtoro adlı mezra ve içerisinde çok sayıda meyveli ve meyvesiz ağaçları barındıran 44,5 dönümlük bahçeler, yaz kış akan sular, mandıra, otlak ve harman yerleri ile birlikte 1840 dönümdü.²⁶¹ Lala'nın vakfiye şartlarından bir tanesi Kıbrıs valileri Tuzla'ya geldiğinde bu çiftlikten güzel bir hediyenin kendilerine sunulması yönündeydi.²⁶²

Çiftlik vakfeden bir diğer hayırsever olan Kayseri Valisi Osman Paşa,²⁶³ Malatya'nın Arapkir beldesinde inşa ettirdiği cami hayratının ayakta kalması için birçok mülk ile beraber Kıbrıs adasında Omorfa nahiyesinde bulunan Pedre ve Menteş adında iki çiftliğini ve bu çiftlikler üzerinde mevcut olan 40 keyl buğday veya arpa, 10 keyl burçak, 8 adet öküz, 300 koyun, 200 keçi, 3 merkep, 2 adet kazgan, 2 saban, 4 boyunduruk ve bu çiftliklerde bulunan 150 dip zeytin ağacı ve sayısı belirtilmeyen miktarda değirmeni vakfetmiştir.²⁶⁴ Kendisi ada dışında vazifeli olduğundan buradaki çiftliklerden icar usulü ile gelir elde ettiğini görmekteyiz. Vakıf mülklerinin gayrimüslimlere de kiralanabildiğine güzel bir örnek olan bu çiftliklerin 1240-1242/1824-1826 yılları arasında Kıbrıs Piskoposu Emaskinos'a üç yıllığına yıllık 2000 kuruşa kiralandığı anlaşılmaktadır. Paşa, çiftliklerini kiralarken çiftliklerinde mevcut olan aletler, hayvanlar ve değirmenlerin hasar görmesi halinde masrafların kiracı tarafından kendi cebinden karşılanmasını da şart koşturmuştur.²⁶⁵

Kıbrıs'ta coğrafyanın ve iklimin imkân tanıdığı birçok bitkinin tarımı yapılmıştır. Özellikle suya fazla ihtiyaç duymayan ve ihraç ürünleri arasında görülen pamuk tarımı da büyük çiftliklerde yapılmaktaydı.

²⁶⁰ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, 178.*

²⁶¹ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, 178, 183.*

²⁶² İleride görüleceği gibi Kıbrıs Vali/Beylerbeyi aynı zamanda Paşa'nın vakıflarının nâzırıdır. *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, 184.*

²⁶³ Osman Paşa'nın hayatı için bkz: Süreyya, *Sicill-i Osmani IV, 4/1305.*

²⁶⁴ *KŞS 32, 85, h. 69.*

²⁶⁵ *KŞS 32, 85, h. 70.*

Aslen Çorlulu olup bu isim ile meşhur olan ve Kıbrıs'ta da görev yapan Sadrazam Çorlulu Ali Paşa vakıflarından olan Hirsofi kazasına bağlı Poli'deki çiftlik, adadaki en meşhur çiftliklerden bir tanesidir. 752 dönüm çiftlik yanında 1000 dönümlük arazileriyle beraber içerisinde evler, ahırlar, hizmetkâr odaları, ambarlar ve üç tane de pamuk mahzeni bulunmaktadır. Pamuk için özel olarak üç ambarın ayrılmış olması çiftlikte pamuk ekiminin büyük ölçekli olduğunu göstermektedir.²⁶⁶

Tablo 8 incelendiğinde araştırma konusu yapılan zaman dilimi olan 1570-1826 yılları arasında 12 tanesi 16, 17 tanesi 17, 6 tanesi 18 ve 7 tanesi de 19. yüzyılda olmak üzere farklı büyüklüklerde 42 tane çiftlik vakfedilmiştir. Bu çiftliklerin farklı şekillerde değerlendirildikleri görülmektedir. Saraya mensup kişilere ait çiftlikler vergiden muaf tutulmuş ve İstanbul'dan atanan kişiler tarafından kontrol ve idare edilmişlerdir. Bu durumu görmezden gelen bazı devlet adamlarının çiftliklere ve çalışanlarına yaptığı müdahaleler merkezden gelen ihtarlara neden olmuştur.²⁶⁷

Diğer kişiler tarafından vakfedilen çiftlikler ise aile bireyleri ve mütevelliler tarafından yönetilmiştir. Bu çiftlikler genellikle icâre-i vâhideli olarak kiralanmışlardı. Bunun tersine uzun süreli kiralanmaların da yapıldığı görülmüştür.

Vakıf çiftlikler müteveli eliyle başkalarına kiraya verilerek gelir elde edilmekteydi. Bu kiralarn süresi değişmekle beraber mutasarrıfın vefat etmesi durumunda kullanım hakkı ücretlerin mirasçuları tarafından ödenmesi durumunda kendilerine intikal etmekteydi. Nitekim Çinili Valide Sultan'a ait çiftliklerin yıllık 611 kuruşa kiracısı olan Fâtıma Hanım vefat etmiş ancak çocuğu olmadığından kullanım hakkı kardeşi Mehmed Bey'in uhdesine geçmiştir. 1284/1867 yılında devir teslimi için çiftliğin ne kadar bina, çayır, mera, arazi vb. demirbaşı olduğuna dair mültezimlerin elindeki defterlerin tahkikatı yapılmış ve çiftliklere ait arazi ve gediklerin kıymeti iki yüz doksan bir bin yüz altmış iki kuruş olarak belirlenmiştir.²⁶⁸

²⁶⁶ Çorlulu Ali Paşa Vakfı 1020 KKVD, 264, h. 139.

²⁶⁷ KŞS 15, 220, h. 666.

²⁶⁸ *Atik Emirname Kaydı*, 9-10, h. 9.

İstanbul'dan gelen bir ihtar Balıktre/Balıkesir'de Kıbrıs'ın eski müftüsü Ahmet Efendi b. Sâdeddin Efendi tarafından gelirleri Haremeyn'e bağışlanan çiftlik ile ilgilidir.²⁶⁹ Haremeyn-i Şerîfeyn Vakıf mütevellileri tarafından idare edilen bu vakıf çiftliğin Mehmet Subaşı isimli şahsa kiralandığı fakat kiracının çiftliğe gerekli bakımı yapmadığı için çiftliğin harap olduğu buna benzer başka çiftliklerin de bulunduğu dikkate alınarak çiftliklere gerekli bakımın kiracılara yaptırılması hakkında Kıbrıs Beylerbeyi ve Lefkoşa kadısı hatt-ı hümayun ile uyarılmaktadır.²⁷⁰ Aynı şekilde Adadan toplanıp hicaza gönderilecek Haremeyn-i Şerîfeyn Vakıflarına ait gelirlerin zamanında İstanbul'a ulaşmadığı hakkında da şikâyetler adaya ulaşmıştır. Bunlardan bir tanesi Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın vakıf çiftlikleri hakkındadır. Paşa tarafından gelirleri Haremeyn'e vakfedilen paranın İstanbul'a zamanında ulaşmadığı ve bu konuda önlemlerin alınması hakkında beylerbeyi ile Lefkoşa kadısına gerekli uyarılar yapılmıştır.²⁷¹

Haremeyn-i Şerîfeyn Vakıf mütevellileri tarafından yönetilen bir diğer vakıf ise Lapta'da büyük vakıf çiftlikleri kuran Girne Beyi Haydarpaşazâde Muhammed Bey'in vakıflarıdır. Takriben 1116 dönümden oluşan beş çiftlikten elde edilecek gelirleri Haremeyn-i Şerîfeyn'e bağışlayan Mehmed Bey'in vefatından sonra bazı sıkıntıların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1010/1602 yılında Sultan Selim'in Kıbrıs vakıfları mütevellisi olan Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Hüseyin Efendi'ye yollanan bir emirnameden anlaşıldığına göre şahitlerin huzurunda bu çiftliklerin Bey tarafından Haremeyn fukarasına bağışlandığı ispatlanmıştır. Fakat Beylerbeyi Ahmed Paşa Beytülmal-ı Hâssa Mültezimi Perviz Bey'den bir yolla bu çiftlikleri kendi üzerine temlik ettirmiştir.²⁷² 1039/1629 tarihli bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla mezkûr çiftliklerin yeniden Haremeyn Evkaf Nezaretî'nin kontrolüne geçtiği ve o yıl çiftlikten yüz bin akçe gelir elde edildiği anlaşılmaktadır.²⁷³ Köydeki kişilerin her türlü vergiden muaf tutulduğu ve görevlilerin buna riayet etmesi

²⁶⁹ Ahmet Efendi b. Sâdeddin Efendi vakfı, KŞS 6, 147.

²⁷⁰ 85 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMHHM.d.85, h. 511).

²⁷¹ 85 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMHHM.d.85, h. 510).

²⁷² TS.MA.d. 4322; 1866 yılında beş çiftliğin yıllık kira getirisini 186.100 kuruştur. KVVD, 62 h, 93.

²⁷³ TMSA.E.1394-16.

gerektiği Sultan IV. Mehmed tarafından Lefkoşa kadısına gönderilen fermanla zikredilmiştir.²⁷⁴

b. Arz, Arazi, Mezra ve Tarlalar

Tarım işletmeleri arasında bulunan ve yerleşim yerlerinden uzakta olup muhtelif ebatlarda ekime elverişli toprak parçalarına Arapçada arzın çoğulu olan *arazi* ya da yine Arapçada ekim yapılan mekân anlamına gelen *mezra*²⁷⁵ denilmektedir.²⁷⁶ Terkedilmiş bir köyün yerine ya da insanlar tarafından ıslah edilen büyük toprak parçalarından meydana getirilen yerler için 18. asırdan itibaren “*tarla*” tabiri kullanılmıştır.²⁷⁷

Kıbrıs vakıfları içerisinde 8 arazi 325 dönüm, 8 arz 72 dönüm, 829 tarla 26.443 dönüm ve 1886 mezra toplamda 9.227,5 dönüm olarak vakfedilmiştir.

Tarlaların dönüm olarak miktarları bütün akarlarda verilmemiştir. Bazen sınırları tarif edilmiş ve “*bilinen sınırlar dâhilinde*” ibaresi kullanılmış ya da tarlaya ekilecek hasılat miktarı verilerek dolaylı yoldan miktarın hesabı yoluna gidilmiştir. Lefkoşa’ya bağlı Eylence köyünden Sâbık Defterdar Kethüdası Mehmed Efendi b. Abdülmennan, köyde inşa ettirdiği çeşmenin ve suyunun tamiri için aynı köyde içerisinde bir zeytin ve bir dut ağacının bulunduğu tarlayı vakfetmiştir. Tarlanın miktarını zikrederken “*3 kile tohum ekilebilecek hasıllık*” olarak tanımlamıştır.²⁷⁸ Aynı minvalde Cafer Paşa da “*Moutayiaka nâm karyede vâki ‘Petro ve Pavlo ve Ergiro nâm zimmîlerden iştirâ olunan Anamilinar nâm dokuz kilelik 279 ma’lûmül-hudûd tarlaları ve mukaddemâ zimmîlerden iştirâ olunan seksen altı dip mülk eşcâr harman yerleri.*”²⁸⁰ şeklinde yazarak mezranın dönüm cinsinden miktarını belirtmemiştir.

²⁷⁴ TSMA.5223-72.

²⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: İlhan Şahin, “Mezraa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2004), 29/546-548.

²⁷⁶ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 100.

²⁷⁷ Alkan, *Adana vakıfları*, 135.

²⁷⁸ KŞS 2, 13, h. 25.

²⁷⁹ Cengiz Kallek, “Kile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022).

²⁸⁰ Cafer Paşa ibn Abdülmennan’ın 1008 Tarihli Vakfiyesi, *KVKD*, 10, h. 11.

Bazen de toprağın cinsi ve muhteva ettiği eklentilerle tarifi yoluna gidilmiştir. Mehmet Bey ibn Ebû Bekir'in vakfiyesinde yer alan “*Baf Kazâsı'na tâbi' Kourtaka/Kurtağa ve Hulu ve Lemona ve Kato Piyaye ve İbsati ve Koloni ve Malunda nâm karyelere bundan akdem unveten vilâyet feth olundukda harbîlerin taht-ı tasarruflarında olan tarlaları mülklerinden hurûc idüp mîrî oldukda cânib-i mîrîden mevkûf ve hâric ez-defter iştirâ etdiğim indel-ahâlî ma'lûmetül-hudûd su basar ve kıraç tarlaları harnub ve pelût ve zeytun eşcârımı mâ-i cârîleriyle*”²⁸¹ ifadeleri buna örnek gösterilebilir.

Kıbrıslı hayırseverlerden Ferruhzâde Hacı İsmail Ağa b. Ramazan Ağa, biri 1134/1721 ve diğeri 1141/1728 tarihli olmak üzere iki vakfiye ile Kıbrıs adasında çok sayıda mülk vakfetmiştir. Ağa'nın mülklerinin büyük çoğunluğunun farklı yerlerde bulunan tarlalardan müteşekkil olduğu görülmektedir. 58 parçadan oluşan mülkleri toplamda 766,5 dönümdür. Bu mülklerden yalnızca Değirmenlik'te içerisinde 25 zeytin ağacının olduğu yarım dönümlük yer bahçe olarak zikredilmiştir. Geriye kalan 57 parçalık kısım tarla statüsündedir. Piskopu'da bulunan bu tarlalardan 39 parçasında şeker kamışı yetiştirilmekte olup Piskopu suyundan farklı zamanlarda olmak üzere 15 günde 77 saat sulama hakkı vardır.²⁸² Günümüzde su sıkıntısı çekmekte olan ada üzerinde bu kadar sulamanın yapılıyor olması o dönemde suyun var olduğunu ve zamanla kuraklık ve beşerî müdahalelerle mevcut su kaynaklarının ortadan kalktığını göstermektedir.

19. asırda adada ilk defa uzun bir aradan sonra akarları açısından büyük bir vakıf Piskopolu Seyyid Hacı Ahmed b. Keleş Hüseyin tarafından kurulmuştur. Piskopolu hayırsever tarafından aynı kasabada bulunan şekerhâne diye tabir edilen mekânın yakınlarında bulunan 60 dönüm tarla ile sulama hakkını ve müştemilâtıyla birlikte evini Debbagħane Çeşmesi'yle Sünbül'de bulunan çeşmenin tamiriyle kasabadaki camide Kur'ân okunmak şartıyla vakfedip, mütevelliliğine Mehmed b. Ahmed'i atamıştır.²⁸³

²⁸¹ Mehmet Bey ibn Ebû Bekir Vakfiyesi, KŞS 17, 38.

²⁸² Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa'nın Gurre-i Receb 1141 Tarihli Vakfiyesi, (VGMA, Def. 730, sayfa 121, sıra 79).

²⁸³ KKVD, 152.

Kıbrıs'ta valilik yaptığı dönemde adada mevcut olan su sorununu çözmek için kuyular kazdırıp bu suyun Tuzla'ya getirilmesi için bir de suyolu inşa eden Hacı Ebû Bekir Paşa, suyolu güzergâh üzerinde olan Kolunbu(?) denilen mevkide 37 dönümlük arazisini²⁸⁴ de oluşturduğu vakfa gelir getirmek üzere vakfetmiştir. Paşa mezkûr arazi içerisinde bütün eklentileri ile birlikte bir su değirmeni inşa etmiş, bu değirmenin önüne de 20 dönümlük farklı ağaçlar içeren bir dut bahçesi ve 4 dönümlük bir bağı meydana getirip vakfetmiştir.²⁸⁵

Genel olarak değerlendirildiğinde 256 yıllık süre zarfında hayırseverler tarafından farklı boyutlarda olmak üzere 8 adet arz, 8 arazi, 829 tarla ve 174 mezra' vakfedildiği görülmektedir. Miktarları dönüm cinsinden belirtilen topraklar ise 36.067,5 dönümdür. Miktarı belirtilmeyen vakıf topraklarının eklenmesiyle bu sayı çok yukarılara çıkacaktır.

Hükümdardan alınan mülknâmelerle sahip oldukları mukâta'aları vakfeden birçok hayırsever gibi Sadrazam Abdullah Paşa da kurmuş olduğu 4 vakıf içerisinde 1. vakfiyede o dönemde Mağusa'ya bağlı olan Karpaz'da bulunan mukâta'alarını vakfedip kaydettirmiştir.²⁸⁶ Fakat burada mukâta'aların miktarı ve nerelerde olduğu belirtilmemiştir.²⁸⁷ Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan Atik Emirname Kaydı isimli defterde Abdullah Paşa'nın Kıbrıs vakıfları ile alakalı 4 hüküm bulunmaktadır. Bunlardan 197. sayfa ve 312 numaralı hükümde Paşa'nın Karpaz mukâta'ası sınırlarının yeniden belirlenmesi için bir heyetin oluşturulduğu ve bu heyetin mukâta'anın sınırlarını ayrıntılı olarak belirttiği görülmektedir.²⁸⁸ Yukarıdaki hesaplamalara Abdullah Paşa'nın gerek

²⁸⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)" isimli çalışmada Paşa'ya ait vakıflar zikredilirken bu 37 dönümlük araziye oluşturan bahçe, bağ, değirmenler sanki ayrı birer mülkmüş gibi hesaplanmıştır., *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, 219.

²⁸⁵ Hacı Ebû Bekir Paşa Vakfı, *KŞS 17*, 97-98.

²⁸⁶ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları) isimli eserde Abdullah Paşa tarafından kurulmuş olan vakıflara ait 4 vakfiyede de Kıbrıs'taki bütün mülkler zikredilmiş gibi verilmektedir. Vakfiyeler incelendiğinde yalnızca bir vakfiyede Kıbrıs'ta bulunan akar ve hayrâtlar zikredilmiştir. *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, 221.

²⁸⁷ *Abdullah Paşa Vakfiyesi* (Kutu no:10, Def. no:1605, sayfa no: 1, sıra no: 1) VGMA, Kutu no:10, Def. no:1605.

²⁸⁸ *Atik Emirname Kaydı*, 197, h. 321.

Karpaz gerekse de Maraş'ta bulunan mukâta'aları dahil değildir. Abdullah Paşa'ya ait mülkler aşağıda *köyler* başlığı altında değerlendirilmiştir.

c. Arsa

Şehir ve köy içlerinde bulunup üzerinde bina yapılmış ya da yapılmaya uygun toprak parçasına arsa denilmektedir. Ölçü ve boyutları farklılık gösteren bu toprakların üzerinde bazen bir ev ya da dükkân bazen de çok sayıda binanın inşa edilebildiği bir parsellik toprak parçası olduğu görülmektedir.²⁸⁹ Kıbrıs'ta toplamda 13 adet arsa vakfedilmiştir. 11 tanesi Lefkoşa'da olmak üzere diğerleri Larnaka ile Limasol'da bulunmakta ve yaklaşık olarak 22 dönüm tutmaktadır.

Arşiv kayıtları incelendiğinde vakfedildiği dönemde üzerinde bina olan bazı toprakların zaman içerisinde binalarının yıkıldığı ve toprağın arsa mahiyeti kazandığı görülmektedir. 1045/1635 tarihinde Cafer Paşa'ya ait Lefkoşa'ya bağlı Eylence köyünde bulunan mülkün harap olduğu ve enkazının satılıp arsasının kiralanması ile vakfa gelir getirmenin faydalı olacağını talep eden müteveli Sefer Ağa b. Abdülmennan'ın bu talebi yapılan tahkikat neticesinde değerlendirilmiş ve müteveli haklı bulunularak kararın uygulanmasına karar verilmiştir.²⁹⁰

Bir diğer örnek ise vakıflara ait arazilerin üzerinde mütevellinin izni dahilinde yapılan mülklerin satışı ile ilgilidir. Mukâta'a olarak nitelendirilen ve arsanın vakıf, üzerindeki binalar ile ağaç vb. menkul ve gayrimenkullerin mülk olduğu bu durum Kıbrıs'ta da görülmekteydi. Lefkoşa'nın Tahtakale mahallesinde Emine Hanım Vakfına ait olup icareli olarak tasarruf eden Hacı Recep b. Hacı Mustafa, 2 dönümlük mevkûf arsa üzerine inşa ettiği 2 odalı bir hâne, bir su kuyusu ve dolabı, diktiği ağaçlar, bahçe ve duvarlarla birlikte kendi mülkü olan yarım dönümlük arsa ile birlikte Hacı Osman b. İbrahim Efendi'ye vakıf mütevellisinin izni ile 150 kuruşa satmıştır. Bu satıştaki 150 kuruştan 75 kuruşu mevkûf arsanın kira bedeli, 75 kuruşu ise mülk olan arsa ve mukâta'anın üzerindeki ev ve diğer gayrimenkul içindir.²⁹¹ Aynı arsa 1155/1742 tarihinde

²⁸⁹ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 98.

²⁹⁰ KŞS 4, 133, h. 313.

²⁹¹ KŞS 7, 25, h. 62.

Hacı Hırstodolo veled-i Filipo tarafından 200 kuruşa Çelebi ibn-i Muhammed'e satılmıştır.²⁹²

Vakfiyelerde vakfedilen arsalar genel olarak binaların ve bahçelerin yanlarında bulunan "*arsa-i hâliye*" yani boş arsa olarak nitelendirilmiştir.²⁹³

d. Bağ, Bahçe ve Bostan

Aslı Farsça olup "*küçük bağ ve bostan*" anlamlarına gelen bahçe kelimesinin vakfiyelerde farklı boyutta ve işlevde toprak parçalarını tanımlamak üzere kullanıldığı görülmektedir. Bahçeler genellikle köylerin ve evlerin yakınında olan, içerisinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar ve farklı türde çiçekli ya da çiçeksiz bitkilerin bulunduğu sulak mekânlar olup sebze yetiştirilmesinin mümkün olduğu, etrafı genellikle duvar ya da çitlerle çevrili mekânlardır.²⁹⁴ Avusturya İmparatorluk ailesine mensup Arşidük Luis Salvator *Lefkosia* isimli meşhur eserinde; Lefkoşa'nın surlar içinde bulunan neredeyse bütün evlerin açık alan/yol tarafının topraktan büyük surlarla, bitişik ev tarafının ise alçak tahtalarla kapatılmış bahçelere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bahçelerin içerisinde uzun hurma ağaçları ile birlikte çeşitli turuncgiller bulunmaktadır. Bahçeler için gerekli olan sular sarnıçlar ya da su kanalları yardımıyla sağlanmaktaydı.²⁹⁵

İnceleme yapılan dönem aralığında Kıbrıs vakıfları içerisinde farklı büyüklükte toplam 84 kalem bahçenin vakfedildiği görülmektedir. Bu bahçelerden 50 kalem 16, 16 kalem 17, 11 kalem 18 ve 7 kalem 19. yüzyılın son çeyreğinde vakfedilmiştir. Ölçüsü belli olan bahçelerden dönüm cinsinden miktarı toplam 1346,5 dönümdür. Vakfedilen bahçelerden bazılarının muhtemelen kurucusu olan şahısların adları ile zikredildiği ve yukarıda bahçede mevcudiyeti sayılanların dışında bazı mülkler içerdiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi; "*Kal'a-i Mağusa hâricinde lede'l-ahâlî vel-cîrân ma'lûmül-hudûd olup bir su kuyusu ve bir havuzu ve iki sâkiye ve iki mahzen ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi müştetil Hamza*

²⁹² KŞS 15, 162, h. 567.

²⁹³ Hafız Ahmed Paşa Vakfı KŞS 8, 110, h. 400.

²⁹⁴ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 98-99.

²⁹⁵ Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*, çev. Vur Yektaoğlu (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2012), 27-28.

Beğ bahçesi” şeklinde kayıta geçen Mağusa Kalesi dışında bulunan Cafer Paşa Vakıflarına ait Hamza Bey Bahçesi’dir²⁹⁶ Kıbrıs’ta farklı dönemlerde farklı kademelerde görev yapmış olan Frenk Cafer Paşa 1008/1599 tarihinde oluşturduğu vakfiye ile Limasol’un Yermasoya isimli köy vadi-sinde içerisinde bir göz su değirmeni ve diğer alet ve edevâtiyle mülk bahçesini de vakfetmiştir.

Vakfiyesi elimizde olmayan Ruznamçe-ı Evvel görevi yapan Süleyman Efendi, Mora’da Karitena, Londar kazaları yanında Kıbrıs’ta da Tuzla kazasına bağlı Erpire/Edpire? isimli köyde bulunan toplamda 72 dönüm miktarındaki dut ağaçları barındıran 5 parça bahçesi ile aynı köyde bulunan 2 dönümlük bağ içerisinde 1 değirmen ve bir koyun mandırası barındıran çiftlik bahçeler ve aynı köyün etrafında (yerleri belli değil) halk tarafından hudutları bilinen 1750 dönüm tarlasını vakfederek gelirlerini Haremeyn’e tahsis etmiştir.²⁹⁷

Bazı bahçeler yukarıda örneği verildiği gibi insan ismi yerine barındırdıkları meyve ağaçlarının ismi ile adlandırılmıştır. Bunlardan bir tanesi Değirmenlik’te bulunan üç dönümlük dut bahçesidir. Aslen Lefkoşa’nın Debbağhane mahallesinde ikâmet eden Fatma Hatun’a ait olan bahçe, 15 günde bir defa cuma günü güneşin doğmasından öğleye kadar olan sulama hakkıyla birlikte vakfedilmiştir.²⁹⁸

İçerisinde üzüm, nar, incir ve narenciye yetiştirilen ve birkaç dönümden oluşan küçük tarlalara genellikle “bağ” denilmektedir.²⁹⁹ Kıbrıs vakıflarında da yalnızca Lala Mustafa Paşa ve Hacı Ebû Bekir Paşa vakıfları içerisinde bağ olarak nitelendirilen mevkûfâta rastlanmaktadır. Lala Mustafa Paşa, Girne’nin Kazafana (Ozanköy) köyünde bulunan defterdar Mehmed Bey’den miktarı tam olarak yazılmayan ve sınırları kabaca tarif edilen bağları satın alarak vakfetmiştir.³⁰⁰ Hacı Ebû Bekir Paşa ise Tuzla kazasına su getirmek için yaptırdığı suyollarının güzergâhında Arpera denilen mevkide değirmenler ve bu değirmenlerin yakınında bahçeler ve 4 dönümlük bir de üzüm bağını vakfetmiştir. Paşa tarafın-

²⁹⁶ Cafer Paşa b. Abdülmennan 1008 Tarihli Vakfiyesi, KVVD, 10, h. 11.

²⁹⁷ Ruznamçe-i evvel Süleyman Efendi Vakfı (BOA, TS.MA.e: 655-12).

²⁹⁸ KŞS 14, 9, h. 30.

²⁹⁹ Alkan, Adana vakıfları, 132.

³⁰⁰ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi (VGMA, Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.).

dan bahçe ve bağın 3 yıllık icâre-i müeccele şeklinde kiralanıp buradan elde edilecek galle ile de suyollarını temizleyecek iki kişinin günlük on ikişer akçe olan ücretlerinin buradan ödenmesi istenmiştir. Vakfa ait sudan da bağ ve bahçelere her lülesi 8 masuralık olan 2 lüle suyun ayrılmasını şart koşmuştur.³⁰¹

Bahçelerin yakınında olup etrafı taştan ya da başka malzemelerle kapatılan büyüklükleri birkaç dönümden müteşekkil, içerisinde sebze yetiştirilen tarlalara bostan denilmektedir.³⁰² Kıbrıs adasında da 23 kalemde toplam 53 dönüm bostan niteliğine sahip toprak vakfedilmiştir. Vakfedilen bostanlardan Lala Mustafa Paşa vakfı içerisinde iki yerde bostan ibaresi geçmektedir. Bunlardan ilki Lefkoşa'da Defterdar Bali Çelebi'den satın alıp miktarı belirtilmeden sınırları Botamo Vadisi ile anayol arası olarak zikredilen değirmen ve bostan yerleridir. Bir diğeri ise yine Defterdar Bali Çelebi'den 30.000 akçeye satın aldığı ve gelirlerini Sultan Selim vakfından olup Mağusa'da surlar içerisinde bulunan bugünkü adı Lala Mustafa Paşa Camii'ne bağışladığı 31 tane değirmen ile birlikte her biri için bahçe, bostan ve mezra yerleri olduğu zikredilen yerlerdir.³⁰³ Fakat burada da bostanların sayısı ve miktarı belirtilmemiştir.

e. Çayır

Sulak ve rutubetli bir topraktan gerek kendiliğinden çıkan gerekse insanlar tarafından hayvan yemi olarak kullanılmak üzere ekilen gürlü otlar ile ekim yapılan düz topraklara çayır ya da mera denilmektedir.³⁰⁴ Kıbrıs'ta yalnızca 16. asrın son çeyreğinde 2 tanesi Lefkoşa, 3 tanesi de Mağusa'da olmak üzere toplam 5 çayır vakfedilmiştir. Bu sayının adada fazla olmamasının en büyük nedeni şüphesiz ada coğrafyasının fazla suya sahip olmamasıdır. Büyük çiftliklerde bulunan hayvanların otlatılması için kullanılan bu mekânlardan Lefkoşa'da bulunan iki tanesi Frenk Cafer Paşa ibn Aldülmennan'ın 998/1589 tarihli vakfiyesi içerisinde bu-

³⁰¹ Hacı Ebû Bekir Paşa Vakfı KŞS 17, 97-98.

³⁰² Yediıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 99.

³⁰³ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183.

³⁰⁴ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 240.

lunmaktadır. Paşa, vakfın tevliyet ve cibâyet görevlerini de bu çiftliklerde çalışan azâd edilmiş kölelere şart koşmuştur.³⁰⁵

f. Ahır, Samanlık, Harman Yeri

Şehirlerde hanların altında, köylerde evlerin bitişiğinde ve çiftlik ya da mezralarda hayvanların barınmaları için yapılan oda ya da odalara ahır denilmektedir. Ahırlardaki büyükbaş ya da küçükbaş hayvanların özellikle kış mevsimlerinde beslenmesi için elde edilen samanın ve diğer yemlerin konulduğu mekânlara da samanlık denilmektedir. Bu mekânlar ahırların yakınında ya da samanın öğütüldüğü yerlere yakın olmaktadır.

Kıbrıs adasında hanlar dışında muhtelif şekilde vakfedilen ahır sayısı 9 tanedir. Bunların biri Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi'ye ait Balıkesir'de vakfedilen çiftlik içerisinde bulunan değirmen ve ev ile birlikte bulunmaktadır.³⁰⁶ Bir diğer ahır ise Sadrazam Çorlulu Ali Paşa tarafından Sultan Çiftliğiyle birlikte vakfedilmiştir. Malum olduğu üzere büyük çiftlikler bazen binlerce dönümlük alanı kapsayan topraklar üzerinde kurulabilmekteydi. Kurulan bu çiftlikler hem orada çalışan kişilerin hem de çiftlik sahipleriyle birlikte çiftlikteki hayvanların ihtiyacını karşılayacak bütün olanaklara sahipti. Hirsofu kazasının Poli köyüne bağlı olup 750 dönüm üzerinde kurulan Sultan Çiftliği de bunlardan bir tanesidir. Ali Paşa'ya ait bu çiftlik, içerisinde işçiler için biri iki katlı olmak üzere toplamda 7 tane hizmetkâr odası, bir tane büyük ambar, 3 tane pamuk mahzeni ve bunlarla beraber 2 tane de ahır ve bu ahırın ihtiyacını karşılayacak 1 tane samanlık içeren avlulu bir çiftlik evi ile birlikte vakfedilmiştir.³⁰⁷ Yine saraya mensup kişilerden olup ada üzerinde vakfettiği çiftlikleri olan Ayşe Sultan ve İbrahim Paşa, Omorfo'da bulunan çiftlikleri içerisinde 2 ahır, samanlık ve diğer müstemilatı ile birlikte tam donanımlı bir çiftlik vakfetmişlerdir.³⁰⁸

Çiftlikler içerisinde gayrimenkullerin yanında menkuller de vakfedilmiştir. Günümüzdeki modern biçme aletleri olmadığı dönemlerde elle

³⁰⁵ KKVD, 59, h. 44.

³⁰⁶ Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi Vakfı, KŞS 6, 167, h. 408.

³⁰⁷ KKVD, 264, h. 139.

³⁰⁸ *Ayşe Sultan ve Gazi İbrahim Paşa vakfı* (VGMA, Kasa: 98); KŞS 33, 197, h. 277.

tırpan ya da orak yordamıyla biçilen arpa, buğday gibi tahıl ve nohut gibi baklagiller biçildikten sonra harmanlık denilen yerlere yığılıyordu. Ekinin tane ve saplarını ayırmak için altında keskinliği arttırmak için çakmak taşları çakılmış olup at, eşek ya da öküz gibi hayvanlar yardımıyla çekilen kızak şeklindeki döğen ya da döven denilen aletler kullanılmaktaydı. Vakıflar içerisinde bakıldığında hem bu harman yerlerinin hem de harmanın yapılmasına yarayan döven aletlerinin vakfedildiği görülmektedir. Harman yeri olarak 4 mevkûfât karşımıza çıkmaktadır. 3 tanesi Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan,³⁰⁹ 1 tanesi de 20 dönümlük yer olarak Ferruh Ağa'nın kızı Belkız Hatun tarafından vakfedilmiştir.³¹⁰ Bir yerden başka bir yere taşınabildiği için menkulden sayılabilecek dövenlerden Osman Paşa'nın Omorfa'da bulunan Pedre ve Menteş isimli çiftliklerindeki vakfedilmiş aletler arasında 4 adet bulunmaktadır.³¹¹

g. Zeytin, İncir, Harnup vd.

Vakfiyelerde yapılan incelemelerde gerek tarla ve mezzalar üzerinde gerekse bahçe, bostan gibi daha ufak toprak parçaları üzerinde bulunan çok sayıda "eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire" olarak nitelendirilen meyveli ve meyvesiz ağacın vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bu ağaçlardan bazıları üzerlerinde buldukları topraklarla birlikte bazen de yalnızca ağaçlar vakfedilmiş, topraklar şahıs mülkü olarak kalmaya devam etmişlerdir. Bu gibi vakıflara *mukâta'alı vakıf* denilmiştir.³¹² İki durum da fıkhi açıdan sahih vakıf özelliği taşımaktadır.

Anavatanı Akdeniz Havzası'nın doğusu olarak kabul edilen ve Kıbrıs'ta da bolca yetişen zeytin;³¹³ tarih boyunca ada insanı tarafından besin, tedavi, aydınlanma, ısı elde etme vb. alanlarda kullanıldığından çok değerli olmuştur. Gerek iç pazarda gerekse de ihraç metası olması ve

³⁰⁹ KVKD, 11.

³¹⁰ Ferruh Ağa'nın kızı Belkız Hatun Vakfı, KVKD, 11.

³¹¹ Kayseri Valisi Osman Paşa Vakfı KŞS 33, 54, h. 86.

³¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Nazif Öztürk, "Mukâta'alı Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006).

³¹³ Kıbrıs'ta zeytin ve zeytinyağı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Arzu Evren, *Kuzey Kıbrıs'ta Zeytinyağı Değirmenleri* (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017); Hüseyin Karanfiloğlu vd., "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Zeytin Gen Kaynaklarının Araştırılması", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, (27 Aralık 2017), 453.

büyük kazanç getirmesinden dolayı Kıbrıs'ta çok sayıda zeytinlik meydana getirilmiştir.³¹⁴ İnsanlık için öneminden dolayı ayet³¹⁵ ve hadislerde³¹⁶ kendilerine övücü şekilde yer bulan ağaçlar, vâkıflar tarafından da başta zeytin olmak üzere çok sayıda vakfedilmiştir. Tablo 8'de görüldüğü gibi Kıbrıs vakıfları içerisinde yapılan hesaplamada en az 460 kalemde ağaç vakfedilmiştir. Bunlar arasında 447 kalemle çok büyük oranını 21.872 dip zeytin ağacı oluşturmaktadır. Geriye kalanını ise en az 3001 dut, 974 harnup ve 30 dip incir ağacı ve turunçgiller oluşturmaktadır.

Zeytinlikler, buldukları coğrafi konum ve vâkıfın mevkisinin getirdiği maddi güce göre büyüklükleri ile içerisindeki zeytin ağacı sayısı değişen toprak parçalarıdır. Tarım ve sınaînin birlikte yapıldığı bu mevkûfâtın bazıları içerisinde zeytinleri ezmeye yarayan mingeneler, değirmen taşları, zeytinyağını elde etmek için gerekli âlet ile edevât ve güç kaynağı olan su değirmenlerini barındırmaktadır.³¹⁷ Vakfiyelere göre zeytin barındıran tarlalar yarım dönüm ile 150 dönüm arasında değişmektedir. Toplamda vakfettiği 1712 adet toprak parçasından 406 tanesinin içerisinde zeytin ağacı barındıran Lala Mustafa Paşa'nın mevkûfâtı arasında Girne'ye bağlı Timetoka köyünde bulunan Hilal isimli vadide 600 zeytin ağacının vakfedildiği görülmektedir. "*Tuzla kazâsına tâbi' Aya Nana nâm karyede olan ma'lûmül-hudûd zeytinluğunu cemî' tevâbi'i ve levâhıkı ile vakf-ı sahîh-i Şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î idüp...*"³¹⁸ bazı vakfiyelerde zeytinliğin miktarı belirtilmeden kabaca tarif edilmiştir.

Adadaki vakıf zeytinlikler vakfa ait personelin işlemesi ya da başkalarına kiralanmasıyla vakfa gelir sağlamaktaydılar. 1279/1862 yılına ait bir muhasebe kaydına göre vakıflar sahip oldukları zeytinliklerin 14

³¹⁴ 21 Numaralı Mühimme Defteri, (A. {DVNSMHM. d.21, h. 300).

³¹⁵ Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. el-En'am, 6/141.

³¹⁶ Ömer b. Hattâb dedi ki: Allah'ın Elçisi (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Zeytinyağını, ekmeğe katık ediniz ve bu yağı kullanınız. Çünkü bu yağ, mübarek bir ağaçtan alınmadır" İbn Mace, "Et'ime", 43.

³¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu", *Vakıflar Dergisi* 18 (1984), 7; Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihinde Vakıf Müessesesi*, 130.

³¹⁸ Yusuf Ağa b. Perviz Bey Vakfı, KŞS 2, 23.

kiracısından 767 litre 500 dirhemlik zeytinyağını galle olarak elde etmişlerdir.³¹⁹

Kıbrıs'ta sulu tarım sayesinde yetiştirilen en önemli ürünlerden bir tanesi dut ağacıdır. İpek böcekçiliği nedeniyle bahçeler şeklinde yetiştirilen dut ağacı adada önemli bir gelir kapısıdır.³²⁰ Çinili Valide Sultan, Baf'taki Kukla isimli çiftliğinde 3000 tane dut ağacını vakfetmiştir.³²¹

Adadaki gelir getirici özelliğe sahip ağaçlardan bir tanesi de harnup/keçiboynuzu ağacıdır. Mevkûf ağaçlar arasında çokça görülen harnubun meyvesinden hem pekmez hem de hayvan yemi elde edilmektedir. Aynı zamanda ihraç ürünleri arasında yer aldığından adada bol miktarda yetiştirilmiştir.³²²

Akdeniz havzasında çok sayıda yetişen turunçgillerin de bu meyveli ve meyvesiz ağaçların içinde ismi açıktan zikredilmemekle birlikte fazlaca olduğu muhakkaktır.

Tarımda önemli bir kazanç kapısı olan ağaçlar gerek yalnız başlarına gerekse de içinde buldukları tarlalarla birlikte kiralayıp vakfa gelir getirmekteydiler. 1158/1745 tarihli bir terekeye göre 10 dip zeytin ağacının değeri 1000 akçe, 40 dut ağacının 400 akçe, 26 dip harnup ağacının ise 800 akçe olarak belirlenmiştir.³²³ Aynı terekede bir baş çift öküzün değeri ise 3800 akçe olarak tespit edilmiştir. Bu kıyas ağaçların değerini ortaya koymada önemli fikir vermektedir.³²⁴

1279/1862 yılında Kıbrıs'ta Evkafı Hümayun ve Evkafı Haremeyn-i Şerefeyn vakıflarına bağlı zeytinliklerden toplam 1354 kıyye (okka) 200 dirhem zeytinyağı elde edilmiştir. Bununla birlikte bir sonraki yıl yani 1280/1863 yılının Recep ayının başından Şevval'in beşinci gününe kadar olan 95 günlük süredeki kazanç ise 788 kıyye 100 dirhem olmuştur.³²⁵ Bu yağlar; cami, minare, mektep, tekke vb. hayrâtın aydınlatılması dışında ihtiyaç fazlasının satılmasıyla vakfa gelir getirmek üzere kullanılmıştır

³¹⁹ KVKD, 121.

³²⁰ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, 377.

³²¹ *Çinili Valide Sultan Vakfiyesi*, 4.

³²² Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, 375.

³²³ KŞS 16, 16, h. 34.

³²⁴ KŞS 16, 31, h. 52.

³²⁵ *EV. d. 18250*, BOA (EV. d. 18250).

h. Su Kuyusu, Su Dolabı, Havuz, Akarsu, Suyolu

Bu başlık altında bulunan bilgiler üçüncü bölümde ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada yalnızca sayıları verilmekle iktifa edilecektir.

Su; insan hayatında yeme içme, temizlik, tarım ve hayvancılık için vazgeçilmezdir. Kurak bir coğrafyaya sahip olan Kıbrıs'ta da insanlar yer altı sularını çıkarma ve suyu muhafaza etmek için birçok yöntemle başvurmuşlardır. Kıbrıs mevkûfâtı içerisinde sular ile ilgili sayısal miktarlar şu şekildedir: Toplamda 83 kalemde vakfedilen sular ile ilgili akar ve hayrât sayı olarak 12 havuz, 4 su dolabı, 40 akarsu, 138 su kuyusu, 17 çeşme ve 8 suyolu olmak üzere toplam 219 birimdir.

2. Köyler

Padişah ve diğer saray mensupları başta olmak üzere bir bölgenin fâtihleri ile önemli devlet ricâli tarafından vakfedilen büyük topraklar arasında köyler de yer almıştır. Zikredilen vâkıflar köylerle birlikte tarla, bina, arsa, kuyu, mezra, dere, değirmen, dağ, vadi gibi bütün müştemilatıyla birlikte köyleri vakfetmişlerdir.³²⁶

Kıbrıs Fâtihî Lala Mustafa Paşa'nın mevkûfâtı içerisinde yukarıdaki açıklamaya uygun bir köy bulunmaktadır. "*Girne kazasına tâbi' Kazafana nâm karyede defterdar Mehmed Bey yedinden iştirâ olunub bir tarafı deryâ cânibinden ve Verari demekle ma'rûf mevziye müntehi olub ve andan Semmuti Bağçesine ve andan Petroye demekle ma'rûf değirmene ve değirmenden Boğla Lebrosu demekle ma'rûf küçük dağa ve andan tarîke eyitüb Eyomana demekle ma'rûf atik keniseye varınca ve andan yine dağ eteğine muttasıl olub Kovaroyerine demekle ma'rûf mevziye varınca ve andan vadiye varıp denize müntehî olunca mahdûd olan karyeyi müştemile olduğu bağları ve kadîmi mâ-i cârisi ve binaları ve eşcar-ı müsmire ve gayr-i müsmire ve hudûdu dahilinde vâki' mezârî ve araziyi...*"³²⁷ şeklinde vakıf köyün sınırları belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde toprak taksimatında birkaç köyden müteşekkil tarım arazisine mukâta'a denilmekteydi. Bu mukâta'alar, padişahlar ya

³²⁶ Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu", 101.

³²⁷ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, Kazafanı ya da Kazafana köyünün günü-müzdeki İsmi Ozanköy'dür.*

da padişah tarafından kendilerine verilen mülknâmeler sonucunda saray mensubu ya da önemli devlet ricâli tarafından vakfedilmişlerdir.³²⁸

Kıbrıs'ta 18. asırda vali olarak bulunan Seyyid Abdullah Paşa, Mağusa Mukâta'ası olarak isimlendirilen Karpaz hasası olan Karpaz, Trigo-mo/İskele, Komi/Büyükkonuk, Midos?, Eftagomi/Yedikonuk köyleri, Mağusa kalesi çevresi ve Maraş/Varoş denilen bölgede Münadipolis Varoşu, Ayanikola Varoşu, İpsilidinise Varoşu, Ayleksi Varoşu, Bedisapoli Varoşu olmak üzere toplamda 10 köy ile bu köylere bağlı bütün arazi, mezra', çayır, menâfi', dağlar, tepeler, nehirler, bağ, bahçe, resm-i ispenç, resm-i çift vb. eklentileriyle birlikte³²⁹ vakfetmiştir.³³⁰

Abdullah Paşa; İstanbul'da bulunan Tavşantaşı Mescidi ve okulu dışında Mağusa'da tamir ettiği Ayasofya-ı Sağır Camii'nin yeniden tadil edilişi ile birlikte burada yaptığı okul, çeşme ve Haremeyn'e gönderdiği geliri karşılamak üzere vakfettiği mezkûr 10 köyden vergi ve kiralardan gelir elde etmiştir. Paşa'nın bu köylerde 1748 yılında ispenç vergisine tabi olup gerek köyde gerekse de şehirde yaşayıp tarım ve hayvancılık yaparak direk vakıfla muhatap olan gayrimüslim erkek sayısı 549 kişidir. Bu sayıya aileleri de eklersek vakıftan etkilenen sayı 2000'i geçmektedir. Erdoğan'nun, Paşa'ya ait köylerden 1748 yılında elde edilen vergi kalemlerini ve gelir miktarını tablo şeklinde verdiği çalışmasında toplam 571.453 kuruşluk bir gelirin elde edildiği görülmektedir.³³¹ Mağusa bölgesinin gelirlerinin yaklaşık olarak beşte biri Abdullah Paşa'nın vakıflarına gitmekteydi.

³²⁸ Mukâta'a hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Genç, "Mukâta'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/129-132.

³²⁹ Paşa'ya ait Mağusa'da bulunan köylerinin sınırları i'lamda şu şekilde tarif edilmiştir: "hâric-i kal'a-i Magosa'da vâki' beş aded varoşların kible tarafı ba'zan Derine nâm karye ve ba'zan Tekyeli nâm mezra'a fasl-ı beynehümâ ahcâr-ı mansûbe ve sel suyu cereyân eden kadîmî dere ve şimâl tarafı ba'zan Belende ve ba'zan Tenkomi fasl-ı beynehümâ ahcâr-ı mansûbe ve şarkan ba'zan kal'a-i mezkûre ve ba'zan deryâ olup sâlifü'z-zıkr beş aded varoş birbirlerine mülâhık olduğundan beynlerinde..." *Atik Emirname Kaydı*, 197, h. 312.

³³⁰ *Abdullah Paşa Mülknamesi*, Fetva Eminliği 7.51.1.1-3, Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi; 64 Numaralı *Tapu Tahrir Defteri* (KGM.TADB.TT.64), 72a; Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, 48-53.

³³¹ Abdullah Paşa vakıf gelirleri arasında kırmızı boya tarlası, bahçe ürünleri, meyhane, evlilik, buğday, arpa, pamuk, harman temizleme vb. vergiler bulunmaktadır. Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, 52,53.

Yarı ailevî yarı hayrî durumundaki Abdullah Paşa vakıfları, Paşa'nın Varoş olarak nitelendirilen köyleri bugün yerleşime kapalı olarak Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'nın kontrolünde bulunan Kapalı Maraş'ın çoğunluğunu oluşturmaktadır. Maraş'ın bugünkü durumu konumuz sınırları dışında kaldığından değinilmeyecektir.³³²

3. Meskenler

Gayrimenkuller arasında sayılan meskenler Arapça ismi zaman ve ismi mekân olarak geçmektedir. Buradaki anlamı ise bir bireyin ya da bir ailenin sürekli olarak ikâmet ettiği mekân anlamındadır. Vakıflar için meskenlerin önemi gelir getirici bir özelliğe sahip olmasıdır. Vakfiyelerde meskenler genel olarak dört gruptan ibarettir. Bunlar saraylar, menziller, yalılar ve hâne de denilen odalardır. Aslında menzil, hâne ve oda denilen yapılar işlevsel olarak aynı olmakla beraber konutun lüks, imar görmesi ve binanın özelliklerine göre farklı şekillerde adlandırılmalarından kaynaklanmaktadır. Menzil, bahçeli ve büyük evler için kullanılırken; hâne ve oda ise daha ufak binalar için kullanılmıştır.³³³

8 numaralı tabloda görüleceği üzere Kıbrıs'ta meskenler 815 kalemle mevkûfâtın %21,09'luk kısmını oluşturmaktadır.

a. Köşk

Farsça olan köşk kelimesi, bağ ya da bahçelerde yapılmış müstakil yazlık ve lüks binaları ifade etmektedir. Bir diğer adı kasırdır.³³⁴ Kıbrıs'ta 18 ve 19. asırlarda 2 tanesi Lefkoşa 1 tanesi de Tuzla'da olmak üzere toplam 3 köşk vakfedilmiştir. Bunlardan belki de en meşhuru Lefkoşa'da valilerin konakladığı sarayın ardında Kıbrıs Valisi Hacı Ebû Bekir Paşa tarafından alt katta 5 oda, 1 mutfak, 2 tuvalet ve bin zirâ' avlusu ile duvar ve müştemilatıyla olmak üzere iki katlı olarak inşa edilen mevkûf

³³² Özeldir Maraş vakıfları genelde İngiliz Dönemi ve sonrası Kıbrıs Vakıfları üzerine genel bir değerlendirme için bkz: Nazif Öztürk, "Kıbrıs Vakıflarının Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımı", *TYB Akademi, Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi (Doğu Akdeniz Özel Sayısı)* 31 (Ocak 2021), 106-129; Nazif Öztürk, "Kıbrıs Vakıflarına Gadedilmiştir", *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Dünü, Bugünü, Yarını*, ed. Necdet Basa (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları : 397, 2021), 181-197.

³³³ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 103,104.

³³⁴ Ayşe Denkhalbant, "Köşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/279.

köşktür.³³⁵ Lefkoşa'da mevkûf ikinci köşk ise Ayşe Hatun bnt. Resul tarafından vakfedilmiştir. Fakat vakfiyesi mevcut olmadığından köşk hakkındaki bilgilerimiz şer'iyye sicili kayıtları ve bazı ikincil kaynaklardan ibarettir. Ahmet Gazioğlu'nun verdiği bilgilere göre 1134/1721 yılında halk arasında "Müftü Köşkü" olarak isimlendirilen çiftlik, tarlalar ve bunlara ait sulama haklarını içermektedir.³³⁶ Buradaki mesken menzillerden daha büyük konutları ifade etmektedir.

Mevkûfât arasında köşk olarak nitelendirilen diğer bir yapı Kıbrıs Muhassılı Silâhşorânı Mehmet Ağa b. Mustafa Ağa'nın Larnaka/Tuzla'da vakfettiği çiftliğin içerisinde bulunmaktadır. Mehmet Ağa, çiftlikte birçok bina ve menzil yanında bir tane de merdivenleri taştan yapılmış üstü kiremitli olan ahşap bir köşkü vakfetmiştir.³³⁷

b. Menzil, Hâne, Beyt, Oda

İnsanların iskânı için kullanılan binalara verilen ve ev anlamına gelen isimlerden olan Arapça menzil ve beyt ile Farsça hâne ve Türkçe olan oda tabirleri aynı anlamlardadır. Kıbrıs vakfiyelerinde genel olarak bir bahçe içerisinde bir ya da iki katlı olarak inşa edilmiş, su kuyusu, su havuzu, meyveli ya da meyvesiz ağaçlar gibi çok sayıda eklenti barındıran yapılar ile çiftlikler içerisindeki büyük evlere menzil denilmektedir. Vakfiyelerde geçen "*Medîne-i mezbûrede Ömeriye Mahallesinde vâki' bir taraftan Neslihan Hâtûn ve Molla Osman ve üç taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd ve iki bâb tahtânî oda ve bir sundurma ve dolablî bi'r ve havuz ve dört dönüm mikdârî arsayı müştemile mülk menzil...*"³³⁸ ibare bir menzili ve eklentilerini göstermektedir.

Beyt ile hâne, menzillerden daha ufak ve genel tanımlayıcı bir isim olarak kullanılmaktadır. Tablo 8'de görüldüğü üzere Kıbrıs vakıfları içerisinde toplamda 80 kalemde 81 menzil, 91 kalemde 104 hâne, 261 kalemde 262 beyt vakfedilmiştir. Toplam 815 kalemde oluşan meskenlerin 432 kelemi bu üç yapıdan ibarettir.

³³⁵ Hacı Ebû Bekir Paşa Vakfı Zeyli, *KŞS* 45, 137.

³³⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, 252; *KŞS* 32, 140, h. 121.

³³⁷ *Silahşorânı Mehmet Ağa b. Mustafa Ağa Vakfiyesi* 1238 (VGMA, Def. no:747, Sayf. 325, Sıra 232); *KŞS* 32, 31, h. 49.

³³⁸ Ali Oğlu Seyyid Mustafa Bekir Efendi Vakfı, *KŞS* 21, 314, h. 665.

Oda ise bir ya da iki birimden ibaret olarak inşa edilen ve çiftliklerdeki âzâd edilmiş köle ya da şehirlerde bekarların kaldığı evler olarak düşünülmektedir.³³⁹ Mevkûf odalar hakkında Osmanlı'nın diğer beldelelerinde kurulmuş vakıflardan elde edilen verilerle ulaşılan bu sonuçlar ile Kıbrıs'ta kurulmuş vakıflara ait vakfiyeler ve arşiv kayıtlarında ulaşılan sonuçlar uyuşmamaktadır. Adana ve Samsun vakıfları üzerinde yapılan iki doktora çalışmasının ilkinde 24, ikincisinde 14 oda vakfedildiği görülmür.³⁴⁰ Kıbrıs vakıflarında ise II. Selim'in Selimiye Camii Vakfına ait gelirlerin gösterildiği belgede 177 oda ibaresi kullanılmıştır.³⁴¹ Yine Lefkoşa'ya bağlı Paşaköy isimli köyde içerisinde 31 oda bulunan aynı isimli çiftlik bütün müstemilatıyla birlikte Fatma Hanım İbneti Musli el-Hac Mustafa tarafından vakfedilmiştir.³⁴² Yapılan genel hesaplamada da 293 kalemde toplam 585 odanın vakfedildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda verilen hesaplama ve vakfiyelerdeki muğlak ibarelerden dolayı bu sayının yüksek çıkmış olma ihtimali yüksektir. Burada oda bazında verilen yapılarından çoğunun hâne olması muhtemeldir.

Osmanlı'nın 1571 yılında adayı almasıyla birlikte buraya taşınan insanlar adanın dört bir tarafına iskân edilmişlerdir. Lefkoşa surlar içinde bulunan 25 mahalleden 15'i Müslümanlara ayrılırken Mağusa'da yalnızca Müslümanların kale içinde iskanına izin verilmiştir. Diğer yerleşim yerlerinde de çoğunluğu ayrı köy ya da mahallelerde olmak üzere Latinlerin evlerine yerleştirilmişlerdir.³⁴³ Çoğunluğu taş ya da kerpiçten yapılmış bu evlerin zamanla İslamî bir kimliğe büründürüldükleri görülmektedir.

Arşidük Louis Salvator Lefkoşa surlar içinde bulunan Müslüman evlerini şöyle tasvir etmiştir: Evlerin büyük çoğunluğu deprem korkusundan kerpiçten yapılmakta ve ömürleri zamanla tamir görmeleri sayesinde 100 yılı bulmaktadır. Taş evler sayıca daha azdır. Evlerin dışarıdan

³³⁹ Alkan, *Adana vakıfları*; Okudan, *Vakfiyelere Göre Osmanlı Döneminde Samsun'da Vakıflar*, 140.

³⁴⁰ Alkan, *Adana vakıfları*; Okudan, *Vakfiyelere Göre Osmanlı Döneminde Samsun'da Vakıflar*, 140.

³⁴¹ *64 Numaralı Tapu Tahrir Defteri* (KGM.TADB.TT.64), 441b.

³⁴² *Fatma Hanım İbneti Musli El Hac Mustafa Vakfiyesi*, VGMA (742 Def., say. 529, sıra 209).

³⁴³ Netice Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 19/1595-1596.

gösterişli ve kafesli camları bulunmaktadır. Evlerin çatıları genel olarak dışarıya doğru çıkıntı yapmakta ve bu çıkıntıların altında çift kanatlı pencereler bulunmaktadır.³⁴⁴

Evlerin giriş kapılarının üzerinde bir hilal ve yıldız ya da yalnızca bir yıldız bulunmaktadır. Bunların dışında bayramlarda yakılan yağ kaplarını tutmaya yarayan halkalar kendilerini belli etmektedir. Kapıların ardında genellikle bir paravan bulunmakta ve bu paravanlar içerinin kapılar açık olduğunda dışardan gözükmemesini mahremiyet açısından engellemektedir. Bu paravanları geçen misafirler ya iç bahçeye ya da büyük bir avluya geçmektedirler. Evlerin zemini genel olarak Kıbrıs'a ait olup çok kolay soyulan beyaz bir mermer ile kaplıdır. Zenginlerin tahtayı da tercih ettiği görülmektedir. Yerlere genellikle halılar serilmektedir. Zenginlerin evlerinde özel olarak camlarla süslenmiş ve bütün odayı dolaşan divanlarıyla misafir odaları bulunmaktadır. Mutfaklar zemin katlarda bulunmakta ve duvardan delinmiş fırınlara sahiptirler. Evlerin çoğunluğu kendi bahçe kuyularına sahiptir. Kuyusu olmayan evlere ise eşekler yardımıyla testiler içinde sular taşınmaktadır.³⁴⁵

c. Kule

Vakıflar içerisinde yalnızca Edirne Kadısı Mazhar Efendi mevkûfâtı arasında menzille birlikte bir de kule ismi geçmektedir. Koloş Çiftliği'ndeki üç katlı kârgir kule olarak zikredilen yapının mahiyeti tam olarak bilinmemektedir.³⁴⁶ Kıbrıs'ta güvenliğin sağlanması için gerek sahil şeritlerinde gerekse de yerleşim yerleri ve çiftliklerde benzer yapılara rastlanmaktadır. Bu yapılardan bir tanesi Pınarbaşı ve Göçeri bölgesinde Girne Sıra Dağları'nda bulunmaktadır. Üç katlı olarak inşa edilen bu yapının Girne Boğazı ve Mesarya Ovası'nı gözetlemek için yapıldığı düşünülmektedir.³⁴⁷

³⁴⁴ Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*, 20.

³⁴⁵ Giovanni Mariti, *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*, Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları, 2015, 27; Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*, 20-24.

³⁴⁶ KKVD, 239, h. 118; Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 806.

³⁴⁷ Bağışkan, *Tarihi Lefkoşa'da Geçmişe Yolculuk*, 37-38.

d. Konak

Adaya vurulan bir mühür gibi tipik İslam konutlarından olan konaklar da zengin eşrâf tarafından Lefkoşa surlar içi olmak üzere adanın belli muhitlerinde inşa edilmişlerdi. Genellikle iki katlı ve cumbalı olarak bina edilen bu konutların etrafında bahçeleri ve bu bahçeler içerisinde meyve ağaçları, su kuyularının da olduğu görülmektedir.

Adanın fethiyle birlikte birçok konak inşa edilmesine rağmen vakfiyelerde konak ismi ilk defa 17. asırda Saray'a mensup olan Ayşe Sultan ve İbrahim Paşa vakıflarına ait olan Omorfa Çiftliği içerisinde 30 odalı ve bahçeli konak olarak geçmiştir.³⁴⁸ Lefkoşa'daki konak ise Arap Ahmed Paşa Camisi Hatibi Ahmed Efendi b. Mustafa tarafından kurulan vakfiyede geçmektedir. Vâkîf, Lefkoşa'da İbrahim Paşa Mahallesi'nde iki katlı ve bahçesi olan konaktan kendisine düşen yarım hissesini vakfetmiştir.³⁴⁹ Hatip Ahmed Efendi, mezkûr konakta hayatta olduğu sürece kendisinin, vefat ettikten sonra ise kızı Ayşe Hanım'ın oğlu Edip Efendi'nin oturacağını ve ondan sonra da en büyük, akıllı ve yetişkin çocuğunun vakfa müteveli olup konakta ikamet etmesini şart koşmuştur. Torunun soyunun son bulmasından sonra ise Arap Ahmet Paşa Camii vakfı mütevelisinin vakfa müteveli olmasını ve konakta da sâlih ve dindar bir talebenin iskân edilmesini istemiştir.³⁵⁰

e. Saray

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta herhangi bir saray ya da bu hizmeti görecek bir bina inşa etmemiştir. Adada devlet işlerinin yürütülmesi için biri Mağusa diğeri de Lefkoşa surlar içinde olmak üzere iki saray kullanılmıştır. Bu iki saray da Venediklilerden kalma saraylar olup üzerlerinde bulunan önceki milletlere ait alâmetler dahi kaldırılmamıştır. Lefkoşa'daki vali konağı Osmanlı devlet yöneticileri tarafından 1878 yılına kadar kullanılmıştır.³⁵¹

Vakfiyeler arasında birçok konut ismi zikredilmesine rağmen yalnızca Edirne Kadısı Mazhar Efendi vakıfları içerisinde 1 tane mevkûf

³⁴⁸ KŞS 33, 197, h. 277.

³⁴⁹ Arap Ahmed Paşa Camisi Hatibi Ahmed Efendi b. Mustafa Vakfı, KVVD, 27, h. 30.

³⁵⁰ KVVD, 27, 28, h. 30.

³⁵¹ Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/1576.

saraydan bahsedilmektedir. Vâkîf, Piskopî’de mevcut olan çiftliğinden elde edilecek gelir ile Yusuf Paşa Sarayı’nın boş arsasına 42 odanın ilave edilerek bundan da elde edilecek gelirin Medine’de bulunan 30 kişiye günlük üçer kuruş verilmesini onların da buna mukabil günlük birer cüz okumalarını şart koşturmuştur.³⁵² Fakat bu saray hakkında başka bilgiye sahip değiliz.

4. İktisadî Kuruluşlar

Yeni fethedilen bir beldenin yalnızca kılıç zoru ile elde tutulması muhakkak ki imkânsızdır. Bu duruma en iyi örnek Osmanlı’dan önce adayı baskıcı bir şekilde elde tutmaya çalışan Venediklilerdir. Osmanlı Devleti adanın fethini tamamladıktan sonra buraya taşıdığı nüfusta farklı ve adada fayda sağlayacak iş kollarına mensup insanları götürmüştür. Adanın inkişafının sağlanması, şehirlerdeki ekonominin gelişmesi ve kök salması bizzat padişah ve fâtihi nesli tarafından kurulan vakıflarla sağlanmıştır.³⁵³ Kıbrıs’ta ticari bağlamda en zengin akara sahip vakıfların fetih tarihine rastlayan 16. asrın son çeyreğinde kurulan vakıflardan olması tesadüf değildir.

a. Ticari Binalar

Bir beldenin ekonomik açıdan müreffeh durumu o bölgede mevcut olan çarşı ve pazar sayısı ile buralardaki iç pazarda dönen meta ile doğru orantılıdır. Kıbrıs adası konumu itibariyle ticaret ve hac yolu güzergahı üzerinde bulunmasından dolayı gemilerin her zaman uğrak yeri olmuştur. Bu durum hareketli bir ticaret ortamı meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti de yabancı tüccarlara verdiği izinler ve kapitülasyonlarla topraklarından özellikle liman şehirlerinin cazibesini arttırmıştır.³⁵⁴

Yabancı seyyahların kaleme aldığı eserlerde özellikle Lefkoşa surlar içinde çok sayıda pazarın kurulduğu ve buralarda birçok iş koluna ait dükkânın belli yerlerde toplandığı anlatılmaktadır. Pazarların, sosyal

³⁵² KKVD, 239, 240, h. 118.

³⁵³ Ömer Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2 (1963), 239 ; Volkan Ertürk, “Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23 (2011), 45-58,

³⁵⁴ Özkul, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, 328-337.

hayatın merkezini oluşturduğunu belirten Arşidük Luis Salvator ve George Jeffery, Mağusa ve Baf Kapıları arasında uzanan bu çarşıların kaleyi ikiye böldüğünü belirtmektedir. Mezkûr çarşıların etrafında yukarı ve aşağı açılabilen kepenklere sahip birçok dükkân bulunmaktadır. Seyyahlar tarafından verilen bilgilerden anlaşıldığına göre yalnızca 4 tanesinin üzeri tam kapalı 1 tanesinin de yarım kapalı olmak üzere çok sayıda çarşı kurulmaktaydı. Lefkoşa'da bazılarının belli günlerde açık olduğu çarşı ve pazarlar şunlardır:³⁵⁵

Meyhaneciler Çarşısı	Hayvan Pazarı	Hayvan Pazarı	Gümüşçüler Çarşısı	Yorgancılar Çarşısı	Arpa ve Buğday Çarşısı	Un Çarşısı
Pamukçular Çarşısı	Kadınlar Çarşısı	Helvacılar Çarşısı	Demirciler Çarşısı	Kumaşçılar Çarşısı	Balık Çarşısı	Aktarlar Çarşısı
Arabacılar Çarşısı	Sebze ve Et Çarşısı	Uzun Çarşı	Sandıkçılar Çarşısı	Çanakçılar Çarşısı	Yemeni Çarşısı	Terziler Çarşısı
Bakırcılar Çarşısı	İplik pazarı	Avrupa Biçimi Ayakkabı Çarşısı	Bezirgânlar Çarşısı	Basmaçılar Çarşısı	Postçular Çarşısı	Kilimciler Çarşısı

Tablo 9: Lefkoşa Çarşı ve Pazarları

Şehir ekonomisinin can damarını oluşturan ticaret için ayrılan binalar mevkûfat içerisinde 979 kalemle %25,33'lük bir kısma karşılık gelmektedir. Aşağıda bu binalar hakkında genel bilgiler ve değerlendirmeler bulunmaktadır.

(1) Dükkân

Ticari hayatın vazgeçilmezi, perakende satışın yapıldığı ya da üretilen ürünün piyasaya sürüldüğü müsakkafât olan dükkânlar eski zamanlardan beri şekil değiştirmekle birlikte varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Kıbrıs adasında gerek Lefkoşa gibi büyük kentlerde han, arasta, bedesten vb. yerlerde olsun gerekse de küçük yerleşim birimleri

³⁵⁵ George H. Everett Jeffery, *Description of the Historical Monuments of Cyprus* (London, 1918), 98; Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*, 61-70.

arasında büyüklük olarak farklılıklar arz etmekle beraber mevcudiyetlerini korumuşlardır.³⁵⁶ Özellikle adanın kalbi durumunda olan Lefkoşa ve diğer bölgelerde pazarların yoğun olduğu mahallerde müstakil, bitişik ya da iki katlı birden fazla dükkân vakfedilmiştir. Kıbrıs'ta içerisinde farklı ticari faaliyetlerin yapıldığı 945 kalemde toplam 966 tane dükkân vakfedilmiştir.³⁵⁷ Bunlardan 835 kalemi 16. asrın son çeyreğinde yani adanın yeniden imarı sırasında fâtih neslinin kurduğu vakıflar arasından çıkmıştır. Geriye kalanlar ise 17. asırda 13, 18. asırda 42, 19. asırda da 55 kalemde vakfedilmiştir. Mekânsal olarak 966 mevkûf dükkândan 820 tanesi Lefkoşa, 117 tanesi Mağusa, 16 tanesi Larnaka, 11 tanesi de Limasol'da bulunmaktadır. Lefkoşa'da vakfedilmiş dükkânlardan 227, Mağusa'da ise en az 80 tanesi II. Selim vakıflarına aittir.³⁵⁸

Lala Mustafa Paşa vakıflarına ait Lefkoşa surları içinde 144, Mağusa surları içinde ise 41 tane olmak üzere toplamda 185 tane dükkân bulunmaktadır.³⁵⁹ Bu sayıya aşağıda zikredileceği için fırın ve boyacı dükkânları dâhil edilmemiştir.

Çok sayıda dükkân vakfeden bir diğer hayırsever ise Hacı Ebû Bekir Paşa'dır. 1161/1748 yılında Lefkoşa'daki Sarayönü Camii'nin etrafında sağlı sollu olmak üzere toplam 23 dükkânını vakfetmiştir. Paşa; bu dükkânlardan elde edilecek gelirin, caminin avlusunda tamir ettirdiği

³⁵⁶ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 40.

³⁵⁷ Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta kurulan vakıflar hakkında yapılan birçok çalışmada özellikle vakıf akarları eksik ya da yanlış hesaplanmıştır. Bu çalışmalardan belki de en önemlisi olup Başbakanlık Osmanlı Arşivi uzmanları tarafından hazırlanan "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfus-Araz Dağılımı ve Türk Vakıfları" isimli çalışmada araştırmacıların ulaşabildikleri vakıflara ait akarât miktarları verilmiştir. Fakat bu çalışmada gerek vakıf sayısında gerekse de ulaştıkları vakfiyelerdeki mevkûfat açısından eksikliklerin olduğu görülmektedir. Aynı şekilde vakfedilmiş olan dükkânlardan bazılarının hesaplanmadığı ya da hesaplanan sayının eksik olduğu yaptığımız araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi Çorlulu Ali Paşa tarafından hicri 1125 tarihinde kurulmuş olan vakfiyede Paşa, Tuzla'ya bağlı İskele'de Mustafa Çelebi ibn Süleyman'dan satın aldığı 2 mahzenin yanında yine aynı mahalde olup Kulkethüdâsi Ahmed Ağa'dan satın aldığı 1 bab boyacı dükkânı, 1 bab mahzen ve boyacı dükkânında bulunan 1 tane büyük kazan ve 4 adet küp vakfettiğini yazmaktadır. Fakat mezkûr çalışmada yalnızca 1 dükkân ve 1 mahzen vakfedildiği belirtilmektedir. *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, 213.

³⁵⁸ BOA, EV_HMH_d_08170.

³⁵⁹ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, VGMA (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.).

mektepe ders veren muallim ile diğer vakıf görevlilerine harcanmasını istemiştir.³⁶⁰

Esnaf ve zanaatkârlara kiralanarak vakfa büyük gelir getiren dükkânlar vakıf geliri için önemli bir gelir kapısıydı. Dükkânların açılacağı mekânlar devlet tarafından kontrol edildiğinden her iş koluna ait dükkânlar aynı bölgede toplanmaya çalışılmıştır. Genel olarak icâre-i vâhideli yani tek kira şeklinde kiraya verilen dükkânlar farklı fiyatlara müşteri bulabilmekteydi. Hicri 1019/1610 yılında Lefkoşa'nın Növbethâne mahallesinde Mahmud Çelebi Vakfına ait bir dokumacı dükkânı aylık 20 akçeye kiraya verilmiştir.³⁶¹ Lefkoşa'daki dükkânların değerleri ise 1202/1787 yılında 1600 ile 2000 kuruş arasında değişmekteydi.³⁶²

Lefkoşa'da helvacılık yapan Ali adındaki zât surlar içinde Sultan II. Selim vakıfları arasında olup harap durumdaki 5 dükkânı 1044/1634 yılında 2400 akçeye satın almıştır. Fakat Ali Bey'in ödediği bu ücret yalnızca dükkânlar içindir. Dükkânların üzerinde bina olduğu arsa Ali Bey'e satılmamış bunun yerine 90 yıllığına senelik 150 akçeye kiraya verilmiştir. Bu mukâta'a için mahkeme tarafından kendisine tezkire verilmiştir. Çünkü vakıflara ait mülklerin satışı mahkemeye yani kadıların kararlarına bağlıdır.³⁶³

(2) *Ambar/Mahzen*

Vakfiyeler içerisinde gerek şehirlerde ticareti yapılan eşyaların gerekse kırsalda ve çiftliklerde üretilen hayvansal ve tarımsal menkullerin muhafaza edilmesini sağlamak üzere inşa edilmiş ambar ya da mahzen denilen binalar görülmektedir. Bu binaları tarım ya da iktisadî gayrimenkuller arasında değerlendirmek mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada ticari binalar arasında değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

18. asırda adayı ziyaret eden İtalyan rahip Geovanni Mariti, Larnaka'da yağları saklamak üzere çok sayıda yer altı mahzeni olduğunu belirtmektedir. Bu mahzenlerin deniz kumu, kireç ve kaynamış zeytinya-

³⁶⁰ Hacı Ebû Bekir Paşa Vakfı KŞS 17, 97, 98, h. 165.

³⁶¹ KŞS 3, 155, h. 798.

³⁶² KŞS 21, 90, h. 295.

³⁶³ KŞS 4, 79, h. 200.

ğının karıştırılması sonucu elde edilen *sırım* denilen dayanıklı bir madde ile kaplı olduğunu belirtmektedir.³⁶⁴

256 yıllık sürede ada üzerinde 83 kalemde 86 tane ambar/mahzen vakfedilmiştir. Bunlar kuruldukları asırlar bağlamında 16. asırda 57, 17. asırda 8, 18 ve 19. asrın ilk çeyreğinde dokuzar kalemde vakfedilmiştir. Bunlardan Lefkoşa'da 34, Mağusa'da 25, Tuzla'da 11, Limasol'da 7, Hirsosfi ve Omorfa'da dörder ve Baf'ta 1 tane olmak üzere vakfedilmiştir. İnşa edildikleri yerler genel olarak ticaretin yoğun yapıldığı ya da ithalat ve ihracatın yapıldığı liman şehirleri olması dikkat çekicidir. Diğer yerler ise çiftliklerin olduğu ve üretilen malın muhafaza edildiği mekânlardır.

(3) *Han*

Günümüzde aynı hizmete mâtuf olduklarından halk arasında aynı anlamda kullanılan kervansaray, ribât ve han isimleri mimari ve fonksiyonel olarak farklılıklar göstermektedir. Kervansaraylar Kıbrıs'tan daha büyük yerlerde şehirler arasında kurulup güvenliği sağlama bakımından bir kaleyi andıran ve içerisinde hamam, ahır, çarşı vb. birimler barındıran yapılardır. Hanlar ise şehir içerisinde bulunup yolcuların ve tüccarların hayvanlarıyla geçici olarak barındıkları yerlerdir.³⁶⁵ Hanlar genellikle isimlerini içerisinde üretimini ve ticaretini yaptıkları metâdan almaktadırlar. Tarih içinde buldukları coğrafyaya göre mimari anlamda farklılık gösteren hanlar, Osmanlı döneminde genellikle iki katlı, revaklı açık avlu ve kapalı bölümlerden müteşekkil dikdörtgen ya da kare planlı olarak inşa edilmişlerdir. Üst katlarda yolcuların kaldığı hanların alt katlarında ise hayvan barınakları ile bunlara gerekli olan saman vb. malzemelerin konulduğu odalar bulunmaktaydı.³⁶⁶

Osmanlı hanları yalnızca barınma yeri olarak değil şehir hayatının ve ticaretin etrafında döndüğü mekânlar olarak tasarlanmıştır. Bu yüzden yalnızca Lefkoşa değil birçok şehirde birbirine yakın olarak birden fazla hanın inşa edildiği gözlenebilmektedir. Lefkoşa Asmaaltı meydanı

³⁶⁴ Mariti, *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*, 28.

³⁶⁵ Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisini* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1978), 1.

³⁶⁶ Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/299-300.

denilen mekânda Büyük Han, Kumarcılar Hanı, Deveciler Hanı, Tüccarbaşı Hanı, Mısırlızâde Hanı, Asmaaltı Hanı gibi hanlar birbirlerine çok yakın olarak inşa edilmişlerdir. Gerek ada köylerinden gerekse de özellikle Anadolu'dan gelen kişilerin barındıkları ve alışveriş yaptıkları yerler olmalarından dolayı her dönem ekonominin canlılığını koruduğu mekânlar olmuşlardır. Osmanlı döneminde Kıbrıs genelinde kaç tane hanın inşa edildiği bilinmemekle beraber Lefkoşa'da gerek şahıs mülkü gerekse vakıflara ait 18 tane hanın ismi kayıtlarda geçmektedir.³⁶⁷ Kanaatimize göre Lefkoşa'daki han sayısı bundan daha fazladır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde konunun teferruatlı bir araştırmaya muhtaç olduğu görülecektir. Adayı ziyaret eden seyyahların yazdıkları kitaplarla birlikte yerli ve yabancı araştırmacılar adadaki hanlar hakkında birçok yazı kaleme aldıklarından bu araştırmada yalnızca vakıf olan hanlardan söz edilecektir.³⁶⁸

İncelenen dönem içerisinde vakfiye ve arşiv kayıtlarından mevkûfât olarak tespit edilen han sayısı 7'dir. Bunların 4 tanesi 16, 1 tanesi 17 ve 2 tanesi de 19. asırlarda kurulan vakıflara ait vakfiyelerde geçmektedir.

Kıbrıs hanları içerisinde Lefkoşa'da inşa edilen ve belli dönemlerde yapılan tadilatlarla günümüze kadar gelen hanlar Büyük Han ve Kumarcılar Hanı'dır. Tarihi Lefkoşa surlar içinin ticaret merkezi durumunda olan Asmaaltı Meydanında bulunan Büyük Han, Sultan Selim tarafından kurulan Selimiye Camii Vakfı'na, Kumarcılar Hanı da Kılıç Ali Paşa Vakfı'na aittir.

(a) Büyük Han

Arşiv kayıtlarında ismi Büyük Han ya da Yeni Han/Hân-ı Cedîd olarak geçen hanın, inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir.³⁶⁹ Nitekim

³⁶⁷ Haşmet Muzaffer Gürkan, *Dükkân ve Bugünkü Lefkoşa* (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2006), 159-163.

³⁶⁸ Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 1. bs., Lefkoşa: Kıbrıs Türk Eğitim Vakfı, 2019, 545-57; Gönül Öney, "Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarcılar Hanı", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, 14-19 Nisan 1969: Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları ; 36. Seri I-sayı A2, 1971, 271-97; Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*, çev. Vur Yektaoğlu, 1. bs., Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2012, 61.

³⁶⁹ Selimiye Camii Vakıfları'nın 1612/1613 yıllarına ait 14 aylık muhasebe kaydında, vakıf gelirleri arasında bulunan ve ayrı olarak tutulan iki kayıt kafa karışıklığına neden ol-

Kıbrıs'ın ilk Beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın talebi üzerine kale inşaatı için Bostan adında bir mimarın adaya yollandığı kayıtlarda geçmektedir. Kitabesi bulunmayan hana ait kayıtlar inşa tarihinin adanın fethini müteakip yıllarda olduğunu göstermektedir.³⁷⁰

17 Şevval 984/7 Ocak 1577 tarihli Kıbrıs Defterdarına yazılan bir hükümde Sultan Selim tarafından Lefkoşa'daki Selimiye Camii'ne vakfedilen 16 dükkânın, Kıbrıs Beylerbeyi tarafından izinsiz bir şekilde kiraları vakfa verilmek üzere yıkılarak üzerine bir kervansaray inşa edildiği bildirilmektedir. Hükümde kervansarayın incelenmesi istenmekte; eğer kervansaray vakfa fayda sağlayacaksa değeri mukabilinde satın alınması aksi durumda yıkılarak eski dükkânların yeniden inşa edilmesi istenmektedir.³⁷¹ Kayıtta ismi verilmeyen kervansaray/hanın adanın ilk Beylerbeyi olan Muzaffer Paşa ya da ondan sonra göreve gelen Sinan Paşa³⁷² tarafından yapılan Büyük Han olduğu muhtemeldir.³⁷³ Büyük Han, 1 Zilkâde 1002/19 Temmuz 1594 tarihli kira sözleşmesinden de anlaşılacağı üzere bir avlu etrafında dikdörtgen biçiminde iki katlı revaklı olarak 68

muştur. Kayıtta "icare-i bezzâstân ve Han-ı Kebîr der Kal'a-i Lefkoşa" ibaresi adı altında vakfın aylık geliri 5200, yıllık geliri de 72.400 akçe olarak belirtilmektedir. Yine aynı kaydın devamında "icâre-i Han-ı Cedîd der Kal'a-i Lefkoşa" adı altında aylık 3000, yıllık 42.000 akçelik gelir gösterilmektedir. Bu kayıtlar vakfa ait iki hanın olduğunu göstermekle beraber Şer'îye sicilleri incelendiğinde Büyük Han'ın ismi 1 aylık süre zarfında aynı davanın iki farklı kaydının birisinde "Büyük Han" diğerinde "Yeni Han" olarak zikredildiği görülmektedir. Bu nedenle biz iki hanı aynı olarak kabul edeceğiz. Mehmet Demiryürek, Halil İbrahim Cellatoğulları, Deniz Arıcı, "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfı Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme", *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, Halil Ortakçı, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, 2017, 151-68; *KŞS 1-A*, 280, h. 1005, 282, h. 1016.

³⁷⁰ Öney, "Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarcılar Hanı", 271.

³⁷¹ 29 Numaralı Mühimme Defteri, 57, h. 135, BOA (DVNSMHHM.d.29); Tuncer Bağışkan buradaki hükmün Sultan Selim tarafından yazıldığını iddia etmektedir. Fakat hükümde geçen "merhum babam câmiî şerifine vakf olan on altı bâb dükkân" ibaresinden ve hükmün tarihinden de anlaşılacağı üzere dönemin padişahı Sultan Selim değil, oğlu III. Murad'dır. Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 546.

³⁷² 28 Ramazan 980/1 Şubat 1573 Kıbrıs Defterdarına yazılan bir hükümde Kıbrıs'ta Beylerbeyi görevi yaparken vefat eden Sinan Bey'in naaşı ile birlikte eşi ve muhalledâtının limana getirilip uygun hava koşulu oluştuğunda İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir. Bu kayıttan anlaşıldığı gibi Kıbrıs'ta ikinci beylerbeyi olarak görev yapan Sinan Paşa/Bey 1573 yılında adada vefat etmiştir. 21 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMHHM. d.21, h. 303).

³⁷³ 1760 yılında adayı gezen papaz Giovanni Maritti hanın Muzaffer Paşa tarafından yapıldığını iddia etmektedir. Mariti, *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*, 34.

oda, 1 kahvehâne, 1 börekçi fırını ve önünde (doğu tarafında) bulunan 12 kavâf/ayakkabıcı dükkânıyla birlikte inşa edilmiştir.³⁷⁴ Doğu tarafında ana kapı olmak üzere Anadolu'da yapılan benzeri hanların aksine batı tarafında da bir girişe sahip olan hanın ortasında altı bir zamanlar şadırvan olarak kullanılan bir mescid mevcuttur. Bu özelliği ile Bursa'da bulunan Koza Han'ı anımsatmaktadır. Kayıтта değeri hakkında bilgi verilmeyen hanın ücretinin verilerek Sultan Selim'e ait Selimiye Camii Vakfı'na eklendiği anlaşılmaktadır.

(b) Lala Mustafa Paşa Hanı

Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ta bulunan vakıfları içerisinde çok sayıda dükkân, hâne, mahzen vb. akar bulunmaktadır. Paşa, Mağusa surlar içinde birçok mülkü yanında adına han denmemekle beraber han olarak nitelendirebileceğimiz birden fazla dükkâna sahip iki katlı bir bina da vakfetmiştir. Vakfiyede binanın kible tarafında (güneyinde) caminin (Selimiye Camii Sağır/Lala Mustafa Paşa Camii), doğusunda Ayavasıl Vakfı'nın, batısında da Bakor Kabani mülkünün, doğusunda da anayolun bulunduğu ve Kostantin veledi Bakomo'dan satın aldığı üst katta 7 dükkân alt katta da 13 dükkânın olduğu binayı menzil olarak nitelendirmektedir. Tarif edilen bu binanın han olması muhtemeldir.³⁷⁵ Günümüzde mevcut olmayan han hakkındaki bilgilerimiz vakfiyeden ibarettir.

(c) Kumarcılar Hanı

Lefkoşa Asmaaltı Meydanı'nda Büyük Han'ın kuzeydoğusunda bulunup günümüze kadar gelen diğer mevkûf han Kumarî, Kumarcı, Kumarîzâde gibi farklı isimlerle anılan ve bugün ise Kumarcılar Hanı olarak bilinen handır.³⁷⁶ Kitabesi ve arşiv kayıtlarında da yapılışı hakkında bilgi bulunmayan hanın 17. asırda tipik Bursa şehir içi hanları örnek alınarak inşa edildiği tahmin edilmektedir. İki katlı ve daha ufak inşa edilen hanın Büyük Han'dan tek farkı avlusunda mescid ve şadırvanının

³⁷⁴ KŞS 1-A, 280, h. 1005.

³⁷⁵ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, 183, VGMA (Def.: 746, sayf. 163, sıra 70.).

³⁷⁶ Hanın ismi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Efdal Özkul, "Osmanlı Devleti İdaresinde Kıbrıs'ta Komârîzâde Hanı ve Vakfı", *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Vakıfları*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, Lefkoşa, 2017, 69-79,

olmamasıdır.³⁷⁷ Revaklı, tek giriş kapılı, üst katında 28 alt katında da 28 olmak üzere toplamda 56 odalı ve iki katlı olarak inşa edilen hanın günümüzde 44 odası bulunmaktadır.³⁷⁸ Kesme taştan yapılan han, zaman içerisinde yıpranmasından dolayı belli tadilatlar görmüştür. 1159/1746 tarihinde Şeyhülislam'ın nezaretinde bulunan mezkûr hanın icâreteynli kiracıları olan Mehmet b. İshak ile Mustafa b. Ebû Bekir Ağa tarafından tadilata ihtiyaç duyduğundan tamirini icare-i mu'acele (peşin kira)'den ödenmek üzere izin istemiştir. Hanın durumunu raporlamak üzere görevlendirilen Mevlâna İsmail Efendi tarafından yapılan incelemede, doğuda bulunan 6 odasının kemerleri, yerden tavana kadar duvarları ile sundurmaları yanında iki oda, tuvalet, suyolunun ve su havuzunun acil tamire ihtiyaç duyduğu raporlanmıştır.³⁷⁹ Kiracılar tarafından ustanın ücreti dahil 1000 kuruşluk masraf karşılığında hana gerekli tamirat yapılmıştır.³⁸⁰

Kılıç Ali Paşa'nın (ö. 995/1587) mevcut olan vakfiyeleri içerisinde Kıbrıs adasında bulunan mevkûfâtı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁸¹ Paşa'nın adadaki vakıf mülkleri hakkındaki bilgilerimiz belli kısımları eksik olan Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan kayıtlara dayanmaktadır. Günümüzde özel mülk olan Kumarlılar Hanı'nın Kaptân-ı Derya Uluç Ali Paşa'ya ait olduğunu gösteren kayıt, 1 Muharrem 1135/12 Ekim 1722 tarihli 11 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde bulunmaktadır. Mezkûr kayıta vakfın kiracısı Seyyid Mehmed b. Hacı Süleyman b. Abdullah ile Kılıç Ali Paşa'nın vârisi Şerife bnt. Seyyid Ali b. Seyyid Mehmed ve kız kardeşleri Rahime, Saliha, Ayşe Hatunlar arasındaki mirastan düşen miktarlar ve kiralandıkları dönemdeki ücretleri ve mülkler hakkında bilgi verilmektedir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Paşa'nın Lefkoşa'daki vakfına ait akarât arasında Kumarlı Hanı, bir ekmek fırını ve mahkeme yanındaki Sarayönü Hamamı bulunmaktadır.³⁸² Han günümüzde şahıs tapusunda bulunmaktadır.

³⁷⁷ Öney, "Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarlılar Hanı", 274; Ebru Karakaya, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/387.

³⁷⁸ Özku, "Osmanlı Devleti İdaresinde Kıbrıs'ta Komârîzâde Hanı ve Vakfı", 78.

³⁷⁹ KŞS 16, 111, h. 168.

³⁸⁰ KŞS 16, 112, h. 170.

³⁸¹ *Kılıç Ali Paşa Vakfiyesi/H.* 984, VGMA (572 Def, sayfa 124, Sıra 48); *Kılıç Ali Paşa Vakfiyesi/H.* 989, VGMA (574 Def, sayfa 48, Sıra 21).

³⁸² KŞS 11, 40, h. 149.

(d) *Deveciler Hanı*

Yukarıda zikredilen iki han dışında Selimiye Meydanında Selimiye Camii'nin arka tarafında farklı dönemlerde Kaptan-ı Derya, Mağusa Beyi ve Kıbrıs Beylerbeyiliği gibi görevlerde bulunan Frenk Cafer Paşa ya da diğer adıyla Cafer Paşa b. Abdülmennan tarafından geliri fakirlere harcanmak üzere 30 odalı iki katlı olarak inşa edilmiştir.³⁸³ 1016/1607 tarihli bir kayıta han, kahvehânesiyle birlikte 21.000 akçeye kiraya verilmiştir. Odalarının günlük kirası ise 4 akçedir.³⁸⁴

1965 yılına kadar belli bölümleri mevcut olan han, köylerden gelen kişilerin devalerine ev sahipliği yaptığından "*Deveciler Hanı*" olarak da bilinmekteydi. Günümüzde tamamıyla yıkılarak otopark olarak kullanılan han hakkında gerek eski resimler gerekse arşiv kayıtlarında bilgiler mevcuttur.³⁸⁵

(e) *Vekâle Hanı*

Lefkoşa dışında inşa edilen hanlardan bir tanesi Limasol'da Kıbrıs Beylerbeyi Hadım Hafız Ahmed Paşa (ö. 1613) tarafından vakfedilen Vekâle Hanı'dır. Hadım Hafız Ahmed Paşa, İstanbul Küçükkaramanda inşa ettirdiği Mimar Sinan Mahallesindeki cami ve medreseye gelir getirmek üzere 1015/1607 yılında İstanbul, Bursa, Mısır, Rodos ve Kıbrıs'ta Limasol İskelesi'nde bulunan mülklerini vakfetmiştir.³⁸⁶ Kıbrıs'ta; altlı ve üstlü dükkânlar, 2'si alt katta 1 tanesi üst katta olmak üzere odalar, 2 mahzen, 2 su kuyusu, bir miktar bahçeyi ve Vekâle adında bir hanı vakfetmiştir.³⁸⁷ Vakfiyede hakkında teferruatlı bilgi verilmeyen hanın; on altı mahzen, üç dolap ve beş bâb dükkândan oluştuğu anlaşılmaktadır.³⁸⁸

Paşa, Kıbrıs'ta kurduğu vakfa nâzır olarak Limasol Kalesi dizdârını yaptığı göreve karşılık dükkânlardan birinin icarını almak üzere görev-

³⁸³ *Frenk Cafer Paşa Vakfiyesi*, KKVD, 60, h. 44.

³⁸⁴ *KŞS 1-A*, 58, h. 276; *KŞS 2*, 20, h. 36.

³⁸⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Sıddık Korkmazer, "Frenk Cafer Paşa'nın Kıbrıs'ta Kurduğu İlk Vakfı ve Hizmetleri", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, 2017, 270-71; Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 1. bs., Lefkoşa: Kıbrıs Türk Eğitim Vakfı, 2019, 555-57.

³⁸⁶ *Hadım Hafız Ahmed Paşa Vakfiyesi* (BOA, TS.MA.d. 06972).

³⁸⁷ *KŞS 8*, 110, h. 400.

³⁸⁸ *KKVD*, 158, h. 82.

lendirmiştir. Dizdar bir dükkânın dışındaki vakıf gelirlerini Paşa hayatta olduğu sürece kendisine, kendisi vefat ettikten sonra İstanbul'daki camiye ait mütevellilere gönderecektir. Eğer ücret ziyâde olursa bununla vakfa akar alınacaktır. Mezkûr hanın 1023/1615 yılına ait muhasebe kaydında yıllık gelirinin 28.500 akçe olduğu görülmektedir.³⁸⁹

Günümüzde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde kaldığından hakkında bilgi sahibi olmadığımız hanın, zaman içerisinde birden fazla kişiye icâreteynli olarak kiralandığı ve gelirlerinde azalmaların olduğu anlaşılmaktadır. 1763 yılında han ve Paşa'ya ait diğer mülkler Hacı Ömer Ağa'nın kontrolünde günlük 300 akçeye kiralanmıştır. Zamanla icâreteynli olarak birden fazla kişiye kiralandığı anlaşılan han, 1875 yılında icâre-i mü'eccelesi yıllık 30 kuruş olmak üzere Ali Rıza Efendi ve Hasip Paşa'ya kiralanmıştır.³⁹⁰

(f) *Çulhalar Hanı*

18. asırda vakfedilmiş herhangi bir hanın olmadığı ada üzerinde 19. yüzyılda iki tane mevkûf han kaydına rastlanmaktadır. Bunlardan Lefkoşa'da bulunan Sarraçlar Çarşısı'nda inşa edilmiş olan Çulhalar Hanı'dır. Yapılış tarihi bilinmeyen han 1233/1818 yılında Seyyid Mehmed Emin Efendi tarafından satın alınarak vakfedilmiştir. Adada tespit edebilen 5 vakfiyede vâkıf olan Seyyid Mehmed Emin Efendi aynı zamanda Kıbrıs'ta muhasıllık görevi de yürütmüştür.³⁹¹ Birçok hayrâtın bânisi ya

³⁸⁹ *Hadım Hafız Ahmed Paşa Vakfiyesi* (TS.MA.d. 06972), 13-a,b; Meral Bayrak-Meryem Kaçan Erdoğan, "Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın İstanbul Ve Diğer Yerlerdeki Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 37 (2017), 18, 31.

³⁹⁰ *KKVD*, 158, h. 82.

³⁹¹ Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye aid vakfiye ve vakfiye zeyilleri gerek Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde gerekse de Kıbrıs'ta Evkaf Arşivinde bulunan Kara Kaplı Vakıf Defterinde bulunmaktadır. Bu vakfiye ve zeyiller arasında nüans farkları bulunmaktadır. Örneğin VGMA'da 1632 numaralı defterde kayıtlı 28 varaklı defterde Emin Efendi'nin 1229 tarihli ilk vakfiyesi ve üç tane de zeyli bulunmaktadır. Bu zeyillerden han, dükkân, kahvehâne vb. mülkleri vakfettiği kayıta tarih kayıtlı değildir. Fakat *KKVD*'nde bunun tarihinin 1233 tarihli olduğunu görmekteyiz. Bir diğer farklılık ise vâkıfın kaydettiği şartlar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Vâkıf 1229 tarihli ilk vakfiyesinde vakfettiği evi VGMA'de bulunan kayda göre kiraya verilerek elde edilecek ücretin Selimiye Camii Medresesinde görev yapan müdderislere verilmesini, *KKVD*'de bulunan kayıta ise müdderislerin evde oturmasını şart koşturmuştur. Burada VGMA'de bulunan kaydın daha sonradan oluşturulduğu görülmektedir. Yalnızca VGMA'de bulunan belgeleri dikkate alarak çalışma yapan araştırmacılar bazı hatalar-

da müceddidi olan Mehmed Emin Efendi 1229/1813 yılında oluşturduğu vakfiyeyle üst katta sundurmasıyla beraber bir oda, alt katta ise iki oda ve bir avludan müteşekkil menziliyle birlikte 700 kuruşunu vakfetmiştir. Menzilde Lefkoşa'da bulunan Ayasofya Camii'nde medrese öğrencileri ile halka açık ders veren dersîâm denilen müderrisler kalacak, paradan elde edilecek gelirle de Ömeriye Camii'nde mevlid kandilinde, mevlid ve Kur'ân-ı Kerîm okutulacaktır. Bunların yanında Selimiye Camii müezzinlerinden 4 tanesinin her hafta bir tanesi olmak üzere beş vakit namazdan sonra vâkıfın kendisi ve ecdadının ruhlarına Fatıha-ı Şerif okumalarını ve buna karşılık senelik 8 kuruş ücret almalarını şart koşmuştur.³⁹² Daha sonra 1232/1817 yılında 1500 kuruş daha vakfederek ikinci vakfiyesini kaydettirmiştir.³⁹³ Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin 1233/1818 yılında oluşturduğu üçüncü vakfiyesinde bulunan derkenardan Selimiye Camii müezzinlerinin kendilerine meşrut olan görevleri aksattıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle kendilerine ödenmesi gereken yıllık 12 kuruşluk ücret mütevellide birikmiştir. Vâkıf, vakfettiği 2200 kuruşluk meblağın ziyan olacağını düşündüğünden bu paraya karşılık 3000 kuruşa 14 hücre/odadan oluşan mezkûr han ile Fatma Kadın bnt. Hüseyin Efendi'den 600 kuruşa satın aldığı bir göz dükkân, aynı mekânda olup arsası vakıf, binası mülk olup 500 kuruşa Derviş Efendi'den satın aldığı ve yeniden bina ettiği eskimiş bir kahvehâne, hana bitişik olup yeri mukâta'lı vakıf binası ise mülk olup 300 kuruşa İbrahim Efendi'den satın aldığı bir göz odayı 2200 kuruş mukabilinde vakfederek mütevellî Emîrû'l-Hac Mehmed Ağa'ya teslim etmiştir.³⁹⁴

Osmanlıda köyler ile büyük yerleşim yerlerinde dokuma işini yapan kişilere cullâh denilmekteydi. Cullâhlık da bunların yaptığı zanaata verilen isim olup ekonominin önemli bir kolunu oluşturmaktaydı.³⁹⁵

ra düşmüştür. *Seyyid Mehmed Emin Efendi Vakfiyeleri*, VGMA (Def. No: 1632); *KKVD*, 212, 216, 219, 221; Meral Bayrak (Ferlibaş), "Kıbrıs'ta XIX. Yüzyılda Kurulan Vakıflardan Muhassıl Mehmed Emin Efendi Evrakı", *Tarihte Kıbrıs*, (2017), 2/ 725-38; Hümevra Karabıyık, "Kıbrıs Muhassılı Es-Seyyid Mehmed Emin Efendi Vakfı", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, 2017, 139-50.

³⁹² Seyyid Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi 1 *KKVD*, 212-15, h. 102.

³⁹³ Seyyid Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi 2, *KKVD*, 216-218, h. 103.

³⁹⁴ Seyyid Mehmed Emin Efendi Vakfiyesi 3 *KKVD*, 219-220, h. 104.

³⁹⁵ Feridun Emecen, "Cullâh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 8/ 83

Kıbrıs'ta da köylerin bazı evleri ile Lefkoşa'nın birçok pazarında çulhacı-lara ait dükkânların olduğu görülmektedir. Mezkûr hanın isminin Çul-hacılar olması muhtemelen bu iş koluna mensup zanaatkârların buralar-da fazla olmasından kaynaklanmaktadır.³⁹⁶

(g) *Alâiyeli Hanı*

Kıbrıs'ın önemli limanlarından birisi olan Tuzla Limanı Larnaka'da bulunmaktadır. Osmanlı döneminde özellikle yabancı konsolosluklar ve ülke temsilcilerinin bu şehirde bulunması ve gemilerle getirilen ticari malların buradan adaya dağılması bu limanın önemi daha da artmıştır. Dışarıdan gelen insanlarla beraber çevre köylerden gelen insanların da kısa süreli barınma ihtiyacını karşılayan mevkûf hanlardan bir tanesi adını Anadolu'nun güney sahillerinde bulunan Alanya/Alâiyeli'den alan Alâiyeli Hanı'dır.³⁹⁷ İnşa tarihini bilmediğimiz ve 1228/1813 yılına ait bir kayıta adı Kahveci Hasan Hanı olarak da geçen han,³⁹⁸ aslen Lefkoşalı olup Tuzla İskelesi'nde ikamet eden Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa tarafından 1232/1817 yılında Tuzla'da bulunan birçok mülkü ile beraber vakfedilmiştir. Vakfiyedeki ibareden anlaşıldığı kadarıyla han, üst katta 5 oda alt katta da 12 hücreli olarak inşa edilmiştir. Vâkîf tarafından hana bitişik olarak bulunan iki oda mahzenle birlikte yine hana yakın bulunan üçüncü bir mahzeni daha vakfa eklemiştir. Vâkîf yine bir taraftan mezkûr hana bitişik olarak bulunan 4 dükkânıyla birlikte Lefkoşa'da Hacı Braşoka Hanı demekle meşhur hana bitişik bulunan basmacılar dükkânıyla beraber bir miktar boş arsasını vakîf akarına eklemiştir. Vâkîf, mevkûfâtın icâre-i vâhideli olarak kiraya verilmesini ve elde edilen gelirlerin şart koştuğu yerlere harcanmasını istemiştir.³⁹⁹

³⁹⁶ Güven Dinç, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Tarih Anabilim Dalı, Doktora, 2010), 294.

³⁹⁷ Hanın ismi sonraki kayıtlarda Tuzla İskelesi Emîn-i Gümrük el-Hâc İbrahim Ağa Hânı olarak geçmektedir. *KKVD*, 148, h. 76.

³⁹⁸ *KŞS* 28, 59, h. 150.

³⁹⁹ Tuzla İskelesi Gümrükçüsü Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa Vakfiyesi, *KŞS* 29, 179, h. 311; Hacı İbrahim Ağa vakfettiği akarât ile hayratlarını ayakta tutmayı amaç edinmiştir. Vâkîfın şartları arasında ilk olarak İskele'de öğrencilerin ders almaları için 1 derslik 8 hücre olarak yeniden inşa ettiği medresede yatılı olarak kalan her öğrenciye günlük 5 para, medresede çocuklara ders veren muallime günlük 20 para verilmesi vardır. Bunun yanında her yıl Rabiulevvel ayının girişinde Hala Sultan Tekkesi'nde Hz. Peygamber için Kudumnâme-i Münife okuyacak kişilere 10 kuruş, misafirlere şer-

Muhtemelen Alanya'dan gelen bir tüccar ya da Kıbrıs'a yerleşen bir Alanyalı tarafından inşa edilen/kullanılan han hakkında başka kaynaklarda da bilgiler bulunmaktadır. 1760 yılında Kıbrıs adasını gezmeye gelen Giovanni Mariti isimli müsteşrik seyyah tarafından kaleme alınan eserinde han hakkında, "Kaleden biraz uzakta kalacak yerleri olmayan yabancıların küçük bir ücret karşılığında diledikleri kadar uzun kalabilecekleri, çeşitli odaları olan ve keşişlerin kaldığı manastırları andıran bir Khan (Han) ya da baraka var."⁴⁰⁰ şeklinde bilgi vermektedir. Mariti devamında hana çok yakın bir pazar ya da çarşının bulunduğunu ve insanların yiyecek, giyecek, kumaş gibi bütün ihtiyaçlarını bu çarşıdan giderebileceğini belirtirken burasının adanın en iyi pazarı olduğunu, satışların da çok iyi olmasını Suriye'den gelen tüccarların bütün ihtiyaçlarını buradan karşılamasına bağlamaktadır. Larnaka'daki dükkânlarda Avrupaî her türlü malın müşterileri tarafından bulunma imkânı olduğundan satışların çok iyi olduğunu zikretmektedir.

Mariti'nin verdiği bilgiler ve vakfiyeden anlaşılıyor ki Hacı İbrahim Ağa hayrâtını ayakta tutmak için bu bölgedeki ekonomik canlılığı değerlendirmiştir. Vakıf kurucusu; ada dışından ve civar köylerden buraya gelen insanlara konaklayacakları bir mekân sunarken, vakfına da büyük gelir getirmeyi amaç edinmiştir. Han, mahzen ve dükkânların hem iskeleye hem de çarşıya yakın ve bitişik olarak inşa edilmiş olması buraya gelen inşalara büyük avantaj sağlamaktaydı. Çünkü buraya gelen insanlar aradıkları eşyaya aynı yerde ulaşabilmekte ve alışverişlerini aynı ortamda yapabilmekteydiler.

bet ve diğer yiyecekler için 90 kuruş harcanacaktır. Yine okumadan sonra tekke şeyhine 15 kuruş, tekke hademesine 10 kuruş verilecektir. Bunun yanında tekkede senede üçer defa olmak üzere hâfız ve Kur'an-ı tecvid üzere okuyabilen iki kişiye senede yirmişer kuruş verilecektir. Bu 6 hatimden ikisi Hz. Peygamber'in ruhlarına, 1 hatmi şerif Ümmüharam binti Milhân hazretlerinin ruhlarına, 1 hatmi şerif vâkıfın anne ve babası ve bütün mü'minlerin ruhlarına ve 1 hatmi şerifin de kendi ruhuna bağışlanmasını ve bu hatimlerin de mevlid gecesi ile gündüzünde tekkede indirilmesini istemiştir. Bunun yanında eskiden beri İskele'de bulunan ve kendisinin yeniden inşa ettiği iki çeşme ve su yolunun tamiri için senelik 50 kuruşun bağışlanmasını şart koşturmuştur. VGMA (Def.: 580, sayfa 97, sıra 61.).

⁴⁰⁰ Mariti, 1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk, 20.

(4) Hamam

Arapça حَمَّ (humm) kelimesi ısıtmak, حَمَّ (humm) kelimesi de ateşli olmak anlamlarına gelmektedir. Bu kelimelerden türemiş olan حمام (hammâm) kelimesi ise banyo yapılan, yıkanılan mekân anlamında hamam, banyo, ılıca, kaplıca gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰¹

Suyun belli kaynaklar yardımıyla ısıtılarak insanların yıkanmasına olanak sağlayan mekânlar insanlık tarihinin çok eski devirlerine kadar gitmekle beraber özellikle Roma devrinde yaygınlık kazanmıştır.⁴⁰² Tarih boyunca inançların insanların yaşamlarını çok farklı şekillerde etkilediği ve dönüştürdüğü bilinen bir gerçekliktir. İslam toplumunun ilk devirlerinde Arap yarımadasında hamam olmamasına rağmen namaz kılmak ve Kur'ân-ı Kerîm okumak gibi ibadetlerin yapılabilmesi için temizliğin farz olmasından dolayı Hz. Muhammed (s.a.v), ümmetini bu bağlamda öğütlemiştir. Hz. Peygamber'in birçok hadisinde bir Müslüman için manevi temizlik ve çevre temizliği ile birlikte bedeni temizliğin de ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmesiyle de hamamların Müslümanların hayatında hızlı bir şekilde yayıldığını ve buraların yalnızca abdest alma yeri değil insanların eğlence, ticaret ve toplanma mekânları olduğunu görmekteyiz.

İslam coğrafyasında hamamlar, genel olarak ortada bulunan ana kubbe altında mevcut dairevi salon etrafında yan yana dizilen iç duvarları mermer kaplı olan birçok odadan oluşmaktaydı. Dışarıdaki ışığı içeri iyi alması için yuvarlak fanuslu camlar bulunan kubbenin ortasında kalan büyük salona farklı kaynaklarla ısıtılan kazanlardan çıkan tazyikli su buharı verilmekteydi. Etrafındaki odalar ise bekleme, dinlenme, eğlence vb. amaçlar için kullanılmaktaydı.⁴⁰³

Osmanlı döneminde Anadolu'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da halka açık hamamların yanında büyük konaklarda, çiftlikler ve zengin kişilerin evlerinin bitişiğinde küçük ölçekli özel hamamlar da yapılmıştır. Aynı zamanda evlerde gusül abdesti almak için de ufak mekânların olduğu

⁴⁰¹ İbrâhim Mustafa, Ahmed Hasan Zeyyat, Hamid Abdülkadir, *el-Mu'cemü'l-vasit*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1/199-200.

⁴⁰² Semavi Eyice, "Hamam (Tarih ve Mimari)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/402.

⁴⁰³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 462-463.

bilinmektedir. Kıbrıs'ta hamamlarla ilgili kayıtlara fethin ilk yıllarında şehirlerin imar ve inkişâfı için yapılan yazışmalarda karşılaşılmaktadır. 26 Cemaziyelevvel 978/26 Ekim 1570 tarihinde Lefkoşa henüz fethedilmemişken Lala Mustafa Paşa'ya yazılan bir hükümde Baf ve Girne şehirlerine birer cami ve hamamın inşa edilmesiyle beraber Baf'a bir kalenin de burçlarıyla inşası istenmektedir.⁴⁰⁴ Bu hükümde cami ve kale yapımı ile birlikte hamamların zikredilmesi tesadüfi değildir. Çünkü insanlar çalışırken hem inşa ettikleri binanın bir cami olması hem de ibadet etme ihtiyaçları da devam edeceğinden temizlenme kaynağı olan hamamların yapılması kaçınılmazdır. Benzer bir durum Lala Mustafa Paşa tarafından Rabiülahir 982/Temmuz 1579 tarihinde Lefkoşa'nın fethi sırasında yıkılmış olan Augustinian Manastırı'na bağlı Azize Mary Kilisesi'nin camiye çevrilmesinde de görülmektedir. Lala tarafından yeniden inşa edilerek Ömeriye Camii ismi verilecek ibadethânenin yapımı sırasında burada çalışan işçilerin yıkanması ve sonrasında da cami akarları arasına katılmak üzere bir hamamın yapılması istenmiştir.⁴⁰⁵ Daha sonra Küçük Hamam ismiyle meşhur olacak bu hamam kurulan vakfa büyük gelir sağlamıştır.

Mevkûfât arasında hayrattan değil gelir getirdiği için akarâttan sayılan hamamlardan incelenen dönemde 10 tane tespit edilmiştir. Bunların dışında adada halka açık vakfedilmemiş özel mülk olan hamamlar da bulunmaktadır. Mevkûf hamamlardan 8 tanesi 16, 2 tanesi 17 ve 1 tanesi de 18. yüzyılda vakfedilmiştir. Bu durumu aşağıdaki gibi tabloya aktarabiliriz.

Yeri	Özelliği	Yüzyıl	Vâkıf
Lefkoşa Surlariçi Ayanastase denilen mevkide	3 halvet, 4 fırın, camekâna, külhan ve yarım dönüm avlu	16	Lala Mustafa Paşa
Lefkoşa Surlariçi Nikola Cabezlati mahallesi	3 halveti, 7 fırına, camekân ve soğuk su havuzu ve külhanı önünde nısıf dönüm avlu	16	Lala Mustafa Paşa

⁴⁰⁴ 14 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMFHM. d.14. h. 837).

⁴⁰⁵ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183; Korkmaz, Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları, 73-74.

Lefkoşa Surlariçi	1 camekân, 4 halveti, 10 kurnai ve külhanı ve odun evi hamamcı evi, avlu, tas vb. (Büyük Hamam)	16	Lala Mustafa Paşa
Lefkoşa Surlariçi Ömerge Mahallesi	Ömerge Hamamı/ Küçük Hamam	16	Lala Mustafa Paşa
Mağusa Kaleiçi	Cafer Paşa Hamamı	16	Lala Mustafa Paşa
Baf/Ahtima	16	Mehmed Bey ibn Ebû Bekir
Lefkoşa Sarayönü	16	Kılıç Ali Paşa
....	1 bab	18	Acem Ali Ağa
Lefke Orta Mahalle	1 hamam camekân ve edevatıyla	18	Hacı Ali Efendi b. Ebû Bekir Efendi
Tuzla	1 Hamam	19	İmâmoğlu Hacı Mehmed ⁴⁰⁶

Tablo 10: Kıbrıs'ta Vakfedilmiş Hamamlar

Adada yaptırılan ilk ve en meşhur hamamlar Lala Mustafa Paşa vakfına aittir. Paşa, Lefkoşa ve Mağusa'da bir tanesi menzil içi hamam bir tanesi de çiftlikteki çalışanlar için olmak üzere toplamda altı tane vakfetmiştir. Bu hamamlardan yalnızca Lefkoşa'da bulunan dört tanesi Lefkoşa surlar içinde olup halka açık olarak inşa edilmiştir. Günümüzde Büyük Hamam ve Ömerge Hamamı dışında kalan diğer ikisi hakkında bilgi sahibi değiliz.

Şimdi İrfan Bey sokakta bulunan Büyük Hamam, vakfiyeye göre soyunma odası olan bir camekân, kişilerin yalnız yıkanmasına olanak sağlayan halvet denilen dört sıcak oda, sıcak suyun çeşmeden içine aktığı ve genellikle yuvarlak biçimde taştan yapılmış on kurna ve suyun sıcaklık kaynağı olan külhan, hamamın ısıtılması için kullanılacak odun-

⁴⁰⁶ "Tuzla'da vâkı' lede'l cîrân ma'lûmü'l hudûd mülk hammâmımı sâ'ir emlâkımden ifrâz ve hasbeten li'llâh vakf u habs idüp şöyle şart eyledim ki; hammâm-ı mezkûr yed-i mütevellî ile îcâr olunup hâsıl olan nemâsından senevî medîne-i Lefkoşa'da Turunçlu Câmii Şerîfi'nde salât-ı terâvihi edâ eden imâm efendiye elli kuruş verile ve mâ'adâsı kendi nefsüme vazîfe ola..." KŞS 22, 128, h. 299.

ların konulması ve odunları muhafaza edecek kişi için avlusu ile birlikte bir hâne, hamam için gerekli olan peştamal, tas ve diğer levazımıyla beraber Paşa tarafından vakfedilmiştir.⁴⁰⁷ Adayı ziyaret eden bazı seyyahlar da kaleme aldıkları eserlerde hamamdan bahsetmişlerdir. Bunlardan Salvator, “İplik Bazar Djamisi’nin yanında bulunuluyor. Taştan yapılmış, birkaç basamak aşığıya inen ve iki güçlü sütunun üzerinde duran, kemerli, eski kapısı var. Binanın daha önceleri başka amaç için kullanıldığı neredeyse kesin biçimde görülüyor. Ana odanın sivri iki kemer tarafından taşınan kafes işlemeli çatısı var. Ayrıca sekizgen su deposu ve duvarlar boyunca divanı bulunuyor. Ana oda ile birleşen iki küçük odası ve daha geniş kubbeli büyük odası, su dolu dört nişi bulunuyor. Ortada mermerden oturak ve iki yan bölümü görülüyor. Işıklandırma için çan şeklinde camlar kullanılıyor. İnsanlar buraya ayda iki Türk paundu (Lira S.K) ödüyorlar.”⁴⁰⁸ şeklinde bahsetmektedir. Zaman içerisinde belli tadilatlardan geçtiği anlaşılan hamam, 29 Safer 1003/13 Kasım 1592 yılında yıllık 17.000 akçeye kiraya verilmiştir.⁴⁰⁹

Paşa’ya ait bir diğer hamam ise Ömerge Hamamı’dır. Büyük Hamam’dan sonra inşa edildiği anlaşılan hamamın diğer bir ismi ise Hamam-ı Cedid’dir. Büyük Hamam ile aynı mimari özellikte inşa edilen Ömerge Hamamı, 1016/1607 yılında aylık ödeme yapmak üzere yıllık 4000 akçeye Mehmed Dede’ye 3 yıllığına ve her yıl 500 akçe arttırmak şartıyla kiralanmıştır.⁴¹⁰ 1018/1610 yılında ise aylık ödemek üzere yıllık 6000 akçeye kiraya verilmiştir.⁴¹¹

İyi gelir getirdiğinden olması muhtemel başka şahısların da hamam yaptırmak istediği anlaşılmaktadır. Vakfiyede bulunan bir ibarede mezkûr mahalde başka hamamın yaptırılmak istenmesi durumunda bunun vakıf hamamına zarar vereceğinden engel olunması, ihtiyaç durumunda yeni bir hamamın vakıf yöneticileri tarafından yaptırılması istenmektedir.⁴¹²

⁴⁰⁷ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA,(Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 182; Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs’taki Vakıfları*, 71-74.

⁴⁰⁸ Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs’ın Başkenti Lefkosia*, 60.

⁴⁰⁹ KŞS 1-A, 85, h. 389.

⁴¹⁰ KŞS 2, 21, h. 38.

⁴¹¹ KŞS 3, 13, h. 89.

⁴¹² Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183

Mustafa Paşa'ya ait bir diğer hamam ise Mağusa'da surlar içinde eski bir kilise kalıntıları üzerinde inşa edilen klasik hamamlarda olduğu gibi sıcaklık, ılıkılık, soyunmalık, yıkanma yeri olan haremlik ve külhan bölümlerinden oluşan ve Cafer Paşa Hamamı olarak bilinen hamamdır. Günümüzde hâlen ayakta olup bir bar olarak kullanılan hamam, zaman içerisinde vâkîfının kim olduğu konusunda karışıklığa sebep olmuştur. 1281/1864 yılına ait bir mahkeme kaydında yapılan bilirkişi raporuna göre mezkûr hamamın Lala Mustafa Paşa'nın Haremeyn-ı Muhteremeyn vakıflarına ait olduğu tescillenmiştir.⁴¹³

Hamamlar kalabalık insan topluluğuna hizmet verdiklerinden büyük gelir getirmekteydi. Bunun yanında belli nedenlerle devlet tarafından bazı düzenlemelere tabi tutulmuşlardı. Bunlardan bir tanesi hamamların hangi günler açık olacağı ile ilgilidir. 29 Cemaziyevvel 1044/20 Kasım 1634 tarihli kayıttan anlaşıldığına göre o tarihte Lefkoşa surlarında mevki ve özel mülk olan altı hamamın açık olduğu günler şöyledir:

⁴¹³ Lala Mustafa Paşa'ya ait hicri 987 tarihli vakfiyede "Magosa'da vâkî' Ayavasil nâm mahallede Darrato ve Ahtelne veled-i Pareste ve karındaşı oğlu Françesko veled-i Corci yedlerinden iştirâ olunub bir taraf Leftoh mülkü ve Mefko mülküne ve etrâf-i selâsesi tarîk-i âmmla mahdûd dört hucûratı ve bir tahtanî hâne ve samanevini ve fırını ve dolabı ve bir bağçeyi ve bir tavukevini ve bir küçük hamam ve fevkânî beş bâb hâneyi ve divan ve matbahı ve kileri müştemil menzili" şeklinde tarif edilen müştemilatıyla beraber bir menzilin vakfedildiği görülmektedir. Surlar içinde bunun dışında vakfiyeye göre Paşa'ya ait başka hamam bulunmamaktadır. Cafer Paşa tarafından adada kurulan 4 vakfiyeden hicri 1010 tarihli olanına ait iki farklı kaydın Milli Arşiv'de 1353 Numaralı Osmanlı Koleksiyonunda kayıtlı vakfiyede, "nefs-i Magosa'da hamam ve külhayni havlısında vâkî' lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd fevkânî..." şeklinde kayıtlıyken Küçük Vakfiye Defterinde ise hamam kelimesi çıkartılarak, "nefs-i Magosa'da vekâlethâne havlısında vâkî' lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd fevkânî..." şeklinde yazılmıştır. Bu kelimenin çıkartılması yukarıda zikrettiğimiz mahkeme kararından sonra yapılmıştır. KVKD, 16, h. 19; *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, VGMA (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.); Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, 1353 Numaralı Osmanlıca Matbu Koleksiyon, 11.

Lefkoşa'daki Hamamlar ⁴¹⁴	Açık Olduğu Gün
Korkud Efendi Hamamı	Pazartesi
Büyük Hamamı	Salı
Harâb Emîr Hamamı	Çarşamba
Kılıç Ali Paşa Hamamı	Perşembe
Müftü Hamamı	Cumartesi
Ömerge Hamâmı	Pazar

Tablo 11: Lefkoşa'daki Vakıf Hamamların Açık Olduğu Günler

Hamamlar ile ilgili bir diğer konu ise hamamlara Müslüman ve gayrimüslim kadınların birbirlerine dînen mahrem olmalarından dolayı ayrı zamanlarda gitmeleri gerektiği hakkındadır. Buna binaen gayrimüslim kadınların cumartesi günleri öğlen ve ikinci vakitleri arasında, Müslüman kadınların da cumartesi günü dışında kalan haftanın diğer günlerinde öğlen ve ikinci vakitleri arasında hamamlara gidebileceği, bu konu hakkında hamamcılarının ve hamam kiracılarının uyarılması istenmektedir.⁴¹⁵ 1872 yılına gelindiğinde Lefkoşa'da halka açık olan 8 tane hamam bulunmaktaydı. Bunlardan Ömerge Hamamı dışındakiler öğleden önce erkeklere; pazartesi ve perşembe günleri öğleden sonra ise Müslüman kadınlara, salı ve cumartesi günleri ise gayrimüslim kadınlara tahsis edilmişti. Dileyen kişiler kendisi ya da aileleri için de hamamı kapatabilmekteydi. Salvator'un verdiği bilgiye göre bu altı hamamdan yalnızca Büyük Hamam ve Ömerge Hamamı vakıf malıydı.⁴¹⁶ Eğer Salvator'un verdiği bilgiler doğruysa Kılıç Ali Paşa'ya ait hamam zaman içerisinde ya yıkılmış ya da satılmıştır.

Hamamlar son yüzyıla kadar ada toplumunun sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir yer tutmaktaydı. Gerek kadınların evlenmeden önce "*Gelin Hamamı*" olarak isimlendirdikleri hamam eğlencesi gerekse de loğusa dönemi bitiminde "*Loğusa Hamamı*" dedikleri zamanlarda ha-

⁴¹⁴ KŞS 4, 248, h. 569.

⁴¹⁵ KŞS 17, 57, h. 95.

⁴¹⁶ Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*, 59-60.

mama gitmeleri bir gelenek haline gelmişti.⁴¹⁷ Bayramlar, mübarek gün ve gecelerden önceki gün olan arefe günlerinde erkekler tarafından hammamlara gitmenin sıklaştığı gözlenmektedir. Bunun yanında özellikle esnaf nazarında önem kazanmış olan ve Ahiliğin bir geleneği haline gelen kalfaların ustalığa geçişte peştamal bağlama töreni öncesi ustalar ve kalfalar toplu olarak Ömerge Hamamı'na giderlerdi.⁴¹⁸ Günümüzde yalnızca Büyük Hamam faal olarak çalışmaktadır.

(5) *Bedesten*

Üstü örtülü çarşılara bedesten denilmektedir.⁴¹⁹ Osmanlı döneminde bazı vakıfların desteklenmesi için vakfa ait hayrâtın yakınlarında ticaretin yapılacağı mekânlar inşa edilmiştir.⁴²⁰ Bir diğer ismi bezzaistan olan bu mekânlar şehrin ticaret merkezinde bulunur ve bir vakfın akarâtı içerisinde yer alırdı. Şehir ya da ülke dışından ithal getirilen eşyaların depolandığı ve satışa sunulduğu bedestenler, küçük ve orta büyüklükteki şehirlerde bir, İstanbul gibi büyük şehirlerde ise iki tane olabilmekteydi.⁴²¹

Kıbrıs'ta yalnızca Sultan Selim'in vakıf akarları içerisinde iki tane bedestene rastlanmaktadır. Bunlardan birisi arşiv kayıtlarına göre Girne'de bulunmaktadır. Diğerisi ise gelirleri Haremeyn-i Muhteremeyn'e bağışlanmak üzere Lefkoşa'dadır.⁴²² Günümüzde mevcut olmayan Girne bedesteni dışındaki bedesten ise Sultan Selim'e ait vakıf hayrâtı olan Selimiye Camii'nin güneybatısında bulunan eski bir kilisedir. Lüzinyan döneminde inşa edilen kilise, Venedikler döneminde St. Nikolas Katolik Kilisesi adıyla Metropolit binası olarak kullanılmıştır.⁴²³ 981/1573 yılında Lefkoşa esnafının isteği üzerine Ayasofya Çarşısı'nda bulunan kilise

⁴¹⁷ Hizber Hikmetağalar, *Eski Lefkoşa'da Sentsler ve Anılar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 203.

⁴¹⁸ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 568.

⁴¹⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1993, 1/187.

⁴²⁰ Semavi Eyice, "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/303.

⁴²¹ Özer Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 173.

⁴²² KŞS 11, 50, h. 176.

⁴²³ Havva Arslangazi, *Lefkoşa Kent Dokusunda Mimari Üsluplar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora, 2007), 57.

bedestene çevrilerek tekstil pazarı haline getirilmiştir.⁴²⁴ Bizzat padişah fermarıyla bedesten dükkânları dışında, çiftçilikte kullanılan malzemeler, kumaş, çuka, giyecek vb. eşyaların başka yerde satılması yasaklanmıştır.⁴²⁵ Böylece aynı iş alanına ait iş yerleri aynı mekânda toplanarak hem kontrolleri kolaylaştırılmış hem de vakfın gelir kaybına uğraması engellenmiştir. Bedestenin Büyük Han ile birlikte 1612 yılına ait kira geliri 72.400 akçedir.⁴²⁶

Adayı ziyaret eden seyyahların eserlerinde de bahsedilen bedesten, adada yaşayan Müslüman, Rum ve Ermeni tebaadan insanların birlikte çalıştıkları canlı bir iş mekânı olarak işlevini 1847 yılına kadar sürdürmüştür.⁴²⁷Daha sonra ise hububat ambarına çevrilmiştir.⁴²⁸

(6) *Kahvehâne*

İslam dünyasında ortaya çıktığı tarih ve yer üzerinde ittifak sağlamayan kahve; bölgemizde Yemen ile meşhur olup üzerine türküler yazılmasına rağmen Habeşistan/Etiyopya'da ortaya çıkmıştır. Kahve, rubiacceae familyasından olup 7-8 metre boylarındaki bir bitkinin ve aynı zamanda meyvesinin adıdır. İnsanlar tarafından kavrulup sıcak su ile karıştırıldıktan sonra elde edilen içeceğe de aynı isim verilmiştir.⁴²⁹ Gerek kahvenin kavrulduğu yer gerekse hazırlanan ve müşteriye ikram edildiği mekânlara da kahvehâne ismi verilmiştir.

Kahvenin, Müslümanlar arasında 15. asırda Etiyopya'da ortaya çıktığı ve oradan da Yemen'e 16. asırda geçtiği tahmin edilmektedir. Kahveyi ilk defa bulan kişi ya da kişiler hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Eski eserlerde özellikle tarikat mensupları arasında içen kişiyi uyanık ve dinç tuttuğu için rağbet gördüğü zikredilmektedir. Zaman içerisinde ticari bir meta haline gelen kahve, Yemen'den sonra Hicaz,

⁴²⁴ 23 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHHM. d.23. h. 228).

⁴²⁵ KŞS 11, 50, h. 176; KŞS 20, 96-97, h. 242; KŞS 21, 79, h. 219.

⁴²⁶ Demiryürek vd., "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfı Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme", 157.

⁴²⁷ Mariti, 1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk, 34.

⁴²⁸ Eyice, "Bedesten", 5/311.

⁴²⁹ İdris Bostan, "Kahve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/202.

Mısır ve nihayetinde 16. asrın ortalarında İstanbul'da görülmeye başlanmıştır.⁴³⁰

Kıbrıs adasına geldiği tarih tam olarak bilinmeyen⁴³¹ kahve ve kahvehâneler hakkında gerek vakfiyelerde gerekse de şer'iyeye sicillerinde çok sayıda kayda rastlanmaktadır. Kahvenin adaya getirilişi Osmanlı Devleti döneminde olduğu muhtemeldir. Belli dönemlerde gerek siyasi gerekse de ideolojik nedenlerle yasaklanmakla beraber Osmanlı Devleti'nde özellikle Müslümanlar arasında bir kültür meydana getiren kahvehâneler, toplumun vazgeçilmez mekânlarından biri haline gelmiştir. Şehirlerde günümüzün hotelleri ve ticaret merkezleri haline gelen hanlarda, köylerde ise köy meydanlarında kurulan kahvehâneler, insanları bir araya getirmeyi başarmıştır. Osmanlı'nın adayı fethiyle birlikte inşa olunan Büyük Han içerisinde muhtemelen bir kahvehâne yer almaktadır. Nitekim vakıf mülkleri içerisinde Büyük Han'ın da bulunduğu II. Selim'e ait vakıf akarı arasında 2 tane de kahvehâne zikredilir.⁴³²

Kıbrıs adasında 1872-1873 yılları arasında iki ay gibi bir süre kalıp bu sürede ziyaret ettiği mekânları ve adanın sosyo kültürel yapısı hakkında bilgi veren Avusturyalı Arşidük Lois Salvator 1873 yılında Almanca olarak basılan eserinde o dönemde kahvehânelerin hepsinin Türk/Müslüman esnaf tarafından işletildiği bilgisini vermektedir.⁴³³ Müslümanlar arasında bir iş kolu haline de gelen kahvecilik farklı iş koluna mensup kişilerin bulunma mekânı da olmuştur. Berber, davulcu, boyacı vb. iş erbabı bu kahvehânelere sürekli gittiklerinden kendilerine bu mekanlarda ulaşılması da kolay olmaktadır.

⁴³⁰ Ralph H. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Topumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 1996), 9-24.

⁴³¹ Hikmetağalar, *Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar*, 194; Kıbrıs kahve ve kahvehâneleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Neriman Cahit, *Eski Lefkoşa Kahveleri ve kahve Kültürü* (Kıbrıs: Sadi Kültür ve Sanat Yayınları, 2001); Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Kahve ve Kahvehaneler (1594-1640)", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).

⁴³² Demiryürek vd., "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfı Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme", 167.

⁴³³ Arşidük Louis Salvator, *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*, 68.

Yukarıda zikrettiğimiz Sultan Selim'e ait 2 kahvehâne ile birlikte 16. yüzyılda 5, 17 ve 18. yüzyıllarda birer ve 19. yüzyılda da 5 olmak üzere toplamda 12 kahvehânenin vakfedildiği görülmektedir.

Yerini bilmediğimiz Sultan Selim'e ait bir kahvehâne dışında Lefkoşa'da Selimiye Camii yakınında Frenk Cafer Paşa tarafından inşa edilen Deveciler Hanı (Han-ı Atik) içerisinde birçok oda yanında 1 tane kahvehâne⁴³⁴ ve Mağusa Surlariçinde de 1 tane olmak üzere 2 kahvehâne bulunmaktadır.⁴³⁵ Hicri 1001/1592 yılında Mehmet Bey ibn Ebû Bekir tarafından da Ba'fa bağlı Ktima/Kasaba isimli yerleşim yerinde birçok mülk yanında 1 tane de kahvehâne vakfedilmiştir. Bu kahvehâne yanında aynı yerde ismi "*kahvehâne-i atik demekle ma'rûf olan bağçe...*" tabiri insanda her ne kadar bahçeli bir kahvehâne düşüncesi uyandırır da buradaki kahvehânenin çalıştırılıp çalıştırılmadığı bilinmediğinden bahçe olarak kabul edilmiştir.⁴³⁶ 17. yüzyılda da Hasan Beşe b.İbrahim, Tuzla'nın İskele mahallesinde birbirlerine bitişik olarak bulunan 1 kahvehâne ve küçük 1 dükkânını gelirleri Ümmü Haram bnt. Milhân Tekkesi'nde görev yapan kişiler ve ziyaretçilere yemek verilmek üzere vakfedip mütevelliliğine de Tekke'nin türbedârı ve aynı zamanda vakıflarının mütevellisi olan Molla Ahmed b.Hasan'ı tayin etmiştir.⁴³⁷ 19. yüzyılda ise 5 tane kahvehâne vakfedilmiştir. Bunlar Sertüccar Seyyid Hacı Mehmet Ağa b. Seyyid Mustafa, Silâhdar Mehmet Ağa b. Mustafa, Limasonlu Köprülü Hacı İbrahim Ağa ve Hurşid Ağa ve Lefkoşa Mertekpazarı'nda Durdu bnt. Mehmed⁴³⁸ tarafından kurulan vakıflara ait mevkuâtıdır.

Vâkıflar tarafından vakfedilen kahvehâneler gerek hanların içerisinde gerekse de müstakil olarak kiralanarak vakfa gelir sağlanmıştır. Örnek olarak Sultan II. Selim'e ait Lefkoşa Surlar içerisinde bulunan iki kahvehâneye ait Mart 1612'den Nisan 1613 tarihine kadar olan süreyi kapsayan muhasebe defterinden anlaşıldığına göre altı yüzer akçeyle

⁴³⁴ Cafer Paşa'ya ait hicri 998 tarihli vakfiyede Lefkoşa'da Selimiye Camii yakınında Han-ı Atik adında bir hanın inşa edilmesi istenmekle beraber kahvehânden bahsetmemektedir. Fakat hanın kiralanması ile ilgili arşiv kayıtlarında burada odaların yanında bir de kahvehânenin de olduğunu anlamaktayız. KŞS 2, 20, h. 36.

⁴³⁵ KVKD, 11, h. 10.

⁴³⁶ *Mehmet Bey ibn Ebû Bekir Vakfı* (VGMA, 987 No Def., 278. sayf., 97. sıra).

⁴³⁷ Hasan Beşe b. İbrahim Vakfı, KŞS 24, 62.

⁴³⁸ Durdu binti Mehmed Vakfı, KŞS 33, 16, h. 14.

Süleyman Bey ve Mehmed Çelebi'ye mütevellî tarafından kiraya verilmiştir.⁴³⁹

(7) *Kuyumcu Dükkânı*

Süs ve işlemenin eski zamanlardan beri kadınlar kadar erkeklerin de dikkatini çektiği bir gerçektir. Gerek ziynet eşyası gerekse ev ve savaş aletlerine kadar birçok alanda süsleme sanatı kullanılmıştır. Bu süsleme sanatını yapan meslek erbabı kişiler de kendilerine dükkânlar tahsis ederek mesleklerini icra etmişlerdir.

Türkçe kud-mak/kuy-mak (maden dökmek) kökünden türeyen “*kuyumcu*” kelimesi, değerli maden veya taşlardan süslemeli gerek ziynet gerekse süs eşyaları yapan veya satan kimseye denir.⁴⁴⁰ Özellikle ziynet eşyalarının satıldığı kuyumcu dükkânları muhitin zenginliğine göre içinde barındırdığı değerli maden ve değerli taşların miktarı ile eserin sanatsal işlemeciliği de artmaktadır.

Vakfiyeler incelendiğinde yalnızca bir tane kuyumcu dükkânın vakfedildiği görülmektedir. Bu dükkân da tek gözlü bir oda olarak Kıbrıslı Sertüccar Hacı Seyyid Mehmed Ağa b. Seyyid Mustafa tarafından Hirsöfu ile Aya Süzmeno gibi yerlerde bulunan kahvehâne, değirmen, zeytin ağaçları ile birlikte vakfettiği Lefkoşa'da Çınaraltı denilen mevkide bulunan kuyumcu dükkânıdır.⁴⁴¹

b. İmalâthaneler

Kıbrıs'ta büyük sanayi kuruluşlarına rastlanmamaktadır. Vakfiyelere yansıdığı yönüyle küçük atölye ve imalâthane olarak nitelendirilebilecek binalarda meslekler icrâ edilmeye çalışılmıştır. Kıbrıs'ta en büyük oranını değirmenlerin oluşturduğu imalâthaneler arasında nalbant, boyacı, yoğurtçu, demirci, fırın, yağhâne, ma'sara-hâne, kettan havuzu bulunmaktadır. 159 kalemle imalâthaneler mevkûfâtın %4,11 birimlik kısmını oluşturmaktadır.

⁴³⁹ Demiryürek vd., “4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfi Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme”, 158.

⁴⁴⁰ Nebi Bozkurt, “Kuyumculuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/513.

⁴⁴¹ *Sertüccar Hacı Seyyid Mehmed Ağa b. Seyyid Mustafa Vakfiyesi* (KŞS, 29, 169-170, VGMA: Def. 580 sayfa.98 sıra.61).

(1) Değirmen

Tahılları öğütmeye yarayan araç ile bu araca ait alet ve edevatın bulunduğu binaya genel olarak değirmen denilmektedir. Değirmenler güç kaynağına göre; insan gücü,⁴⁴² hayvan gücü ile çalıştırılan değirmenler, su değirmenleri, yel değirmenleri ve motor gücü ile çalışan değirmenler olarak gruplandırılabilir.⁴⁴³

Kıbrıs'ta vakıf akarı içerisinde değirmeni olan vâkıflar; Sultan II. Selim, Lala Mustafa Paşa, Haydarpaşazâde Muhammed Bey, Frenk Cafer Paşa, Baf Sancak Beyi Ebû Bekir Bey, Ahmed b. Sâdeddin Efendi, Şeraibzâde el-Hâc Osman Efendi b. el-Hâc Ahmed Ağa, Çektirizâde Hacı Yusuf Ağa b. Abdurrahman, Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından eski Kıbrıs Muhassalı Hacı Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa, Hacı Ali Efendi b. Ebû Bekir Efendi, Sertüccâr Seyyid Hacı Mehmet Ağa b. Seyyid Mustafa, Çinili Valide Sultan, Yusuf Ağa b. Perviz Ağa, el-Hâc Ebûbekir Paşa ibn-i İbrahim, Edirne Kadısı Mazhar Efendi, İstanbul Gümrük Emini ve Kıbrıs eski muhassalı Osman Ağa ibn Hacı Ömer ibn Abdülmennan'dır. Bu vâkıflara ait vakıf değirmenlerin bulunduğu yerler ve özellikleri hakkında daha önce yapılmış bir doktora tezi bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada kitabın bütünlüğünü sağlayacak kadar ve tekrara düşmeden mevkûf değirmenlere değinilecektir. Bunun yanında diğer çalışmalarda verilen eksik ya da yanlış bilgilere temas edilmekle iktifa edilecektir.⁴⁴⁴

Adanın içme su kaynakları ve nehirlerin olduğu "Değirmenlik, Lapta, Alsancak, Dikmen, Pınarbaşı, Lefke, Doğanköy, Tatlısu" gibi bölgelerde su gücü ile çalışan değirmenler olduğu görülmektedir.⁴⁴⁵ Bu bölgelerde Osmanlı'dan önce de yerli halkın tahıllarını öğüttüğü değirmenlerin

⁴⁴² İnsan gücüyle çalışan değirmen olarak yalnızca Çinili Valide Sultan çiftliklerinden Bodima Çiftliği mülkleri arasında iki el değirmen taşı bulunmaktadır. *Atik Emirname Kaydı*, 6, h. 6.

⁴⁴³ Dilek Maşalı, *Boyabat'ın Geleneksel Mimarisinde Endüstri Yapıları: Değirmenler ve Şamlılar Çeltik Fabrikası* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi /Fen Bilimleri Enstitüsü /Mimarlık Ana Bilim Dalı, 2006), 8.

⁴⁴⁴ Kıbrıs'taki değirmenler ve çalışma sistemleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Nurbanu Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler* (İstanbul Teknik Üniversitesi-Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora, 2009).

⁴⁴⁵ Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 64.

mevcudiyeti hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Aynı kaynaklar Venedik döneminde Osmanlı'dan gelecek herhangi bir saldırıda değirmenlerin düşmanın eline geçmemesi için hepsinin tahrip edildiği zikredilmektedir.⁴⁴⁶ Bu bilgilerden yola çıkılarak Osmanlı dönemindeki değirmenlerin yıkılan bu değirmenlerin üzerine ya da yeniden Osmanlılar tarafından inşa edildiği sonucuna varılabilir. Bunun yanında diğer bölgelerde de farklı güç takviyesi ile çalışan değirmenler bulunmaktaydı. Kıbrıs mevkûfâtı içerisinde insan, hayvan ve su gücünden enerji sağlayan değirmenler mevcutken rüzgâr gücüyle çalışan değirmene rastlanmamıştır. Değirmenler genel olarak öğüttüğü iri ve taneli olan şeyler açısından darı değirmeni, yağ değirmeni ve un değirmeni olarak gruplandırılmıştır. Kıbrıs vakıf değirmenleri arasında vakfiyelerde un değirmeni olarak Omorfa'da bulunan 1 değirmen dışında hiçbir değirmen isimlendirilmemiştir. Bunun nedeni akarsu ya da sel suyu ile çalıştırılan değirmenlerde genel olarak un elde edildiğinden bu kavramın kullanılmaması muhtemeldir. Bu yüzden belgelerde geçen "*değirmen-i âsiyab*", "*âsiyab*" ya da "*su değirmeni*" kelimeleri un değirmeni olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında özelliği belirtilmeden adlandırılan 14 tane değirmen daha bulunmaktadır.

1570-1826 yılları arasında kurulmuş vakfiyelerden ve vakıflar ile ilgili arşiv belgelerinden tespit edilen mevkûf değirmen sayısı ve yerleri aşağıdaki Tablo 12'de gösterilmiştir.

⁴⁴⁶ Antonio Maria Graziani, *Kıbrıs savaşı 1570-1571*, çev. Ali Çakıroğlu (Cyprus: Galeri Kültür Yayınları, 2017), 40.

Kazalar	Cins			Güç kaynağı			Belirsiz Değirmen
	Un Değirmeni	Darı Değirmeni	Yağ Değirmeni	Su	İnsan	Hayvan	
Lefkoşa		12	4	35		11	8
Mağusa						2	
Karpaz							1
Girne			1	15			
Hirsofi				1			
Limasol				3			1
Lefke				17			
Larnaka/Tuzla			2	5			4
Baf			1	9	1		
Omorfa	1		1	3			
Piskopi				4			

Tablo 12: Mevkûf Değirmenler

Yukarıdaki tabloda vakfiyesi elimizde olan vakıflara ait toplam 142 değirmen bulunmaktadır. Tabloda vakfiyesine ulaşamadığımızdan hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımız Sultan Selim ve Haydarpaşazâde Muhammed Bey'in vakıfları içerisinde bulunan değirmenlerden 1 tanesi hariç diğerleri hesaba dahil edilmemiştir.⁴⁴⁷

Mevkûf değirmenlerden çoğunluğu Lala Mustafa Paşa vakıflarına aittir. Aşağıda Tablo 13'te görüldüğü gibi Lala'ya ait çoğunluğu Lefkoşa'da olmak üzere toplam 77 tane farklı güç kaynağı ve işleve sahip değirmen bulunmaktadır.

⁴⁴⁷ Bürokratik nedenlerle tarafımızca belge elde edilemeyen Kıbrıs Vakıflar İdaresi'nden aldığı bazı belgeleri kaynak gösteren Nurbanu Tosun, Lapta'da Haydarpaşazâde Muhammed Bey'e ait 8, Sultan Selime ait 4 değirmenin olduğunu belirtmektedir. Belgeler tarafımızca görülmediğinden mezkûr değirmenler genel hesap içerisine eklenmemiştir. Yalnızca Haydarpaşazâde'ye ait 1 değirmen şer'iyye sicillerine yansıdığı için değerlendirilmeye dahil edilmiştir. Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 140-141.

Kazalar	Güç kaynağı		Belirsiz
	Su	Hayvan	Değirmen
Lefkoşa	31	11	5
Mağusa		2	
Karpaz			1
Girne	12		
Limasol	1		
Lefke	12		
Larnaka/Tuzla	1		
Piskopi	1		

Tablo 13: Lala Mustafa Paşa Vakfı Değirmenleri

Lala Mustafa Paşa'nın mevkûf değirmenleri arasında yer alan Değirmenlik'teki Başpınar/Re'sâb Nehri üzerinde bulunan 31 değirmen hakkında araştırmacılar karışıklık yaşamıştır. Sahip oldukları bütün bağ, bahçe, bostan ve tarlaları ile birlikte vakfedilen bu değirmenler Paşa tarafından gelirleri Sultan Selim hayrâtından olan Mağusa'daki camiye bağışlanmıştır. Vakfiyede rakamsal olarak 31 değirmen ibaresi kullanılmasına rağmen 27 tane değirmenin eski sahiplerinin ismi zikredilmiştir.⁴⁴⁸ Vakfiyeyi görmemiş ve ikincil kaynak kullandığı anlaşılan bazı araştırmacılar Değirmenlik'te bulunan değirmenlerdeki sayı ile vâkıflar konusunda hataya düşmüşlerdir.⁴⁴⁹

Özellikle Lefkoşa'nın çevresinde bulunan köylerde ve çoğunluğu Kanlıdere üzerinde kurulmuş çok sayıda değirmene rastlanmaktadır. Bu değirmenler hem civar köylerin hem de Lefkoşa'nın arpa, buğday gibi hububattan elde edilen un ihtiyacını karşılamaktaydılar.⁴⁵⁰ Surlariçinde

⁴⁴⁸ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183.

⁴⁴⁹ Tosun Soyel, Değirmenlik'te Lala Mustafa Paşa'ya ait 32, Sultan Selim'e ait 26 değirmenin olduğu iddiasında bulunmaktadır. Burada gerek Lala Mustafa Paşa'ya ait değirmen sayısında gerekse de Lala'nın değirmenleri dışında Değirmenlik'te Sultan Selim'e ait 26 tane değirmenin olduğu konusunda hataya düşmüştür. Zira belgelerde Sultan Selim adına geçen değirmenler Lala Mustafa Paşa'ya aittir. Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 70.

⁴⁵⁰ Mehmet Akif Erdoğan, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Lefkoşa Şehri", *XVI. Türk Tarih Kongresi: Ankara: 20-24 Eylül 2010: kongreye sunulan bildiriler*, Türk Tarih Kurumu yayınları. VIII. dizi, sayı 13a-h (Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), IV-II. Kısım/633-634.

herhangi bir değirmenin olmadığı Lefkoşa'da surlar dışında Lala Mustafa Paşa'ya ait at gücü ile çarkları döndürülen 11 değirmen bulunmaktaydı.⁴⁵¹

1572 yılına ait Mufassal Tahrir Defteri'ne dayandırılarak yapılan bir çalışmada ada üzerinde mezkûr tarihte 9 mevkûf değirmen ile birlikte 206 tane değirmenin olduğu ve devletin değirmenlerden sahip oldukları taş nispetinde vergi aldığı belirtilmektedir. Yalnızca bu 206 değirmenden "asiyab-ı seyl", "asiyab", "asiyab-ı mevkûf", "asiyab-ı hassa" adları altında toplam 116.255 akçe vergi toplanmıştır. Bunların içinde Lala Mustafa Paşa tarafından Mağusa'daki Ayasofya-ı Sağır Camii'ne vakfedilmiş değirmenlerden yıllık 30.000 akçe vergi alındığı iddia edilmektedir.⁴⁵²Fakat Lala Mustafa Paşa, mezkûr değirmenleri Defterdar Bali Çelebi'den 30.000 akçeye satın alarak vakfetmiştir. Belgede geçen miktar vergi miktarı değil satış bedelidir.⁴⁵³

Seyyah Mariti 1760 yılında ziyaret ettiği Değirmenlik için şu ifadeleri kullanmaktaydı: "Burası adanın en verimli yerlerinden biri; özellikle silk (ipek) ve cotton (pamuk) yönünden zengin. Tarlaları Cefalofriso (Khrysidho) adlı köyün kuzeyindeki pınarın ya da sadece birkaç adım ötede kaynaktan gelen suyun, bir değirmeni döndürebilecek kadar gür su püskürten üç büyük pınarıyla bir kuyunun suyunu bol bol alıyor. Aşağıda, çevre ve Lefkoşa şehri için grainin (tahul) öğütüldüğü çok daha fazla değirmen var."⁴⁵⁴ Mariti'nin övdüğü bu değirmenler Lala tarafından vakfedilip gelirleri Sultan Selim vakfına bağışlanan değirmenlerdir. 1225/1810 tarihli kiracı ve kiralarnı içeren belgeye göre bu değirmenlerden 26 tanesinin toplam aylık ücreti 1570 kuruştur.⁴⁵⁵ Kayıtta değirmenlerden bazılarının eksik olmasının nedeni muhtemelen bunların zamanla harap olmasıdır.

Değirmenleri ile ünlü diğer bir bölge ise Girne'ye bağlı Lapta'dır. Birçok akarsuya sahip olan bu bölgede bazılarının bütün yıl bazılarının

⁴⁵¹ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 167.

⁴⁵² Recep Dünder'in mezkûr kaynaktan alıntı yaptığı yerde "33 bâb değirmen" ibaresi açıkça okunmaktadır. Fakat yazar bunu 33 taş olarak okumuştur. 64 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (KGM.TADB.TT.64), 26.a; Dünder, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), 291.

⁴⁵³ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183.

⁴⁵⁴ Mariti, 1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk, 44.

⁴⁵⁵ BOA, EV_HMH_d_08175, 7.

yalnızca yağışla birlikte aktığı 800 civarındaki akarsudan günümüzde 25 kadarı mevcudiyetini korumaktadır. Bu akarsulardan debi olarak Başpınar ve Sınar su kaynakları en önemlileridir. 260 metre kadar yükseklikte bulunan bu kaynakların eğimine göre su arkları yardımıyla sular sırayla kurulmuş olan değirmenlere getirilmekteydi. Değirmen çarkları bu kaynaklardan çıkan güc su sayesinde döndürülmekteydi. Artan sular ise evlere ve arazilerin sulanması için kullanılmaktaydı.⁴⁵⁶

Girne ve Lapta bölgelerinde bizim yaptığımız hesaplamada 16 su gücü ile çalıştırılan değirmen bulunmaktadır. Lala Mustafa Paşa'ya ait 12 değirmen Girne'de, Dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından eski Kıbrıs Muhassalı Hacı Mehmed Ağa b. Mustafa'nın, Laptalı Mehmed Ağa'dan satın aldığı Maktûl Ligori değirmeni olarak bilinen bir göz değirmen, Eci Libreti Değirmeni denilen değirmenden $\frac{1}{4}$ 'lük hisse ve Yeni Değirmen denilen değirmenden her 12 günde 8,5 gün hisselerinin bulunduğu 3 değirmeni Lapta'da bulunmaktadır.⁴⁵⁷ Bunun yanında mahkemelik olan 1 tane de Haydarpaşazâde Muhammed Bey değirmeni Lapta'da bulunan bir diğer değirmendir.⁴⁵⁸

Fakat Soyel Tosun'a göre Lapta'da Haydarpaşazâde'ye ait 8, Sultan Selim'e ait 4, Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye ait 3, Kıbrıs Eski Muhassalı Hacı Mustafa oğlu Hacı Mehmed Ağa'ya ait 3 değirmen bulunmaktadır.⁴⁵⁹ Bunun yanında Bağışkan ise Lapta'daki 7 değirmenin II. Selim, 3 tanesinin Kıbrıs Muhassalı Esseyid el-Hâc Mehmet Ağa ve 4 tanesinin ise Haydarpaşazâde Mehmed Bey Vakfı'na ait olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁶⁰

Soyel'in verdiği liste incelendiğinde Seyyid Mehmed Emin Efendi ile Hacı Mustafa oğlu Hacı Mehmed Ağa'ya ait olduğunu iddia ettiği

⁴⁵⁶ Tuncer Bağışkan, "Su Kaynakları ve Un Değirmenleriyle Ünlü Bir Köyümüz; Lapta...", *Adres Kıbrıs Dergisi/S. 80* (11 Kasım 2012), 16-17.

⁴⁵⁷ Dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından eski Kıbrıs Muhassalı Hacı Mehmed Ağa b. Mustafa Vakfiyesi, *KŞS 32, 66, h. 55/VGMA, 989.209.161.*

⁴⁵⁸ *KŞS 30, 101, h. 311.*

⁴⁵⁹ Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 71-72.

⁴⁶⁰ Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 70; Bağışkan, "Su Kaynakları ve Un Değirmenleriyle Ünlü Bir Köyümüz; Lapta...", 18-20.

vakıf değirmenlerin aynı değirmenler olduğu anlaşılmaktadır. Dikkatle incelendiğinde yazarın vakfiyeleri görmeden bilgileri Kıbrıs vakıfları üzerinde 2000 yılında yapılmış olan “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs” isimli çalışmadan alıntılanmıştır. Nitekim mezkûr eserde verilen listede vâkıf isimleri karıştırılmış, 116. ve 121. sıralarda bulunan vakfiyelerin aynı olduğu fakat kitapta 116. sırada Seyyid Mehmed Emin Efendi, 121. sırada Dergâhu Âli Kapıcıbaşlarından Eski Kıbrıs Muhassılı Tırnova Voyvodası Hacı Mustafa oğlu Mehmed Ağa adına kayıtlı olduğu görülmektedir. Soyel de vakfiyeleri görmeden aynı listeyi kullanmış olmasından dolayı hataya düşmüştür.⁴⁶¹ Bağışkan da çalışmasında Soyel’den faydalandığını açıkça belirtmiş olduğu üzere hatanın tekrarını sağlamıştır.⁴⁶² Seyyid Mehmed Emin Efendi’nin vakfiyelerinde kayıtlı ve arşiv kayıtlarında Lapta’da tespit edilmiş değirmenleri bulunmamaktadır.

Tahılların öğütüldüğü değirmenler dışında zeytinlerden yağ çıkarmak için de çok sayıda değirmenin kurulduğu görülmektedir.⁴⁶³ Tablo 12’de görüldüğü gibi 9 tane yağ değirmeni vakfedilmiştir. Bunlardan 4 tanesi Lefkoşa, 2 tanesi Tuzla, birer tane de Girne, Baf ve Omorfa’da bulunmaktadır.

Yağ ya da zeytin değirmeni vakfeden vâkıflardan 5 tanesi vakıflarının icâre-i vâhideli olarak kiralanmasını istemektedir. Bunlardan değirmenleri Tuzla’da bulunan Ebû Bekir Paşa özellikle değirmenlerinin icâreteynli olarak kiralanmamasını şart koştuğu görülmektedir. Diğer vâkıflar ise kiralanma açısından herhangi bir şart koşmamıştır. Fakat gelenek olduğu üzere Osmanlı’da icâre-i vâhideli yani aylık ya da yıllık olmak üzere mülkler kiraya verilmekteydi.

(2) *Ma’sara-hâne*

Üzüm, zeytin, susam vb. bitkilerin preslenerek yağı veya suyunun çıkartılmasına yarayan alet ya da tezgâha ma’sara, mengene; aletin içinde bulunduğu binaya da ma’sara-hâne, mengene-hâne, dühn-hâne gibi isimler verilmektedir. Kıbrıs gibi zeytini bol olan bir coğrafyada fazlasıy-

⁴⁶¹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 237,240; Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs’taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 71-72.

⁴⁶² Bağışkan, “Su Kaynakları ve Un Değirmenleriyle Ünlü Bir Köyümüz; Lapta...”, 16-20.

⁴⁶³ Kıbrıs’ta tarih boyunca zeytin yağı elde ediliş yöntemleri ve Kıbrıs yağ değirmenleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Evren, *Kuzey Kıbrıs’ta Zeytinyağı Değirmenleri*.

la istifade edilmesine rağmen vakfiyelerde yalnızca bir adet ma'sara-hâne geçmektedir. Belkız Hatun bnt. Ferruh Ağa, Sultan'dan aldığı mülknâme ile Piskopi'de bulunan 152 dönüm arazi, harman yerleri, akarsular yanında kendi parası ile satın aldığı altı dönüm bahçe içinde bulunan odalarla birlikte bir evi ve evin yanındaki ma'sara-hâneyi vakfetmiştir.⁴⁶⁴

(3) *Fırın*

İnsanların besin kaynağı olan ekmeğin pişirildiği mekânlar olan fırınlar toplumun vazgeçilmezleri arasındadır. Gerek evlerde gerekse de habbâz çarşılarında farklı boyutlarda fırınların olduğu gözlenmektedir. Kıbrıs'ta toplam 4 tane fırın ve ekmeği dükkânı vakfedilmiştir. Bunların 3'ü Lefkoşa diğeri ise Mağusa'da bulunmaktadır. Buradaki ekmeği dükkânının ekmeğin pişirildiği yerden ziyâde satışının yapıldığı yer olma ihtimali daha yüksektir.

Meryem Kadın bnt. Seyyid Hüseyin Efendi, Lefkoşa'da bulunan ekmeği dükkânını ve malzemelerini vakfedip kira geliri ile senede iki hatim ile bir mevlid okutulması yanında Ramazan ayında susamış kişilere (*iftardan sonra*) bir sâkinin su dağıtmasını şart koşmuştur.⁴⁶⁵

1018/1609 yılında Lefkoşa'daki bir ekmeği dükkânı aylık 210 akçe-ye kiraya verilebilmekteydi.⁴⁶⁶ Adada çarşamba günleri ekmeçilere taldı. Ekmeçilerin buna riayet etmeleri ve ellerindeki bayat ekmeçileri vatandaşlara satmamaları yönünde uyarılar yapılmıştı.⁴⁶⁷

(4) *Demirci Dükkânı*

Lefkoşa'daki çarşılardan birisine ismini de veren zanaat koluna ait dükkânlar zanaatkârlar tarafından hem atölye hem de ürünün piyasaya sürüldüğü mekânlar olarak kullanılmaktaydı. Demirci dükkânı ya da atölyesi olarak kullanılan 3 dükkân vakfedilmiştir. Bunlardan 2 tanesi Lefkoşa'da 1 tanesi ise İstanbul'da Acem Ali Ağa tarafından Ümmü

⁴⁶⁴ *Belkız Hatun binti Ferruh Ağa Vakfiyesi*, Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (Osmanlıca Koleksiyonu) No: 3532.

⁴⁶⁵ Meryem Kadın binti Es-Seyyid Hüseyin Efendi Vakfı, *KŞS 14*, 38.

⁴⁶⁶ *KŞS 3*, 62, h. 400.

⁴⁶⁷ *KŞS 3*, 11, h. 78.

Harâm bnt. Milhân Tekkesine vakfedildiği halde sonradan eşi Ayşe Hanım tarafından satıldığı için hesaba katılmamıştır.⁴⁶⁸

Vakfiyesi elimizde olmayan fakat şer'iyeye sicillerine yansıyan bir mahkeme kaydından anlaşılmaktadır ki Demirci Hacı Hasan b. Mahmud b. Abdullah adındaki şahıs tarafından mülkü olan bir demirci dükkânı, Lefkoşa'nın Korkudefendi mahallesinde bulunan Ruznamçeci Mahmud Çelebi Mescidi'ne vakfedilmiştir. Fakat vâkının vefat etmesinden sonra dükkânı elinde tutan Çorbacı Ahmed Ağa b. Yusuf, dükkânın vakıf mülkü olduğunu reddetmesi üzerine durum mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme tarafından yapılan tahkikat sonucunda dükkânın mevkûf olduğuna hükmedilerek mülk mütevelliyeye iade edilmiştir.⁴⁶⁹

(5) *Boyahâne*

Henüz kimyasal boyaların icat edilmediği dönemlerde pamuk, yün vb. kumaşların boyanması için belli işlemlerden geçtikten sonra renk veren bitkiler kullanılmıştır. Kıbrıs adasında da kuru tarımı yapılan bitkilerden bir tanesi ekildiği tarlaya adını da veren *kırmızı boya* bitkisidir. Özkula'a göre genellikle Mağusa ve Tuzla kıyılarında ekimi yapılan bitkinin kantarı 55 kuruşa satılmaktaydı.⁴⁷⁰

Lefkoşa surlar içinde Baf Kapısı'ndan başlayarak Ermeni ve Katolik kiliselerine kadar uzanan caddenin ismi Boyacılar Çarşısı idi. Kıbrıs adasında pamuğun da yetişmesinden dolayı bu iş kolu gelişmişti. Mevkûf dükkânlar içinde 3 tanesi Lefkoşa, 1 tanesi de Larnaka'da olmak üzere 4 adet boyahâne vakfedilmiştir.

Larnaka'da Çorlulu Ali Paşa vakıfları arasından boya için 1 mahzen, bütün alet ve edevatıyla 1 boyacı dükkânı ve boyahâne yıllık olarak icareye verilmek üzere vakfedilmiştir. Vakıf gelirinden, mütevellî maaşı ve akarın tamiri için gerekli meblağ çıkarıldıktan sonra geriye kalan bütün gallenin Ümmü Harâm bnt. Milhân Türbesi'ne bağışlanması vâkif tarafından şart koşulmuştur.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ *Acem Ali Ağa Vakfı*, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) (Üsküdar Şer'iyeye Sicili 531, 81/177, h. 103).

⁴⁶⁹ KŞS 15, 71.

⁴⁷⁰ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, 372.

⁴⁷¹ Çorlulu Ali Paşa Vakfı KŞS 8, 46, h. 222.

(6) Kettân Havuzu ve Keten Tahmîs Göleti

Sanayiye hammadde olarak yetiştirilen bitkilerden bir tanesi de ketendir. Kıbrıs adasında Venedik döneminden itibaren gerek tohumu gerekse de lifleri için tarımı yapılmıştır. Osmanlı döneminin ilk yıllarında en çok üretilen sanayi ürünü olduğu görülmektedir. İlk dönem tahrirlerinde bütün nahiyelerde vergisi alınmıştır.⁴⁷² Daha sonraki dönemlerde yerini daha çok pamuğa bırakmakla birlikte Lefke bölgesinde tarımının yapıldığını gösteren ibareler mevcut olup iplik üretiminde kullanılmıştır. Ketenin hasadından sonraki işlemlerde liflerine ayırmak için doğal yollar kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de durgun su ve havuzlarda bekletmektir.⁴⁷³ Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın Lefke'ye bağlı Linû Çiftliği'nde bulunan mülklerinin arasında bir tane kettân/keten havuzu bulunması burada 17. asırda keten tarımının yapıldığını göstermektedir.⁴⁷⁴

Aynı işleme yaradığını düşündüğümüz bir gölet de Lala Mustafa Paşa'nın Omorfa'da vakfettiği gayrimenkulleri arasında bulunmaktadır. Göletin yapay bir gölet olma ihtimali yüksektir.⁴⁷⁵

B. Menkuller

Bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olan şeylere menkul denilmektedir.⁴⁷⁶ Vakfın devamlılığının (te'bîd) sağlanması için ilk dönem fakîhleri mevkûfâtın gayrimenkul olmasını şart koşmuşlardı.⁴⁷⁷ Fakat zaman içerisinde değişen mekân ve şartlarla birlikte Hanefî İmam-ları toplumun menfaatini göz önünde bulundurarak menkulün de bazı şartları taşınması durumunda vakfedilebileceğine içtihat vermişlerdir. Bu şartlar menkulün; gayrimenkule tâbi olması, hakkında nass olması ve örfte bulunmasıdır. Bu minvalde Hanefî imamlarından Ebû Yusuf ve İmam Muhammed eş-Şeybânî arsa üzerinde bulunan bina, arazi üzerin-

⁴⁷² Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, 233.

⁴⁷³ Serkan Yılmaz-Arslan Uzun, *Keten Tarımı* (Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 2019), 27.

⁴⁷⁴ KKVD, 60, h. 44.

⁴⁷⁵ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 176.

⁴⁷⁶ Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 885.

⁴⁷⁷ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihinde Vakıf Müessesesi*, 138.

de bulunan hayvan, tarım aletleri, su hakkı, yol ve gayrimenkulü tamamlayıcı parçaların vakfedilmesine cevaz vermişlerdir.⁴⁷⁸

Menkulün vakfedilebilirliği hakkında hadislerde söz edilmesi durumunda mezhep imamları tarafından cevaz verilmiştir. Nitekim mus-haf, at ve silahların hadislerde vakfedildiğine dair delillerin olmasından dolayı Ebû Yusuf bu gibi menkullerin vakfedilmesine cevaz vermiştir.⁴⁷⁹ İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, hakkında nass olsun ya da olmasın şeriata ters düşmediği müddetçe örf ve âdet haline gelmiş kitap, gelinlik, mutfak eşyası, kaplar vb. menkullerin teamüllerden doğan nedenlerle vakfedilmesine cevaz vermiştir.⁴⁸⁰ Toplumdaki teamüller esas alınarak para da menkul olarak kabul edilmiştir. Hanefiler dışındaki üç mezhebin de reddetmediği para vakfının işletilme yöntemlerini ortaya koyup doğrudan cevaz veren kişi Hanefi mezhep imamlarından Züfer (ö.158/775)'dir. Züfer para vakıflarını sahih fakat gayri lazım (bağlayıcı olmayan) olarak kabul etmektedir. Bu durumda Züfer'e göre paranın vakfı caiz olmakla birlikte vâkıf ya da müteveli sonradan bu karardan geri dönebilmekteydi. Züfer'in fetvasına göre kurulacak vakıfların sürekliliği zarar göreceğinden Ebüssuûd Efendi, para vakıfları hakkındaki fetvasını vakıfları sahih ve lâzım gören İmam Muhammed'e dayandırarak vermiştir.⁴⁸¹

Klasik fıkıh kitaplarında bulunan bu durum bir vakfiyeye şu şekilde yansımıştır. “*Vakf-ı akâr İmâm-ı A'zam ve hümmâm-ı akdem Ebû Hanîfe-tü'l-Kûfi cüziye-bi'l-hayr ve Kûfi hazretleri indinde sahîh lâkin gayr-i lâzım ve eşcâr ve müsennât-ı mâ'-i câri-i mezbûre menkûlâtıdan olup ve menkûl kısmının vakfiyeti imâm-ı müşârün-ileyh ve İmâm Ebû Yusuf hazretleri katında gayr-i sahîh olduğundan mâ'adâ vâkıf galle-i vakfdan münfa'at-i vakfı nefesine şart eylediği hâlde vakf hulye-i sıhhatden âtil olmağın vakf-ı mezbûrdan rücû' benim*

⁴⁷⁸ Muḥammad Ibn-Aḥmad as-Saraḥsî, *Mebûsât: 1000 Yılım İslam Fıkı Temel Eseri; Deliller ve Hükümler*, ed. Mustafa Cevat Akşit, çev. M. Talha Odabaşı (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 12/80; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 208-209.

⁴⁷⁹ Saraḥsî, *Mebûsât*, 12/79; Nazif Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 77; Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1998).

⁴⁸⁰ Yediıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 117.

⁴⁸¹ İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 39-42.

içün meşrû' olmağla akârât ve eşcâr-ı mezkûreyi ke'l-evvel mülkûme istirdâd eylerim dedikde mütevellî-i merkûme cevâb-ı bâ-sevâba mütesaddî olup eşcâr-ı mezkûre ve müsennât-ı mâ'-i cârî-i mezbûre menkûlât kabîlindendir lâkin menkûl-i müte'ârif olup ve menkûl-i müte'ârifin vakfiyyeti İmâm Rabbânî Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî hazretleri katında sahîh ve el-yeum amel ve fetvâ İmâm Muhammed müşârûn-ileyh hazretlerinin kavol-i şerîfleri üzre olduğundan mâ'adâ vâkif münfa'at-i vakfını nefesine şart eylediği sûretde dahi İmâm Ebî Yusuf hazretleri indinde câ'izdir''⁴⁸²

Bu çalışmada menkuller hayvan, para, çiftlik ve ev eşyaları ile kitaplar olmak üzere 4 grupta tasnif edilmiştir. Oluşturulan tablolarda para, hayvan gibi birim cinsinden verilen meblağlar hesabı karışık hale getireceğinden ve oranın yapılmasında tutarsızlığa neden olacağından miktarı ne olursa olsun vakfedilmiş miktar bir birim olarak kabul edilmiştir. Örneğin bir vakfiyede vakfedilen 30 kara sığır da 1 kalem, 300 koyun ya da 25.000 akçe de 1 kalem olarak değerlendirilmiştir. Bu menkuller kendi başlıkları altında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

1. Hayvan, Tahıl ve Pamuk

Tarım ve hayvancılık, insanlığın en eski mesleklerinden olup birbirini tamamlayan iki iş kolu niteliğindedir. Ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan Osmanlı, adayı aldıktan sonra Lüzinyan ve Venedikliler döneminde bozulmuş olan tarımı düzeltmek için adada belli metodlar uygulamıştır. Bu yöntemlerin başında zikredilen dönemde kurulmuş olan feodal yöntem dağıtılmıştır. Hakları gasp edilen Kıbrıs halkı Anadolu'dan getirilen insanlarla reaya bağlamında eşit statüye getirilerek kendilerine *tapu resmi* karşılığı toprağı işletme hakkı tanınmıştır. Bunların dışında Venedik döneminde çiftçinin sırtında büyük yük olan vergiler ya tamamen kaldırılmış ya da yumuşatılmıştır.⁴⁸³

Kıbrıs'ta, küçükbaş hayvanların eti, sütü, yünü ve derisinden büyükbaş hayvanların ise çoğunlukla gücü ve sütünden faydalanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 14'te de görüldüğü gibi öküz, karasığır, kısarak, camus, merkep gibi hayvanlar tarlaların sürülmesi, kuyulardan su çekilmesi, değirmen çarklarının döndürülmesi için güçlerinden faydalanılmak üzere

⁴⁸² Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa Vakfiyesi, KŞS 31, 31, h. 49.

⁴⁸³ Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, 346; Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 53.

re yetiştirilmişlerdir. Bunun yanında ihraç metası olarak da kullanılmışlardır.⁴⁸⁴

Diğer bölgelerde görüldüğünün aksine Kıbrıs'ta hiçbir hayvan yalnız başına vakfedilmemiştir.⁴⁸⁵ Vakfedilen bütün hayvanlar büyük çiftliklerde harman, ahır, otlak yerleri, çift malzemeleri ile bunlara bakacak köle ya da utekayla birlikte vakfedilmiş ve vakfiyelerde zikredilmiştir. Bunun yanında ahır, mandıra vb. hayvan barınakları zikredildiği halde hayvan vakfetmeyen vakıflar da mevcuttur.

Hayvanlar	16. asır	17. asır	18. asır	19. asır	Toplam Kalem	Toplam Hayvan
Koyun/Keçi	8	5	1	2	16	8556
Katır	-	1	1	-	2	14
Kara Sığır	1	6	-	-	7	162
Camus	-	3	1	-	4	166
Öküz	5	7	1	1	14	208
İnek	2	-	1	-	3	271
Kısrak	-	3	1	-	4	120
Eşek	1	5	1	1	8	58
Genel Toplam	17	30	7	4	58	9555

Tablo 14: Kıbrıs'ta Mevkûf Hayvanlar

10 tane vâkıf tarafından oluşturulan mevcut olan 14 vakfiyede kayıtlı olan mevkûf hayvan sayısı toplamda 9555'tir. Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın kurduğu 3,⁴⁸⁶ Hala Sultan Tekkesi Vakfı, Kıbrıs Fâtîhi Lala Mustafa Paşa, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa, Edirne Kadısı Mazhar Efendi, Çinili Valide Sultan, Kayseri Valisi Osman Paşa, Ayşe Sultan ve Gazi İbrahim Paşa, Hacı Keyvan b. Abdülmennan, Yusuf Ağa b. Perviz Bey, Çelebi Müftü Mehmed Efendi gibi şahısların kurduğu vakıfların yalnızca birer tanesinde hayvan vakfedilmiştir. Lala Mustafa Paşa tara-

⁴⁸⁴ Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Yapılan Ziraat ve Hayvancılık", *Birinci İktisat Kongresi Tebliğleri II*, ed. Rahmi Deniz Özbay vd. (İstanbul: Türk İktisat Tarihi Platformu, 2010), 2/290-291.

⁴⁸⁵ Alkan, *Adana vakıfları*, 170.

⁴⁸⁶ KVKD, 10-12, h. 12.

findan oluşturulan vakıflarda olduğu gibi bazı vakfiyelerde hayvan cinsi zikredilmesine rağmen miktarı söylenmediğinden hesaba dâhil edilmemiştir. Deve, Hala Sultan Tekkesi ve Lala Mustafa Paşa'nın vakıfları içerisinde geçmekle birlikte miktarı belirtilmemiştir. Bu nedenle mevkûf hayvanlar yukarıdaki sayıdan çok daha fazladır.

Kıbrıs'taki en meşhur çiftliklerden biri olan Sultan Çiftliği, Osmanlı sadrazamlarından Çorlulu Ali Paşa vakıflarına aittir. Adı geçen çiftlikte çok sayıda hayvan da bulunmaktadır. Vakfiyede hayvanlar şu şekilde zikredilmiştir; *"kırk sekiz re's camus ve yigirmi çift öküz ve doksan re's sağır ve kebîr inek ve sekiz merkeb ve altı yüz otuz re's koyun ve dört yüz elli re's keçi ve yetmiş yedi re's sağır ve kebîr kısarak ve dört re's katır..."*⁴⁸⁷ Diğer vakfiyelerde olduğu gibi burada da öküzler çift olarak kaydedilmiştir. Bunun nedeni bu hayvanların arazi ekiminde kullanılmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Paşa'nın çiftliğinde bahsedildiği gibi 20 çift öküz yani 40 öküz genel toplamda da 14 kalemde 208 öküz vakfedilmiştir.

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan birkaç kayda göre adada yetiştirilen öküzler İstanbul'daki sarayda da kullanılmıştır. Nitekim İstanbul'daki Yeni Saray ve diğer mutfaklara odun taşıyan öküzlerin ölmesi ya da zayıf düşmesinden dolayı hicri 1147/1734 yılında Kıbrıs'tan on çift öküz talep edilmiştir.⁴⁸⁸

Ümmü Harâm bnt. Milhân (r.a)'a ait Hala Sultan Tekkesi'ne vakfedilmiş 27 tane büyükbaş ve 160 tane de küçükbaş hayvan bulunmaktadır.⁴⁸⁹

Ayşe Sultan ve eşi Gazi İbrahim Paşa'nın Omorfa'da vakfettikleri çiftlikte birçok mülkün yanında 10 tane de dişi at yani kısarak bulunmaktadır. Toplamda 120 kısrağın yer aldığı vakfiyelerde binme, yük çekme ve taşıma gibi işler için kullanılan at yerine kısarak tabirinin kullanılmış olması tesadüf değildir. Nitekim savaş ve barış ortamında asker ve sivililerin at kullanmalarından dolayı erkek atların vakfedilmelerine çok nadir rastlanmaktadır.⁴⁹⁰ İslam'ın ilk devirlerinde süvari birlikleri oluşturul-

⁴⁸⁷ Sadrazam Ali Paşa Vakfı, *KKVD*, 264, h. 139.

⁴⁸⁸ *KŞS 14*, 124, h. 506.

⁴⁸⁹ *KKVD*, 114, h. 57.

⁴⁹⁰ Ayşe Sultan ve Gazi İbrahim Paşa Vakfı, *KŞS 26*, 147, h. 332; Mustafa Alkan, *Adana vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 171.

duğunda vakfedilmiş atlar görülmektedir. Hz. Ömer döneminde süvariler için kullanılmak üzere sağ taraflarına “Allah yoluna vakfedilmiştir.” damgası vurulan 40.000 civarında atın olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁹¹ Nitekim Kıbrıs’ta kurulmuş vakıflar içerisinde mevkûf erkek at yoktur.

Vakıf hayvanlar arasında en fazla sayıda vakfedileni genel olarak birlikte zikredilen ve fiyatları da birbirine yakın olan keçi ve koyundur. Bazı vakfiyelerde adedi yazıldıktan sonra toplu olarak koyun ve keçi diye zikredildiğinden ayırt etmek imkânsız olduğu için bu çalışmada birlikte değerlendirilen koyun ve keçiden en az 8556 tane vakfedilmiştir.

Yukarıda Tablo 14’te ayrıntılı olarak miktarları verilen hayvanlar bize birkaç yönden bilgi vermektedir. Bunların ilki mezkûr dönemler içerisinde ada üzerinde hangi hayvan türlerinin olduğudur. Çünkü yukarıda isimleri verilen “kara sığır, camus, öküz” gibi hayvanlar günümüzde adada bulunmamaktadır. Bir diğer konu ise adının fethini takip eden asırlarda vakfedilen hayvan çeşidi ve sayısının fazlalığıdır. Bu durum adaya yeni yerleştirilen halkın hayvanlara olan ihtiyacının fazlalığından kaynaklandığı savunulabilir. 17. asırda kurulan vakıflardaki hayvan sayısı 16. asırdan fazla gözükmekle beraber 16. asırda kurulan vakıfların yalnızca son 30 yıllık süre içerisinde kurulmuş oldukları göz ardı edilmemelidir.

Çiftliklerde hayvanlarla birlikte menkulden olup ekilmek üzere tahıl ve pamuk da vakfedilmiştir. Bunlardan 10 kalemde 1670 buğday ve arpa, 1 kalemde 100 pamuk, 1 kalemde 9 bakla, 1 kalemde 60 şa’ir ve 2 kalemde olmak üzere 40 keyl de burçak vakfedilmiştir.

2. Para Vakıfları

Menkul vakıflar arasında en tartışmalı olup ulemâ tarafından hakkında en fazla eser ortaya konulanı para vakıflarıdır. Bir vakfiyede mevkûfâtın hepsinin ya da bir kısmının paradan oluştuğu vakıflara *para vakfi* denilmektedir.⁴⁹² Selçuklu döneminden günümüze kalan 52 vakfiye üzerinde yapılan incelemede para vakfına rastlanmamıştır. Bu durum

⁴⁹¹ Saraḥsî, *Mebṣût*, 12/79; Yusuf Hallaçoğlu, “At”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁴⁹² Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 10.

kesin olmamakla birlikte para vakıflarının Osmanlı ile başladığı ihtimalini artırmaktadır.⁴⁹³

Kaynaklardan tespit edilebildiğine göre Osmanlı'da ilk para vakfı Hacı Muslihiddin Efendi tarafından 1423 yılında gayrimenkullerle birlikte 10.000 akçenin, Edirne'de kiliseden çevrilen camide Kur'ân-ı Kerîm okunmak üzere vakfedilmesiyle kurulmuştur.⁴⁹⁴ Bundan sonra padişahlardan reâyâyâ kadar herkes tarafından para vakfedilmesiyle nukûd/para vakıflarının sayısı artmıştır.⁴⁹⁵ Osmanlı'da mezkûr tarihten itibaren para vakıflarına rastlanmakla birlikte 16. asırdan itibaren Osmanlı ulemâsı arasında para vakıflarının caiz olup olmadığı konusunda hararetli tartışmaların olduğu görülmektedir. Bu tartışmalar genel olarak devrin önemli din adamları ve şeyhülislamlarından Rumeli Kazaskeri Çivizâde Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi (ö.954/1547) ile Ebüssuûd Efendi (ö.982/1574) arasında cereyan ettiyse de konunun daha önceden tartışıldığı anlaşılmaktadır. Kemalpaşazâde ya da İbn Kemal olarak bilinen Şeyhülislam Şemseddin Ahmed Çelebi (ö.940/1534) kaleme aldığı "*Dirhem ve Dinarların Vakfının Cevazına Dair*" adlı risalede para vakıflarına cevaz vererek muhtemelen kendi döneminde yeni yeni tartışma konusu olup bazı âlimlerin buna karşı çıktıklarını ve dolayısıyla birçok hizmetin sekteye uğrayacağını düşünerek bu probleme bir çözüm bulmaya çalışmıştır.⁴⁹⁶

Osmanlı'daki para vakıflarının Hanefi İmamlarından Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin verdiği fetvalara binâen kurulduğu yukarıda zikredilmişti. Bu fetvayı delil olarak kabul eden Ebüssuûd Efendi ile onun sağlam bir delile dayanmadığını iddia eden Çivizâde arasındaki tartışmalar 1537 yılından itibaren sertleşerek devam etmiştir. 1545 yılında Şeyhülislam olan Ebüssuûd Efendi tarafından *Risâle fi vakfi'l-menkül*

⁴⁹³ Mevlüt Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", *Vakıf ve İktisat*, ed. Mehmet Kurtoğlu (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları /115, 2014), 46.

⁴⁹⁴ 33 numaralı dipnot, Özcan, *Osmanlı para vakıfları*, 11.

⁴⁹⁵ Fatih Sultan Mehmed İstanbul kasaplarının et sübvansiyonunda kullanılmak üzere para vakfetmiştir. Çiğdem Gürsoy, "Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)", *Belleten* LXXXI/290 (Nisan 2017), 162.

⁴⁹⁶ Tahsin Özcan, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 4 (2000), 31-32.

ve'n-nukûd isimli risale kaleme alınarak para vakıflarının şeri'ata uygun olduğu ve para vakıflarının da gayrimenkuller gibi ebedi olabileceği savunulmuştur.⁴⁹⁷ Buna karşın Rumeli Kazaskeri Çivizâde *Risâle fî vakfi'd-derâhîm ve'd-denânîr 'alâ Risâleti Ebi's-Suûd* adında bir reddiye yazıp bunu 1545 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a sunarak para vakıflarının yasaklanmasını sağlamıştır.⁴⁹⁸ Çivizâde, bu reddiyede para vakıflarının muâmele-i şer'iyye uygulamasıyla ribâ kapısını açtığını iddia etmiştir. Bu şekilde kısa bir süre de olsa Osmanlı'da para vakıfları padişah tarafından yasaklanmıştır.

Para vakıfları yasaklandıktan sonra ulemâ tarafından bu tür vakıfların şeri'ata uygun olduğu konusunda fetvalar verilerek toplumun sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir yer tutan para vakıflarının iptal edilmesiyle çok sayıda hayrın sekteye uğrayacağı, bazı mabet ile hayrâtların yok olacağına dikkat çekilmiştir.⁴⁹⁹ İmam Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) dışında ulemâdan önemli destekçi bulamayan Çivizâde'nin 1547'de vefatından sonra 1548 yılında Ebüssuûd Efendi'nin fetvaları ve padişahın fermanıyla para vakıfları yeniden serbest bırakılmıştır.⁵⁰⁰ Ebüssuûd Efendi, paraları örf deliline dayanarak caiz olan menkuller grubuna sokup İmam Muhammed'in içtihadından hareket ederek konuya çözüm üretmiştir.⁵⁰¹

Para vakıfları incelendiğinde vâkıfların çoğu, bina ettikleri hayratlarının tamir ve bakımlarının yapılması, vakıf personelinin ücretlerinin

⁴⁹⁷ Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/36 (01 Ekim 2004), 81.

⁴⁹⁸ Özcan, *Osmanlı para vakıfları*, 36-38; Mehmet Gel, "Kanûnî'nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli 'Hükm-i Şerîf'inin Yeni Bir Nüshası", *Gazi Akademik Bakış* 4/7 (2010), 185.

⁴⁹⁹ Osmanlı Dönemindeki para vakıfları hakkındaki tartışmalar için bkz: Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 215-222; Özcan, *Osmanlı para vakıfları*, 28-50; Kurt, *Para vakıfları*, 28-44.

⁵⁰⁰ *Ebüssuûd Efendi'nin Para vakıflarının geçerliliği hakkında yazdığı fetva* (BOA, TS.MA.E. 180/39/17); Gel, "Kanûnî'nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli 'Hükm-i Şerîf'inin Yeni Bir Nüshası", 185-189.

⁵⁰¹ İmam Muhammed, menkul vakıfların cevazına hüküm verirken insanlar arasında "örf-âdet haline gelen şey" tabirini kullanmış ve Ebüssuûd burada geçen "şey" ibaresine paranın da girdiğine çünkü o dönemde Osmanlı Coğrafyasında para vakıflarının çok yaygın bir aldığını savunmuştur. Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*.

ödenmesi, eğitim ve öğretim masraflarının karşılanması, buldukları yerlerdeki belli kamusal işlerin yürütülmesi, belli gün ve gecelerde hatim indirilmesi ya da mevlid okutulması amacıyla para vakfetmişlerdir. Vakfedilen bu paraların devamlılığının sağlanması için nemalandırılması yani işletilmesi gerekmektedir. Vakıf kurucuları da bunu hukuksal bir çerçeveye oturarak toplumun kredi ve nakit ihtiyacını düşük ribh/kâr ile karşılamışlardı. Böylece hem toplumu yüksek faiz oranları ile para veren tefecilerin ellerinden kurtararak girişimcilik ve üretime sermaye sağlamışlar hem de kurdukları vakıfların devamlılığını sağlamışlardı.

Para vakıfları *mu'amele-i şer'iyye* yöntemiyle işletilmiştir. Ancak bu işlemin fâiz uygulaması ile benzerliğinden dolayı gerek Osmanlı öncesi gerek Osmanlı Ulemâsı arasında yukarıda zikredilen tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁰²

Mu'amele-i Şer'iye yöntemi bir tür alışveriş şekline dönüşmektedir. Bu yöntemin şekli bizzat vakıf kurucusu tarafından vakfiyede belirtilir ve mütevellî tarafından da uygulanırdı. Bu işlem bir kalıp halinde vakfiyelerde şu şekilde işlenirdi; "*Rehn-i kâvi ve kefil-i meli yahut ikisinden biriyile onu on bir (%10) veya onu on bir buçuk (%15) hesabı ile mu'amelei Şer'iye ile bâ yed-i mütevellî ve her sene 'alâ vechi'l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna*".⁵⁰³ Mezkûr kalıp kısaca şu anlama gelmekteydi. Alınan borcu karşılayacak güçlü bir rehin ya da teminat anlamında "*rehn-i kâvi*", borcun ödenmediği ya da ödenemediği durumlarda bunu karşılayacak zengin bir kefil anlamında "*kefil-i meli*" tabirleri kullanılmıştır. Bu şartları yerine getiren kişiye "*onu on bir (%10) veya onu on bir buçuk (%15) hesabı ile*" %10 ya da %15 ribh/kârla mütevellî eliyle "*istirbâh*" paranın işletilmeye verilmesi ya da "*istiğlâl*" parayı gelir getiren bir gayrimenkule yatırılması istenmektedir. Aşağıda paranın işletilmesi açıklanacağı şekilde buradaki "*rihb*" kelimesi günümüzdeki faiz değil hizmetin devamlılığının sağlanması için alınan kâr oranıdır.

⁵⁰² Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para vakıfları ve Kredi İşlemleri", 81.

⁵⁰³ 1872 yılında Değirmenlik kazasına bağlı İncirli köyünden Tuğlu veledi Hacı Haralambi aynı köyde bulunan evini Ayasofya Medresesi Vakfı'ndan aldığı 1150 kuruş karşılığında rehin olarak göstermiş ve parayı ödemediği takdirde evin satılması için dönemin Evkaf Muhasebecisi İbrahim Efendi'ye yetki vermiştir. *İngiliz Dönemi Şer'iyye Sicili*, 111, h. 178.

Vakfedilen paralar, kullanmak isteyen kişilere bu minvalde borç verilir ve bir yıl sonunda anapara dışında verilen oranda kâr alınır. Ancak bazı fıkıh âlimleri, para vakıflarının işletilmesiyle kazanç elde edilmesinin faize kapı araladığını düşündüklerinden bu durum sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Fakat bu tartışmalara rağmen Osmanlı Devleti'nde para vakıfları çok yaygındı. Osmanlı ulemâsı vakfedilen paranın faize düşmeden işletilmesi için farklı hukukî yöntemler geliştirmişlerdi.

Bu yöntemlerden bir tanesi; vakıftan para isteyen kişi, kendine ait herhangi bir malını vakfın mütevellisine talep ettiği borç kadar satın müteveli de satın aldığı malı aynı şahsa vakfiyede belirlenen yüzdelik kâr oranıyla satın borçlandırmasıdır. Bu şekilde vakfedilen paradan gelir elde edilirdi. Osmanlı'da yaygın olan "bey'-i bi'l-istiğlâl ve bey'-i bi'l-vefâ" yöntemleri de para vakıflarında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵⁰⁴ Para vakıflarından alınacak kâr hadleri kanunname ile belirlenmiş ve vakıf idari teşkilatları bu hadlere uyulup uyulmadığını sıkı şekilde takip etmişlerdir.⁵⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Kıbrıs'ta da gerek ferdi gerekse de birden fazla kişinin bir araya gelmesiyle oluşturulan para vakıfları kurulmuştur. 88 vakıf kaydından 71'inde vakıf kurucusu ya da kurucuları tespit edilebilirken bunlardan 17 tanesi câmi ismi ile kayıtlı olduğundan vâkıf tespit edilememektedir. Vakıf kurucusu tespit edilen vakıflardan 54 tanesinde para yalnız başına, 17 tanesinde ise gayrimenkullerle birlikte vakfedilmişlerdir. Tablo16'da görüldüğü gibi Osmanlı'nın diğer bölgelerinin aksine Kıbrıs'ta yalnızca akçe ve kuruş cinsinden paralar vakfedilmiştir. Vakfedilen paralar, Kıbrıs vakıf akarlarının %1,76'sını

⁵⁰⁴ Ali İhsan Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi: Hayatı-Eserleri-Vakıfları* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi : Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015), 120.

⁵⁰⁵ 16 ve 17. asırlarda faiz hadleri genel olarak on on buçuk (%5), on on bir (%10) iken bu oran 18. asırdan sonra on on bir buçuk (%15) devletin son dönemlerinde ise on on iki (%20) şeklinde olduğu nakit para vakfiyelerinin tetkikinden anlaşılmaktadır. Bunun yanında bazı vakfiyelerde oran belirtilmemekte bazılarında ise dönemin yürürlükte olan nizamnâmelerine uygun fâiz hadlerinin uygulanması istenmektedir. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 230; Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2008), 92; Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller".

oluşturmaktadır. 16. asırda adada kurulan vakıflar içerisinde para vakfına rastlanmazken 17, 18 ve 19. asırlarda sırasıyla 4, 27 ve 37 adet para vakfı kurulmuştur. Para vakıflarındaki bu yükseliş Osmanlı'nın diğer bölgeleriyle uyumludur.

Kıbrıs adasında tespit edilen ilk para vakfı hicri 1018/1609 yılında Ali Beşe b. Abdullah tarafından kurulmuştur. Lefkoşa'ya bağlı Koççat (Koçyatağı) köyünden Ali Beşe b. Abdullah, sahip olduğu malın 1/3'nden olan 100 kuruş ve 100 zeytin ağacını, gelirleri Ömerge Camii'ne harcanmak üzere Şer'iate uygun olarak vakfetmiştir.⁵⁰⁶

Adada tespit edilebilen ikinci para vakfı ise Çeribaşı Hüsrev Efendi tarafından Lefkoşa'nın Debbağhane Mahallesi Mescidi'nde her gün bir Yâsîn-i Şerif okunmak üzere 2000 kuruşun vakfedilmesiyle kurulmuştur.⁵⁰⁷

Kıbrıs'ta bireysel kurulan para vakıfları yanında birden fazla şahsın bir araya gelerek oluşturdukları vakıflar da yaygındı. Yukarıda da değinildiği gibi hayrî bir konuda hizmet etmek isteyen hayırseverlerden birden fazla vâkif bir araya gelerek kendi aralarında topladıkları meblağlarla nukûd vakfı kurup elde edilen kâr ile de niyet ettikleri hayrı işlemişlerdir.⁵⁰⁸

Hacı Fatin tarafından kurulmuş olmasına rağmen vakfiyesi elimizde olmadığından kuruluş tarihine ulaşılamayan nukûd vakfı hakkındaki bilgilerimiz 12 numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Sicili'ne dayanmaktadır. Bu kayıt, vâkif tarafından bağışlanan paranın borç verildiği kişilerin listesi ve para miktarı ile birlikte Lefkoşa'daki Selimiye Camii'nde cüz okuyacak kişileri ve bunun karşılığında günlük alacakları ücret miktarını içermektedir. Bu belgeye göre 8 kişide toplam 39.100 kuruş bulunmaktadır. Bunun yanında 11 kişinin de günlük ikişer kuruş alması gerektiği gösteril-

⁵⁰⁶ KŞS 3, 34, h. 230.

⁵⁰⁷ KŞS 3, 169, h. 1056.

⁵⁰⁸ "Vefat eden Kıbrıs Yeniçerileri Kethüdası Seyyid Seydi Kethüda'nın sekiz bin, ve vefat eden Hatice Hanım'ın dört bin ve Rukiye Hanım'ın iki bin akçesini Ayasofya Camisi'nde Muhammediye i Şerif ve Kur'ân okunmak üzere vakfedip tevliyetine tayin ettikleri Sitti binti Abdî'nin tevliyetten feragat ederek kendisi de sekiz bin akçesini aynı şartlarla vakfederek mütevelliliğine Seyyid Hüseyin Çelebi b. Seyyid Mehmed'i tayin edip toplam yirmi iki bin akçeyi kendisine teslim ettiği." KŞS 4, 122.

mehtedir.⁵⁰⁹ Bu belge bize Hacı Fatin tarafından vakfedilmiş para miktarını vermemekle beraber belgenin kayıtlı olduğu gün itibariyle bütçesinin en az ne kadar olduğunu göstermektedir.

Hacı Fatin vakfındakine benzer bir durum 1126/1714 yılında Trabzon'dan sonra Kıbrıs Valiliği yapan ve Lefkoşa'da adını bir mahalleye de veren⁵¹⁰ Ebu Kavuk Mehmet Paşa vakıfları için de geçerlidir. Paşa, Lefkoşa'nın Kızılkule mahallesinde inşa ettiği mektebe ve Selimiye Camii müezzinlerine verilmek üzere 600 kuruş vakfetmiştir. Bununla ilgili belge 17 numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Sicili'nin 9. sayfasında mevcuttur. Bu belge sayesinde mütevellisini de öğrendiğimiz vakfın kuruluş tarihi belli değildir.

Nukûd vakıflarına ait vakfiyelerin bazılarında mevkûf para miktarı yazı silik olduğundan okunamıyor. Bu gibi durumlar adada vakfedilmiş para miktarının tam olarak ortaya konulmasını engellemektedir.⁵¹¹

Kıbrıs'ta vakfedilen paraların tam listesi ve alınan ribh oranları aşağıda *Vakıf Paralar ve Faiz Hadleri* başlığı altında incelenecektir.

3. Çiftlik ve Ev Eşyası

İnsanların günlük ihtiyaçlarını görmek üzere evlerde kullandıkları kap kakak, halı, yastık, saat vb. eşya ile çiftliklerde tarımın yapılması için kullanılan aletler kullandıkları dönemin maddi kültür unsurlarıdır. Bu unsurlar gerek tereke defterlerinde gerekse vakfiyelerde bolca görülmektedir.⁵¹² Kıbrıs'ta menkulâtтан sayılan bu mülkler gerek yalnız başlarına

⁵⁰⁹ KŞS 12, 137.

⁵¹⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmani IV*, 4/1077.

⁵¹¹ "Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ömeriye Mahallesi sâkinelerinden sahibu'l hayrât Emine bnt Abdullah nâm hâtûn tekabbe'lallâhu te'âlâ hayrâtehâ meclis i Şer'i hatîrde yine Ömeriye Câmî'i Şerîfî'nin mütevellîsi olan işbu râfî'u'l vesîka es Seyyid el Hâc Mehmed Efendi mahzarında ikrâr ve takrîr idüp işbu dünyâ yı denînin nî'amı zâil ve mukîmi râhil olduğun müşâhede eyleyüp ed-dünyâ mezra'atü'l âhire fehvâsınca bî't tav'ı's sâf kendi mülk nukûdumdan () kuruş ifrâz ve hasbeten lillâhi'l azîm vakf eyleyüp şöyle şart eyledim ki meblağ-ı mezkûrî mütevellî-i merkûm i'mâl idüp hâsıl olan ribhını ahz ve senede rûhum için iki hatm-i şerîf tilâvet oluna deyü şart ve ta'yîn ve mütevellî-i merkûma teslîm eyledim didikde vakf-ı mezbûrın ber minvâl-i muharrer shhatine hüküm birle mâ hüve'l vâkî' bi't taleb ketb ve tahrîr olundu." Emine binti Abdullah Vakfı, KŞS 21, 192, h. 438.

⁵¹² Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, 105.

gerekse gayrimenkule bağlı olarak vakfedilmişlerdir. Küp, saban, boyunduruk, döğen, kantar, halı, yastık, kazgan, saat olmak üzere toplam 11 kalem menkul vakfedilmiştir. Bu oran genel yüzdellik içerisinde %0,28'lik bir orana denk gelmektedir.

Çiftliklerde vakfedilen menkulât hakkında genel bir ibare olarak "bütün âlet ve edevatıyla" tabiri kullanılmıştır. Bu ibare muğlak olduğundan menkul vakıfların tam olarak tespit edilmesini imkânsız hale getirmektedir. Bunun dışında "nefs-i Hırsofi kasabasında ma'lûmü'l-hudûd arsa-i memlûkeyi ve mârrü'l-evsâf çiftlik içinde mevcûd sağır ve kebîr altı aded kazgan ve altmış aded bakır evânî ve bi'l-cümle âlât-ı"⁵¹³ gibi ibarelerden vakfedilmiş menkul tespit edilebilmektedir. Bunun yanında tarlaların sürülmesi vb. işler için kullanılan mevkûf aletler Tablo 8'de verilmiştir.

Ev, medrese, tekke vb. yerlerde insanların kullandıkları minder, hasır, yastıklar da vakfa konu olmuşlardır. Lefkoşa Kadısı Yusuf Efendi'nin on iki basma yastık şilteyi ve yünü, üç adet yan minderi, bir Mısır hasırını, iki adet yan minderini Lefkoşa Mahkemesi'ne vakfettiği görülmüştür.⁵¹⁴

Mevkûfât içerisinde yalnızca bir tane vakfedilmiş saat bulunmaktadır. Dönemin Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa b. Mustafa hicri 1238/1823 yılında İngiliz yapımı göğsü gümüş, tahtadan yapılmış bir çalar saati cemaatin namaz vakitlerini öğrenmeleri için Lefkoşa'daki İbrahim Paşa Camii'ne vakfetmiştir.⁵¹⁵

4. Kitaplar

Bir medeniyetin seviyesini gösteren en önemli göstergelerden bir tanesi de şüphesiz o toplumun kitaplara verdiği önemdir. Günümüzde olduğu gibi matbaanın olmadığı eski dönemlerde kitapların değeri şüphesiz daha fazlaydı. İslam âleminin her yerinde kütüphaneler kurulmuş ve buralar kitaplarla doldurulmuştur. Kıbrıs'ta da kitap vakfeden 6 vâkıf bulunmaktadır. Mevkûf kütüphaneler ve vakfedilen kitaplar ile vâkıfları üçüncü bölümde incelenecektir.

⁵¹³ Sadrazam Ali Paşa Vakfı, KKVD, 264, h. 139.

⁵¹⁴ Yusuf Efendi Vakfı, KŞS 6, 1.

⁵¹⁵ Silahdâr Mehmet Ağa b. Mustafa Vakfı KŞS 31, 1.

II. VAKIF GELİR KAYNAKLARININ İŞLETİLME BİÇİMİ

Bu başlık altında Kıbrıs'ta 1570-1826 yılları arasında kurulan vakıfların kurucuları tarafından vakfiyelerine işlenen kararlar doğrultusunda üstü açık tarla, bağ, bahçe gibi müstegallât ve üstü kapalı ev, han, dükkân gibi müsakkafâtın icâr şekilleri ile menkul paraların miktarı ve kâr hadleri incelenecektir. Devamında ise vakfa gelir getirmek üzere hangi yöntemlerin tercih edildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. İcâr Türleri

Hayratların ayakta kalması ve vakıf görevlilerinin maaşlarının ödenbilmesi için vâkıflar tarafından vakfedilen akarların icârı yoluna gidilerek bu ihtiyaç görülmeye çalışılmıştır.⁵¹⁶ Vakfiyeler incelendiğinde bütün vâkıfların gayrimenkullerinin ne şekilde icâra verileceğini belirtmediği görülmektedir. Bazıları vakfiyelerde "ecr-i misli" ya da yalnızca "icâra verile" veya "her sâl bi-inâyeti'llâhi'l-meliki'l-müte'âl hâsil olan mah-sûl-ı gılâlin esmânından"⁵¹⁷ tabirlerini kullanmışlardır. Buradaki "ecr-i misli" tabiri günümüz Türkçesindeki rayiç bedele denk düşmektedir.⁵¹⁸ Vakıf kurucularının bu şekilde hareket ederek akarın, içinde buldukları zamanın şartlarına uygun olarak kiraya verilmesini ve zarardan korunmasını amaç edindikleri muhakkaktır. Lala Mustafa Paşa, vakfiyesinde vakıf akarâtını saydıktan sonra "vakfiyye-i ma'mûlun bihâda mezkûr olan mezârî ve hadâik ve besâtîn ve kürûmu mütevellî olanlar ecr-i misli ile icâr edîb ecr-i mislinden ziyâdeye icâr eylemeye. Ve emr-i icârda habîr olub tama etmeye ve eğer amel etmezse la'n-i kebîre mazhar ola. Ve eğer galleye âfet erişib noksan terettüb ederse mütevellî müstecirâna noksan tazmîn ettirmeyib mahsulden baki kalan ecr-i misli taleb eylemeye."⁵¹⁹ diye eklemektedir. Lala Mustafa Paşa böyle diyerek vakfiyede zikredilen tarlaların, bahçelerin ve

⁵¹⁶ "Ba'de haza, vâkıf-i mezbûr cezahullahu Te'âlâ bi's-sa'yî'l-meşkûr vaktâ bildi ki bu ebniye-i refia ve emkine-i münîfenin ve hâsil olan menafi-i uhreviyyenin bekâ ve kıyamı mümkün değildir. İlla evkâf-i darre ve emlak-i nafia-i gayr-i darre iledir ki be-her sene hâsil olan icâre-i muayyenlerinden evkâf-i mezkûrenin mevazi-i lâzımı't-ta'mirlerine ve hüddam-i atî'z-zikrin vezâif-i muayyene ve mersûmlarına harc ve sarf olunmakla evkâf-i mezbûre mede'd-duhur daim ve baki kalub rûh-i vâkıfa mesûbâtı vasil ola." *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 163.

⁵¹⁷ Yusuf Ağa b. Perviz Bey Vakfı KŞS 2, 23, h. 39.

⁵¹⁸ Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 116.

⁵¹⁹ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183-184.

bostanların, (vâkıfın belirttiği şartlardan) haberdar olan mütevelliler tarafından ecr-i misli ile icâra verilmesini ve mütevellinin aç gözlülük edip daha fazlasını talep etmemesini istemekte, eğer bunlara riayet edilmezse Allah'ın lanetinin vakıf yöneticilerinin üzerine olması yönünde bedduada bulunmaktadır. Ayrıca gallenin⁵²⁰ kuraklık, yangın vb. doğal afete uğraması durumunda mütevellinin kiracıyı zorlayarak mahsulün geri kalan kısmından kirayı istememesi konusunda uyarılmaktadır. Burada sarîh şekilde görülmektedir ki vâkıf, amacının topluma hizmet ve rabbine ibadet olduğunun farkında olarak hem kurduğu vakfın devamlılığını sağlamayı hem de kiracıyı korumayı gözeterek ilgili maddeleri vakfiyesine eklemekten geri durmamıştır.

Ada üzerinde kurulan vakıflardan akarlarının ne şekilde kiralanaçağı tespit edilen oranlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

İcâre-i Vâhideli	%42,85	39
İcâreteyn	%2,20	2
Belirtmeyen ya da sadece icâr	%54,95	51
	%100	91

Tablo 15: İcâr Şekilleri

Çalışmanın bu bölümünde Kıbrıs'ta kurulan vakıflardan akarâtı gayrimenkul ya da gayrimenkullerle birlikte para olan vakfiyeler incelemeye vakıf kurucularının hangi icâr yöntemlerini tercih ettikleri hakkında bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. İncelenen belgelerde vâkıfların tercih ettikleri icâr şekillerinden tespit edilenler Tablo 15'te verilmiştir. Buna göre vakıf kurucularından %42,85'nin icâre-i vâhide, %2,20'sinin icâreteynli olarak vakıf mülklerinin kiraya verilmesini isterken %54,95 gibi büyük çoğunluğunun ise kira şeklini belirtmediği ya da yalnızca "icâra verile/hasıl olan icâr" tabirlerini kullandıkları görülmektedir. Kanaatimize göre vakıf kurucularından icâr şeklini net olarak belirtmeyenlerin büyük çoğunluğu vakıf akarının zarar görmemesi için en kârlı icâr şeklini mütevellinin tercih etmesi adına vakfiyeye herhangi bağlayıcı bir hü-

⁵²⁰ Mahsul ve faide. Vakıf istilâhında, menkul ve akar nev'inden olan vakıfların varidâtı, geliri mânâsındır. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966), 18.

küm koymamıştır. Bu durumda mütevellilerin, içinde buldukları zamanda maslahatı gözeterek tercihte bulunacakları umulmaktadır.

Kıbrıs'taki mevkûf gayrimenkullerin -gerek vakfiyelerinde vakıf kurucuları tarafından icar şekilleri belirtilenler gerekse herhangi bir yöntem belirtilmeyip mütevellilere bırakılanlar-üç yol izlenerek kiraya verildikleri görülmektedir. Bunlar sırası ile icâre-i vâhîde, icâre-i tavîle ya da diğer ismi ile icâreteyn ve mukâta'a yöntemleridir.

İlk zamanlarda icâre-i sahîha ya da icâre-i vâhîde denilen tekli/kısa süreli kiralama yolu ile mevkûf akarlar müstecirlere kiralanmıştır. Osmanlı'da yürürlükte olan kanunlara göre topraklar en fazla üç yıllığına, ev, dükkân gibi birimler ise en fazla bir yıllığına kiraya verilebilmekteydi.⁵²¹ Nitekim Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri incelendiğinde aynı durumun burada da tatbik edildiği görülmektedir. Lefkoşa'ya bağlı Lakadamya isimli köyde bulunan Hamza isimli şahıs 1017/1608 yılında bahçesini aynı köyde ikamet eden Mehmed b. Nebi'ye 3000 akçeye üç yıllığına kiraya vermiştir.⁵²² Aynı şekilde 1016/1607 yılında Cafer Paşa b. Abdülmenan'a ait Lefkoşa'daki Hân-ı Âtik/Deveciler Hanı bütün oda, dükkân ve kahvehânesi ile yıllık 21.000 akçeye Yakup Odabaşı'na kiraya verilmiştir.⁵²³

Vakfiyelerde geçen "*vakf-ı merkûmdan sâl be-sâl alel-vechi's-Şer'i'l-helâl hâsıl olan mahsûl-ı mâl cem' u tahsîl olunup*"⁵²⁴ "*icâre-i vâhîde-i sahîha-i misliyle ber-vehci-Şer'i talibine icâr oluna...*" ya da "*ale hasebi'l-âdet icâre-i sahîha-i mu'tade ile icâr oluna*"⁵²⁵ tabirleri icâre-i vâhideli yani tekli kiralama şeklini göstermektedir. Aylık ya da yıllık olarak kiralanan bu tür kiralamaların süresi sona erdiğinde müteveli tarafından süre uzatılır ya da sözleşme sona erdirilirdi.⁵²⁶

⁵²¹ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 134; Ahmed Akgündüz, "İcâre-i Vâhîde", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/388.

⁵²² KŞS 2, 49, h. 90.

⁵²³ KŞS 2, 20, h. 36.

⁵²⁴ Duacı Derviş Mehmed b. Mahmud b. Seyid Ahmed Efendi Vakfı KŞS 12, 116.

⁵²⁵ Hasan Yüksel, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683) (Sivas: H. Yüksel, 1998), 126.

⁵²⁶ Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, 25; Karataş, Seyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, 117.

Fakat ilerleyen zamanlarda vakıf akarlarının muhtelif nedenlerden dolayı bakımsız kalıp bazılarının harap duruma gelmesinden ve buraları vakıf bütçesinden yeniden ihya etme imkânı da olmadığından dolayı örfî hukuka binaen farklı kiralama yöntemlerine başvurulmuştur. Bu yöntemler yukarıda isimleri zikredilen mukâta'a ve icâreteyn denilen uzun süreli icâr şekilleridir.⁵²⁷ Bu uzun vadeli iki kiralama şekli, biri icâre-i mu'accele denilen peşin bir ücret diğeri de icâre-i müeccele denilen yıllık bir kira miktarından oluşmaktadır.⁵²⁸

Terim olarak mukâta'a,⁵²⁹ mirî ya da vakıf arsanın üzerine mülkiyeti şahsa ait olmak üzere dikilen ağaç ve binalara karşılık verilen yıllık kiradır. Bu tür topraklar üzerinde inşa edilen binalar ve ağaçlar üzerinde kiracıların sınırsız yetkileri bulunmaktaydı. Müstecirler, bu mülkleri kiralarnı ödedikleri sürece miras bırakabilir, vakfedebilir ya da başkasına kiralama ve satış yapabilirlerdi. Fakat toprağın kendisi şahıs mülkü olmadığından İslâm hukukuna göre bu mülkler menkul mal kategorisindeydi.⁵³⁰ Bir vakfın mukâta'alı duruma çevrilmesi başka bir işletme ve ihya şeklinin olmadığına kadının hükmü ve sultanın izniyle olabilmekteydi.⁵³¹ Bu tür vakıflara mukâta'alı vakıf, topraklara da mukâta'alı topraklar denilmiştir.

Bu türden topraklara özellikle Osmanlı Devleti'nin fetih dönemlerinde çokça rastlanmaktadır. Yeni fethedilen beldeler ilk gelen devlet memurları tarafından mülkiyetlerine geçiriliyor sonra buralar vakfediliyordu. Kitleler halinde bu bölgelere yerleşmeye gelen insanlardan dolayı buralardaki topraklara talep artıyordu. Vakıflar da bu toprakları bölgeye gelen kişilere mukâta'alı olarak kiralama yoluna gidiyorlardı.⁵³² Bu şekilde arsanın vakıf, üzerindeki ağaç ve binaların özel mülk olduğu çok sayıda toprak ortaya çıkmaktaydı.

⁵²⁷ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 134.

⁵²⁸ Öztürk, "Mukâta'alı Vakıf".

⁵²⁹ Aynı anlamda kullanılan "hıkr" için bkz: Mehmet İprişli, "Hıkr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998).

⁵³⁰ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2001), 98-99.

⁵³¹ Alkan, *Adana vakıfları*, 180.

⁵³² Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, 1/404; Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 135.

Uzun süreli icâr şekillerinin bir diğeri kelime olarak iki kira anlamına gelen icâreteyn denilen yöntemdir. İcâreteynli kiralamada yukarıda anlatıldığı gibi harap olup vakıf tarafından tamirine güç getirilemeyen akarın gerçek değerine eşit ya da yakın olmak üzere alınan peşin para (icâre-i mua'ccele) ile akar tamir ettirilir. Buna ilave olarak da aylık ya da yıllık olmak üzere sabit kira (icâre-i müeccele) alınır. Alınan icâre-i müeccele daha sonra arttırılamazdı.⁵³³ Bunun yanında icâreteyn yöntemiyle kiralanan akar üzerindeki haklar, kira ödenmesi halinde kendinden sonra varislerine miras bırakılabilirdi. Bu duruma müşahhas bir örnek olarak, Lefke'de Hacı Ali Efendi vakıflarına ait olan bir hamam icâreteynli olarak el-Hâc Emin ibn Osman'a kiralanmıştı. Daha sonra muhtemelen yaşlandığından işletmesini yapamayacağını düşünen müstecir Emin Efendi yıllık icâre-i müeccele olarak verilen 24 kuruşu bundan sonra üç oğlunun vermesi şartı ile tasarruf hakkını onlara devretmiştir.⁵³⁴

Mukâta'alı vakıflarla icâreteynli vakıflar birbirine çok benzemekle birlikte aralarında farklar bulunmaktadır. Bunlardan en barizi şudur: Her iki kiralamada da müstecirden icâre-i mua'ccele yani peşin para tahsil edilmekte ancak bu para icâreteynli vakıflarda harap duruma düşen akarın ihyası için harcanıp ihya edilen mülk vakfın mülkü olmaya devam etmekte, mukâta'alı vakıflarda ise bu para mevkûfa harcanmayıp sonradan dikilen bina ve ağaçlar vakfın değil müstecirin mülkü olmaktadır.⁵³⁵

Kıbrıs vakıf akarları ilk başlarda icâre-i sahîha yolu ile kiralınmaya başlansa da fethin üzerinden uzun zaman geçmeden icâreteyn yöntemine başvurularak kiraya verilmek zorunda kaldığı görülmektedir. İcâre-i tavîle ile kiraya verildiği tespit edilen ilk kayıt Lala Mustafa Paşa vakfına aittir. Lefkoşa Surlariçinde Haydar Paşa Camii civarında bulunan 5 oda üst, 4 oda alt katta olmak üzere iki katlı evin bahçesi ve kuyusu ile harabe duruma düştüğü, eve vakfedildikten sonra yalnızca Ahmed isimli kişi tarafından 30 akçe ödendiği, vakfa herhangi bir faydasının olma-

⁵³³ Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, 25; Ahmed Akgündüz, "İcâreteyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).

⁵³⁴ KKVD, 153, h. 78.

⁵³⁵ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihinde Vakıf Müessesesi*, 257.

dığı görülmektedir. Harap durumdaki ev Abdülgâni Çelebi isimli kişiye icâre-i mua'cele 3000 akçe ve icâre-i müeccele olarak da senelik 80 akçe olmak üzere 50 yıllığına 1002/1594 senesinde kiraya verilmiştir.⁵³⁶ Uzun süreli kiralamaya dair ikinci kayıt ise Sultan Selim'in vakıf akarından bir dükkâna aittir. Lefkoşa'da Bedesten civarında bulunan dükkânın kiracısı Mehmed adındaki zât ardından erkek evlat bırakmadan vefat etmiştir. Dükkânı kiralamak isteyen kimse bulunmadığından açık artırmaya çıkılmıştır. Üç günün sonunda kiracı bulunamayan dükkân 90 yıllığına aylık 20 akçeye Abidin İbn İsa adındaki kişiye 1003/1595 yılında kiraya verilmiştir.⁵³⁷ Bir diğer uzun süreli kiralama ise Lefkoşa'daki Ömeriye Camii Mektebine vakfedilmiş olan Baf Kapısı dışında bulunan Dizdar Bahçesi'dir. Bu bahçe 1016/1608 yılına kadar tekli kiraya verilmesine rağmen içerisindeki ağaçlar kurumuş, su dolabı ile birlikte duvarları yıkılmış ve taşları çalınmıştır. Harap duruma düşmüş bahçeyi yeniden imar etmek şartıyla Mustafa Beşe adındaki bir kişiye 90 yıllığına 400 akçe icâre-i mua'cele ve mektebin hocasına aylık 1200 akçe icâre-i müeccele verilmek üzere kiralanmıştır.⁵³⁸

Başlangıç dönemlerinde vakıflara fayda sağlamak üzere tercih edilen uzun süreli kiralama şekillerinin zaman içerisinde vakıflara büyük zararlar verdiği müşahede edilecektir. Zira kiracıların bu yolla uzun yıllar ellerinde tuttıkları vakıf mülklerinin zamanla kendi zimmetlerine geçirdikleri görülmüştür. Bunun yanında Kıbrıs adasının kontrolünün 1878 yılında İngiltere'ye geçmesiyle birlikte İngilizler özellikle icâreteynli vakıfları kullanarak vakıflara müdahale etmiş ve çok sayıda vakıf mülkünü kanunsuz şekilde aldığı kararlarla şahıs mülküne geçirmiştir.⁵³⁹

⁵³⁶ KŞS 1-A, 211, h. 667.

⁵³⁷ KŞS 1-A, 186, h. 598.

⁵³⁸ KŞS 2, 63, h. 119.

⁵³⁹ Bizim konumuz dışında kaldığından değinmeyeceğimiz İngilizlerin icâreteynli vakıflara yaptığı müdahaleler üzerinde yapılan değerlendirme için bkz: Hatice Kübra Kâhya, *İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2021), 197-213; Mustafa Haşim Altan, *Kıbrıs'ta Türk Malları : Gaspedilen ve Yitirilen Türk Tapu ve Arazi Hakları II* (Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2003), II/211-748.

B. Vakıf Paralar ve Kâr Hadleri

Para vakıflarının ortaya çıkışı ve hakkında yapılan tartışmalar yukarıda *Menkul Vakıflar* başlığı altında zikredilmişti. Bu bölümde para vakıflarından elde edilen gelirlerin miktarları hakkında bilgi verilecektir.⁵⁴⁰

	Vakfın Adı	Nukûd Miktarı	Ribh Oranı	Yer ve Tarih	Kaynak
1.	Ali Beşe b. Abdullah Vakfı	100 Kuruş	-	Lefkoşa/ Koç-çat-Koçyata 1 Zilhicce 1018	KŞS 3/34
2.	Hüsrev Bey vakfı	2000 Akçe	-	Lefkoşa 18 Şaban 1019	KŞS 3/169
3.	Musa Beşe Vakfı	2000 Akçe	-	Lefkoşa/ Kaymaklı 15 Ramazan 1019	KŞS 3/120
4.	Yeniçerileri Kethüdası Seyyid Seydi Kethüda vd. Vakfı	22000 Akçe	Onu on iki %20	Lefkoşa 1 Cemaziyelevvel 1045	KŞS 4/122
5.	Şaşı Cemile bnt. Abdülkerim Vakfı	40 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Lefkoşa 7 Şevval 1121	KŞS 7/113

⁵⁴⁰ Kıbrıs'ta kurulmuş para vakıfları üzerine daha önceden hazırlanmış üç çalışma bulunmaktadır. Birbirlerine çok yakın dönemleri inceleyen çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmacılar çalışmalarında yalnızca Kıbrıs Şer'iyeye Siciller'inde tespit ettikleri vakfiyelerle yetinmişler. Adadaki para vakıfları üzerinde yapılan ilk çalışmalar olmaları nedeniyle önem azletmekle birlikte diğer arşivlerdeki Kıbrıs vakfiyeleri ve para ile birlikte gayrimenkul mevkûfları içeren vakfiyeleri incelememeleri nedeniyle eksik kalmıştır. Bu çalışmalarda incelenen vakfiyelerde vakıf kurucuları tarafından yapılan hayır ve cihetler incelendiklerinden dolayı biz burada ayrıntısına girmeden ulaşabildiğimiz bütün vakfiyelerdeki para miktarlarını hesaplayarak ada vakıfları içerisinde para vakıflarının ekonomik gücünü ortaya koymaya çalışacağız. Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd)", *Turkish Studies* VI/1 (2011), 965-984; Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd)", *Turkish Studies* IV/8 (2009), 1015-1043; Ümit Güler, "Osmanlı Kıbrıs'ında Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/2 (28 Aralık 2018), 872-891.

6.	Kara Meryem Hatun Vakfı	31 Kuruş	-	Lefkoşa 18 Cemaziyelevvel 1126	KŞS 8/107
7.	Mü'mine bnt. el Hac Mustafa Vakfı	300 Kuruş	-	Lefkoşa 8 Şaban 1133	KŞS 10/111
8.	Hacı Ahmed b. Osman Vakfı	40 Kuruş	-	Lefkoşa 20 Şaban 1133	KŞS 10/123
9.	Bican bnt. Beşer Vakfı	50 Kuruş	-	Lefkoşa 25 Şaban 1133	KŞS 10/123
10.	Ferruhzade el-Hâc İsmail Ağa b. el hac Ramazan ağa Vakfı	600 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 1 Receb 1141	KVKD /111 VGM A Def. 730sy. 121. Sıra 79
11.	Çorbacı Mustafa Ağa b. Nurullah Vakfı	10 Kuruş	-	Lefkoşa 1 Muharrem 1137	KŞS 11/96
12.	Hacı Mustafa b. İyaz Vakfı	80 Kuruş	Onu on iki %20	Lefkoşa 10 Ramazan 1137	KŞS 12/49-50
13.	Hatice bnt. Abdullah Vakfı	300 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 12 Rebiulahir 1139	KŞS 12/35-36
14.	Hanım bnt. Halil Vakfı	50 Kuruş	-	Lefkoşa 15 Cemaziye-lahir 1139	KŞS 12/133
15.	Hacı Fatin Vakfı	39.100 Kuruş	-	Lefkoşa -	KŞS 12/137
16.	Durdu bnt. Hasan Vakfı	50 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 11 Şaban 1144	KŞS 14/40
17.	Emir Ağazade Es-Seyyid Ali Ağa vakfı	450 Kuruş	-	Lefkoşa 11 Rebiulahir 1150	KŞS 15/30
18.	Ebu Kavuk Mehmed Paşa Vakfı	600 Kuruş	-	Lefkoşa -	KŞS 17/9
19.	Fatma Hatun bnt.	600 Kuruş	Onu on	Lefkoşa	KŞS

	Hüseyin Ağa Vakfı		bir bu- çuk %15	2 Safer 1159	16/140- 142
20.	Abdullah Paşa ibni Hasan Paşa Vakfı	25.000 Kuruş	-	Mağusa 1 Şaban 1161 H. (1748 M.)	VGM A 1605 DEF. 1 SAY. 1
21.	Seyyid Mustafa Ağa b. Hacı Mehmed Ağa Vakfı	550 Kuruş	Onu on bir bu- çuk %15	Lefkoşa 29 Cemaziye- levvel 1173	KŞS 19/39
22.	Ayşe b. Mehmed Vakfı	50 Kuruş	Onu on bir %10	Lefkoşa 1 Zilhicce 1175	KŞS 18/45
23.	Ayşe bnt. Mustafa Vakfı	150 Kuruş	Onu on bir bu- çuk %15	Lefkoşa 15 Zilkade 1183	KŞS 20/3
24.	Karamanî Mehmed Ağa Vakfı	30 Kuruş	-	Lefkoşa 9 Zilkade 1197	KŞS 18/127
25.	Dangalakzade Ha- san Debuli Vakfı	125 Kuruş	-	Lefkoşa 25 Şaban 1201	KŞS 21/82
26.	Emine bnt. Abdullah Vakfı	-	-	Lefkoşa 14 Safer 1206	KŞS 21/192
27.	Müftü Efendizade Mehmed Efendi vd. Vakfı	1675 Kuruş ⁵⁴¹	Onu on bir bu- çuk %15	Lefkoşa 15 Şevval 1209	KŞS 21/297
28.	Emine Hatun Bnt. Zurnacı Hacı Musta- fa Vakfı	75 Kuruş	-	Lefkoşa 25 Şevvâl 1210	KŞS 21/323
29.	Koca İsmail Ağa Vakfı	50 Kuruş	-	Lefkoşa 11 Rebiülev- vel 1211	KŞS 21/330
30.	Hacı Dede Mustaf Ağa ve Oğlu Vakfı	700 Kuruş	-	Mağusa 11 Cemaziye- levvel 1212	KŞS 21/364

⁵⁴¹ Vakfiyede 1820 kuruş diyor

31.	Abdülhadi Efendizâde vd. Vakfı	950 Kuruş	-	Lefkoşa 17 Receb 1213	KŞS 21/13
32.	Basmacı Mehmed b. el-Hâc Abdurrahman Vakfı	100 Kuruş	-	Lefkoşa 26 Zilkade 1214	KŞS 22/101
33.	Müftü Hüseyin Efendi b. Hacı Mehmed Ağa vd. Haydarpaşa Camii Vakfı	1205 Kuruş	-	Lefkoşa 20 Cemaziyelevvel 1215	KKVK D/18
34.	Muhassıl-ı emval Hacı Hüseyin Ağa Vakfı	500 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 11 Zilkâde 1216	KVİA
35.	Şerife Fatma bnt. Mehmed Efendi Vakfı	100 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 22 Safer 1217	KŞS 23/42
36.	Moravi el-Hâc Muhammed Efendi ibni el-Hâc İbrahim Vakfı	300 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 15 Cemaziyelevvel 1217	KŞS 23/48
37.	Esseyid el hac Mehmed Ağa Vakfı	150 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 17 Şaban 1225	KŞS 27/114-115
38.	Kırımlı Feyzi Ağa b. Abdullah Vakfı	180 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 15 Ramazan 1225	KŞS 27/113
39.	Mustaf b. Ramazan Vakfı	50 Kuruş	-	Lefkoşa 19 Safer 1227	KŞS 26/136
40.	Debbağhane Mescidi Vakfı	1000 Kuruş	-	Lefkoşa 5 Receb 1228	KŞS 28/92
41.	el-Hâc Musaddık b. Hasan Vakfı	50 Kuruş	-	Lefkoşa 18 Şevval 1228	
42.	Sosooğlu Kasap Hasan Vakfı	50 Kuruş	-	Lefkoşa 18 Şevval 1228	KŞS 28/141

43.	Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Emin Efendi vd. Vakfı	2175 Kuruş ⁵⁴²	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 15 Safer 1228	KŞS 28/51
44.	Seyyid Hacı Ali Efendi b. Abdülhadi Vakfı	1000 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 25 Safer 1228	KŞS 28/53
45.	Basmacı Sarı İbrahim Vakfı	100 Kuruş	-	Lefkoşa 11 Cemaziyelevvel 1228	KŞS 28/57
46.	Hafize Hanım bnt. Hacı Ahmed Ağa Vakfı	300 Kuruş	Onu on buçuk %10	Lefkoşa 13 Cemaziyelevvel 1228	KŞS 28/86
47.	Hacı Mıstık Vakfı	50 Kuruş	-	Lefkoşa 18 Şevval 1228	KŞS 28/104
48.	Ayşe bnt. Abdullah Vakfı	60 Kuruş	-	Lefkoşa 1228	KŞS 28/72
49.	Seyyid Mehmet Emin Efendi Vakfı	700 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 25 Rebiülâhir 1229	KŞS 28/156
50.	Emir el-Hâc Mehmet Ağa b. İsmail ağa Vakfı	2000 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 15 Zilhicce 1229	KŞS 28/147-148
51.	Şeraibzade el-Hâc Osman Ağa vd. Vakfı	875 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 7 Safer 1231	KŞS 29/51
52.	Hacı Hüseyin b. Hacı İsmail Vakfı	400 Kuruş	Onu on bir buçuk %15	Lefkoşa 7 Cemaziye-lahir 1231	KŞS 29/52
53.	Müftü Kızı Fatma Kadın Vakfı	300 Kuruş	Onu on bir buçuk	Lefkoşa 13 Receb 1232	KŞS 29/145

⁵⁴² Hesapta 2075 diyor ama 2175 kuruş

			%15		
54.	Sertüccar Seyyid Hacı Mehmet Ağa b. Seyyid Mustafa Vakfı	5000 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Lefkoşa 29 Şevval 1232	KŞS 29/169-170
55.	Abdi Çavuş Mahallesi Mescidi Vakfı	1060 Kuruş	-	Lefkoşa 3 Rebiulahir 1233	KŞS 29/201
56.	Ornutalı Hacı Ahmet Vakfı	1900 Kuruş	-	Lefkoşa 11 Rebülev-vel 1233	KŞS 29/197
57.	Bilal Ağa b. Hasan Ağa Vakfı	1800 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Mağusa 1 Cemaziye-lahir 1233	KŞS 29/209
58.	Emine bnt. Ahmet Efendi Vakfı	150 Kuruş	-	Lefkoşa 15 Rebiulahir 1234	KŞS 30/33
59.	Fatma bnt. Hüseyin Vakfı	400 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Lefkoşa 29 Cemaziye-lahir 1234	KŞS 30/53
60.	Sertüccar Seyyid Hacı Mehmet Ağa b. Seyyid Mustafa Vakfı	5000 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Lefkoşa 29 Şevval 1232	KŞS 29/169-170
61.	Muhassıl Ahmet Raşit Efendi Vakfı	1000 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Lefkoşa 1 Şevval 1235	VGM A DEF .582. sf.398. sıra. 300
62.	Karakaş Hacı Osman Efendi b. Karakaş Mustafa Vakfı	5000 Kuruş	-	Lefkoşa 7 Receb 1241	KŞS 32/10
63.	Sufi Mehmet Efendi vd. Vakfı	3700 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Limasol 17 Zilkade 1241	KKVK D/146-147
64.	Limasol'da Köprülü Hacı İbrahim Ağa	6000 Kuruş	Onu on bir bu-	Limasol 17 Zilkade	KKVK D/148-

	Camii Vakfı		çuk %15	1241	150
65.	Muhassılı Mehmed Ağa vd. Vakfı	6000 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Lefkoşa 15 Rebiülâhir 1242	KŞS 32/70- 71
66.	Ayşe Molla Hatun Vakfı	900 Kuruş	Onu on bir bu-çuk %15	Lefkoşa 15 Zilkade 1242	KŞS 32/12
67.	Fatma bnt. Mehmed Vakfı	100 Kuruş	-	Lefkoşa 9 Şaban 1244	KŞS 32/96
68.	Bakla Hüseyin Ağa Vakfı	4000 Çürük Akçe	-	Lefkoşa 5 Şevval 1137	KŞS 12/101
69.	Fatma Hatun Vakfı	4000 Akçe	-	Lefkoşa -	KŞS 12/101
70.	Yorgancı el-Hâc Ali Vakfı	20 Kuruş		Lefkoşa -	KŞS 12/101
71.	Ayarmormola Camii Vakfı	175 Kuruş		Lefkoşa 2 Receb 1184	KŞS 20/11
72.	Hacı Seydi Mescidi Vakfı	61.595 Akçe		Lefkoşa 29 Şevval 1045	KŞS 4 /153
73.	Korkudefendi Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerif Vakfı	35.500 Kuruş	Ribhtan alınan yıllık 7000 kuruş	Lefkoşa 1 Muharrem 1137	KŞS 12/98
74.	Lefkoşa Cenk Köyü Mescidi Vakfı	10.680 Kuruş	Mura-bahada-alınan 2136	Lefkoşa 1 Muharrem 1110	KŞS 6/185
75.	Lefkoşa Nerdübanlıçeşme Mescidi Vakfı	18400 Akçe	Yıllık ribihtan 3680	Lefkoşa 1 Muharrem 1110	KŞS 6/184
76.	Lefkoşa'nın Abdiçavuş Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerif Vakfı	16.900 Kuruş	Yıllık ribihtan 3360	Lefkoşa 1 Muharrem 1137	KŞS 12/101
77.	Lefkoşa'nın	37.000	Yıllık	Lefkoşa	KŞS

	Karamanzade Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerifin Vakfı	Kuruş	ribihtan 3600	1 Muharrem 1138	12/101
78.	Lefkoşa'nın Mahmudpaşa Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerif Vakfı	18.000 Kuruş	Yıllık ribihtan 3600	Lefkoşa 1 Muharrem 1138	KŞS 12/100
79.	Lefkoşa'nın Nevbet-hane Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerif Vakfı	36.000 Kuruş	Yıllık mura-baha 6000	Lefkoşa 7 Zilhicce 1137	KŞS 12/101
80.	Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerif Vakfı	33.720 Kuruş 1110 yılına ait muhasebede 21.600 Akçeden 4320 ribh alınmış		1 Muharrem 1138	KŞS 12/100
81.	Lefkoşa'nın Tophane Mahallesi'ndeki Mescid-i Şerif Vakfı	14.000 Kuruş	Yıllık mura-baha 2800		
82.	Mesarya'nın Yanağ- ra Köyü Camii Vakfı	22,5 Kuruş		Mesarya 2 Safer 1171	KŞS 18/9
83.	Lefkoşa Mevlévîhâne Vakfı	53.200 Akçe	Yıllık mura-baha 4000 Akçe	Lefkoşa 15 Zilhicce 1125	KŞS 8/21

Tablo 16: Mevkûf Paralar

Yukarıda mevkûf mülklerin %1,76'sının para vakıflarından oluştuğu zikredilmişti. Vakfiyesi elimizde olan 166 vakıftan 65 tanesinin yani %39,1'inin sahip olduğu mevkûfâtın içerisinde para bulunmaktadır.⁵⁴³ Bu 65 vakıftan 48 tanesinde yalnız para vakfedilirken 17 vakıf kurucusu ise başka menkul ve gayrimenkul ile birlikte para da vakfetmeyi tercih etmiştir. 65 vakıfta mevkûf paraların akçe ya da kuruş cinsinden olduğu görülmektedir. Genel olarak ilk dönem vakfedilen paralar akçe, sonraki dönemlerde ise kuruş cinsinden olmuştur. Özellikle 1018-1045 (1609-1635) yılları arasında kurulan 4 vakıfta toplam 26.100 akçe, 61 tane vakıfta da 119.251 kuruş vakfedilmiştir. Mevkûf paraların yüzdelik kâr oranlarının kanunnameler ile belirlendiği yukarıda zikredilmişti. Bu yüzdeliklerin %5 ile %20 arasında olduğu görülmektedir. Bu kâr yüzdeliklerinden daha fazla isteyenlere devlet birimleri tarafından müdahale edilmiştir.

Kıbrıs'ta kurulan vakıflara bakıldığında vakfiyelerden 65 tanesinden 33'ünde alınacak kâr oranı belirtilmektedir. Bu vakıflardan ikisi %10, 29'u %15 ve ikisi de %20'lik kâr payı istemektedir. Diğer vakfiyelerde ise herhangi bir kâr oranı belirtilmemekle birlikte nemalandırılıp vakfa gelir sağlanması istenmektedir. Kâr oranını belirtmeyen vâkıfların vakfa ait paraların döneme göre vakıf mütevellileri tarafından en kârlı şekilde işletmelerine engel olmamak için vakfiyeye kayıt düşmedikleri muhtemeldir.

Şahısların isimleri ile kurulup vakfiyesi elimizde olan vakıfların dışında vakfiyesi olmayıp arşiv kayıtlarında cami vakfı şeklide kayıtlı para vakıflarına da rastlanmaktadır. Cami vakıflarına ait yıllık muhasebe kayıtlarının bazılarında vakfın sahip olduğu para ve paranın kimlerde olduğuyla birlikte kazanılan yıllık kâr miktarı da belirtilmiştir. Bazı muhasebe kayıtlarında ise vakfın parası, yıllık kâr miktarıyla birlikte bazı hayırseverlerin camiye ne kadar para vakfettikleri de zikredilmektedir. Bu tür vakıfların kuruluş tarihi ve şartları net olmadığından birinci bölümdeki vâkıflar ile ilgili hesaba katılmamasına rağmen burada vakfettikleri

⁵⁴³ Lefkoşa Ömeriye Mahallesinde Emine binti Abdullah isimli hayırsever kendi malından bir miktar parayı Ömeriye Camii'nde kendi ruhu için yılda iki defa hatim indirilmesi için vakfetmiştir. Fakat vakfiyede vakfedilen para okunamamaktadır. KŞS 21, 192, h. 192.

paralar hesaba dahil edilmiştir. Bu türde 10 vakıf kaydına rastlanmaktadır ve toplamda 40.000 akçe 2.660 kuruş para vakfedilmiştir.⁵⁴⁴

Vâkıf ismi zikredilmeden cami vakıflarından kâr payı ile kimlere ne kadar para verildiğine yukarıda zikredilen muhasebe kayıtlarından ulaşılabilmektedir. Farklı tarihlere ait bu muhasebe kayıtlarından anlaşılacağına göre toplamda 17 tane cami ve Lefkoşa Mevlevî Tekkesi'ne ait vakıf paraları bulunmaktadır. Tablo 16'da camilerin sahip olduğu paralar ve yıllık olarak alınan miktarlar görülmektedir. Toplamda mezkûr cami ve tekkelere ait 191.037,5 kuruş ile 382.895⁵⁴⁵ akçe vakfedilmiştir.⁵⁴⁶ Bu vakıf paralardan alınan kâr oranı hesaplandığında bütün cami vakıfları mütevellileri aracılığıyla paraları %20, Lefkoşa Mevlevî Tekkesi ise %15 ile paraları işletmiştir. Bu da yıllık olarak 38.207,5 kuruş ile 76.579 akçelik gelir getirmektedir.

C. Vakıf Gelirleri

Vakıf gelir kaynaklarının tespitinde elimizdeki ilk kaynaklar vakfiyeler olmakla birlikte bunlar vakıfların gelirlerini net olarak ortaya koymaktan ziyade gelir kaynaklarının tespit, tasvir ve tasnifinde fayda sağlamaktadır. Nitekim bu çalışmada da vakıf gelir kaynakları, vakfiyelerdeki bilgilerle belli kriterlere göre yukarıda Tablo 8'de tasnif edilmiştir.

Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da Evkaf Nezareti'nin kuruluşuna kadar vakıflar, mütevellileri tarafından idare edilmişlerdi. Vakıflar üzerinde merkezi bir yönetimin olmamasından dolayı vakıf gelir-giderlerine ait toplu bir kayıt bulunmamaktadır. Nazırların kontrolü için mütevelliler tarafından tutulan kayıtlar olmakla birlikte bunların çoğu bize ulaşmamıştır. Ancak Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ile Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi'nde bulunan kayıtlar arasında bazı cami, tekke ve şahıs vakıflarına ait yıllık muhasebe kayıtlarına rastlanıl-

⁵⁴⁴ Cemile binti Ahmed 40 kuruş, Bakla Hüseyin Ağa 4000 çürük akçe, Fatma Hatun Vakfı, 4000 akçe, Yorgancı el-Hâc Ali 20 kuruş, Alaiyeli Abdülkerim 2600 kuruş, Tunuslu Hacı Mehmed 10.000 akçe, Şarâbîzâde Hacı Ahmed Ağa 5000 akçe, Hânım Hâtûn, 10.000 akçe, Hüseyin Ağa ve Kerime Hâtûn, 4000 Akçe Ayşe Hâtûn, 3000 akçe KŞS 12, 101; KŞS 13, 11, 49; KŞS 21, 210.

⁵⁴⁵ Bakla Hüseyin Ağa isimli vakıf kurucusu 4000 çürük akçe yani değeri düşürülmüş akçe vakfetmiştir. KŞS 12, 101.

⁵⁴⁶ 1 Kuruş 120 Akçeye denktir. Şevket Pamuk, "Kuruş", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/458.

maktadır. Bunun yanında Evkafı Haremeyn Nezareti tarafından idare ve kontrol edilen Sultan Selim ve Lala Mustafa Paşa Vakıfları gibi selâtin vakıfları ile vakıf gelirlerinden hepsi ya da bir kısmı Haremeyn'e bağışlanan vakıfların gelir-gider hesapları mezkûr kurum tarafından tutulmuştur. Bu nedenle çalışmanın yapıldığı döneme ait bütün vakıfları kapsayan tam bir muhasebe kaydına rastlanmamaktadır. Bu da bütün vakıflara ait yıllık gelirin tam olarak ortaya konulmasını engellemektedir.

Muhasebe kayıtları dışında vakfiyeler üzerinden de vakıf gelirlerine dair tahmini sonuçlara varılabilir.⁵⁴⁷ Fakat bazı nedenler tespit edilen mülkler üzerinden yapılacak gelir tahminini zora sokmaktadır. Bu nedenlerden en önemlisi mevkûf mülklerin hepsinin aynı anda vakfedilmemesi ya da harap olma vb. nedenlerden dolayı aynı zamanda mevcut olmamasıdır. Mevcut olduğunu kabul etsek dahi hepsi birlikte kirada olma ihtimali çok düşüktür. Bunun yanında aynı kategorideki mülkler aynı anda kiralanmış oldukları kabul edilse bile konumları aynı olmadığından aynı kira gelirini getirmeyeceklerdir. Diğer bir neden ise vâkıflardan bazılarının vakfettikleri ev, dükkân, tarla gibi akarlardan bir kısmının kullanma hakkını kendine ya da farklı cihetlerin kullanımına şart koşmalarıdır. Burada akardan gelen galle değil mülkün kendisinin kullanımını şart koşulduğundan vakfa gelir getirmemektedir.

Yukarıda izah edilen nedenlerden dolayı varılacak tahmini sonuçlar farazi olmaktan öteye gidemeyecektir. Bu nedenle bu çalışmada bazı vakıflara ait farklı tarihlerde tutulmuş gelirler verilerek nispeten konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Sultan Selim'e ait Lefkoşa'daki Ayasofya-ı Kebir Camii Vakfı, Ayasofya Medresesi Vakfı ile Mağusa'daki Ayasofya-ı Sağır Camii (Lala Mustafa Paşa Camii) vakıf hesapları ayrı başlıklar altında tutulmuştur. Tespitlerimize göre Sultan'a ait adada en az 548 dükkân, 250 oda, 225 hâne, 1 han, 2 bedesten, 2 kahvehâne, 37 mahzen, 20 bostan, 3 çayırılık, Değirmenlik'te 31, Lapta'da 3 olmak üzere toplam 34 değirmen bulunmaktadır. Bunlardan 1572 yılına ait muhasebe kaydına göre Ayasofya-ı

⁵⁴⁷ Osmanlı Döneminde farklı yüzyıllarda kurulmuş vakıflara ait gelirler hakkında yapılmış tahmini bilgiler için bkz: Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 96-97, 146-150; Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*, 103-125.

Kebir Camii Vakfı'na ait 434 dükkânın günlük kirası 132 akçe, yıllık geliri ise 47.520 akçe idi. Ayrıca Selimiye Medresesi'ne ait kayıta da 34 dükkân, 22 mahzen, 177 oda, 31 hâne ve Büyük Hamam'ın toplam geliri 101.940 akçe idi.⁵⁴⁸ Yani Sultan'ın Lefkoşa'daki hayrâtlarına ait yıllık 149.460 akçelik bir geliri bulunmaktaydı. Mağusa'daki vakfa ait gelirler buna dahil değildir. 1021-1022/1612-1613 yıllarına ait 14 aylık gelir gider hesabını gösteren defterde Lefkoşa'daki Bedesten ile Büyük Han 72.400 akçe, Yeni Han 4200 akçe, Girne'deki Bedesten 48.650 akçe, Mağusa Kalesindeki gelirler 7434 akçe olmak üzere toplam 170.484 akçe gelir getirirken bunun yanında 6 dükkân ile 2 kahvehânenin yıllık geliri 24.480 akçe tutmaktaydı. Belgeye göre toplam gelir 196.964 akçe idi.⁵⁴⁹ Padişaha ait bir diğer kayıt ise 1225/1810 yılına aittir. Ayasofya-ı Kebir Camii Vakfına ait gelir giderleri gösteren kayıta Padişah'a ait 191 dükkânın yıllık kira geliri 1319 kuruş, 27 değirmenin 1407 kuruş, Büyük Hamam'ın 480 kuruş, Yeni Hamam ve bahçenin 480 kuruş olmak üzere toplam 3206 kuruş gelir getirmekteydi.⁵⁵⁰ Aynı belgede Lala Mustafa Paşa'ya ait 28 dükkân 342 kuruş, 28 hâne 543 kuruş, çitliklerden aylık 509, yıllık 6108 kuruş, Yeni Hamam (Ömeriye) 480, Lakadamyâ'daki çiftliklerde sulama haklarından toplam 301 saatten 978 kuruş 35 para kira alınmıştır. Zikredilen akarâtтан toplamda yıllık 8541 kuruş 35 para gelir geldiği gösterilmektedir. Fakat verilen hesaplamalara bakıldığında gerek Sultan'a ait üç ayrı hesaplamada gerekse de Lala Mustafa Paşa'ya dair zikredilen kayıta vakıf gelirinin bütün vakıf akarlarına ait gelirleri içermediği net şekilde görülmektedir.

Vakıfların gelir-gider konusu muhasebe uzmanlığı gerektiren geniş bir alandır. Bu nedenle bu çalışmada bir vakfa ait toplu gelir kalemlerini göstermek üzere sadece Arap Ahmed Paşa Camii Vakfına ait bir yıllık muhasebe kaydı incelenecektir.

Arap Ahmed Paşa Camii'ne ait Muharrem 1139-Zilhicce 1140 ayına kadar olan bir yıllık vakıf geliri Mütevelli Ahmed Çelebi tarafından aşı-

⁵⁴⁸ Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, 59.

⁵⁴⁹ Demiryürek vd., "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfi Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme", 158-159.

⁵⁵⁰ BOA, EV_HMH_d_08170.

ğıdaki gibi tutulmuştur.⁵⁵¹ Belgeye göre cami vakfının gelirleri üç kaynaktan sağlanmaktadır. Bunlar Vakıf akarların kiralınması, vakıf paralarının işletilmesi ve müteferrik gelirler denilen diğer vakıflardan camiye bağışlanan akarlardan elde edilen gelirlerdir.

İşletilen Vakıf Paralar		Kiralanan Vakıf Akarlar	
Parayı alan	Akçe	Aka /Yıllık	Akçe
Etmekçi Abdülkerim	1200	Kazgancı dükkânı	360
İncirlili Osman	1700	Kazgancı dükkânı	360
Lütfi [bin] Menlâ Ömer	6000	Kalaycı dükkânı	360
Bican es-Seyyid Ahmed	2000	Keçeci dükkânı	840
Zahide Hâtûn	2000	Aşçı dükkânı	360
Kassâboğlu Mehmed ve Hacı İbrahim	10000	Çilingir dükkânı	960
Topal Süleyman	6000	Kalaycı dükkânı	600
Üzengicioğlu Ahmed	1100	Nalbant dükkânı zemini	60
Yorgancı Sefer	1200	Oduncu dükkânı	2400
İbrahim Efendi Hatîb	6000	Çilingir dükkânı	120
Bağdadlı Debbâğ Ali	4000	Çulha dükkânı zemini	240
Fatıma Hâtûn	2000	Girne'de hamam	360
Debbâğ Süleyman Suyolcu	4000	Attar Subaşı Menzili zemini	20
Musa Bölükbaşı Vadilili	12000	Samanyedi oğlu bahçesi zemini	720
Kassâboğlu Hüseyin	2000	Dellâk Rabia menzili zemini	40
Eci Yorgi	3000	Lefke'deki su değirmeni	200
Abdünnebi Nâzır	2000	Çiçekçizâde menzili zemini	40
Dellâk Mustafa	1000	Düğmeci dükkânı	120
Rıdvan oğlu hâtûnu Rahime Hâtûn	2000	Girne'deki dükkân	80
Hacı Mustafa Bağçeci	3000	Keşzâde menzili zemini	80
İbrahim Beşe	2000	Arzuhâlcı menzili zemini	80
Hacı Sinan Ağa	20400	Kara Ahmed menzili zemini	25

⁵⁵¹ KŞS 13, 49, h. 172.

Debbâğ Hacı Hasan	1000	Bıyıklı Ahmed menzili zemini	40
Toplam 95.600 akçenin 1 yıllık ribhi 19.130 akçedir		Tekye tarlası (Lefkoşa)	500
		Kara Ali menzili zemini	25
		el-Hâc Ahmed menzili zemini	360
		Anber Ağa menzili zemini	360
		Toplam: 9.710 Akçe ⁵⁵²	

Tablo 17: Arab Ahmed Paşa Camii Muhasebesi

Arap Ahmed Paşa Camii Vakıf gelir kaynaklarından iki tanesi olan vâkıfın vakfettiği ya da gelir fazlası paranın işletilmesi ve akarların kiralanmasıyla elde edilen yıllık gelir Tablo 17’de görülmektedir. Toplamda görüldüğü üzere 23 kişiye 95.600 akçe verilmiş ve bu paradan bir yıllık olarak 19.130 akçe gelir elde edilmiştir. Parayı alanların içerisinde 3 kadın ile birlikte bir gayrimüslim şahıs da vardır. Dükkân, ev, değirmen vb. akarların erkeklerle birlikte kadınlara da kiralanmasından yola çıkılarak Osmanlı döneminde Kıbrıs’ta kadınların da vakıflardan borç para alarak ticaret yapabildikleri sonucuna varabilmek mümkündür.

Akarlardan elde edilen gelir ise 27 kalemde farklı iş koluna ait 11 dükkân olup kiralari yıllık 360-2400 akçe arasında değişmektedir. Girne’de 1 hamam, Lefke’de 1 değirmen, Lefkoşa surlarına yakın Tekyeli Tarlası vakıf akarları arasındadır. Bunların dışında 2 tanesi dükkân zemini, 10 tanesi menzil zemini, 1 tane de bahçe zemini kiralanmıştır. Buradaki zeminler mukâta’a dediğimiz zeminin vakıf, üzerindeki binanın şahıs mülkü olduğu akarlardır. Nitekim gelirleri daha düşüktür. Bu vakıf mülklerinden 1 yıllık gelir 9710 akçedir. Vakıf paralardan elde edilen ribh ile birlikte yıllık gelir 28.840 akçe tutmaktadır.

Vakfa ait üçüncü gelir kaynağını ise camiye bağışlanan müteferrik gelirler oluşturmaktadır. Tablo 17’de görüldüğü gibi burada yıllık gelir

⁵⁵² Kayıta akarlardan elde edilen gelir 9710 akçe tutmasına rağmen rakam ve yazı ile toplam gelir 24860 akçe verilmektedir. Hesapta hata yapılmıştır. KŞS 13, 49, h. 172.

zikredilmemekte yalnızca vakıf mülkü ve cihet gibi konularda bilgiler bulunmaktadır.

<p>Der-zimmet-i Berber Koca Şahin Meblağ 10000</p> <p>Gallesi imâmlara meşrûta olup beher yevm ba'de salâti'l-fecr Yâsîn-i şerîf kırâ'et idüp dokuz kuruşu imâm olanlar ve bir kuruşu mütevellî olanlar almak üzere Tunuslu Hacı Mehmed'in vakfıdır.</p>	<p>Der-zimmet-i es-Seyyid Mehmed Emir Hasan oğlu Meblağ 3000</p>
<p>Der-zimmet-i Za'îm el-Hâc Ahmed Ağa Meblağ 5000</p> <p>Gallesi iki mü'ezzine üçer İhlâs-ı şerîf tilâvet idüp üçer kuruşu mü'ezzinlere ve iki kuruşu mütevellî olanlara olmak üzere Şarâbî-zâde Hacı Ahmed Ağa'nın vakfıdır.</p>	<p>Der-zimmet-i Hacı Sinan Ağa Gallesi iki nefer kimesne beher yevm ba'de salâti'l-fecr cüz'-i şerîf tilâvet idüp altışar kuruş verilüp ve dört kuruşu dahi mütevellî olanlara olmak üzere Hacı Fatıma Hâtûn'un vakfıdır.</p>
<p>Der-zimmet-i Emine Hâtûn Meblağ 10.000</p> <p>Gallesi câmi'-i mezbûrede imâm olanlar beher yevm ba'de salâti'l-fecr Yâsîn-i şerîf ve ba'de salâti'z-zuhr bir cüz tilâvet idüp senede üç yüz altmış akçesin mütevellî olanlar alup mâ'adâsı imâmlara verilmek üzere Hânım Hâtûn'un vakfıdır.</p>	<p>Der-zimmet-i es-Seyyid Mehmed b. Emir Hasan Meblağ 3000</p> <p>Gallesi câmi'-i mezbûrede temcîd olunmak üzere temcîdine verilmek üzere Ayşe Hâtûn'un vakfıdır.</p>
<p>Der-zimmet-i Derviş Ağa-zâde Hasan Ağa Meblağ 400</p> <p>Gallesi câmi'-i mezbûrede es-salât okunup üç buçuk kuruşu es-salât</p>	<p>Girinye kazâsında Çatalköy karyesinde Havva Hâtûn'un vakf eylediği zeytun eşcârı 20 aded</p>

okuyana ve yarım kuruşu mütevellîye verilmek üzere Hüseyin Ağa'nın ve Kerime Hâtûn'un vakfıdır.	
Madyat karyesinde Arab Kadın'ın vakf eylediği zeytun eşcârı 10 aded	Yine Madyat karyesinde Mümine Hâtûn'un vakf eylediği zeytun eşcârı 15 aded
Yine Madyat karyesinde Cemile Hâtûn'un vakf eylediği zeytun eşcârı 10 aded	Mahalle-i mezbûrede sâkine Hacı Fatıma Hâtûn'un vakf ve teslim-i mütevellî eylediği yine mahalle-i merkûmede vâki' sâkine olduğu bir bâb fevkânî ve bir bâb tahtânî hâne ve bir sundurma ve bir mikdâr havlu ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire ve Lefkoşa kazâsında Madyat nâm karyede on beş dib zeytun eşcârların vakf eylemiştir.

Tablo 18: Müteferrik Gelirler⁵⁵³

Yukarıda gelir kalemleri verilen vakfa ait paralar vakfın farklı giderleri için kullanılmıştır. Vakıf giderleri aşağıda işlenecektir.

Zikredilen vakıflar dışında adada büyük bir gelire sahip olan bir diğer vakıf grubu ise Haremeyn vakıflarıdır. 1017/1608 yılına ait 7 aylık Haremeyn vakıf gelirleri 266.800 akçe idi. Bunlar devlete ait müteferrik gelirler içinde %4,83'lük kısma denk gelmekteydi.⁵⁵⁴

⁵⁵³ 13 Numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Sicili transkripsiyonundan aynen alınmıştır. KŞS 13, 49 h, 172.

⁵⁵⁴ Halil İbrahim Cellatoğulları, 15 Haziran 1608 (1 Rebîü'l-evvel 1071) 4 Şubat 1609 (28 Şevval 1017) Tarihli Kıbrıs Eyaleti Bütçe Defterinin Değerlendirilmesi (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans, 2018), 38.

III. VAKIFLARDA YÖNETİM, DENETİM VE EHL-İ MÜRTEZİKA

Kurulan bir müessesenin devamlılık arz etmesi için sürekli işleyen bir yönetim ve denetim mekânizmasına sahip olması gerekliliği aşikârdır. Vakıf kurucularının oluşturduğu ve kadılar tarafından onaylanan vakfiyelere binaen vakfın yönetimi, mütevelliler; denetimi ise vâkif ya da kadıların atadığı nâzırlar ile merkezden atanan müfettişler tarafından yapılmaktaydı. Bu iki kurum yanında vakıfların denetim görevini mürtezika ile birlikte halk da üstlenmiştir. Frenk Cafer Paşa'nın vakıflarında görüldüğü gibi vakfa ait muhasebe yapıldığında vâkif, cihet sahiplerinin de hazır olmasını istemiştir.⁵⁵⁵ Bütün insanlara hizmet etmek amacıyla kurulan vakıfların düzenli bir şekilde işlemesi muhakkak ki bütün toplumun faydasına olacaktır. Vakıf personelinin denetlenmesi ve vakıfların korunmasında ahâlinin de sorumluluk sahibi olduğunu düşünen bazı araştırmacılar çalışmalarında kadı ve nâzırla birlikte mürtezika ile mahalle halkını da saymışlardır.⁵⁵⁶

İslam devletlerinde zaman içerisinde her beldede vakıf sayısının artmasıyla birlikte yönetim mütevellilerde kalmak şartıyla denetimi yapmak üzere "*Vakıf Nezareti*" diyebileceğimiz kurumlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı'ya gelindiğinde ilk dönemlerde geçmiş yöntemlerin devam ettirilmesiyle birlikte zamanla kendilerinden önceki uygulamalardan da faydalanarak daha teferruatlı ve sistemleşmiş bir metodun ortaya konulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti ile kendisinden önceki devletlerde vakıf yönetim biçimi, hicri ikinci asırdan itibaren tedvini başlatan nazari fıkıh esaslarına dayanmaktaydı. Bu esaslar mekân ve zaman mefhumu gözetilerek fakihler tarafından yenilenmiştir.⁵⁵⁷

Osmanlı Devleti'nde vakıflar yönetim açısından üç kategoride toplanmıştır. Bunlar Osmanlı'dan önceki İslam toplumlarından kendilerine intikal eden "*evkâf-ı kadîme*", miri arazinin temliknameler ile vakfa dönüştürülmesiyle meydana gelen "*evkâf-ı irsâdiye*" ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan insanların hür iradeleri ile kendilerine ait mülklerin vakfedilme-

⁵⁵⁵ Frenk Cafer Paşa Vakfiyesi, KKVD, 61, h. 44.

⁵⁵⁶ H. Hüsnü Koyunoğlu, *Sosyal Politikalar Bakımından Vakıflar ve XVII. Yüzyıl İstanbul Uygulaması* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022), 150-155.

⁵⁵⁷ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 175; Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, 55.

si sonucu oluşturulan “*evkâf-ı sahiha-i lâzime*” denilen vakıflardır. Bu vakıflardan vakfiyesi olanlar vâkıfın ortaya koyduğu şartlar doğrultusunda, vakfiyesi olmayanlar ise eski teamüllere göre yönetilmekteydi. “*Evkâf-ı kadîme*” ve “*evkâf-ı irsadiye*”nin bir kısmı dışında kalan vakıflar üzerinde devletin doğrudan hiçbir müdahalesi yoktu. Vâkıf tarafından oluşturulan “*evkâf-ı sahiha-i lâzime*”nin kadı tarafından onaylanması dışında çoğundan merkezi hükümetin haberi bile olmamaktaydı.

Osmanlı Devleti’nde Evkaf Nezareti’nin kurulduğu 1826 yılına kadar ülkede kurulan vakıflar herhangi bir merkezi kurum tarafından yönetilmemekle birlikte bu, vakıfların tamamıyla kontrolsüz oldukları anlamına gelmemekteydi. Osmanlılarda vakıfları denetleyen bir nezaret sistemi mevcuttu. Bu denetim yukarıda zikredildiği gibi kadıların atadığı kişiler ve müfettişler tarafından yapılmakla birlikte zamanla büyük beldelerde kadılar kendi bölgelerindeki vakıfların teftişi için görevlendirilmişlerdi.⁵⁵⁸

Osmanlı Devleti’nde Evkaf Nezareti kuruluncaya kadar vakıflara nâzırlık yapan kurumların gelişim süreci kısaca şu şekilde zikredilebilir:

Osmanlı’da Evkâf-ı Hümayun Nâzırlığı görevi olarak adlandırılacak ilk kurum Orhan Gazi (ö. 1362) tarafından Bursa’daki vakıflarına 1358 yılında Vezir Sinan Paşa’yı atamasıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Yıldırım Bayezid (ö. 1403) döneminde ise 1390 senesinde her vilayete birer “*Müfettiş-i Ahkâm-ı Şer’iyye*” atanarak beldelerdeki vakıfların müteveli ve nâzırlarını denetlemekle birlikte yeni kurulan vakıfların tasdik işlemleri de bu şahıslar tarafından yürütülmüştü. Fatih Sultan Mehmed (ö. 1481) ise vakıflarının nezaretini Vezîriâzam Mahmud Paşa ile İshak Paşa’ya vermişti. Böylece zamanla sadrazamların nezaretine şart koşulan vakıfların hepsinin idaresini yapan “*Sadr-ı Âli Nezâreti*” ortaya çıktı. Bu nezaret zamanla büyümesinden dolayı Reisü’l-Küttâb tarafından idare edilmiştir. II. Bayezid ise vakıflarının nezâretini şeyhülislâma tevcih et-

⁵⁵⁸ İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyyin Hüsâmeddin (Yaşar), *Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli* (Şehzâdebaşı/İstanbul: Evkâfı İslâmiye madbâsı, 1335), 11; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 359.

miş ve böylece “Şeyhül-İslâm Nezâreti” meydana gelmiştir.⁵⁵⁹ Bu nezaret de zamanla tezkereciler tarafından yönetilmiştir. 1545 yılında ise Kanuni Sultan Süleyman’ın eşi Hürrem Sultan’ın (ö. 965/1558) İstanbul’daki vakıfları kapuağasına tevcih edilince 1545’te “Kapuağası Nezâreti” meydana getirilmiş ve ilerleyen zamanda Osmanlı hanedanındaki sultan, hatun ve vezirlerin kurdukları vakıflar mezkûr nezaret tarafından kontrol edilmiştir.⁵⁶⁰

1586 yılına gelindiğinde Dârüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa’nın gayretleri sonucunda Kapuağası Nezâreti, “Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti”ne dönüştürülmüştür. Bu nezaret tarafından sultan, hatun ve vezirler tarafından kurulan vakıflarla birlikte şahıslar tarafından kurulan vakıflardan akarın gerek bir kısmı gerekse de bütünü Haremeyn’e bağışlanan vakıfların nezareti de mezkûr birim tarafından üstlenilmiştir.⁵⁶¹

Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti, yüklendiği görevin önemi ve kontrolündeki vakıfların fazlalığından kaynaklanan iş yükünün ağırlığı sebebiyle dört memuriyete ayrılmıştır.

Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği:

Amasyalı Mehmed Efendi’nin ilk müfettiş olarak atanmasıyla 1586 yılında Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti’nin kurulmasıyla ihdas olunmuştur.⁵⁶² 1832 yılına kadar hizmetini devam ettiren müfettişliğin görevi tüm Evkâf-ı Hümayûn ile Haremeyn Evkâfı’nın işlerini ve kontrolünü yürütmektir.⁵⁶³

⁵⁵⁹ Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan 1008/1599 tarihinde kurmuş olduğu vakfın nâzırlığını Şeyhülislam’a şart koşmuştur. Dönem dönem bu nezaret tarafından Kıbrıs’a nâzırlar gönderilip teftiş işlemlerinin yapıldığına dair kayıtlar Kıbrıs Şer’iyye Sicilleri’nde görülmektedir KVKD, 11, 11.

⁵⁶⁰ İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyyin Hüsâmeddin (Yaşar), *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti-nin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, 11-14; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 359-360.

⁵⁶¹ Ş. Tufan Buzpınar-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Haremeyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/154.

⁵⁶² Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yüzyıl)* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011), 244.

⁵⁶³ İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyyin Hüsâmeddin (Yaşar), *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti-nin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, 16; Buzpınar-Küçükaşçı, “Haremeyn”, 16/154.

Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği:

Dârüssaâde ağalarına bağlı olan bütün vakıfların cihetlerinin tevcihinden sorumlu olan birimdir. 1836 yılına kadar görevine devam etmiştir.⁵⁶⁴

Evkâf-ı Haremeyn Mukâta'acılığı:

Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'ne bağlı vakıfların gelir-gider kayıtlarını tutmakta ve vakıf mallarının intikali ile vergi gelir-gider hesaplarını yapmaktaydı.⁵⁶⁵

Evkâf-ı Dârüssaâde Yazıcılığı:

Dârüssaâde ağalarının kâtipliğini yapan memuriyettir.⁵⁶⁶

Zamanla diğer devlet görevlilerine tevcih edilen nezaretlerle birlikte sayıları 12'yi bulan bu kurumlardan en önemlisi "*Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti*" idi. Fakat Dârüssaâde ağalarının zaman içerisinde ehliyetsiz kişilerden seçilmesi ve gelen hediyeleri kabul etmeleriyle bu kurumlar eski önem ve güvenilirliklerini kaybetmeye başladılar. Bunun üzerine I. Abdülhamid tarafından 1774 yılında "*Evkâf-ı Hamidiye İdaresi*" kuruldu ve vakıfların idaresi bu birime verildi. İleriki süreçte başka padişahlar tarafından başka idareler de kurulmasıyla ülkede vakıf yönetimi karmaşık bir hal aldı. Önceleri sultanlara ait vakıf hayratlarının korunması, görevlilerinin kontrol edilmesi ve ücretlerinin ödenmesi ile muhasebelelerinin tutulmasını amaç edinerek kurulan Evkaf Nezâreti zamanla yetkileri genişletilerek mazbut vakıfların yöneticisi ve nâzırı olmuştur. Bunun yanında mülhak vakıfların da nâzırlığını üstlenen nezaret nihayetinde II. Mahmud döneminde 12 Rebülevvel 1241/14 Ekim 1826 tarihinde "*Evkaf-ı Hümayun Nezâreti*" adını alarak bir bakanlık konumuna gelmiş ve ülkedeki vakıflar konusunda tek merkez olmuştur.⁵⁶⁷

Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin, taşra yönetiminde kalan Kıbrıs'a gelmesi biraz daha süre almıştır. Evkaf Nezâreti, diğer beldelerde olduğu

⁵⁶⁴ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 261.

⁵⁶⁵ İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsâmeddin (Yaşar), *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, 16.

⁵⁶⁶ İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyin Hüsâmeddin (Yaşar), *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, 16.

⁵⁶⁷ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 362-363.

gibi Kıbrıs'ta da kurulan Celâliye vakıfları dışındaki bütün vakıfları - kurduğu müdürlükler sayesinde-1878 yılında adanın İngilizlere devrine kadar doğrudan idare etmiştir. 1914 yılında İngilterenin Kıbrıs'ı tek taraflı ilhakına kadar birisi İngiltere tarafından atanan İngiliz diğeri Osmanlı tarafından atanan Müslüman iki murahhas tarafından yönetilmiştir.⁵⁶⁸ Bu çalışmada Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta 1826 yılına kadar vakıfların ne şekilde yönetildiği izah edilmeye çalışılacaktır.

A. Yönetim

Osmanlı Devleti'nde 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kuruluşuna kadar vakıflar üzerinde herhangi bir merkezi yönetimin bulunmadığı ve vakıfların, vakfiyelerindeki şartlara göre mütevellileri tarafından yönetildikleri yukarıda zikredilmişti.⁵⁶⁹ Neredeyse her alanda merkezi otoritesini kurmuş olan Osmanlılarda vakıfların bu anlamda istisnai bir konuma sahip oldukları söylenebilir.

Müteveli; vakıf kurucusunun vakfiyede belirttiği şartlar ve Şer'i kanunlara binaen vakfın işlerini yürüten ve hizmetlerini gözeten kişiye denilmektedir. Vâkıfın vakfiyede atanmasını şart koştuğu kişi ile vâkıfın bu konuda herhangi bir şart koşmadan kadı tarafından görevlendirilen kişi olmak üzere müteveli ikiye ayrılmaktadır.⁵⁷⁰ Mütevellinin görevleri arasında vakfın korunması, vakıf akarlarının işletilmesi, personelin atanması ve maaşlarının ödenmesi, hayrât ve akarların imarı ile bunlara yenilerinin satın alınarak eklenmesi sayılabilir.⁵⁷¹ Müteveli, vakfiye şartlarına göre vakıf üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip olan tek kişidir.⁵⁷² Vâkıfın belirlediği şartlara göre seçilen mütevellilerden bazıları

⁵⁶⁸ *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, 78.

⁵⁶⁹ İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyyin Hüsâmeddin (Yaşar), *Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, 26.

⁵⁷⁰ Müteveli; şurût-ı vakfiye mücibince umûr ve mesâlih-i vakfı idâre ve ru'yet etmek için ta'yîn olunmuş olan kimsedir. Mütevellî iki kısımdır. Evvelkisi meşrûtiyet üzere mütevellîdir ki ânın mütevellî olması şurût-ı vakfiye muktezâsından ola. İkincisi kendisinin mütevellî olması hakkında vâkıf tarafından bir şart dermeyân olunmayup mücerred tevcih-i hâkimle nasb olmuş olan mütevellîdir. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf*, 4, Mesele. 8.

⁵⁷¹ Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır gözüyle vakıflar*, 169-170.

⁵⁷² Mütevellinin vakıflar üzerindeki görev ve yetkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Berkî, *Vakıflar*, I/211-229; Akgündüz, *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 371-408; Yediylidiz, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 181.

yaş ya da benzeri nedenlerle mütevellilik görevini yerine getiremediğinde kadı tarafından bu görevi yapmak üzere kayyımlar atanmıştır. Ruznamçeci Mehmed Efendi tarafından yaptırılan aynı isimli mescidin vakıflarına 1158/1648 yılında müteveli olarak atanan Seyyid Abdi b. Mehmed'in yaşının küçük olmasından dolayı vakfın menfaatini gözetemeyeceğinden reşit yaşa ulaşıncaya kadar vakfa kayyım olarak Kıbrıs Defterdarı Mehmed Efendi atanmıştır.⁵⁷³

Kıbrıs vakıflarında idarecilerin atanmasına geçmeden önce bazı konuların izaha kavuşturulması önem arz etmektedir. Bu çalışmada kullanılan 166 vakfiye üzerinde yapılan incelemede Kıbrıs'ta kurulmuş vakıflarda yönetici grubundaki müteveli ve nâzırların ne şekilde atandıkları incelenmeye çalışılmıştır. Fakat mevcut olan bütün vakfiyeler mezkûr grup hakkında aynı bilgileri içermemektedir. Birinci bölümde izah edildiği gibi adada 235 vakıf kurulduğu tespit edilmesine rağmen bu vakıflardan 166 tanesinin vakfiye kaydına ulaşılmıştır. Bu 166 tane vakfiyeden bazıları aynı kişiler tarafından kurulmuş ve farklı şartlar içeren ayrı vakıflar iken bazıları da vakfiye zeylidir. Bu çalışmada aynı kişiye ait vakfiyeler incelendiğinde idarecileri farklı kişilere şart koşulmuşlarsa ayrı birer vakıfmuş gibi değerlendirilmiştir. Örneğin Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın 998/1589 tarihli vakfiyesinde, mütevellilik görevini utekasına, utekasından sonra utekasının evlatlarına şart koşarken sonradan kurduğu üç vakfında kendisine, kendisinden sonra da evlatlarına şart koşmuştur. Bunun yanında gerek Kıbrıs gerekse Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri'nde bulunan bazı kayıtlarda vâkif ve vakıf mülkleri tespit edilmesine rağmen vakıflarda müteveli, nâzır gibi yönetici gruba giren insanlar ile diğer personelle birlikte vâkıfın şartları tespit edilememektedir. Karşılaşılan bir diğer sıkıntı ise 71 para vakfı ile herhangi bir hayrata ya da devlet dairesine saat, kilim, halı vb. menkul vakfeden bazı vâkıfların, vakıflarına müteveli atama gereksinimi duymamalarıdır. Bunun nedeni o kurumun mevcut bir mütevellisinin olmasından dolayı vâkif başka bir müteveli atama gereksinimi duymamıştır. Kıbrıs Muhassıllarından Abdülbâki Ağa'nın eşi Gülzâre Hanım'ın Lefkoşa'daki İbrahim Paşa Ca-

⁵⁷³ KŞS 16, 37, h. 60.

mii'nde mihrabın önüne konulmak üzere bir kilim vakfederek kurduğu vakıf bunlardan bir tanesidir.⁵⁷⁴

Bunun yanında vâkıf, mevkûf, mevkûfun aleyh vb. bilgiler barındırdığı halde vakıf mütevellisinin kim olacağı konusunun muğlakta kaldığı kayıtlar da mevcuttur. 1228/1813 tarihinde Lefkoşa'nın Korkurt Efendi Mahallesi sakinelerinden Ayşe bnt. Abdullah isimli hayırsever, Turunçlu Camii Şerifi imamı tarafından senede bir hatim indirip sevabını vefat eden oğlu Hüseyin b. Mustafa'nın ruhuna bağışlamak üzere 60 kuruşunu vakfetmiştir. Bu vakıf kaydında tescil işlemlerini yürütmek üzere Dellâl Salih Ağa b. Ahmed adında bir kişi vekil edilmiştir.⁵⁷⁵ Kayıt incelendiğinde vakıf mütevellisinin kim olacağı hakkında açık bir ibare bulunmamaktadır. Burada vekil olarak seçilen kişinin müteveli olarak da atanma ihtimali bulunmakla birlikte kesin bir sonuca varmak zordur.

Yeri gelmişken şu hususu zikretmek yerinde olacaktır. Ahkâmü'l-evkâf'a göre bir vakfa ait vakfiyede kimin müteveli olacağı zikredilmemişse bu durumda vakfa müteveli olarak vâkıf hayattaysa kendisi atanır. Eğer vâkıf vefat etmiş ve vakfa kimin atanacağı hakkında bir karar yoksa vâkıfın çocukları ya da aile efrâdından mütevellilik şartlarını taşıyan birisi hayatta ise mütevellilik kendisine kadı tarafından verilir. Eğer yabancı biri kadı tarafından atanmışsa bu karar iptal edilir.⁵⁷⁶ Buradan şu iki sonuç çıkartılabilir. Kıbrıs vakıflarına ait vakfiyelerde mütevellisi açık olmayan vakıfların mütevellisi, ya vâkıf tarafından yapılmak istenen hizmetin yapılacağı hayratın vakfının mütevellisidir ya da vâkıfın kendisidir. Zikredilen durum özellikle aşır, hatim vb. okumaların yapılması istenen vakıflarda daha çok görülmektedir. Vâkıf bir cami ya da mescidde aşır ya da hatim okutmak için belli bir meblağ ücret vakfederken her zaman mütevelliyi belirtmemiştir. Bu da vakıf mütevellisinin kim olduğu konusunda karışıklığa neden olmaktadır.

⁵⁷⁴ Mihrab; cami, mescid ve namazgahlarda kibleyi ve farz namazlarında imamın cemaatin önünde namazı kıldıracağı yeri gösteren girintili yapıya denilmektedir. İmamın ardında saf tutmanın daha faziletli olmasından dolayı vâkıf vakfettiği kilimin üzerinde namaz kılınmasından sevap ummuştur. KŞS 28, 130, h. 310.

⁵⁷⁵ KŞS 28, 82, h. 185.

⁵⁷⁶ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 147, mesele. 293.

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı Kıbrıs vakıfları içerisinde tespit edilen mütevellî sayısı ile nâzır sayısı vakfiye sayısından azdır. Fakat 166 vakfiye içerisinde tespit edilen 122 mütevellî ve 37 nâzır sayısı ile ikinci derece atanacak kişiler bize vakıf kurucularının vakıflarına yönetici ve nâzır seçiminde hangi kriterleri gözettiği ve kimlerden tercihte bulunduğu hakkında yeterli bilgi vermektedir.

Vakıf Mütevellîleri		Mütevellîliğe Tercih Dereceleri			
		1.	Yüzde	2.	Yüzde
Vâkıfın Aile Fertleri ve Akrabaları	Vâkıfın Kendisi	45	%36,07		
	Vâkıfın Annesi	2	%1,64		
	Vâkıfın Karısı	1	%0,82		
	Vâkıfın Kocası	1	%0,82		
	Vâkıfın İsmen Tayin Ettiği Kız Evladı	4	%3,28	1	%1,35
	Vâkıfın İsmen Tayin Ettiği Erkek Evladı	2	%1,64	1	%1,35
	Evladı Evladı			25	%33,78
	Büyük oğlu/Büyük Evlad			5	%6,76
	Büyük oğlu evladı			1	%1,35
	Evladının Erkek ve kız evladı			3	%4,05
	Kardeşinin oğlu/kızı	1	%0,82	1	%1,35
	Uteka	1	%0,82	1	%1,35
	Ebnayı uteka			1	%1,35
	Müftü reyî ile akraba			1	%1,35
	Ara Toplam	57	%46,72	40	%54,05
Devlet Görevlileri ve Diğerleri	Vekili	4	%3,28		
	Vekilin Ekber ve Erşad Evladı			4	%5,41
	İsmen Tayin Ettiği 3. Kişi	35	%28,69	4	%5,41
	İsmen Tayin Ettiği 3. Kişinin Eşi			1	%1,35
	İsmen Tayin Ettiği 3. Kişinin Evladı			3	%4,05
	Mektep Muallimi			1	%1,35
	Lefkoşa Alaybeyi	1	%0,82	1	%1,35
	Niteliği Belirtilenler			2	%2,70

Başka vakıf mütevellisi	16	%13,11	11	%14,86
Haremeyn mütevellisi	1	%0,82	1	%1,35
Ayasofya Müezzini	1	%0,82	1	%1,35
Defterdar	1	%0,82		
Hâkimin reyi			4	%5,41
Nazırın reyi	2	%1,64	1	%1,35
İmam	4	%3,28		
Hatip	1	%0,82		
Toplam	66	%54,10	34	%45,95
Genel toplam	122		74	

Tablo 19: Vakfiyelere Göre Mütevelliler

Vakıf kurucuları toplum yararını gözetmekle birlikte kendi aile efradına ve akrabalarına da büyük faydalar sağlamışlardır. Vakfiyeler incelendiğinde ilk mütevelliden başlamak üzere ardından gelecek diğer mütevellilerin kimler olacağına da vakıf kurucusunun karar verebildiği görülmektedir. Mütevellilerin yükümlülük ve yetkileri vâkıfın iradesine bağlıdır. Bu durum vakfın devamlılığının sağlanmasıyla birlikte ailenin ve sonraki kuşakların desteklenmesinin de amaçlandığını göstermektedir.

Özellikle büyük vakıflara ait vakfiyelerde, vakıf kurucuları tevliyet görevine kimlerin atanacağını sırasıyla zikretmiştir. Tevliyet görevinin verileceği grubun son bulmasından sonra bu görev Haremeyn vb. gruplara şart koşulmaktadır. Galesi daha mütevazı olan vakıfların çoğunda yalnızca ilk müteveli zikredilmekle yetinilmiş nadiren de ikinci nesil müteveli belirtilmiştir. Her vakfa ait tevliyet kombinasyonu farklılık gösterdiğinden ve hepsine ait bir tablo oluşturmak zor ve gereksiz olduğundan burada yalnızca bir örnek verilmekle iktifa edilecektir.

“vakfiyyet ve tasarruf-ı tevliyeti evkâf-ı sâ’ireleri şurûtu üzre ibtidâ zât-ı aliyyeleri sâhire-i peymâ-yı hayât oldukça kendileri tasarruf buyurup zât-ı aliyye-i hayrât-i’tiyâdları hurâmân-ı ravza-i bekâ oldukda erşed-i evlâd-ı kirâmları ve evlâd ü evlâd-ı zevi'l-ihtirâmları ile'l-inkırâz batnen ba'de-batnin mutasarrıf olup rişte-i mensûka-i dürrât-ı evlâd-ı meşrûtaları netice-pezîr olup münkarız olduklarından sonra erşed-i evlâd-ı utekâları ile'l-inkırâz batnen ba'de-batnin mutasarrıf olup anların dahi ta'dâd-ı

evlâdları nisâb-ı inkırâza vâsıl olduktan sonra zabt u rabtı Haremeynü'ş-şerîfeyn nevveraha'llâhu te'âlâ ilâ-yevmi'l-mîzân tarafına menût ola."⁵⁷⁷

Yukarıda Ebû Bekir Paşa'nın vakfiyesinden alınan pasajda kısaca Paşa, hayatta olduğu sürece tevliyetin kendisinde olmasını, vefatından sonra evlatlarından en büyük ve reşit olanın (Buradaki evlat sözcüğü kız ve erkek çocuklardan her ikisi için, reşit kavramı ise vakfa mütevellilik görevini yürütebilecek vasıflara sahip olması anlamında kullanılmıştır.) müteveli olması ve onlardan sonra da evlatlarının evlatlarına aynı şartlarda geçmesini istemiştir. Evlatlarının soyunun nihayete ermesinden sonra tevliyetin azad edilmiş kölelerinin evlatlarından en büyük ve reşit olanına geçmesini bunların da soyunun son bulmasıyla *Haremeynü'ş-şerîfeyn* vakıflarına bağlanmasını şart koşmuştur.

Kıbrıs vakıflarında tevliyetin vâkıflar tarafından nasıl dağıtıldığına bakacak olursak Tablo 19'da görüldüğü gibi incelenen dönem içerisinde vakıf kurucularının kurdukları vakfa mütevellilik görevini %36,07 (44 kişinin) oranında hayatta oldukları sürece kendi üzerlerine almışlardır. Vakfın ilk mütevellilik görevini kendine almayıp aile içinde başka birisine şart koşanlara bakıldığında 2 kişi annesine, 2 kişi eşine, 4 kişi isim olarak zikrettiği kız evladına, 2 kişi isim zikrederek erkek evladına, 1 kişi kardeşinin çocuğuna, 1 kişi de azad edilmiş kölesine (uteka) ilk tevliyet görevini vermektedir. Tevliyet görevini aile içinde tutma oranı 122 vakıftan 57 yani %46,72'dir.

Tevliyet görevini ailede tutmayarak başkalarına şart koşanların sayısı ise sırasıyla şu şekildedir: Vakıf kurucusunun ismen zikrederek mütevellilik görevi verdiği 3. şahısların oranı %28,69'dur (35 kişi). Bunları %13,11 (16 kişi) ile başka vakfın mütevellisi izlemektedir. Özellikle Hala Sultan Tekkesi gibi tekkelere vakfedilen mülklerin tevliyet görevinin de mezkûr tekkenin mütevellilerine verildiği görülmektedir.⁵⁷⁸ %3,28 oranla vakfın tescil işlemleri için seçilen vekillere ve bir mabedin imamına aynı sayıda tevliyet görevi verilmiştir. Vakıf kurucularından 2'si de vakfına nâzırın reyini ile müteveli atanmasını şart koşarken 1 kişi Lefkoşa Alay-

⁵⁷⁷ Kıbrıs Valisi Hacı Ebû Bekir Paşa Vakfiyesi KŞS 17, 98.

⁵⁷⁸ Hasan Beşe ibn İbrahim Vakfı KŞS 24, 62.

beyine, 1 kişi cami hatibine, 1 kişi Haremeyn vakıf mütevellisine tevliyet görevi vermeyi uygun görmüştür. Tevliyet görevinin ilkini aile dışından birine verme oranı %54,10'dur. Bu oran 17. asırda Osmanlı'nın diğer bölgelerinde kurulmuş vakıflarla benzerlik göstermektedir.⁵⁷⁹

Vakıflara 1. derece atanan mütevellileri inceledikten sonra 1. neslin son bulmasından sonra kimlerin müteveli olacağına gelince 166 vakıftan yalnızca 74 tane vakfa ait 2. nesil müteveli grubunun kimlerden seçileceği tespit edilebilmektedir. Burada atanan mütevellilerden %54,05 (40 kişi) oranıyla aileden birisi müteveli olmaktadır. Bunlardan 36 kişi 2. gruptan atanacak mütevellilerin evlatları ya da torunları olmasını şart koşarken 4 kişiden 1 kişi kardeşinin çocuğunu, 1 kişi uteka yani azad edilmiş kölelerini, 1 kişi de utekasının çocuğunu ve 1 kişi de müftünün onayı ile akrabadan bir kişinin tevliyet görevi ile görevlendirilmesini şart koşturmuştur. 34 kişi de %45,95 oranla aile dışından bir kişinin 2. nesil tevliyet görevini üstlenmesini istemektedir. Bunlardan 11 kişi başka bir vakfın mütevellisine şart koşarken, 12 vâkıftan dörder kişi ise 3. şahıslardan vekil olarak atanan kişilerin ekber ve erşad evlatları, ismen tayin ettiği 3. şahıs ve kadıların oyu ile atanacak bir kişinin müteveli olmasını istemektedir. Geriye kalanlardan 3 kişi ise 3. kişilerin evlatlarına şart koşarken bu kişilerin ilk atanan kişilerin çocukları olduğu unutulmamalıdır. Yani ilk atanan gruptaki 3. şahısların evlatlarıdır. Tevliyet babalarından sonra kendilerine tevcih edilmiştir. Geriye kalan kısım tablodan incelenebilir.

Vakfa gerek aile içinden gerekse aile dışından müteveli olarak atanana bakıldığında ikinci grubun genel olarak birinci grubun devamı olmasına dikkat edilmiştir. 3. şahıslara şart koşulurken bile isim olarak zikredilmişse 2. nesilden de bunların evlatlarına görev verilmeye çalışılmıştır. Bu durumdan vakıfların bir şirket mantığıyla işletilmeye ve devamlılık kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir aile şirketi gibi çalıştırılan vakıflar burada görev alan kişilerin de çekirdekten yetişmesini sağlamaktadır. Vakfı benimseyip özümseyen kişiler buradan gelir de elde ettiklerinden işlerini daha fazla sahiplenmektedir. Bu durum özellikle vakıf yöneticilerinin motivasyonunu arttırmaktadır. Vâkıf-

⁵⁷⁹ Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*, 55-61.

lar tarafından mütevellî olacak kişiler için şart koşulan *ekber ve erşed* tabiri Osmanlı Devleti'nde belli bir dönemden sonra padişah seçiminde başvurulan yöntem ile aynıdır. Bu şekilde hem aile içi kavgaların önüne geçilmiş hem de işi en layığı ile yapacak fert seçilmeye çalışılmıştır.

Kıbrıs vakıfları içerisinde mütevellîlerin kimlerden atandığı konusu anlatıldıktan sonra açıklığa kavuşturulması gereken bir başka durum ise *mütevelli kaymakamlığıdır*. Vâkıflar, vakıflarına mütevellî atamasına rağmen mütevellîlerin ada dışında yaşamalarından dolayı kendi adlarına vakıfları yönetmek üzere adada *mütevelli kaymakamı* denilen kişiler görevlendirmektedir. Bu durum selâtin vakıfları denilen saray mensubu kişiler tarafından kurulan vakıflar ve vüzera vakıfları dışında Arapgirli Osman Efendi gibi şahıs vakıflarında da görülmektedir. Sultan Selim'in vakfiyesi elimizde olmamasına rağmen padişahların kurdukları vakıflara her ne kadar kendilerini mütevellî olarak atadıkları görünse de vakıf yönetimini görevlendirdikleri kişilere bırakmışlardır.⁵⁸⁰ Bu kişilere verilen yetkiler mütevellînin vakıf üzerindeki tasarruf hakları ile aynıdır.⁵⁸¹

Kıbrıs'taki selâtin vakıflarının ilk başlarda diğer vakıflar gibi atanan müstakil mütevellîler tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Lefkoşa'nın fethiyle birlikte St. Sophia Katedrali'nin Ayasofya ismi verilerek camiye çevrilmesi üzerine kurulan Ayasofya Camii Vakfı'na 11 Rabîulahir 978/13 Eylül 1570 tarihinde günlük 40 akçe ile ilk mütevellî olarak Abdulgaffar adında bir kişi Müftü Ekmel Efendi'nin teklifi ile atanmıştır.⁵⁸² Bu kayıt adanın fethi devam ederken vakıfların kuruluşu ile ilgili faaliyetlerin başladığını da göstermesi bakımından ilgi çekicidir.⁵⁸³ 980/1573 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine yazılan bir hükümden anlaşılmaktadır ki Lefkoşa'daki Ayasofya-ı Kebir Camii vakfına mütevellî olarak günlük 40 akçe karşılığında Mehmed adında bir kişi görev yapar-

⁵⁸⁰ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 182.

⁵⁸¹ Mütevellî kaymakamı ve yetkileri için daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 151-155, mesele. 303-307.

⁵⁸² 8 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 8. h. 1454), 128).

⁵⁸³ Selimiye Camii Evkafı mütevellîsi Abdulgaffar'a yollanan bir fermanda Kıbrıs Beylerbeyi, kadı ve defterdara Lefkoşa surlar içinde Selimiye Camii Vakfına ait evlerden birer evin ecri misli ile ve devlet ricâlinin rütbelerine göre kiralınması istenmektedir. 13 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 13. h. 1127).

ken vefat etmiştir.⁵⁸⁴ Aynı şekilde mütevellî değişiminde selâtin vakıf mütevellilerinden bazılarının görevleri nihayete erdiğinde üzerlerindeki vakıf paralar hakkında hesaplarını teslim etmeden adadan ayrıldıkları zikredilirken yalnızca isimleri kullanılmıştır.⁵⁸⁵ 991/1583 tarihinden sonra selâtin vakıf mütevellilerinden bahsedilirken Haremeyni Muhteremeyn vakıflarının yöneticisi olan Dârüssâde ağalarının ismi de zikredilmektedir. Buradan anlaşılıyor ki bu tarihten sonra Kıbrıs'taki selâtin vakıfları ile haremeyne bağışlanan vakıf gallesine sahip vakıflar Haremeyn Nezareti tarafından idare edilmeye başlanmıştır.⁵⁸⁶

Özet olarak, 1570-1826 yılları arasında Kıbrıs adasında oluşturulan vakıfların da Osmanlı'nın diğer beldelerinde kurulan vakıflar gibi yönetilip idare edildiği görülmektedir. Yukarıda ayrıntılı olarak ele alındığı gibi şahıslar tarafından kurulan vakıflar vâkıf ya da kadı tarafından atanan mütevelliler tarafından yönetilirken padişah, saray mensupları, vezirler tarafından kurulan Selâtin Vakıfları ile vakıf gelirinin bir kısmı ya da bütünü Haremeyn-i Şerifeyn'e bağışlanan vakıfların yönetilmek ve denetlenmek üzere Haremeyn Evkaf Nezareti tarafından İstanbul'dan adaya yollanan yöneticiler tarafından tevliyet ve nezaret işlemleri yapılmıştır. Bunların yanında mütevellisi ada dışında yaşayan vakıflar ise mütevellî kaymakamları tarafından yönetilirken, Konya ve Kıbrıs'taki Mevlevî Tekkelerine ait olan Celâliye vakıfları buradan görevlendirilen mütevellî ve nâzırlar, şahıs vakıfları ise vâkıfın atadığı mütevellî ve nâzırlar tarafından idare edilmişlerdir.

Mütevelliler her ne kadar kayd-ı hayat atanmış olsalar da görevi yapma ehliyetlerini kaybetme ya da vakfa bir zararları dokunduğu kadı tarafından yapılan tahkikat sonucunda ispatlanması durumunda görevlerine son verilmekteydi. Nitekim Lefkoşa'da İbrahim Paşa Camii Vakfı'na 1240/1824 yılında mütevellî olan Ali Efendi'nin tevliyete Şer'an gerekli olan şartları taşımadığı ispatlandığından yerine Hacı İbrahim Efendi b. Halil adında bir kişi atanmıştır. İki mütevellî de bu görevi hasbî olarak yapmışlardır.⁵⁸⁷ Bir vakfa ait mütevellinin herhangi bir nedenden

⁵⁸⁴ 19 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMFM. d.19. h. 291,384).

⁵⁸⁵ 48 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMFM. d. 48. h. 727).

⁵⁸⁶ 52 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMFM. d. 52. h. 308.)

⁵⁸⁷ KŞS 31, 90, h. 161.

dolayı görevi son bulduğunda kendi döneminde vakfa ait yapılan hesaplar ile zimmetinde bulunan paraları yeni mütevelliiye teslim etmeden adadan ayrılmasına izin verilmemekteydi.⁵⁸⁸

Vâkıfın niyetine ve vakfın bütçesine göre mütevellii idare ettiği vakıftan ücret alabilmekteydi. Kıbrıs vakıfları içerisinde mütevellii kaymakamları dışında tespit edilebilen 119 mütevelliden 59 tanesi günlük 1 ile 60 akçe arasında değişen miktarda ücret almaktaydı. En yoğun grubu ise 60 kişi ile 1-5 akçe arasında değişen miktarda mütevellii oluşturmaktaydı. Geriye kalanlardan 5 kişi nakdi bir ücret yerine vakfa ait bir menzilde oturma ya da başka şekilde aynî bir menfaat sağlarken⁵⁸⁹ Tablo 21’de görüldüğü gibi 44 kişinin ücret alıp almadığı tespit edilememektedir. Fakat bu 44 kişiden sonra gelenlere ücret verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunların dışında 11 mütevellii ise vakıftan herhangi bir gelir almadan görevi hasbî olarak yapmıştır. 59 mütevellii vakıflardan 1 yıllık 180.200 akçe ücret alırken 3 tane mütevellii kaymakamları ise yıllık 8.640 akçe maaş almışlardır.

B. Denetim

Yukarıda vakıfların yönetim ve denetim tarihinden kısaca bahsedilirken bu müesseselerin kendilerine ait birer müstakil idarî sisteme sahip oldukları zikredilmişti. Prensip olarak bu kurumların kontrol ve denetimi kazalarda devletin adlî ve idarî işlemlerini yürüten kadılara aitti. Kadıların vakıflar üzerindeki yetkileri çok genişti. Bir kadı, bölgesinde bulunan vakıfların mütevellilerini istediği zaman hesaba çekebilir, vakıfların gelir-gider durumunun vâkıfın şartlarına uygun yapıp yapılmadığını denetleyebilirdi.⁵⁹⁰ Vakıflarda uzun kiralama, akarın satımı, istib-

⁵⁸⁸ KŞS 9, 56, h. 225; 48 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 48. h. 727).

⁵⁸⁹ *Fatma Hanım İbneti Musli El Hac Mustafa Vakfıyesi* (742 Def., say. 529, sıra 209), 742 Def., say. 529, sıra 209.

⁵⁹⁰ Lala Mustafa Paşa vakıflarına nâzır olan Darüssaâde Ağası Muhammed döneminde mütevellii olan Behram’ın dört yıldan beri vakfa ait muhasebeyi vermediği ve zimmetinde bolca vakıf parasının olduğu divana şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs Beylerbeyi’ne yazılan bir hükümde kadı tarafından yerinde yapılacak bir teftiş sonucunda mütevellii ve mübaşirlerin zimmetlerinde herhangi bir ücret olması durumunda kalan meblağın günü gününe hesaplanarak tahsil edilmesini ve alınan meblağın kesilenerek hesap defterine kaydının yapıldıktan sonra mühürlenmiş bir şekilde mütevellii eli ile İstanbul’a ulaştırılması istenmektedir. 55 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHHM. d.55, h. 261).

dâli, mübadele edilmesi gibi konular kadıların görüşü alınmadan yapılamazdı.⁵⁹¹ Merkez tarafından kadıların yanında, Haremeyn ve Selâtin vakıfları dışında kalan vakıfları denetlemek üzere kendilerine “nüzzâr” denilen müfettişler de görevlendirilmişti. Bu müfettişler her sancığa ya da birbirine yakın birkaç sancakta bulunan mezkûr vakıflar dışında kalan bütün vakıfların teftişini yapmaktaydı.⁵⁹²

Bunların dışında Kıbrıs'ta bulunan sultan, saray mensubu ile vüze- ra vakıfları yanında Haremeyn'e bağışlanan vakıfların yönetimi, denetim ve teftişi de Haremeyn Evkaf Nezaretine bağlı olarak atanan Dârüssaâde Ağaları tarafından icra edilmekteydi. Bu minvalde alınan kararlarda Lefkoşa Kadısı, Haremeyn Nezaretine bağlı Dârüssaâde Ağaları ile Evkaf müfettişlerinin mühürleri bulunmaktaydı. 29 Cemaziyelev- vel 1011/14 Kasım 1602 tarihli Sultan Selim'in Kıbrıs'taki vakıflarına ait gelir gider hesabını tutan defterde Lefkoşa kadısı Ali, Darüssaâde Ağala- rından Osman ile Abdürrezak ve Evkaf Müfettişlerinden Muhammed ile Ali'nin mühürleri bulunmaktadır.⁵⁹³

Vakıflarda nâzırlar konusunda son ve ilginç olan durum ise nâzırı vâkif tarafından atanan vakıflardır. Bu tür vakıflarda vâkif mütevelliyi belirlediği gibi nâzırı da koyduğu şartlar bağlamında belirlemektedir. Aşağıda Kıbrıs vakıfları içerisinde nâzır olarak atananların hangi grup insanlardan seçildiği anlatılırken daha iyi anlaşılacağı gibi her sınıfsal gruptan nâzır atanabilmekteydi. Vâkının atadığı nâzırlar kadıların vakıflar üzerinde sahip olduğu bütün yetkilere sahip olmaktadır. Vâkif tarafından özel şartlarla atanmış nâzıra sahip olan vakıflara kadılar, nâzırın izni olmadan karışmamaktaydı.⁵⁹⁴ Böylece kadı tarafından yapılacak bir tahkikattan kurtulmuş olan vakıf yöneticileri için bu durum bazı suistimallere kapı açmıştır.

Kısaca yukarıda şekilleri belirtildiği gibi kurulan bütün vakıflar farklı gruplar tarafından denetlenmekteydi.

⁵⁹¹ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 186.

⁵⁹² Yüksel, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), 87.

⁵⁹³ TS.MA.d, BOA . 3686.

⁵⁹⁴ Ömer Hilmi Efendi, İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf, 156, mesele: 312; Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 187-188.

Bu giriş bilgilerinden sonra Kıbrıs vakıf kayıtlarından tespit edilen nâzırlara değinebiliriz. Elde bulunan vakıf kayıtlarında mütevellilerde olduğu gibi bütün nâzırları tespit etmek imkansızdır. Bazı vakıflarda birden fazla nâzır ataması yapılırken bazılarıda nâzırlık kadıya bırakıldığından zikredilmemiş olması muhtemeldir. Kıbrıs vakıflarına ait tespit edilen nâzırlarla ilgili Tablo 20 aşağıdadır.

Vakıf Yöneticileri		Nâzır Tevcih Sırası			
		1		2	
Vakıfın Aile Fertleri ve Akrabaları	Vakıfın Kendisi	2	%6,06		
	Mütevelli Olmayan Evladı	1	%3,03		
	Evlad-ı Evladı	1	%3,03		
	Ekber ve Erşad Evladı	1	%3,03		
	Kardeşi	1	%3,03		
	Hemşiresi			1	%25,00
	Toplam	6	%18,18	1	%25,00
Devlet Görevlileri ve Diğerleri	Müftü	7	%21,21	1	%25,00
	İsmen Tayin Ettiği 3. Kişi	3	%9,09		
	Kale Dizdarı	1	%3,03		
	Başka Vakıf Mütevellisi	1	%3,03		
	Haremeyn Mütevellisi	3	%9,09		
	Şeyhülislam	3	%9,09		
	Hakimüşşer/Kadı	5	%15,15	1	%25,00
	Vali/Beylerbeyi	2	%6,06		
	Defterdar	1	%3,03		
	Hâkimin Reyi	1	%3,03	1	%25,00
	Toplam	27	%81,82	3	%75,00
	Genel Toplam	33		4	

Tablo 20: Nâzırlar

Kıbrıs'ta kurulmuş olan 166 vakıf kaydında yalnızca 33 vakfa ait nâzırlık görevinin kimlere şart koşulduğu tespit edilebilmiştir. Tevliyet görevinde olduğu gibi nâzırlık görevinde de sırasıyla şart koşulanlar yukarıda iki grup halinde verilmiştir. Tablo: 20'de görüldüğü gibi ilk

nesilden olan 33 vakıf nâzırından 6'sı vâkıfın aile bireylerinden olurken 27'si aile dışındaki kişilere şart koşulmuştur. Bu da %18,18'e karşı %81,82 gibi bir orana denk gelmektedir. Buradan açık şekilde ortaya çıkmaktadır ki vâkıflardan nâzır atamayı tercih edenler devlet ricâlinden ya da isim ve vasıflarından bahsederek 3. şahıslara şart koşmuşlardır.

Aile içinden nâzır atayanlardan 2 kişi %6,06 oranla nazırlık görevini kendi üzerlerine almıştır. Geriye kalan 4 kişiden 3 kişi farklı vasıflarda 3 evladına 1 kişi de kardeşine nâzırlık görevi vermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken Ahkâmü'l-evkaf'a göre mütevellî ve nâzırlık görevi aynı kişide olamayacağından nâzırlık görevini kendine şart koşan vâkıflar mütevellîliği başkalarına bırakmışlardır. Böylece vâkıf kurduğu vakıftan tamamıyla kopmamakta, dilediği zaman mütevelliyi denetlemekte ve vakfının dilediği hizmetleri yapıp yapmadığına nezaret edebilmekteydi.

Nâzırlık görevini aile dışından birine şart koşanlardan, 7 kişi müftüye, 5 kişi kadı/hâkimüş'şer'e, 3 kişi ismen tayin ettiği 3. şahıslara, 3 kişi Haremeyn mütevellisine, 3 kişi Şeyhülislam'a, 2 kişi Kıbrıs vali ya da Beylerbeyine, 1 kişi defterdara nâzırlık görevi verirken 1 kişi de hâkimin oyu ile vakfına nâzır atanmasını uygun görmüştür. Devlet ricâlinden nâzır seçenlerin amacı bu şahısların nüfuzunu kullanmaktı. Bu kişilerin sahip oldukları makamlar sayesinde vakıflarını daha iyi koruyabileceklerine kanaat getirmekteydiler.⁵⁹⁵

İkinci nesle geçildiğinde yalnızca 4 nâzırın atanmasında vâkıf etkili olmuştur. Bunlardan bir kişi kız kardeşine nâzırlığı şart koşarken geriye kalan 3 kişiden 1 kişi müftü, 1 kişi kadı 1 kişi de kadınların tercihine bırakmıştır.

Nâzırların aldıkları ücretlere gelince 33 nâzıra vâkıf tarafından nakdi bir ücretin ödenmesi gerekirken 1 kişiye aynî yani vakfa ait bir binada oturma şartı ile nâzırlık görevi verilmiştir. 3 vâkıf ise nâzırın vakfına hasbî yani ücret almadan nâzırlık yapmasını istemektedir. Ücret alma-

⁵⁹⁵ Cezire-i mezbûrda vali-i vilâyet ve hâmi-i memleket yani Beylerbeyi olanlara yevmi beşer akçe verilip anlar dahi lütuflarından evkâf-i merkûme nâzır olub evkâf-i merkûmeyi hâin ve zâlimlerden siyânet ve himâyet eyleyeler *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183.

yanlar da dolaylı yoldan bir menfaat elde etmekteydiler. Bu durum ya itibar ya da başka şekillerde nâzıra fayda sağlamaktaydı. Limasollu Hacı İbrahim Ağa ve 12 arkadaşı 1241/1826 yılında bir vakıf kurmuşlardı. Bu vakfa Hacı İbrahim Ağa 7 odalı bir medrese, bir ev inşa edip 1000 kuruşla birlikte vakfederken arkadaşları da toplamda 2800 kuruşlarını vakfetmişlerdi. Vakfın yönetimini hayatta olduğu sürece Hacı İbrahim Ağa kendi üzerine alırken vefatından sonra çocuklarına geçmesini şart koşturmuştu. Vâkıf, nâzırlık görevini de mütevellî olmayan çocuklarından birine hasbî olarak yapması şartıyla vermiştir. Nâzır burada yapılan vakıf muhasebelerini denetleyecektir. Nesli son bulduğunda da kasaba halkının ortak kararıyla dindar bir kişi tevliyet, aynı vasıflara sahip bir kişi de nâzırlık için görevlendirilecektir.⁵⁹⁶ Burada görülmektedir ki vâkıf gerek tevliyet gerekse de nâzırlık görevini ailede toplamakta ve kendisinden sonra ailede muhafaza etmektedir. Bir tür aile şirketi özelliği gösterdiğinden nâzır görevinden dolayı herhangi bir ücret almamakla birlikte vakıftan dolaylı olarak en azından prestij sağlamaktadır.

C. Ehl-i Mürtezika

Bir vakfın kurulma niyeti ne olursa olsun vâkıf tarafından vakfiyede belirtilen hizmetlerin yerine getirilmesi için insanların istihdamına gerek duyulmuştur. Bu durum vâkıfın niyetinin yerine getirilmesi ile birlikte çok sayıda kişi için de geçim kapısı olmuştur. Bu vesile ile her beldede kurulan yüzlerce vakıf sayesinde binlerce insan da evlerine ekmek götürmüştür.⁵⁹⁷ Vâkıfın vakfiyede koyduğu şartlar çerçevesinde atanan bu kişiler kadı aracılığı ile merkezden verilen berat sayesinde görevlerini yerine getirdiklerinden askerî zümreden sayılmışlar ve vergiden muaf tutulmuşlardı.⁵⁹⁸ Bu görevliler yaptıkları hizmetlere bağlı olarak nâzır, müderris, câbi, derviş, türbedar, şeyh, suyolcusu, kâtib vb. unvanlar almaktaydılar. Bu sayede vakıf görevlileri toplum içerisinde prestij ka-

⁵⁹⁶ Vakıf kaydında toplamda 3700 kuruş mevkûf para verilmesine rağmen yapılan hesapta 3800 kuruşun vakfedildiği görülmüştür. *KKVD*, 146, h. 75.

⁵⁹⁷ Osmanlı dönemi vakıfları üzerinde sondajlama usulü yapılan iki araştırmada 17. asırda 313 vakıfta 4683 personel görev alırken 18. asırda ise 330 vakıfta 4947 kişinin görev aldığı görülmektedir. Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, 124.

⁵⁹⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, 1/113-130.

zanmaktaydılar. Vakıflarda hasbî ya da ücret mukabilinde görev alan kişilere *mürtezika*, aldıkları ücret miktarına *vazife*, icra ettikleri göreve de *cihet* denilmektedir.⁵⁹⁹

Vakıflarda görev alan personel sayısı vakfın sahip olduğu bütçe ve vâkıfın yerine getirilmesini istediği hizmetlere göre değişmektedir. Bununla birlikte personeli izafi olarak birden fazla gruba ayırmak da mümkündür. Vakıflar üzerinde yapılan çalışmalarda personel genel olarak; vakfın yönetim, denetim, muhasebe, gelirlerin toplanması gibi görevleri yerine getirenlerin oluşturduğu idareci grup ile vâkıf tarafından kurulan hayır kurumları ile diğer yerlerde görev yapan hizmetliler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İdareci kesim yukarıda ayrıntılı olarak anlatılan müteveli, nâzır ile vakıf gelirlerin toplanılmasında görevli câbi, vakıf ile ilgili her türlü yazışma işlemlerini yürüten kâtip, mütevellinin uzakta olduğu ya da vekil olarak yerine atadığı müteveli kaymakamı ile denetimi yapıp atamaları onaylayan kadıdan oluşmaktadır. Hizmetli kadro ise üçüncü bölümde ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi imam, müezzin, muallim, bevâb, türbedâr, suyolcusu vd. görevlilerden oluşmaktadır.

Kıbrıs vakıflarında yönetici grupta sayılabilecek kişiler Tablo 21’de de görüldüğü gibi müteveli, müteveli kaymakamı/vekili, nâzır, kâtip, câbi, sermuhzır ve kadıdan oluşmaktadır. Vakıf yöneticileri arasında Osmanlı’nın diğer beldelerinden farklı olarak sermuhzırın da görev aldığı görülmektedir. Osmanlı’da sermuhzırlık mahkemede kadı’nın en önemli yardımcısıdır. Kâtibin mahkemede mevcut olmadığı zamanlarda bu işi kadı bizzat kendisi yapabilirken sermuhzırın mevcut olması zorunluydu. Görevi adli polislik, davalı ile davacının mahkemeye celbinin sağlanmasıydı.⁶⁰⁰ Kıbrıs vakıfları içerisinde 5 vakıfta 5 cihet olarak yılda toplam 1800 akçe almak üzere sermuhzırlar görevlendirilmiştir. Sermuhzırlar mütevellilik ve nâzırlık gibi farklı görevler üstlenmekle birlik-

⁵⁹⁹ Vakfın gallesinden verilen maâş ve ta’yîne vazîfe denilir, cem’i vezâiftir. Ve bu maâş ve ta’yini alan kimselere mürtezeka ve ehl-i vezâif denilir. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu’l-Ahlâf fi Ahkâmî’l-Evkâf*, 7, mesele 21. Ayrıca cihet için ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet İprişli, “Cihet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993).

⁶⁰⁰ Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler : (Anadolu)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1990), 14-15; Haydar Çoruh, *Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 61-62.

te vakıfların kontrolünde kadiya da yardımcı olmuşlardır.⁶⁰¹ Bunların dışında vakıflardan ücret alan imam, müezzin, vaiz, müderris, mu'ed, noktacı, suyolcu, devirhan, ferraş vb. kişiler de hizmetli grubunu oluşturmaktadır.⁶⁰²

Yukarıdaki grublamanın yanında vakıf mürtezikasını müteveli, nâzır, kâtip, kâri, na'than gibi alınan bir eğitim sonucunda kazanılan görevler ile suyolcu, bevvâb, buhurî, ferraş, kayyım, meremmetçi vb. özel bir eğitimden ziyade beden gücüne ihtiyaç duyulan görevler olarak da iki gruba ayırmak mümkündür. Bu çalışmada yöneticiler dışındaki personel kendi aralarında camilerde, herhangi bir eğitim kurumunda ve tekkelerde aldıkları eğitim sonucunda görev alan personel ile saydığımız bu üç kurum ile diğer kurumlarda beden gücüyle görev alan personel olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

Burada zikredilmesi gereken bir diğer konu da bir görevlinin yaptığı hizmetlerin birbirine engel olmaması şartı ile gerek aynı vakfın bünyesinde gerekse başka vakıflarda birden fazla cihet alabilmesidir.⁶⁰³ Nitekim ashâb-ı hayrâtân Hacı Ali Efendi tarafından Lefke'de bina edilen cami ve mektepte toplam dört cihet bir şahısta toplanmıştır. Camide yıllık 25 kuruş karşılığında devirhân ve hatimhân görevleri dışında mektepte hocalık ile birlikte halifelik görevini de günlük 6 akçe karşılığında Hacı Hüseyin b. Hasan Efendi yaparken vefat etmiştir. Çocuğu olmadığından cihet berati Mustafa b. Salih Halife'ye verilmiştir.⁶⁰⁴ Hacı Ali Efendi vakfındaki cihete ait ilamda görüldüğü gibi birden fazla görev aynı kişide toplanabilirken vâkıf görevin babadan oğula aktarılmasını da isteyerek vakıflardan bir aile ya da bir zümreye mensup kişilerin faydalanmasını da amaç edinebilmektedir.

Birden fazla cihet sahibi kişilerin tespiti mümkün olmadığından bu çalışmada her cihet bir birey olarak kabul edilmiştir. Vakıflarda görev

⁶⁰¹ KŞS 22, 110, h. 224.

⁶⁰² Bu çalışmada vakfiyelerde geçen mürtezika tek tek tanıtılmayacaktır. Bu bilgiler daha önceki çalışmalarda verildiğinden dileyenler verilen çalışmalara mürcaat ederek gerekli bilgileri edinebilirler. bkz: Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)*, 123-128; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi*, 151-154.

⁶⁰³ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 181, mesele 372.

⁶⁰⁴ KŞS 28, 118, h. 253.

alan personelin kimlerden seçileceği, cihet süresinin *kayd-ı hayat* olup olmayacağı, görevi karşılığında ne kadar ücret alacağı vâkıflar tarafından belirlenip vakfiyelere kaydedilirken personelin gerekli durumlarda görevinden azil yetkisini de mütevelliyeye vermişlerdir.⁶⁰⁵

Çalışmanın bu bölümünde Kıbrıs vakıflarında görev alan personel hakkında vakfiyelere dayalı olarak oluşturulan Tablo 21'e göre belli değerlendirmeler yapılacaktır. Burada açıklanması gereken bir diğer konu tabloya işlenen personel sayısı yalnızca vakfiyesi elimizde olan vakıf personelinin ibarettir. Vakfiyesi elimizde olmayan bazı vakıfların personeli muhasebe kayıtlarından tespit edilmiş olmasına rağmen hesaba dahil edilmemiştir. Fakat Sultan Selim'in vakıfları bunlardan istisna tutulmuştur. Bunun nedeni muhasebe kayıtlarından vakfa ait personel ve mürtezikanın aldığı ücretin tespit edilmiş olması ve mezkûr vakfın Kıbrıs vakıfları içerisindeki öneminden kaynaklanmaktadır. Aşağıda da açıklanacağı gibi adada kurulmuş olan vakıflar içerisinde en fazla personele sahip vakıf mezkûr vakıftır.

⁶⁰⁵ Mürtezikanın görevi üç şekilde son bulmaktaydı. Bunlar; vefat, görevden kendi isteğiyle ayrılma ve herhangi olumsuz bir davranıştan dolayı görevden el çektirilmesi idi. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Salih Pay, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyyelerinde Personel Sistemi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/923-925.

larında Görevli Personeli													
Müdürris		1	3	7	8	6	3	1	1	30	%3,88	131190	%8,27
Halife ve Mu'îd			1	3	2					6	%0,78	8640	%0,54
Dersîâm				1	2	1	1	1		5	%0,65	35100	%2,21
Tefsîr/Hadis Müdürrisi				1						1	%0,13	1200	%0,08
Kütüphaneci				1						1	%0,13	1080	%0,07
3-Tekkelerde Görevli Personeli													
Kutup Osman Tekkesi İmamı									1	1	%0,13	21.600	%1,36
Kutup Osman Tekkesi Müdürris									1	1	%0,13	21600	%1,36
Mesnevîhân				2	1					3	%0,39	6120	%0,39
Mevlevî Tekkesi İmamı				2						2	%0,26	1080	%0,07
Mevlevî Tekkesi Müezzini				2						2	%0,26	720	%0,05
Mevlevî Tekkesi Duacı				2						2	%0,26	720	%0,05
Mevlevî Tarikatçı				1						1	%0,13	360	%0,02
Neyzen				1						1	%0,13	360	%0,02
Mevlevî Tekke Hizmetlisi				1						1	%0,13	1200	%0,08
Nâkib				1						1	%0,13	1440	%0,09
Türbedâr									1	1	%0,13	17280	%1,09
4-Cami, Tekke, Eğitim vb. Kurum Hizmetlileri													
Kayyım-ı Evvel				11	5	2	1			19	%2,46	302.920	%19,10
Kayyım-ı Sâni					1					1	%0,13	2160	%0,14
Şemma				1						1	%0,13	1080	%0,07
Minâre Kandilcisi				1						1	%0,13	60	%0,00
Hayrât Aydınlatmacısı			3	1						4	%0,52	1480	%0,09
Suyolcu/âb-ı râhi			1	12	2					15	%1,94	18560	%1,17
Ferraş			1	5	1					7	%0,91	6840	%0,43
Sirâcî				4						4	%0,52	4320	%0,27
Buhurhân				2						2	%0,26	1440	%0,09
Mevlevî Tekkesi Aşçı				1						1	%0,13	360	%0,02
Şemdân				1						1	%0,13	720	%0,05
Meremetçi					1					1	%0,13	2160	%0,14
Tathîr-i Mezar				1						1	%0,13	180	%0,01
Genel toplam										773	100%	1.586.324,3	%100

Tablo 21: Vakıflarda Görev Yapan Personel ve Dağılımı

1. Görevlilerin Dağılımı ve Görevlilerde Aranılan Nitelikler

1570-1826 yılları arasında Kıbrıs'ta kurulmuş ve elimizde vakfiyesi olan vakıflarda görev alan personel Tablo 21'e işlenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi mürtezika, yönetici ve hizmetli görevliler olmak üzere 773 kişiden oluşmaktadır. Bunların 194'ü yönetici, 579'u ise hizmetli personel gruplarına mensuptur. Yüzdeler olarak mürtezikanın %25,10'u yönetici %74,90'ı ise hizmetli görevlilerden müteşekkildir. Hizmetli personel içerisinde de 196 kişiyle cüzhânlar %25,36 yüzdeliği ile en yoğun gruptur. Cüzhânlardan sonra en yoğun ciheti 119 kişi ve %15,39 yüzdelikle mütevelliler oluşturmaktadır.

Yönetici dışında kalan mürtezika kendi içinde bir tasnife tabi tutulduğunda en kalabalık sayıyı 462 kişi ile camilerde aldıkları bir eğitim sonucunda görev alan personelin olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise 58 kişi ile hayratlarda beden gücüyle görev alan hizmetli personel gelmektedir. Bunun yanında eğitim kurumlarında 43, tekkelerde ise 15'i bir eğitim sonucu 28 tanesi de hizmetli kadrodan olmak üzere 43 personel görev almıştır.

Vakıflarda görev alan personelin niteliklerine geçildiğinde, günümüzde olduğu gibi eskiden de bir kurumda görev alacak personelde belli kriterlerin gözetilmesi gayet normaldir. Nitekim bütün vakfiyelerde gerek aile mensubu gerekse de yabancılarla bu minvalde şartların arandığı görülmektedir. Fakat bütün vakıflar için ortak ve nesnel kriterlerle karşılaşmak mümkün değildir. Nitekim görevlilerden imam için hâfız, güzel sesli ve makam bilgisiyle tecvidde mahir olunması istenirken; kâtip için hesap, siyakat, yazma bilme vb. özellikler yanında dindâr, sâlih, âbid vb. nazarî sıfatlar da aranmıştır. Bunun yanında vâkıflar muhasebe, müderrislik, imamet, cibâyet gibi belli eğitimler sonucunda kazanılması gereken yeteneklerin öncelikle kendilerinin belirlediği grup insanlar arasında aranmasını, eğer istenilen grup içerisinde aranan vasıfları taşıyan bir birey bulunmaması durumunda kadıların kararı ile istenilen şartları taşıyan bir kişinin dışarıdan atanmasını istemişlerdir. Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan 998/1589 tarihinde oluşturduğu vakfında görev alacak personel hakkında şu şartları koymuştur; *“çayırları utekâsı ve utekâ-yı (mechûl) yalnız yevmî on üç akçe cihet-i tevliyet ve beş akçe cibâyet ve üç akçe kitâbet evvelâ şartu'l-istihkâk cümle cihât-ı mezbûre utekâya ve*

evlâd-ı evlâd-ı utekâya evvelâ utekâdan ve evlâd-ı evlâdından tevliyyete ve kitâbe-te sâlih kimesne olucak olunmaya ve evvelâ re'y-i hâkime müfevvez olup muhill ü müstahkıkına tevcih".⁶⁰⁶ Paşa vakfında tevliyyet, cibâyet ve kâtiplik görevi yapacak kişilerin çayırlarında görev yapan utekadan seçilmesini şart koşturmuştur. Vâkıf bu görev için personelin alacağı miktarı zikrederken görevin utekadan evladına geçmesini de şartları arasında zikretmiştir. Bu durumun bozulmasının tek şartı kadı tarafından azad edilmiş köleler arasında mütevellilik ve kâtiplik işine uygun bir kişinin olmadığına kanaat getirmesidir. Bu durum bize gösteriyor ki vâkıf hayratında görev alacak personelin kendi ailesi ya da istediği zümreden biri olması için ısrar etmesine rağmen işin ehli olması konusunda da titizlikle durmuş ve azad edilmiş kölelerin soyu devam etme ihtimali olsa bile görev için gerekli şartları taşımadıkları durumda kadının kararıyla görevin ehil birine verilmesini salık vermiştir. Burada vâkıfların, Nisa sûresi 58. ayetteki "*Allah size, emanetleri/işleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.*"⁶⁰⁷ öğüdü kendilerine rehber edindikleri bir gerçektir.

Belkıs Hatun bnt. Ferruh Ağa da kurmuş olduğu vakıfta mürtezikanın cihet ve vazifelerini saydıktan sonra ihmalkâr ve görevini aksatanların azl ve nasbının mütevellî yetkisinde olmasını, buna dışarıdan hiçbir müdahalede bulunulmamasını istemiştir. Mütevellî olan Seyyid Cafer Efendi'nin vefatından sonra mütevellîlik görevinin Cafer Efendi'nin soyundan *aslah evladına ve aslah evladı evladına* meşruta olup onun soyunun son bulmasıyla *re'y-i hâkimü'ş-Şer'* ile müstakîm ve dindar bir kişiye verilmesini şart koşturmuştur. Burada da görüldüğü gibi dosdoğru yol üzerinde yani Kur'ân ve sünnet üzerinde yaşayan, dindar bir kişiye hâkimin kararı ile mütevellîlik görevinin verilmesi istenmektedir.⁶⁰⁸

Vâkıflardan bazılarının personel tercihlerinde bağlı buldukları mezhebe mensubiyet şartı koştukları da görülmektedir. Baf Sancak Beyi Mehmet Bey, kiliseden çevirdiği camide "*lebîb edîb ve savt-ı garîb Hanefiy-*

⁶⁰⁶ KKVD, 61, h. 44.

⁶⁰⁷ *el-Nisa*, 4/58.

⁶⁰⁸ Belkıs Hatun binti Ferruh Ağa Vakfiyesi, KKVD, 12, h. 5.

yü'l-mezheb ehliyet ile ma'rûf ve meşhûr hatîb nasb olunup"⁶⁰⁹ akıllı, edip, sesi güzel ve Hanefi mezhebinde bilgili bir kişinin hatip olarak atanmasını şart koşmuştur. Aynı vakıfta camide imamlık görevi görecek kişi için ise şu şartları koşmuştur; "*ve dahi bir ehl-i vakâr zâhid ve takvâda muktêdâ-yı rûzgâr kimesne câmi'-* -1 *hamsede hâzır olan cemâ'at-i müs-limîne imâmet ve Ramazân-ı şerîfde salât-ı terâvîhi kılıverüp imâmet mukâbile-sinde dört akçe vazîfe verile"*.⁶¹⁰ Vâkîfın hayratında görev alacak olan imamın vakar, ahiretini dünyadaki iş ve menfaatlerinden üstün tutan, takva ehli olup bu sıfatıyla çevresindeki insanları etkileyen bir kişi olması ve vakit namazları yanında teravîh ile bayram namazlarını cemaate kıldırması istenmiştir.

Personelde aranan niteliklere dikkat edildiğinde soyut kavramlar olmakla birlikte gerek İslam dininin gerekse de toplumun bireyde haiz olmasını istediği sıfatlar olduğu dikkat çekicidir. Bu bağlamda vakfiyeler bizlere yazıldıkları asırlarda toplum nezdinde efdâl olan, aranan birey profilini çizmişlerdir.

2. Görevlilerin Aldıkları Ücretler

Osmanlı Devleti'nde belirlenen maaşlar ile geçimini sağlayan büyük kitlelerden birisi de vakıf mürtezikası idi. Bu kitleye mensup kişilerin alacağı vazifelerin miktarı, vakfın sahip olduğu gelir, ekonomik rayiç, vakıf gelirlerinin sürekliliği ve devlet yönetiminde olanların durumuna göre değişebilmekteydi.⁶¹¹

Vakfiyeler ve muhasebe kayıtlarından, vakıf mürtezikasının aynî ya da nakdi olarak emeklerinin karşılandığı anlaşılmaktadır. Nakdi ücretler günlük, aylık ve yıllık olmak üzere buldukları zamana göre akçe, kuruş, para ve zolata⁶¹² birimleri kullanılarak hesaplanmıştır. Malum olduğu üzere Osmanlı Devleti'nde hicri takvim kullanıldığından muhasebeler de ay yılına göre tutulmaktaydı. Fakat hicri aya göre bir yıl 355 gün olmasına rağmen aylar 30 gün olarak kabul edilmiş ve maaşlar 12 ay, 360

⁶⁰⁹ *Baf Sancak Beyi Mehmet Bey ibn Ebû Bekir Vakfiyesi* (VGMA, Def. 987, sayfa 278, sıra 97), Def. 987, syf. 278, sır. 97.

⁶¹⁰ *Baf Sancak Beyi Mehmet Bey ibn Ebû Bekir Vakfiyesi* (Def. 987, sayfa 278, sıra 97), Def. 987, syf. 278, sır. 97.

⁶¹¹ Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, 134.

⁶¹² 45. Hatice Molla Kadın (Menteşzade Hasan Ağa eşi) Vakfı KKVD, 13, h. 6.

gün üzerinden ödenmiştir. Bu yüzden verilen ücretler 360, 720, 1080, 3600 ve katlarıdır.⁶¹³ Aynî olarak ödemeler ise vakfa ait bir evde ikamet edilmesi ya da tarladan alınacak üründen kendisine belli bir miktarın ödenmesi şeklinde olmaktadır.⁶¹⁴ Vakfiyesi mevcut olmayan vakıf görevlileri için de *ba muayyene* ibaresi kullanılırdı.⁶¹⁵ Bunun yanında vakıflarda ücret almadan görev alacak kişiler için de *ber veçhi hasbî* ya da yalnızca *hasbî* ibaresi kullanılmaktaydı.⁶¹⁶ Vakfiyesi mevcut olan vakıflarda görev alacak personelin günlük ve yıllık olarak ne kadar ücret alacağını kesin olarak tespit edebilmek mümkünken vakfiyesi mevcut olmayanlar için ise bu durum mümkün değildir.

Vakıf personelinin aldığı ücretin bir kısmı ya da bütünü belli nedenlerle gerek merkezi yönetim gerekse vakıf mütevellisi tarafından ödenmesi askıya alınabilmekteydi. Bu gibi durumlar devletlerin savaşa girmeleri ya da vakıfların dönemsel olarak sermaye sıkıntısına düşmeleri nedeniyle başvurulan çarelerdendi. Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nde de buna örnek birkaç kayıt bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatmasında başarısız olması üzerine Avrupalı bazı devletler bu durumdan güç alarak Osmanlı'ya karşı ittifak oluşturmuşlar ve 1683-1699 yılları arasında bir dizi savaşa girmişlerdi. Bu savaşlar sonucunda düşmanlarına karşı yenilgiler alıp ağır antlaşmalar yapmak durumunda kalan Osmanlı maliyesi de büyük yara almıştı.⁶¹⁷ Bunun üzerine 1100/1688 yılına mahsus olmak üzere devletin diğer yerlerinde olduğu gibi Kıbrıs'taki mürtezıkaya verilecek bir yıllık ücretten her ayın 15 günün görevlilere ödenmesi geriye kalan 15 günün ise kesilerek vakıf mütevellile-

⁶¹³ Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi*, 132.

⁶¹⁴ "Tuzla Kazâsı'na tâbî' Alamizyo nâm karyede vâkî' Medine-i Münevvere vakfı olan çiftlik zevâ'idinden iki kile hınta âmme-i habîb-i ekrem Ümmü'l-harâm hazretlerinin türbedârlarına mâh be mâh verile" Frenk Cafer Paşa b. Abdülmenan 1016 tarihli vakfiyesi, *KVKD*, 12, h. 11.

⁶¹⁵ Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, 134.

⁶¹⁶ Basmacı Mehmed b. Hacı Abdurrahman Vakfı, "Hayâtta oldukça vakfı mezbûra ben mütevellî olam ba'de'l vefât eğer evlâdım kalur ise evlâdına ve illâ akrabâmdan erşedi mutasarıf ola ve umûr-ı tevliyet hasbî rü'yet oluna." *KŞS* 22, 101, h. 225.

⁶¹⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması" (TDV Yayınları, 2001).

rinden tahsil edilip Hazine-i Amire'ye teslim edilmesine padişah fermarıyla karar verilmiştir.⁶¹⁸

Bu fermana binaen Kıbrıs vakıflarına ait üç başlık altında toplu muhasebenin yapıldığı görülmektedir. Bu muhasebe kaydı günümüzde vakfiyesi olmayan çok sayıda vakfa ait mürtezikaya ödenen miktarı da göstermesi açısından da önemlidir.

Evkâf der-Eyâlet-i Kıbrıs		
Vakf-1 Mehmed Paşa, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 6.840 fî-sitte eşhür: 3.420 akçe	Vakf-1 Cafer Paşa, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 5.400 fî-sitte eşhür: 2.700 akçe	Vakf-1 Mekteb-i Sefer Paşa, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 1.080 fî-sitte eşhür: 540 akçe
Vakf-1 Ağa Cafer Paşa, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 1.440 fî-sitte eşhür: 720 akçe	Vakf-1 Mevlevîhâne, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 1.440 fî-sitte eşhür: 720 akçe	Vakf-1 Mustafa Paşa, der-Lefkoşa Vezâif: fî-sene: 18.000 fî-sitte eşhür: 9.000 akçe
Vakf-1 Mazhar Efendi, der- Lefkoşa Vezâif: fî-sene: 1.440 fî-sitte eşhür: 720 akçe	Vakf-1 Sinan Paşa, der-Mağusa Vezâif: fî-sene: 1.800 fî-sitte eşhür: 900 akçe	Vakf-1 Hacı Mehmed, der-Mağusa Vezâif: fî-sene: 1.440 fî-sitte eşhür: 720 akçe
Vakf-1 urâ-yı/kurrâ-yı(?) der-Baf, tâbi'-i Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 1.080 fî-sitte eşhür: 540 akçe	Vakf-1 ala Mustafa Paşa, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 1.440 fî-sitte eşhür: 720 akçe	Vakf-1 Câmi'-i Ahmed Subaşı der-Hırsofi, tâbi'-i Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 7.920 fî-sitte eşhür: 3.960 akçe
Yekûnü'l-Vezâif: fî-sene: 49.320 fî-sitte eşhür: 24.660 akçe		
Defter-i evkâf-ı mezkûrîn der-cezîre-i Kıbrıs, tâbi'-i Kalem-i Muhâsebe-i Haremeyni'ş-şerîfeyn		

⁶¹⁸ KŞS 1-B, 66, h. 108.

Vakf-ı Câmî-i Ayasofya-i Kebîr ve Sağîr ve Sultân Selîm, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 163.080 fî-sitte eşhür: 81.540 akçe	Vakf-ı Şerîf-i Ömeriye ve Mustafa Paşa, der-cezîre-i Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 111.240 fî-sitte eşhür: 55.620 akçe
Vakf-ı Hüseyin Çelebi, tilâvet-kerden-i Câmî-i Ayasofya-i Kebîr, der-Lefkoşa Vezâif: fî-sene: 6.480 fî-sitte eşhür: 3.240 akçe	Vakf-ı İbrahim Paşa, der-Kıbrıs Vezâif: fî-sene: 3.600 fî-sitte eşhür: 1.800 akçe
Yekûnü'l-Vezâif: fî-sene: 284.400 fî-sitte eşhür: 142.200 akçe	
Vakf-ı Haremeyni's-şerîfeyn der-cezîre-i Kıbrıs, tâbî-i Kalem-i Mukâta'a	
Vezâif: fî-sene: 13.960 fî-sitte eşhür: 6.980 akçe Tahsîl-şod: 5.400 akçe	
100/1688 Yılına Ait Toplam Hesap Mürtezikanın yıllık ücreti: 347.680 Mürtezikaaya ödenen 6 aylık ücret: 173.840 akçe	

Tablo 22: 1100/1688 Yılında Ödenen Mürtezika Vazifeleri⁶¹⁹

Tablo 22'da yer alan veriler 1100/1688 yılına kadar kurulmuş bütün vakıflara ait görevli ücretlerini kapsamamakla birlikte araştırılan dönem içerisinde bütün vakıflara ait toplu bir muhasebe kaydına da maalesef ulaşılammıştır. Bu nedenle bu çalışmada vakfiyesine ulaşılan vakıflara ait görevlilerin ne tür cihet aldıkları ve aldıkları ücret miktarları yukarıda oluşturulan Tablo 21'e işlenmiştir.

Mürtezikanın aldığı ücretler yıllara ve para birimine göre farklılıklar göstermektedir. İncelenen dönem içerisindeki bütün mürtezikanın aldığı ücretleri kıyaslamak, paradaki değerın döneme göre değışmesi ve rayiç bedelin bilinmemesi gibi nedenlerden dolayı zor ve yanıltıcı olacaktır. Fakat mezkûr ihtimallere rağmen gerçeğe en yakın sonucu vereceğini düşündüğümüzden bu çalışmada ortak para birimi akçe alınarak

⁶¹⁹ Tablodaki veriler Kıbrıs Şer'iyye Sicili 1-B Defterinin transkripsiyonundan aynen alınarak bazı değışiklikler yapılmıştır. KŞS 1-B, 55, h. 94.

hesap yapılmıştır. Vakfiyelerde kullanılan dört para birimi şu şekilde alınmıştır: 1 kuruş = 120 akçe, 1 zolata = 90 akçe,⁶²⁰ 3 para = 1 akçe.⁶²¹

Vakfiyelerden yola çıkılarak tespit edilen 773 mürtezikanın sahip olduğu ciheti ne şekilde yaptığı tespit edilmiştir. Buna göre 773 görevliden 15 kişi görevini hasbî, 7 kişi aynî olarak yaparken büyük çoğunluğu mütevellî olmak üzere 86 kişinin ise ne şekilde ücret alacağı tespit edilememiştir. Geriye kalan 665 kişinin alacağı ücretler günlük ve yıllık olarak hesaplanmıştır. Tablo 21’de görüldüğü gibi mürtezikanın büyük çoğunluğu günlük 1-5 akçe arasında ücret almaktadır. Buna göre 665 kişiden sayısal miktar olarak en fazla ücreti alan kişiler cüzhânlardır. Yıllık 189.320,3 akçe almalarına rağmen cüzhânlar bu meblağı 183 kişi arasında paylaşırken, 180.200 akçe ise 59 mütevellî arasında paylaşılmıştır. Kişi başına düşen gelir ortalaması bakımından mütevellîler, mürtezi-ka arasında en fazla ücreti alan kişiler olduğu görülmektedir. Nitekim masraflar çıktıktan sonra arta kalan miktar da mütevellî ve vâkıfın ailesi ya da vâkıf tarafından belirlenen grup arasında paylaşılmaktaydı.

Personelin aldığı ücret karşılığında hangi hizmetleri yaptığı üçüncü bölümde inceleneceğinden burada bu kadar bilgi verilmekle iktifa edilecektir.

IV. VAKIFLARIN GİDERLERİ

Vâkıfların vakfettikleri gayrimenkullerin kiralanması ve işletilen paralardan elde edilen gelirler mütevellîler tarafından vakfiye şartlarına uygun olarak harcanmak zorundaydı. Harcamaların büyük ölçüde şartlara uygun olarak yapıldığı anlaşılacakla birlikte zaman zaman şikâyete konu olan yanlış uygulamaların olduğu da ilgili kayıtlardan anlaşılacaktır. Bu bağlamda yapılan istismarlar yapılan şikâyet ve tahkikatlar sonucunda ortaya çıkartıldığında mütevellî hakkında yaptırımlar uygulanmıştır. Vakfiye ve muhasebe kayıtlarında vakfa ait gelirlerin; bakım, onarım, görevli ücretleri, hayrâtın aydınlatılması ile diğer farklı giderlere harcandığı tespit edilmiştir.

⁶²⁰ İbrahim Artuk, “Zolata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/500.

⁶²¹ Pamuk, “Kuruş”.

A. Bakım ve Onarım Giderleri

Vakfiyeler tetkik edildiğinde görülecektir ki vâkıflar kurdukları hayır kurumlarının ayakta kalması için bütün ihtimalleri düşünmüşlerdir. Vakıfları oluşturan akar ile hayrâtların zaman içinde yıpranıp hasar göreceğini öngören vâkıflar bu minvalde de önlemler almaya çalışmışlardır. Bütün vakfiyelerde akar ve hayrâtların tamir edilmesi gerekliliği vurgulanmakla birlikte masrafın miktarı doğal olarak öngörülemediğinden her vakfiyede harcanacak miktar zikredilmemiştir. Hacı Ali Efendi b. Ebûbekir Efendi, *“ba‘de hâzâ zikr olunan ehl-i vezâ‘ife bi-tamâmihi vazîfesin edâdan sonra evkâf-ı merkûmûndan hâsıl olan icârâtdan izdiyâdın şart ve ta‘yîn eylediğim üzre erşed mütevellî olan kimesne mürûr-ı ezmine ve kürûr-ı âvân ile evkâf-ı mezkûrelere cüz‘i ve küllî masraf zuhûrunda mütevellî olan bi‘z-zât hasbîce nezâret idüp câmi‘-i şerîf ve mekteb ve âsiyâb ve hammâm ve bağçelerin bir türlü harâbına ruhsat verdirmeyüp ...”*⁶²² ifadesiyle vakfında personelin maaşlarının ödenmesinden sonra arta kalan kira gelirlerinin şart koştuğu gibi mütevellîye teslim edilmesini, onun da cami, mektep, değirmen, hamam ve bahçelerde meydana gelen her türlü hasarı tamir ettirip harap olmasını engellemesini istemiştir.

Bununla birlikte vakfiyelerinde tamirat için ayrılacak miktarı zikreden vâkıflar da vardır: *“Bu zikr olunan edâ olunduktan sonra bâkî akçe kalur ise vakf-ı mezbûrun ta‘mîr u termîmi için her sene bin akçe sarf oluna.”*⁶²³ Görüldüğü gibi, Belkız Hatun zikrettiği hizmetlerin görülmesinden sonra gelirlerin artması durumunda bin akçesinin tamirat işlerine ayrılmasını istemiştir.

Müsakkafât gibi olmayıp doğası gereği iklim ve dış etkenlerden dolayı sürekli bakıma muhtaç olan çeşme, suyolları vb. müstegallâtların tamir ve temizliği için vâkıflar tarafından yıllık bütçeler ayrılması yanında bu işi yapacak su yolcuları denilen mürtezika da görevlendirmişlerdir. *“şöyle şart eyledim ki; mârru‘z-zikr dükkân peykesiyle icâre-i sahîha ile icâr olunup hâsıla olan icâresinden meydân-ı mezkûr vasatında şecer-i söğüt kurbundu fi sebîli‘llâh müceddeden binâ ve ihdâs etdirdiğim su çeşmesiyçün hafr etdirdiğim dört aded su kuyularından cem‘ olan suyun sülüsü asl-ı vakfa zam ve*

⁶²² Hacı Ali Efendi b. Ebûbekir Efendi ve Lefke Orta Camii Vakfı, KVKD, 105.

⁶²³ Belkız Hatun Vakfı, KKVD, 11.

sülüsânı çeşme-i mezkûrede irvâ-yı atşân için cereyân eden suyollarının ta'mîr ve termîmi için beher mâh yigirmi para ve mezkûr kuyuların tathîr ve tanzîfi için beher mâh yigirmi para sarf oluna ve suyolcusuna beher mâh yigirmi para..."⁶²⁴

Burada her ne kadar vâkıflardan bazılarının vakfiyelerinde tamirat için meblağ zikrettikleri görülse de gerekli meblağın harcanabilmesi için belli prosedürlerin izlenilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Mütevellinin tamire ihtiyaç duyduğunu düşündüğü bir akar ya da hayrâtın hangi nedenlerden dolayı tamir edileceği ve ne kadar bütçeye ihtiyaç duyacağı konusunda mahkemeye başvurması gerekmektedir. Bu talep üzerine mahkemeden bir bilirkişi heyeti kurulur ve heyetten ayrıntılı bir rapor hazırlanması istenirdi. Yapılan inceleme neticesinde bilirkişi tarafından yazılan raporda mütevellinin istediği tamiratın yapılması uygun görülmesi durumunda kadı tarafından müteveliye gerekli izinler verilir. Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerinde bu gibi konular hakkında çok sayıda belge bulunmaktadır.⁶²⁵

Belli dönemlerde adada bulunan kale ve camilerin durumu İstanbul'dan gelen heyetler tarafından da kontrol edilmiştir. Bu görevi yerine getirmek üzere İstanbul'dan Kıbrıs'a gelen Mübaşir Yusuf Ağa ile Mimar Halifesi Hacı Mustafa Ağa'ya günlük ikişer akçe verilmiştir.⁶²⁶ Verilen ücret vakıf bütçesinden ödenmemekle birlikte hayrâtların tamire ihtiyaç duyulması halinde mütevelliden talep gelmeden de devletin gerekli görmesi halinde tamirat yapılmaktaydı. Nitekim ada üzerinde 1147/1735'li yıllarda olan depremde Lefkoşa'daki Selimiye Camii hasar görmüştür. Halk vakfa bırakmadan camiye tamir etmek için 3.273,5 kuruşluk bir meblağ toplamış olmasına rağmen Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Hacı İsmail Ağa ibn-i Ramazan Ağa çalışanların ücretleri dahil bütün masrafı kendisi karşılamıştır.⁶²⁷ Böyle durumlar vakıfların giderini azaltırken masrafların hesap defterlerine yansımaları engellemiştir.

⁶²⁴ Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi b. Abdurrahman vakfı KŞS 19, 27.

⁶²⁵ Lefkoşa'nın Esimof köyünde bulunan Cafer Paşa Evkafı'na ait çiftliğin bozulan su yollarının tamiri için mahkemeye başvuran müteveli Recep Bey'in talebi üzerine görevlendirilen Mevlâna Habib Efendi'nin hazırladığı rapora göre tamirat için altmış kıt'a kuruşa ihtiyaç duyduğuna karar verilmiştir. KŞS 5, 45, h. 127.

⁶²⁶ KŞS 14, 130, h. 533.

⁶²⁷ KŞS 15, 21, h. 98.

İncelenen dönem içerisinde bütün vakıflara ait gelir giderleri gösteren kayıtlar maalesef bulunmamaktadır. Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri ile diğer arşiv belgeleri arasında bazı vakıflara ait yıllık ya da birkaç yılı kapsayan muhasebe kayıtları mevcuttur. Bu kayıtlardan biri incelenerek bakım ve onarımda ne gibi işlemlerin yapıldığı ve ne kadar tuttuğu hakkında fikir verilmeye çalışılacaktır.

Vakıf mütevellileri tarafından tutulan yıllık muhasebe kayıtlarında genel olarak üç başlık altında hesapların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki kira ve paraların işlenmesinden elde edilen gelir. İkincisi vakfa ait bakım, onarım, aydınlatma giderleri ve üçüncü olarak da vakıf görevlilerinin ücretlerini gösteren başlıklardır.

Lala Mustafa Paşa'nın Ömeriye Camii vakıflarına ait 1054/1645 yılındaki muhasebede yıllık gelir ve akarlar aşağıda tablo halinde verilmiştir.

'An-icâre-i çiftlik-i Çite ve Kiristifân ⁶²⁸ Fî sene: 32.000	'An-icâre-i çiftlik-i karye-i Lakatamiye (Lakatamia), tâbi'-i Lefkoşa Fî sene: 18.000	'An-icâre-i çiftlik-i karye-i Dimetute ⁶²⁹ Sene: 3.500	'An-icâre-i karye-i Tremetusa (Tremithousa), tâbi'-i Lefkoşa Fî sene: 1200
'An-icâre-i çiftlik-i karye-i Palikitre Sene: 8.000	'An-icâre-i çiftlik-i Siryanahorya (Siryanohor) Sene: 5.000	'An-icâre-i çiftlik-i Kışla, der-cânib-i Magosa Sene: 1200	'An-icâre-i dekâkîn-i kahvehâne-i Magosa Sene: 360
'An-icâre-i bağçe-i İncirli, tâbi'-i Lefkoşa Sene: 850	'An-icâre-i bağçe-i Ömeriyye Sene: 1.080	'An-icâre-i âb, der-kurb-i hisâr-ı Baf, Baf Sene: 480	'An-icâre-i Çeşme Sene: 360
'An-icâre-i değirmen, der-karye-i Piskopi (Piskobu) Sene: 400	'An-icâre-i değirmen, der-karye-i Alasso Sene: 40	'An-icâre-i Ali Kızık, der-Magosa Sene: 100	'An-icâre-i hâne-i es-Seyyid Mehmed Sene: 120
'An-icâre-i zemîn-i Fasıllık	'An-icâre-i hâne-i Mehmed Sübaşı	'An-maktû'-ı hâne-i Veliyyüd-	'An-maktû'-ı hâne-i Na'lbend

⁶²⁸ Ömeriye vakfına ait diğer belgelerde noktalama işaretleri konulmuştur.

⁶²⁹ Ömeriye vakfına ait diğer belgelerde Dimotute, Diminoz ve Dimodute şeklinde yazılışları vardır.

Sene: 130	Sene: 50	din Sene: 70	Mehmed Sene: 160
'An-maktû'-ı zemîn-i dekâkîn, der-mahalle-i Tahtelkale Sene: 70	'An-maktû'-ı arz-ı hâliye, der- mahalle-i Câmi'-i şerîf Sene: 30	'An-maktû'-ı ke- nise-i Çiranye (Cîrenia) Sene: 50	Dükkân-ı el-Hâc Hatîb Sene: 100
'An-maktû'-ı arz-ı hâliye Sene: 20	'An-maktû'-ı zemîn-i dekâkîn-i kahvehâne-i İbra- him Ağa Sene: 120	'An-icâre-i havlı-ı hammâm-ı kebîr Sene: 4.332	'An-maktû'-ı bağ- çehâ, der-karye-i Lakatamiye Sene: 200
Maktû'-ı hâne-i Kerîme bnt. Şeyh Sa'deddin Sene: 60	'An-icâre-i hammâm-ı kebîr Sene: 18.700	'An-icâre-i hammâm-ı Câmi'- i Ömeriyye Sene: 16.000	

Tablo 23: Ömeriye Camii Vakfına Ait Yıllık Gelir: 112.782 Akçe⁶³⁰

Paşa'ya ait akarâttan elde ettiği gelir yıllık 112.782 akçe tutmaktadır. Bu belgede muhasebe kaydına *el-Masârif* başlığı altında tutulan 6 aylık bakım ve onarıma harcama kalemleri şu şekildedir.⁶³¹

el-Masraf fi Şehri Şabâni'l-muazzam Sene 1055			
Hammâm-ı kebîrin kafesi ta'mîrine ve kapılarına keçe alınıp masraf şud.			
Kafes için kereste Kıymet: 32	Bahâ-i enseri Kıymet: 10	Bahâ-i keçe, berây-ı hammâm Kıymet: 40	Defa bahâ-i keçe, hammâm-ı cedîd Kıymet: 80
Be-cihet-i ta'mîr- kerden-i şa- dırv'An-ı Câmi'- i şerîf Kıymet: 40	Bahâ-i kandîl, berây-ı minâre-i şerîf Kıymet: 16	Bahâ-i enseri, minâre tahtası içün Kıymet: 11	Minâre-i şerîfe kandîl: 3 Kıymet: 9
Bahâ-i kandîl, berây-ı Cami-i	Bahâ-i kilid, berây-ı kapu-i	Bahâ-i kullâb, berây-ı düzen-i	

⁶³⁰ Kayıtta 112762 yazmasına rağmen hesapta hata yapılmıştır. 112.782 olması gerekmektedir. MAD. d. 06080, BOA, 2.

⁶³¹ MAD. d. 06080, 4-5.

şerîf Kıymet: 12	minâre Kıymet: 7	Câmi'-i şerîf Kıymet:7	
Hisar kurbünde su yolu bozulup ta'mîr olunmuşdur.			
Toprak-ı sürh Kıymet: 2	Bakiyya-i üstâdiye Kıymet: 6	Irgad: 1 Kıymet: 10	
Yekûn: 18			
Be-cihet-i vazîfe-i mürtezika-i Câmi'-i şerîf fî şehri kâmil: 8.490			
Cem'an masraf maa vazîfe-i mürtezika: 8.772			
el-Masraf fî Şehri Ramazani'l-mübârek Sene 1055			
Şehr-i mezbûrda hammâm-ı kebîrin çirkâb yolu bozulup masraf şud Irgad: 2 Kıymet: 24	Hammâmın ka- pusına bahâ-i tahta ve enseri ve kullâb Kıymet: 71	Bahâ-i cam, berây-ı hammâm Kıymet: 52	Be-cihet-i çerak- cıyân-ı minâre Kıymet: 200
Hammâm-ı cedîdin kapula- rına bahâ-i tahta ve enseri Kıymet: 99	Taşra hisâr kur- bünde su yoluna künk ta'mîri için masraf şud [Kıymet]: 17	Be-cihet-i taal- luk-ı bahâ-i tesbîhhânân ve müezzinân-ı Câmi'-i şerîf, ber- mûceb-i âdet-i kadîme Kıymet: 1.920	Be-cihet-i vazîfe- i mürtezika-i Câmi'-i şerîf, fî şehr-i kâmil: 8.490
Be-cihet-i rev- gan-ı zeyt, berây-ı Câmi'-i şerîf 63 kıyye fî 8 Kıymet: 504			
Cem'an masraf ma'a vazîfe-i mürtezika-i Câmi'-i şerîf: 11.377			
el-Masraf fî Şehri Şevvâli'l-mükerrerem Sene 1055			
Bahâ-i hasır, berây-ı mekteb-i Câmi'-i şerîf [Aded]: 6 Kıymet: 60	Bahâ-i revgan, berây-ı Câmi'-i şerîf Kıyye: 7 Kıymet: 56	Be-cihet-i ta'mîr- kerden-i seng-i ayna, der- hammâm-ı mezbûr, 'an- bahâ-i revgan maa üstâdiye Kıymet: 20	Be-cihet-i ta'mîr- kerden-i kerevet, der-hammâm-ı mezbûre, 'an- bahâ-i tahta ve enseri Kıymet: 7

Be-cihet-i cemâ'at-i vazîfe-i mürtezika-i Câmi'-i şerîf, fî şehri kâmil: 8.490			
Cem'an masraf der-şehr-i m. maa vazîfe-i mürtezika: 8.633			
el-Masraf fî Şehri Zilkadeti'ş-şerîfe Sene 1055			
Be-cihet-i vazîfe-i mürtezika-i Câmi'-i şerîf el-mezbûre: 8.490			
el-Masraf fî Şehri Zilhiccet-i ş-şerîfe Sene 1055			
Be-cihet-i bahâ-i revgan, berây-ı Câmi'-i şerîf 56 medre fî 14 Kıymet: 784	Be-cihet-i ta'mîr-kerden-i künk, der-kurb-i bağçe-i Kanlı Ahmed, 'an-bahâ-i revgan ve resen ve penbe ve ırgadiye ve üstâdiye Kıymet: 32	Be-cihet-i ta'mîr-kerden-i pervâz-ı kazgan-ı hammâm-ı cedîd, der-Câmi'-i Ömeriye, 'an-bahâ-i horasan ve ırgadiye ve revgan ve bahâ-i kendîr ve bakiyye-i üstâdiye Kıymet: 38	Be-cihet-i masraf-ı râh-ı çirkâb-ı hammâm-ı kebîr, der-sûk-ı Na'lbend vâki' şud Kıymet: 42
Be-cihet-i bahâ-i kullâb, berây-ı kapu-i hammâm-ı cedîd Kıymet: 6	Be-cihet-i ta'mîr-kerden-i kapu-i külhan, der-hammâm-ı mezbûre maa bahâ-i enseri Kıymet: 6	Be-cihet-i vazîfe-i mürtezika-i Câmi'-i şerîf el-mezbûr, fî şehri kâmil: 8.490	
Cem'an masraf maa vazîfe: 8.502			
el-Masraf fî Şehri Saferi'l-hayr Sene 1056			

Be-cihet-i pûşîde-i bi'r-i râh-ı âb-ı evkâf-ı mezbûr Irgad: 5 nefer Kıymet: 50	Be-cihet-i pervâz-ı kazgan-ı hammâm-ı cedîd ki ta'mîri lâzım ahen maa battâliye-i hammâm-ı mezbûre Kıymet: 40	Be-cihet-i ta'mîr-kerden-i râh-ı âb, der-kurb-i bağçe-i Kanlı Ahmed maa bahâ-i revgan ve resen ve ırgâdiye Kıymet: 18	Be-cihet-i pûşîde-i bi'r-i râh-ı âb-ı evkâf-ı mezbûr Irgad: 5 nefer Kıymet: 50
Be-cihet-i pâk-kerden-i râh-ı kârîz-i hammâm-ı mezbûr Kıymet: 9	'An-cemâ'at-i vazîfe-i mürtezika-i Câmi'-i şerîf el-mezbûre, fî şehri kâmil: 8.490		
Cem'an masraf-ı şehri m. maa vazîfe-i mürtezika: 8.612			
Altı Aylık Toplam Masraf: 55.104 akçe			
Hurrire bi-ma'rifeti'l-abdi'l-fakîr ilâllahi'l-Meliki'l-Kadîr Hasan el-müvellâ bi-medineti Lefkoşa el-mahrûse ufiye anhu. <div style="text-align: right;">(Mühür) Hasan</div>			

Tablo 24: Lala Mustafa Paşa Vakıf Hesabı

Tablo 24'te görüldüğü üzere vakıflara ait hayrât ve akârâtın muhtelif bakım ve onarım işlemleri, caminin aydınlatılması ile başka ihtiyaçlara masraf yapılmıştır. Her aya ait muhasebede, sabit olan görevlilerin aylık ücreti '*An-cemâ'at-i vazîfe-i mürtezika-i Câmi'-i şerîf el-mezbûre, fî şehri kâmil: 8,490* başlığı altında yazılmış, bununla birlikte o ay yapılan diğer masraflarla birlikte toplanmıştır. 1055/1645 yılının Şaban/Ekim ayına ait hesaplamada mürtezika ücreti olan 8490 akçe ile o ay yapılan 282 akçelik bakım-onarım gider toplamı 8772 akçe tutmuştur. Altı aya ait mürtezika ücretleri ile farklı alanlarda yapılmış bakım onarım ve aydınlatma gider toplamı 55.104 akçe tutmaktadır. Vakfa ait altı aylık gelir ise 56.391 akçedir. Bu durumda 6 aylık muhasebede masraflar çıkınca 1287 akçe vakıf kasasında fazlalık olarak kalmaktadır.

B. Görevli Ücretleri

Vakıf görevlilerinden mütevellî, nâzır ve diğer personelin kimlerden oluştuğu ve bunların ne kadar ücret aldıkları konusunda *vakıflarda yönetim denetim ve ehli mürtezika* başlığı altında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Görevlilerin hangi kuruluştaki ne gibi hizmetler yapacakları da üçüncü bölümde bahsedileceğinden bu başlık altında görevlilerin bir yıllık süre zarfında ne kadar ücret aldıkları Tablo 25'te gösterilecektir.

<i>Vakıf Mürtezikasının Ücret Dağılımı</i>	<i>Yıllık Ücret</i>	<i>Yüzdelik</i>
Yöneticiler	292.460	%18,44
Diğer görevliler	1.293.864,3	%81,56
1-Camide Görevli Personel	701.894,3	%44,25
2-Eğitim Kurumlarında Görevli Personel	177.210	%11,17
3-Tekkelerde Görevli Personel	72.480	%4,57
4-Cami, Tekke, Eğitim vb. Kurum Hizmetlileri (Beden Gücü)	342.280	%21,58
Genel Toplam	1.586.324,3	%100

Tablo 25: Vakıf Mürtezikasının Ücret Dağılımı

Eldeki vakfiyelerden yola çıkılarak yapılan hesaplamada Kıbrıs'taki mürtezikanın yıllık 1.586.324,3 akçe aldığı görülmektedir. Bu meblağın %18,44'lük kısmı olan 292.460 akçeyi yönetici kesim alırken diğer görevliler ise %81,56 ile 1.293.864,3 akçeyi kendi aralarında bölüşmüşlerdi. Gerek vakfiyesi elimizde olmayan gerekse de ne kadar ücret aldığı tespit edilemeyen kişiler de hesaba eklendiğinde bu meblağın çok daha yüksek çıkmayacağı muhakkaktır.

C. Aydınlatma ve Diğer Giderler

Vakıf giderleri içerisinde zikredilen bir başka gider kalemi ise aydınlatma giderleridir. Elektriğin henüz olmadığı dönemlerde gerek mahalle aralarının gerekse de binaların aydınlatılması, içlerinde fitil bulu-

nan yağ kandilleri ya da etrafı camla korunaklı içinde mumların yakıldığı büyük fenerli *fânûslar* ile yapılmaktaydı.⁶³²

Vakıf hayratlarından özellikle camilerin günlük aydınlatılması yanında mübarek gün ve gecelerde minarelerin de aydınlatılması için çok sayıda vakıf kurulmuştur. Cami, mescid, mektep, medrese, tekke, türbeler yanında medreselerde kalan talebelerin aydınlatılması ile beraber buralarda güzel kokuların yayılması için de gerekli olan giderler vakıflardan karşılanmıştır. Vakıflar tarafından aydınlatılma "*şem'i asel*" yani bal mumu ya da "*revga-ı zeyt*" yani zeytinyağı kullanılarak sağlanmıştır. Bunun yanında camilerin bazılarında büyük mumlar da kullanılmıştır.

Adanın en eski ve en büyük camilerinden biri olan Ömeriye Camii vakfiyesinde aydınlatma için şu pasaj geçmektedir: "*ve iki aded şamdân-ı kebîr ki her biri vezinde onar vukiye ola ve bir şamdân-i sağîr ki vezinde üç vukiyedir vaz' edup, Şöyle şart eyledi ki her sene şehr-i Ramazanu'l-mübarekde dört aded şem'i asel ki her biri vezinde on iki vukiye ola olunub ikisi taraf-i mihrâba ve ikisi minber-i şerîfin sağ tarafına vaz' ve nasb oluna Ve şöyle şart eylediler ki mezkûratdan her kangısı murûr-i zaman ve kurûr-i a'vâm ile yalı veyahud zayı olur ise vakf-i atî'z-zikrin mahsulatından tecdid ve tazmin oluna.*"⁶³³ Pasajda Lala Mustafa Paşa, caminin aydınlatılması için iki tane haznesi onar okka bal mumu alan büyük bir şamdân, bir tane de haznesi üç okka bal mumu alan küçük bir şamdândan alınması ve bunun dışında Ramazan aylarında dört tane daha on iki okkalık haznesi olan şamdânların bunlara eklenerek mabedin aydınlatılması için kullanılması istenmiştir. Son alınan dört şamdândan iki tanesinin minber iki tanesinin de mihrabın her iki tarafına konulması ve hangisinden azalma olursa gerekli malzemenin vakıf muhasebesinden tedarik edilmesi vakfiyesinde şart koşulmuştur. Bunun yanında camide geceleri kandilleri yakmak üzere günlük üç akçe vazifeyle bir kişi de görevlendirilmiştir. Ramazan ve diğer mübarek gecelerde cami minarelerine mahyaların asılması da bir gelenektir.⁶³⁴ Kıbrıs'ta da özellikle büyük şehirlerdeki camilerin minarele-

⁶³² Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)*, 147.

⁶³³ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 163.

⁶³⁴ İslam'da mahya geleneği hakkında daha fazla ayrıntı için bkz: Nebi Bozkurt, "Mahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

rine mahyaların çekildiği bilinmektedir. Mustafa Paşa da Ramazan Aylarında Ömerge Camii minaresini süslemek üzere altmış akçe cihetle bir kişi görevlendirmiştir.⁶³⁵

Mustafa Paşa dışında Lefkoşa'da bulunan Bayraktar Camii ve Bayraktar Türbes'ini inşa eden Muhassıl Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa da vakıf gelirlerinden caminin yıllık aydınlatılması için 80 kuruş, caminin yakınında bulunan türbenin aydınlatılması için de 2 kuruşluk bal mumu alınmasını şart koşmuştur. Bunun dışında vakfettiği zeytin ağaçlarından elde edilecek zeytinyağından caminin kandilleri ile minaresinde ve haftada iki gün olmak üzere türbenin kandillerinde kullanılması, zeytinyağından artan kısmın da vakfın gelirlerine eklenmesi istenmiştir.⁶³⁶

Kurdıkları hayratın diğer ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi aydınlatma masraflarını da üstlenen vâkıfların yanında mevcut olan bir hayratın aydınlatılması için mütevazı vakıflar kuran insanlar da mevcuttur. Dağ Nahiyesine bağlı Lakadamya köyünden Fatma bnt. Süleyman isimli hatun sahip olduğu 10 dip zeytin ağacını vakfederek buradan elde edilecek zeytinyağının Lefkoşa'daki Selimiye Camii fenerlerinde kullanılmasını istemiştir.⁶³⁷

Aydınlanma masrafları yanında cami, tekke, mekteplerin ihtiyaçları olan halı, temizlik malzemeleri, mübarek gün ve gecelere özel kişilere verilen ücret ve halka dağıtılan gül suyu, şerbet, gül kokusu vb. masraflar da gider kaleminde zikredilmiştir. Bu gibi hizmetler üçüncü bölümde zikredileceği için burada yalnızca bir vakıf muhasebe kaydında bu gibi masrafların ne kadar yekûn tuttuğundan bahsedilecektir.

Sultan Selim'in 1100/1689 ile 1108/1696 yılları arasında sekiz yıllık gelir gider muhasebesini gösteren belgede vakfa ait gelirler 18 yük⁶³⁸ 86.600 çürük akçedir. Bu gelirden 10 yük 68.400 akçesi sekiz yıllık mürtezika ücreti tutarken, 5 yük 70.200 akçe ise Lefkoşa, Mağusa ve Girne'de bulunan Sultan'ın hayratlarından olan camilerin ve Yeni (Büyük) Han'a

⁶³⁵ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 183.

⁶³⁶ *KŞS* 31, 32.

⁶³⁷ *KŞS* 18, 131, h. 331.

⁶³⁸ Yüz bin akçe yerine kullanılan bir tabirdir. Beş yüz kuruş için de "kese" tabiri kullanılmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3/639.

ait aydınlatma, suyollarının tamirâtı, 9 kıta halı, sıva ve 1108/1696 yılında Ramazan ayında gelenek haline gelmiş masraflara harcanmıştır. Sekiz yıllık muhasebe kaydında görüldüğü gibi bir vakıf kurumunda görev yapan görevlilere ödenen miktarın yarısı kadar da hayrâtların masrafına harcanmıştır.⁶³⁹ Muhasebe kayıtlarında hayrâtların bu gibi masrafları *sâîr mesârifât-ı lâzime* ya da *harç-ı lâzime* olarak adlandırılmıştır.

⁶³⁹ 1 kuruş 200 akçe hesabı üzeredir. *TS.MA. d. 4549*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARIN HİZMET ALANLARI

İnsanoğlunun fıtrata gereği; muhtaç ve âciz olana yardım etme ve ihtiyaç sahibi olanın da varlıklardan bekleme duygusundan doğan yardımlaşma ve dayanışma, toplumlar arasında birçok müessesenin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁶⁴⁰ Bu müesseselerden en önemlisi, kendisine hukuksal ve sosyo-kültürel manada en müşahhas şeklini İslam âlemi içerisinde yer bulmuş olan vakıflardır. Vakıfların İslam medeniyetinde kendisine bu kadar kolay ve geniş yer bulmasının temelinde İslam'da gerek insana gerekse diğer canlılara karşı teşvik edilen koruma ve himaye etme anlayışının yattığı muhakkaktır.

Vakıf kelimesinin tanımı, kişinin mâliki olduğu bir mülkü rızasını yalnızca Allah'tan bekleyerek dinî, hayrî ve toplumsal bir gaye için ebedî olarak bağışlaması olarak belirtilmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak bazı araştırmacılar vakfı, *ben ve öteki arasındaki etkileşim ve dayanışma ruhunun somutlaşmış hali* olarak tasvir etmişlerdir.⁶⁴¹ Bu dayanışma ve etkileşim zorunlu ve baskıcı bir direktif sonucunda değil, yaratılış itibarıyla bireyde mevcut olan duygunun dinî ve kültürel uyarmalarla varlıklı ve güçlü olanın kendisinde vicdanî bir sorumluluk olarak hissetmesi neticesinde oluşmaktadır.

Bireylerin yardım ve dayanışma hizmetlerini yerine getiren vakıfların temelini ikinci bölümde teferruatlı olarak anlatılan akarât ve bu bölümde anlatılacak olan hayrât oluşturmaktadır. Hayır sahipleri kurmuş

⁶⁴⁰ Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır gözüyle vakıflar*, 28.

⁶⁴¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı/Toplum*, ed. Güler Eren vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/17.

oldukları vakıflarda yapmak istedikleri hizmetleri, akarâttan elde ettikleri gelirlerle, meydana getirmiş oldukları hayrât sayesinde/aracılığıyla topluma ulaştırmışlardır. Bu hayratlar dinî, eğitim-öğretim, sağlık, ictimâî, sosyal yardım, ticaret, ulaşım vb. amaçlar için bina edilmiş olan cami, mescid, tekke, medrese/mektep, şifahâne, köprü, su yolu, kuyu, han, hamam, misafirhane, kütüphane vb. yapılardan oluşmaktadır.⁶⁴²

Vakıflara ait vakfiyelerde yapılacak hayır işlemleri ayrıntılı olarak yazılmıştır. Çok farklı alanlarda hizmet verebilen vakıfları kuran vâkıflardan bazıları bir ya da birkaç hayır hizmetini yerine getirebilirken bazı vakıf kurucuları ise onlarca ve farklı hizmetleri bir vakıfla gerçekleştirebilmişleridir. Bu durum tamamıyla vâkıfın sahip olduğu maddî ve mânevî olanaklar ve düşünce yapısıyla ilgilidir. Hayırseverlerden bazıları yalnızca bir cami ya da mescidde bir aşır okunmasını isterken bazıları ise inşa ettikleri cami, mescid, medrese, mektep, dergâh, zâviye, hamam, han vb. hayrâtın bakım ve giderleri ile buralarda görev yapan mürtezikanın maaşlarının ödenmesi yanında ihtiyaç sahiplerinin de yedirilmesi, giydirilmesi, eğitilmesi için bütçe ayırmışlardır. Vakıfların Kıbrıs'taki hizmetlerini şöyle tablolaştırabiliriz:

Hizmet Alanı		Amaç Edilen Hizmetler	Adet	Toplam	Yüzde	
DİN VE EĞİTİM-ÖĞRETİM HİZMETLERİ	Cami ve Mescid Hizmetleri	Personel ücretleri		506	906	%77,9
		Kıraat	Mevlit	14		
			Muhammediye	1		
			Mesnevi	1		
			Hatim	206		
			Aşır	15		
			Cüz	20		
			Sûre	56		
			Dua	9		
			Mübarek Gün ve Geceler	10		
			Haremeyn'de okuma	3		

⁶⁴² Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel bir Etüt", *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 110.

			Başkasının yerine Hac Farızasını yapan	2		
		Mühimmat Hizmetleri	Cami Masrafları	43		
			Mescid Masrafları	20		
	Tasavvuf ve Tarikat Kurumları	Personel Ücreti		43	58	%5,0
		Mühimmat Giderleri	Kıbrıs'taki tekkeler	9		
			Konya'daki Mevlevî Tekkesi ve Eyyûp Sultan Türbe	2		
			Türbe tamiri ve aydınlatılması	4		
	Eğitim ve Öğretim Kurumları	Personel Ücretleri	Müderris	30	71	%6,1
			Mu'id	6		
			Tefsir Dersi (Der-siam)	15		
			Kütüphaneci	1		
		Mühimmat Giderleri	Tamir	8		
			Mektep hocalarına barınma	1		
	Talebeye Yardım		10			
SOSYAL YARDIMLAŞMA HİZMETLERİ	Sosyal Yardımlaşma Kurumları		Haremeyn Hizmetleri ve Haremeyn Fukarası	16	35	%3,0
			Fukaraya Yardım Hizmetleri	5		
			Konya Mevlevî Fukarası	1		
			Tekke Fukarasına Yardım	6		
			Fukaraya Yemek	5		
			Mevlevî Fukarası	2		
BAYINDIRLIK VE BELEDİ HİZMETLERİ	Su Hizmetleri	Personel	Suyolcusu	15	93	%8,0
		Yapılacak Hizmet	Suyolu tamiri	11		
			Sebil tamiri	2		
			Çeşme tamiri	7		
			Şadırvan	19		
		Şadırvana akacak su	1			
	Ulaşım ve Konaklama Hizmetleri	Yapılacak Hizmet	Köprü	2		
			Han	7		
			Onarım ve Bakım	1		

	Temizlik Hizmetleri	Personel		2		
		Yapılacak Hizmet	Tuvalet	4		
			Hamam	10		
			Onarım ve Bakım	12		
Genel Toplam				1163	1163	%100

Tablo 26: Kıbrıs Vakıflarında Hizmet Alanları

Tabloda da görüldüğü üzere Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs vakıfları da çoğunluk olarak din, eğitim ve öğretim, sağlık, sosyal yardımlaşma ve bayındırlık alanlarında hizmet vermişlerdir. Vakfiyelerden yola çıkılarak yapılan hesaplamada farklı alanlarda olmak üzere toplamda 1163 birim hizmet tespit edilmiştir. Oluşturulan tablolar yardımıyla bu hizmetler ve hayrât kurumları tahlil edilecektir.

I. DİN VE EĞİTİM-ÖĞRETİM HİZMETLERİ

İslam toplumunda dinî hassasiyetleri neticesinde vakıf kuran şahıslar Allah'ın rızasını kazanmayı amaç edinmişlerdir. Bu bağlamda kurulan bütün vakıfların dinî olduğu savunulabilmekle birlikte çalışmanın bu başlığı altında cami, mescid, tekke ve eğitim kurumları incelenecektir. Ayrıca mezkûr kurumların sayıları ve buralarda görev alan personel ile personelin aldığı ücretler verildikten sonra ayrıca kurumlarda yapılan faaliyetlerden bahsedilecektir.

A. Dinî Kurum ve Hizmetleri ile İlgili Vakıflar

1. Cami ve Mescid Hizmetleri

Cami, Arapça kökenli bir kelime olup *bir araya getiren, toplayan* anlamına gelmektedir. Mescid de Arapça olup tevazu ile eğilmekten secde edilen mekân olarak kullanılmaktadır. Müslümanların ibadethanesi anlamında ise mescid ve cami kelimelerinin ikisi de kullanılmaktadır. İlk başlarda aynı anlamlarda kullanılmakla birlikte zaman içerisinde fonksiyonel anlamda ayırım olmuştur. Hz. Muhammed'in (sav) risâletinin ilk yıllarında Mekke'de ve zamanla diğer bölgelerde Müslümanların ferdi ya da toplu olarak ibadet ettiği farklı mescidler olmuştur. Fakat Hz. Peygamber birçok fonksiyonu barındıran bir ibadethane olarak ilk defa Medine'ye hicretten sonra Mescid-i Nebevî'yi inşa etmiştir. Cami kelimesi-

nin Hz. Peygamber döneminde kullanılıp kullanılmadığı hakkında tartışmalar olmakla birlikte Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ gibi büyük mabetler için *mescid* tabiri kullanılmasına rağmen İslam âlemi içerisinde cuma ve bayram namazlarının kılındığı minberi olan mabetlere *cami*, minberi olmayıp genellikle mahalle aralarında ve yol kenarlarında inşa edilip yalnızca vakit namazlarının kılındığı ibadethanelere de *mescid* denilmiştir.⁶⁴³

Müslümanların yaşadıkları köylerde cami ve mescidler yalnızca ibadethâne görevi görmemiş, Hz. Muhammed'in (sav) inşa ettiği Mescid-i Nebevî'den itibaren halka dinî konular başta olmak üzere sosyal ve kültürel anlamda vaaz ve nasihatlerin yapıldığı mekânlar, savaş dönemlerinde halkın bilgilendirildiği ve halka duyuruların yapıldığı bir tür konferans salonu, özellikle köy gibi okulların olmadığı yerlerde mektep, bazı yerlerde camiye eklenen bir odada kadıların davaları gördüğü mahkeme salonu görevi görmüşlerdir.⁶⁴⁴

Kıbrıs adasında ilk cami ya da mescidin nerede yapıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Müslümanlar, Kıbrıs'a ilk defa Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Şam valiliği döneminde 649 yılında fetih amacıyla ayak bastılar. Muaviye komutasındaki Müslümanlar Kıbrıslılardan yıllık 7200 dinar almak şartıyla adadan ayrılmayı kabul ettiler. İlk mescidin bu dönemde kiliseden çevrilmiş olması muhtemeldir. Bu bağlamda Lala Mustafa Paşa tarafından Kıbrıs'ta kurulan vakıflara ait vakfiyede tamir ettirilip camiye çevrilen kilise hakkında yer alan '*zümre-i ashâb-i kirâmdan Muaviye ibn Ebi Süfyan radiyâllahu Te'âlâ 'anhumâ hazretlerinin namaz kıldığı kenise mescid ve câmi' ve imaret-i şirk u tuğyanı ref' ile nur-i İslam-ı lâmi' eyleyib ve hâcib-i hur-emsâl bir mihrâb-ı şerîf vaz'...*'⁶⁴⁵ ifadesinden Osmanlı'nın adayı aldığı devletin adamlarının hangi kilisenin Muaviye döneminde mescid olarak kullanıldığı bilgisine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bunun yanında hicri 33/653 yılında Kıbrıslıların antlaşmayı bozması üzerine Muaviye 500 gemiyle Kıbrıs'a ikinci defa sefer düzenlemiş ve nihaye-

⁶⁴³ Cami ve mescid hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

⁶⁴⁴ Önkâl-Bozkurt, "Cami".

⁶⁴⁵ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, 163; Korkmazer, Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları, 39.*

tinde Rumları yine mağlup etmiştir. Kıbrıslılarla eski antlaşmayı tekrarlayan Muaviye, Kıbrıs'ta 12.000 asker bırakmış ve günümüzde Lübnan sınırlarında yer alan Ba'lbek halkından da insanları adaya yerleşmeleri için göndermiştir. Müslümanlar da adada camiler ve köyler inşa etmişlerdir. Belâzürî'nin (ö.279/892) verdiği bilgilere göre Müslümanlar Yezid'in halifeliğine kadar orada kalmaya devam etmiş, fakat Yezid'in köyleri yıkın ve dönün emrinden sonra adayı terk etmişlerdir. Bazı rivayetlere göre Yezid kendisine teklif edilen yüklü bir ücret nedeniyle Müslüman askerleri adadan geri çağırmıştır. Müslümanların adayı terk etmelerinden sonra kendilerine ait köyler ve camiler yerli halk tarafından yıkılmıştır.⁶⁴⁶

Kıbrıs'ta ilk Müslüman fetihleri döneminden kalma Arapça olarak yazılan kitabeler, mezar taşları, kule ya da minare olarak değerlendirilebilecek yapılar günümüze ulaşmıştır. Fakat bu bilgiler bize mabetlerin yerleri ve ne şekilde yapıldıklarından çok Müslümanların ada üzerindeki varlıklarını ve kiliselerin mabet olarak kullandıklarını ispatlamaktadır.⁶⁴⁷

Kıbrıs'ta hiçbir kalıntı kalmadan yalnızca rivayetlere dayalı olarak ilk İslam fetihlerinden kalma bir caminin olduğu iddia edilmektedir. Bugün Lefke ilçesi dahilinde bulunup Yukarı Camii ismi de verilen mekânda 649 yılında adı Aya Yorgi olan bir kilisenin mevcut olduğu ve bu kilisenin de Müslüman fâtiler tarafından camiye çevrildiği iddia edilmektedir. Bu iddialara göre, Yezid döneminde Müslümanların adadan çekilmelerine rağmen yapılan antlaşmaların neticesi olarak bu cami yıkılmamış ve Osmanlı tarafından adanın fethine kadar varlığını korumuştur. 1570 yılında buranın alınmasından sonra orduda serdar olup Baf Sancak Beyliği'ne atanan Mehmet Bey ibn Ebû Bekir'in bölgeye yaptığı bir ziyaret sırasında konuyu öğrenip Aya Yorgi Kilisesi'ni Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde sadrazamlık yapmış dedesi olan Piri Mehmed Paşa'nın ismini vererek camiye çevirdiği ya da

⁶⁴⁶ el-Belâzürî, *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, 218-226.

⁶⁴⁷ Kıbrıs'ta bulunan Arapça kitabe ve bulgular hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Tütüncü, "Hala Sultan Tekkesinde Bulunan Hicri 29/Miladi 650 Tarihli Kitabe ve Çağdaş İki Bizans Kitabesi Üzerine Mulahezalar", *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, ed. İsmail Güleç-Haşım Şahin (Kıbrıs: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017), 131-140; Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 21.

camiyi yeniden inşa ettiği iddia edilmektedir. Burada daha önce Aya Yorgi adında bir kilisenin varlığı kesin olarak bilinmemekle birlikte günümüzde zikredilen mekânda bulunan caminin önünden akan su bendinin *Aya Yorgi Bendi* ismini taşıması iddiayı güçlü kılmaktadır.⁶⁴⁸ Fakat Piri Paşa Camii ve yanında inşa edilen medrese ile sıbyan mektebinin bânisinin Baf Sancak Beyi Mehmed Bey ibn Ebû Bekir olması şüphelidir. Mehmed Bey, Baf Beyliği Döneminde Baf'ta bulunan Aya Sophia Kilisesi'ne belli eklentiler yaparak Baf Ulu Camii/Baf Camii Kebir/Mehmet Bey Ebû Bekir Camii adlarıyla bilinen camiye çevirmiş ve caminin yanına bir tane de sıbyan mektebi inşa etmiştir. 1 Safer 1001/7 Kasım 1592 tarihli bir vakfiyeye de ada üzerinde birçok mülkünü, kurduğu vakıf hayratlarının ve hizmetlerinin devamlılığının sağlanması için vakfetmiştir. Lakin bu vakfiyede, Lefke'deki cami ya da okullardan söz edilmemektedir. Arşiv kayıtlarında da bu minvalde bir belgeye henüz ulaşılammıştır.⁶⁴⁹ Bunun yanında arşiv kaynaklarında Lefke'deki cami ve medrese ile ilgili kayıtlarda *Pir Paşa Camii*, *Piri Paşa Camii* isimleri kullanılırken hiçbir kayıтта *Mehmed* ibaresi yer almamaktadır.⁶⁵⁰ Bununla birlikte Kıbrıs'ta 1588'li yıllarda Beylerbeyilik yapan Piri Paşa adında bir devlet adamının bulunması Lefke'deki cami ile medrese ve mektebin bu zât tarafından yaptırılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.⁶⁵¹

Yukarıdaki iddiaların dışında Kıbrıs'ta Osmanlı'nın Lefkoşa'yı almasına kadar adada belli zamanlarda hüküm süren Memlükler gibi devletler dahil mescid ya da cami yapıp yapmadıkları bilinmemektedir. Lefke'de bulunan Piri Paşa Camii hakkındaki iddiaların dışında adada bilinen ilk cami, Lefkoşa'nın 9 Eylül 1570 tarihinde fethedilmesinden sonra fethin nişanesi olarak şehrin en büyük kilisesi olan St. Sophia Katedrali'nin camiye çevrilmesiyle oluşmuştur. 11 Rebülâhir 978/12 Eylül 1570 yani fetihten henüz 3 gün sonra Kıbrıs Kadısı Ekmel Efendi, Dîvân-ı Hümâyün'a bir mektup gönderip fethedilen Lefkoşa kale içinde bulunan en büyük kilisenin camiye çevrilerek 40 akçe karşılığında mütevelliliği-

⁶⁴⁸ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 203.

⁶⁴⁹ *Mehmet Bey ibn Ebû Bekir Vakfı* (987 No Def., 278. sayf., 97. sıra), VGMA, 987 No Def., 278. sayf., 97. sıra.

⁶⁵⁰ BOA, A.(MKT., (187-79); KKVD, 194, h. 95; KVVD, 60, h. 84.

⁶⁵¹ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 33; Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, 111.

nin Abdulgaffar'a verildiğini bildirmektedir.⁶⁵² Buradaki mütevellilik, kilisenin kale fethedilirken gördüğü hasarın onarılması ve camiye çevrilmesi için gerekli olan şirk alametlerinin kiliseden temizlenmesiyle beraber camiye minber, mihrap vb. eşyaların eklenmesi için olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kale alınırken Lefkoşa'da bulunup Lefkoşa ve Mağusa kalelerinin fethini kendince ayrıntılı olarak kaleme alan Angelo Calepio isimli Dominikan tarikatına mensup din adamı, Lefkoşa Kalesi'nin fethini müteakip Müslümanların, Latin Katedrali St. Sophia'yı tamir ve temizlemeye başladıklarını, kiliseden koro bölümünü ile mihraplar gibi birimleri ortadan kaldırarak binanın içini kendi tarzlarına uygun olarak düzenleyip camiye çevirdiklerini belirtmektedir. Fetihden sonraki cuma günü yani 15 Eylül'de Lala Mustafa Paşa'nın maiyetiyle birlikte ismi daha sonra Sultan Selim'e izafeten Selimiye Camii olarak değiştirilecek camide Allah'a şükürlerini sunduğunu yazmaktadır.⁶⁵³

Müslümanlar tarafından yeni bir şehir kurulurken ya da fethedilen bir belde yeniden dizayn edilirken merkezinde cami olacak şekilde tasarlanır ya da inşa edilirdi. Şehrin kalbi cami olmak üzere etrafında mektep, kütüphane, han, bedesten, hamam, aşevi, çarşı ve mahalleler kurulurdu.⁶⁵⁴ Henüz Mağusa alınıp adanın fethi tamamlanmadan 26 Ekim 1570 tarihinde Lala Mustafa Paşa'nın, Lefkoşa'nın kale surlarının onarımı başta olmak üzere şehri imar etmeye başlarken Baf Kalesi'nin büyük bir şehir olmaya uygun bir yer olduğu, önünde biri yüz diğeri elli parça kadirge barındırabilecek boyutta iki liman bulunduğu ve kalenin ağzına iki burç inşa edilip muhafızlarla desteklenmesinin faydalı olacağı, bunun yanında Baf ile Girne kalelerine birer cami ve hamamın yapılması gerektiği⁶⁵⁵ konusunda İstanbul'dan onay alması fetih devam ederken bile Osmanlı'nın adayı İslami simgeler ile inşa etmeye başladığını göstermektedir.⁶⁵⁶ Bu bağlamda 1136/1723 yılında yapılan bir tahrire göre 16 ma-

⁶⁵² 8 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHH. d.8, 128, h. 1545).

⁶⁵³ Cobham, *Excerpta Cypria = Kıbrıs yazıları*, 145.

⁶⁵⁴ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar", 239-240.

⁶⁵⁵ 14 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHH. d.14. h. 837).

⁶⁵⁶ Bu kayıttan sonra Girne Kalesi'ne Sultan Selim Vakıfları hayratları içerisinde kayıtlı Kasrun/Kale Camii Lüzinyanlılardan kalma bir salonun içine inşa edilmiştir. Sultan Selim'in vakıflarından 1612-13 yıllarındaki muhasebe kaydından bu camiye 416 akçe karşılığında 28 kıyye/okka aydınlatma için zeytin yağı ayrılmıştır *TS.MA. d. 4549, 4;*

halleye ayrılan Lefkoşa'da 4000 hâne, 2 merkezî cami ile 2 mahalle camisi, 14 mescid, 3 medrese, 4 tekke ve zâviye, 5 hamam, 31 çeşme ve 6 kütüphane bulunmaktaydı.⁶⁵⁷ İlk defa İsmet Parmaksızoğlu tarafından kaynak verilmeden kullanılan bu bilgi sonraki araştırmacılar tarafından da aynen kullanılmıştır. Kanaatimize göre verilen bazı bilgiler hatalıdır. Zira 1723 yılında Lefkoşa surlar içinde Selimiye Camii, Ömerge Camii, Haydar Paşa Camii,⁶⁵⁸ Arap Ahmet Paşa Camii,⁶⁵⁹ Yeni Camii (Camii Cedid)⁶⁶⁰ gibi fiziksel bakımdan büyük, vakıf akarları yönünden zengin ve içerisindeki gerek ibadet gerekse de eğitim ve sosyal kültürel faaliyetler açısından faal camiler bulunmaktaydı.⁶⁶¹

Kıbrıs'ta gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle yalnızca Lefkoşa değil adanın dört bir yanına vâkıflar tarafından cami ve mescidler yapılmıştır. Bunlardan Girne'de *Cafer Paşa Camii*,⁶⁶² Larnaka'da *Turabi Tekkesi Camii*, *Hala Sultan Tekkesi Camii*, Larnaka Ulu Camii,⁶⁶³ Limasol'da *Limasol Ulu*

Demiryürek vd., "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfı Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme", 158; Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 478.

⁶⁵⁷ İsmet Parmaksızoğlu, *Kıbrıs Sultan İkinci Mahmud Kütüphanesi* (Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1964), 5.

⁶⁵⁸ Lefkoşa'da Gönüllüler Ağası Haydar tarafından St. Katerin Manastır Kilisesi 981/1573 yılında camiye çevrilmiştir. Bir diğer adı Ağalar Camii'dir. 23 Numaralı Mühimme Defteri (BOA, A. {DVNSMHM. d.23. h. 228, 148}); KŞS 4, 57, h. 150.

⁶⁵⁹ KŞS 13, 49 h, 172.

⁶⁶⁰ KŞS 8, 28, h. 183.

⁶⁶¹ Netice Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Saray Gelenekleri ve Beylerbeyi, Muhassıl ve Diğer Üst Düzey Görevlilerin Kullandığı Saray ve Konaklar" 1 (2006), 525; Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/1595; Karakaya, "Kıbrıs", 25/382; Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 30.

⁶⁶² KKVD, 59, h. 44; Korkmazer, Frenk Cafer Paşa'nın Kıbrıs'ta Kurduğu İlk Vakfı ve Hizmetleri, 267-268.

⁶⁶³ Larnaka Camii Kebir ya da Larnaka Ulu Camii'nin 1838 ya da 1835 yılında El-Hâc Seyyid Mehmed Ağa tarafından yapıldığı iddia edilmesine rağmen bu ismi taşıyan vâkıflardan hiçbirininin hayratları arasında zikredilen caminin ismi geçmemektedir. Bununla birlikte 1748 yılında Larnaka'ya kurduğu suyuyla su getiren Ebû Bekir Paşa'ya ait vakfiyede cami ile kalenin yanına birer çeşme ile suyu şehre aktırdığını belirtmektedir. Bunun yanında 1760 yılında adayı ziyaret eden Seyyah Mariti de camiden ayrıntılı şekilde bahsettiği eserinde şehrin tek camisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu bilgiler caminin 1835 ya da 1838 tarihlerinden çok daha önce inşa edildiğini göstermektedir. Cami bahçesinde bulunan 1835 yılında Nuri Dede tarafından yazılan kitabe hasar gören caminin Mehmed Ağa tarafından tamir ya da yeniden yapıldığını anlatmak için konulmuştur. *el-Hâc Ebûbekir Paşa ibn-i İbrahim Vakfiyesi*, VGMA (Def.

*Camii*⁶⁶⁴ ve *Köprülü Hacı İbrahim Ağa Camii*,⁶⁶⁵ Mağusa'da *Selimiye Camii* dışında *Sinan Paşa/Buğday Camii*,⁶⁶⁶ *Mustafa Paşa Camii*,⁶⁶⁷ *Omorfo/Güzelyurt'ta İbrahim Paşa Camii*,⁶⁶⁸ *Baf'ta, Baf Camii Kebir*,⁶⁶⁹ *Baf Camii Sağır*,⁶⁷⁰ *Lapta'da Haydarpaşazâde Camii*,⁶⁷¹ *el-Hâc Seyyid Mehmed Ağa Camii*⁶⁷² gibi camiler ile Lefkoşa'da *Sarayüstü Mescidi*, *Sarayönü Mescidi*, *İbrahim Paşa Mescidi*, *Dükkânlarönü Mescidi*, *Ebukavuk Mescidi*, *Cafer Paşa Mescidi*, *Hirsofu Tera Köyü Mescidi*⁶⁷³ gibi mescidler örnek verilebilir. Bu mabetler arasından Cafer Paşa Mescidi ile Sarayüstü Mescidi günümüzde yıkılmış olmasına rağmen inşa edildikleri yerler bilinmektedir. Bununla birlikte bazı cami ve mescidler yıkılmış yerine yenileri yapılmış, bazıları da tadilat geçirerek günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür. Kilise ve katedralden çevrilenlerin dışında kalan cami ve mescidlerden mimarî bakımdan kubbeli olarak inşa edilen yalnızca iki cami vardır. Bunlar Lefkoşa'daki Arap Ahmed Paşa Camii ile Larnaka'da Hala Sultan Tekke Camii'dir. Diğer cami ve mescidler genellikle üç veya dört nefli olarak iki veya üç sivri kemerin taşıdığı ahşap meyilli çatı ile örtülmüşlerdir. "Çoğu kesme taş ile yapılan Kıbrıs camilerinde, yanlarda birer, önde ise genellikle üç kemerli son cemaat yerleri vardır. Üstleri sundurmali ve meyilli çatıyla örtülen son cemaat yerlerinde çoğunlukla kemer açıklıkları ahşap kafesle kapatılmıştır. Lefkoşa Yeni Camii ile Turunçlu Camii'nin son cemaat yerleri L şeklinde iki cephe boyunca uzanmaktadır."⁶⁷⁴

1964, sayfa. 445, KŞS 17, 97, h. 165); Mariti, 1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk, 25-30; Karakaya, "Kıbrıs", 390; Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 315-19.

⁶⁶⁴ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 215.

⁶⁶⁵ Köprülü Hacı İbrahim Ağa Vakfıyesi, KVKD, 148, h. 76.

⁶⁶⁶ 16 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHHM. d.16, h. 339)

⁶⁶⁷ Karakaya, "Kıbrıs", 25/338.

⁶⁶⁸ KŞS 16, 135, h. 214.

⁶⁶⁹ Mehmet Bey ibn Ebû Bekir Vakfı, VGMA (987 No Def., 278. sayf., 97. sıra).

⁶⁷⁰ KŞS 21, 313, h. 661.

⁶⁷¹ Karakaya, "Kıbrıs", 25/390; Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 252-254.

⁶⁷² *Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından Kıbrıs Muhassılı el-Hâc Mehmed Ağa Vakfıyesi* (VGMA, Def. no.989 sayfa. 209. sıra. 161).

⁶⁷³ Serkâtip Süleyman Efendi tarafından inşa edilen mescide 3. Selim tarafından verilen 17/08/1203 tarihli beratla imam olarak Seyyid Mustafa b. Osman atanmıştır. *Tera Köyü Camii*, BOA (TS.MA.E. 0738/29).

⁶⁷⁴ Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/1593.

Bu mimarî tarz evlerde olduğu gibi camilerde de kullanılmıştır. Özellikle yaz aylarının çok sıcak geçtiği Kıbrıs adasında havanın sirkülasyonu sağlanarak daha yaşanabilir bir ortamın meydana getirilmesi amaçlanmıştır.

Hayrat	Şehir		Köy		Ara Toplam	Toplam
	İnşa	Kiliseden Çevirme	İnşa	Kiliseden Çevirme		
Cami	19	11	110	16	156	212
Mescid	18	5	33		56	

Tablo 27: 1570-1826 Yılları Arasında Tespit Edilen Cami ve Mescidler

Osmanlı Devleti adayı aldıktan sonra özellikle savaştıkları devlet olan Venediklilerin Katolik olmasından dolayı adada bulunan bütün Katolik kiliselerine el koyup çoğunu camiye ya da mescide çevirmiştir. Ortodoks kiliseleri ise bu mezhebe mensup kişilerin savaşta Osmanlı'ya yardım etmelerinden dolayı yerli halka iade edilmiştir. Bu konu birinci bölümde *Gayrimüslimler* başlığı altında teferruatlı işlendiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Bu çalışmada tespit edilen vakfiyelerin yanında arşiv kayıtları ve ikincil kaynakların taranması sonucunda adada 1570-1826 yılları arasında Tablo 27'de görüldüğü üzere 30 tanesi şehirde, 126 tanesi de köylerde olmak üzere toplamda 156 cami ve 23 tanesi şehirde 33 tanesi de köylerde olmak üzere toplam 56 mescid bulunmaktadır. Bu ibadethanelerden 27 cami ile 5 mescid kilise ya da şapellerden çevrilmiştir. Köylerde herhangi bir mescid kiliseden çevrilmemiş, tespit edilen 33 mescid de inşa edilmiştir. Kiliseden çevrilen camilerin içindeki şirk alametleri temizlenmiş ve buralara minber, mihrap ile birlikte minareler eklenmiştir.

Elimizde bulunan vakfiyelerden ancak 54 tane mescid ve cami ismi ile hayır sahipleri tarafından bağışlanan gelirler tespit edilebilmiştir. Bunun nedeni bazı camilere ait vakıfların yazılı bir vakfiyelerinin olmaması ya da yazılmış olsalar bile zamanla kaybolmuş olmasıdır. Diğer bir

neden ise Kıbrıs arşivlerinin araştırmacılara tam olarak açılmamasından kaynaklanmaktadır.⁶⁷⁵

Lefkoşa'daki St. Sophia Katedrali'nden sonra camiye çevrilen en büyük ibadethane 1 Ağustos 1571 tarihinde Mağusa Kalesi'nin fethiyle Ayasofya-ı Sağır Camii adı verilip fetihten sonra şehirde ilk Cuma namazının kılındığı St. Nicolas Katedrali'dir. Lefkoşa'daki Selimiye Camii ve Girne Kalesi'nde bulunan camiyle birlikte üç cami de Sultan Selim'in vakıf hayratlarından olup ada üzerinde büyük bir vakıf geliri ile desteklenmişlerdi. 1572 yılında Lefkoşa'daki camiye iki, Mağusa'dakine bir minare eklenmiştir.⁶⁷⁶ Sultan Selim ile birlikte diğer devlet adamları da Kıbrıs'ın dört bir yanında imar faaliyetleriyle birlikte cami ve mescidler inşa etmişlerdir. Bu mabetler özellikle büyük şehirlerde inşa edildikleri bazı mahallelere isimlerini de vermiştir. Ömerge, Arap Ahmet Paşa, Ayasofya (Selimiye Camii), Haydar Paşa, Ak Kavuk Paşa cami ve mescidleri bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Sultan Selim'den sonra adada büyük bir vakıf kuran Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa ve Mağusa'da 1 cami, 3 mescid inşa etmiş ve bunların tefrişat, aydınlatma ile görevlilerine vakıflarından gelir ayırmıştır. Bunların en meşhur ve büyüğü adını bulduğu mahalleye de veren Ömerge/Ömeriye Camii'dir. Cami, Lefkoşa'nın fethi sırasında top atışlarından hasar görüp yıkılan St. Augustin Kilisesi'nin bizzat Lala tarafından yeni-

⁶⁷⁵ 1570 yılından günümüze kadar Kıbrıs'ta inşa edilen cami ve mescidler hakkında yapılan çalışmalarda farklılıklar ve hataların olduğu aşikardır. Bu konuda yapılan ilk çalışma adanın 1878 yılında İngilizlere devrinden sonra Osmanlı Evkaf Nazırı Abdülhalim Efendi tarafından 1879 yılında Kıbrıs Mutasarrıflığı'na yollanan raporda 81 cami ve 9 mescid bulunmaktadır. 1906 yılında ise 200 cami ve mescidin olduğu bilgileri bulunurken 1946 yılında 242 cami ve mescid bilgilerine rastlanmaktadır. Captain M. B. Seager, *Reports of the Evkaf Properties Cyprus*, Colonial Office Publication (London, 1883); Kıbrıs Vakıflar İdaresi tarafından yapılan KIVABİS isimli çalışmaya göre ise adada 1571-1974 yılları arasında 393 cami ve mescid inşa edilmiştir. "Kıbrıs Vakıflar İdaresi EVKAF" (Erişim 15 Eylül 2022); Bu çalışma ile ilgili 2016 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde bir çalıştay düzenlenmiş ve bulgular hakkında genel bilgiler verilmiştir. Fakat bulunduğu iddia edilen bulgular hiçbir araştırmacıya açılmamıştır. 1570 yılından itibaren adada inşa edilmiş cami, mescid ve diğer Osmanlı eserleri hakkında eksiklikleri ve hatalı verilen bilgiler barındırmasına rağmen en derli toplu çalışma Kıbrıslı Arkeolog Hüseyin Tuncer Bağışkan tarafından yapılan Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler" isimli çalışmadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*.

⁶⁷⁶ Binark, *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*, 2/270-271.

den yaptırılarak Kıbrıs'ta yalnızca iki camide bulunan iki şerefeli bir minare eklenmesiyle inşa edilmiştir.⁶⁷⁷ Cami cemaatinin susuzluklarını gidermeleri ve abdest almaları için bir çeşme, talebelerin eğitimi için bir okul, halkın eğitimi için kütüphane yapılmıştır. Yaygın eğitimin yapıldığı bir merkez olan camiye Hz. Ömer'e izafeten Ömeriye adı verilmiştir.⁶⁷⁸ Lefkoşa'da yerini tespit edemediğimiz bir mescid dışında kalan diğer mescid Büyük Hamam yakınında inşa edilmiştir. Fakat geçen süre zarfında hasar görüp yıkılmaya yüz tutan mescidin yerine etrafta Cuma ve Bayram namazı kılacak başka cami olmaması, yağmurlu kış günlerinde insanların ibadetlerini yapmakta zorluk çekmelerinden dolayı dönemin muhassılı Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşı es-Seyyid el-Hâc Mehmed Ağa 1241/1826 yılında günümüzdeki İplik Pazarı Camii'ni inşa etmiştir.⁶⁷⁹ Mustafa Paşa tarafından inşa edilen Mağusa'daki mescid ise Osmanlı Ordusu'nun uzun süren kuşatma döneminde kışladığı mekânda yapılmıştır. Bu mescid hakkındaki bilgiler *Mağusa Kışla Yeri (Mağusa Mevlevî) Tekkesi/Kutup Osman Tekkesi* başlığı altında incelenecektir.

Ada üzerinde Sinan Paşa, Cafer Paşa, Haydar Bey, Arap Ahmed Paşa, Mehmet Emin Efendi, Mehmet Bey ibn Ebû Bekir, Baf Sancak Beyi Ebû Bekir Bey başta olmak üzere pek çok hayırsever tarafından cami ve mescidler inşa edilmiştir. İbadethanelerin ismi bazı kaynaklarda cami bazılarında da mescid olarak geçmektedir. Bu durum birkaç nedenden kaynaklanmaktadır. Bunların ilki toplum dilinde her iki kelimenin de aynı anlamda kullanılmış olması. İkinci neden ise bazı ibadethanelerin ilk bina edildikleri dönemde içlerinde yalnızca vakit namazlarını kılmak üzere inşa edilmiş olmalarıdır. Fakat geçen süre zarfında bölgede nüfu-

⁶⁷⁷ Çift şerefeli diğer cami ise Peristerona Köy Camii'dir. Eski bir kiliseden camiye çevrilen Peristerona Camii'nin yapılış tarihi bilinmemektedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin karışık yaşadıkları ve kilise ile caminin yan yana olduğu ender köylerdendir. Camiye 1158/1745 yılında Lefkoşa'nın Kızılkule mahallesinde yaşayan Gülsüm binti Derviş isimli hayırsever oturduğu evin ölümünden sonra satılarak elde edilecek ücretin işletilip elde edilen gelirin cami imamına verilmesi onların da her sabah kendi ruhuna bağışlanmak üzere bir Yâsîn-i Şerif okumaları şartı ile vakfetmiştir. *KŞS* 16, 30, h. 51.

⁶⁷⁸ Ömeriye Camii hakkında daha fazla bilgi için bkz: *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, VGMA (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.); Siddık Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2014, 38-44.

⁶⁷⁹ *KŞS* 32, 62, h. 52.

sun artmasından dolayı meydana gelen cami ihtiyacına binaen mevcut mescide mihrap, minber ve minarenin de eklenmesiyle camiye çevrildikten sonra meydana gelen isimlendirilmeden kaynaklanmaktadır. Denye ile Afanya köy mescidleri bu duruma güzel iki örnektir. Mesarya'nın Gaziköy/Afanya köyünde daha önce Hacı Mehmed tarafından yapılan mescid zamanla etrafta Cuma ve Bayram namazı kılınacak yer kalmasından dolayı halkın talebi üzerine minber ve mihrap eklenmesiyle camiye çevrilmiş ve hatip olarak da Hüseyin Halife adında bir şahıs görevlendirilerek kendisine berat verilmiştir.⁶⁸⁰

Yukarıda bahsedildiği gibi ihtiyaç duyulan yerlerde mescidler; minber, mihrap ve minarenin eklenmesiyle Cuma ve Bayram namazları kılınan ibadethaneler haline getirilmiştir. Bir berat ile durum onaylanıp imam ve hatip görevlendirilen bu ibadethanelerden bazılarının minaresi sonradan yapıldığından küçük ya da asıl yapıdan farklı olarak durmaktadır. Bu manzara Kıbrıs'ta belli kesimler tarafından yanlış yorumlanmıştır. Bu yapıların eskiden Bektaşî Tekkeleri olduğu ve II. Mahmut döneminde Bektaşî Tekkelerinin yasaklanmasıyla Kıbrıs'ta bulunan bu tekkelere minare eklenmesi yoluyla camiye çevrildikleri iddia edilmektedir.⁶⁸¹ Bu durum arşiv kayıtlarında bulunan mescidlerin camiye tahvil tarihi ve gerekçelerinden de anlaşıldığı gibi doğru değildir.

Bunun yanında adada kiliseden cami ya da mescide çevrilen bazı yerlerin zaman içerisinde güç kazanan belli gruplar tarafından ele geçirilip yeniden kiliseye çevrildiği de görülmektedir. Kıbrıs fethi döneminde savaşa serdar olarak katılan Rüstem Bey'den, Ba'fa bağlı Lapityu/Bozalan sınırları dahilinde olup torunlarına kalan 80 dönümlük Lapityu Çiftliği içerisinde Köse Ahmed Ağa tarafından bir mescid inşa edilmiştir. Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla 1214/1799 yılına kadar Müslümanların içerisinde ibadet ettiği bir mekânken gayrimüslim tebaanın güçlenmesi üzerine Çamlı Manastırı rahipleri çiftlik sahibi ve diğer Müslümanlara saldırıp Tahir ile Aziz Beyleri katlederek çiftliğe el koymuş ve çiftliğin içerisindeki mescidi de kiliseye çevirmişlerdi. Çiftlikte hak sahibi olan Muhammed ve Ali b. Süleyman Halleri isimli şahıslar durumu

⁶⁸⁰ *Gaziköy Camii*, BOA (AE.SSLM.III. 37/2152).

⁶⁸¹ Mete Hatay, "Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları", *Kıbrıs Yazıları* Güz-Yaz 3 (2006), 68.

mahkemeye götürmüş ve davayı kazanarak mülklerini geri almışlardır. Olay Muhassıl Muhammed Paşa'ya iletilince duruma müdahale edilmiş ve mâbed yeniden mescid haline getirilmiştir. 1236/1820 yılında da Ayşe Gülsüm Koşuna bnt. Süleyman Halleri isimli hayır sahibi, çiftlikten kendisine düşen mülkleri mescide vakfederek buradan gelecek gelirin caminin kandilleri için zeytinyağı, halı ve hasırların değişimi ile mescidin tefrişatına ayırırken mescid imamına da vazifesi için on kuruş verilmesini şart koşturmuşur.⁶⁸² Nitekim bu olaydan çok daha önce 1581 yılında benzer durumların meydana gelmesinden dolayı Kıbrıs Beylerbeyi ile Lefkoşa ve Mağusa kadılarına yazılan bir hükümde durumun tahkik edilerek mahkemenin vereceği karara göre hareket edilmesi konusunda uyarılmışlardır.⁶⁸³

1570-1826 yılları arasında kurulmuş vakıflardan vakfiyesine ulaşılabilenler üzerinde yapılan incelemede Tablo 26'da da görüldüğü gibi vâkıflar tarafından yapılmak istenen en az 1163 hizmet tespit edilmiştir. Bu hizmetlerden 906 tanesi cami hizmetleri ile ilgilidir. Bu oran bütün vakıf hizmetleri içerisinde %77,9'luk kısma denk gelmektedir. Cami hizmetlerini personel ücretleri, kıraat, aydınlatma ile birlikte mühimmat hizmetleri olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Bu üç hizmet içerisinde en yüksek oranı personel ücretleri oluşturmaktadır. Personel ücretleri 506 sayısı ile bütün hizmetlerin üçte birlik kısmına, cami hizmetlerinin de yarısından fazlasına denk gelmektedir. Buradaki 506 sayısı toplam personel sayısını değil toplam görev kalemini ifade etmektedir. Bu nedenle bir kişinin birden fazla görev alması mümkün olduğundan personel sayısının 506'dan daha az olması muhtemeldir.

Camiler genellikle şehrin kalbi olarak nitelendirilebilecek merkezi bir yerde yapılmaktaydı. Buraya yakın olarak inşa edilen medreselerdeki öğrenciler öğrendiklerini cami ya da mescidlerde tatbik etme imkânı bulmakta, mezuniyetten sonra da buralarda göreve başlama şansı elde etmekteydiler. Ufak, kenarda kalan cami ve mescidler ile köy camilerinde bir imam bazılarında da imamla birlikte müezzin ve hatip bulunurken özellikle vakıf yönünden zengin ve büyük yerleşim yerlerinde kurulan camilerde ayrıca *bevvâb* denilen kapıcı, temizlik işlerini yapan *ferraş*,

⁶⁸² Ayşe Gülsüm Koşuna binti Süleyman Halleri Vakfı, *Vakfiye Defteri* 6, 75-77.

⁶⁸³ 42 Numaralı *Mühimme Defteri*, (BOA, A. {DVNSMHHM. d.42, h. 584}).

camilerde halka açık ders işleyen dersiâm yani *müderris*, vâkıfın belirlediği zamanlarda cami, minare, avlu ve bahçede aydınlatma işini yapan *kandilci*, ibadethanelerde devlet erkanı ve vâkıfın kendisine ve ceddinin ruhlarına dua eden *muarrif*, *duâgû*, Cuma günler ile mübarek gün ve gecelerde halka vaaz veren *vaiz*, özellikle tekkelere yakın olan camilerde olup genellikle tekke şeyhi olan *kürsü şeyhi* bulunurken camilerde vâkıflar tarafından istenen okumaları yapacak kişiler de bulunmaktaydı. Bunlardan Kur'ân-ı Kerîm'den on ayet anlamına gelen aşır okuyanlara *aşırhân*, Kur'ân'ın otuzda biri olan kısmını okuyanlara *cüzhan*, belli bir düzene göre cüz okuyup hatim indiren *hatimhân*, hatim indirilirken nerde kalındığını işaretleyen *noktacı* da cami görevlileri arasında bulunmaktaydı.

Şehir merkezlerinde bulunup padişahlar tarafından yapılan selâtin camileri ile büyük devlet adamları tarafından yaptırılan camilerde yukarıda sayılan görevlilerden birden fazla bulunabilmekteydi. Çünkü buldukları şehrin aynı zamanda bir üniversitesi konumunda da olan bu yerler kalabalık olmakta ve birden fazla görevliye ihtiyaç duyulmaktaydı. Lala Mustafa Paşa'nın vakıf hayrâtı olan Ömeriye Camii vakıf personeli ve aylık aldıkları ücretlerin gösterildiği aşağıdaki tablo bu duruma güzel bir örnektir.

Minhâ 'An-cemâ'at-i vazîfe-horân-ı müezzinân ve hatîb ve kayyumân ve salâhanân ve eczâhânân ve devirhânân ve câbiyân ve kâtib ve vazîfe-i mütevellî ve nâzırân-ı evkâf-ı Câmî'-i mezbûre ki evkâf-ı Câmî'-i Hazret-i Ömeriyye, derzamân-ı Veli Ağa, bevâb-ı sultânî mütevellî-i dergâh-ı âlî el-vâki' fi şehri Cemâziyelevvel sene erbaa ve hamsîn ve elf ilâ gâyei şehri Saferi'l-hayr sene 1056.				
Vudîa alâ zâlik el-Vezâif				
Sâhib-i saâdet Hazret-i Paşa, nâzır-ı evkâf Yevm: 5 Kıymet: 150	Kâdı Efendi Yevm: 2 Kıymet: 60	Yahya Efendi el-vâiz Yevm: 10 Kıymet: 300	Mehmed Efendi, imâm-ı evvel Yevm: 6 Kıymet: 180	el-Hâc Mustafa, halîfe-i mekteb Yevm: 3 Kıymet: 90

Mehmed Efendi, imâm-ı sâni Yevm: 6 Kıymet: 180	Mehmed Efendi, hatîb Yevm: 10 Kıymet: 300	Mehmed Efendi, hâce-i mekteb Yevm: 7 Kıymet: 210	Mehmed Efendi, ser-mahfil Yevm: 5 Kıymet: 150	Ali Halîf, el-muarref Yevm: 2 Kıymet: 60
Mustafa, imâm-ı havlı Yevm: 7 Kıymet: 210	Şaban Halife, imâm-ı mescid-i Haydar Paşa Yevm: 6 Kıymet: 180	Ali Hasan, na'thân Yevm: 2 Kıymet: 60		
Yekûn: 1620				
'An-cemâ'at-i devirhânân, der-Câmi'-i Şerîf-i Hazret-i Ömeriyye				
Mehmed Efendi, devirhân Yevm: 2 Kıymet: 60	Mustafa Halife, devirhân Yevm: 2 Kıymet: 60	Ali Halife, devirhân Yevm: 2 Kıymet: 60	Ahmed İbrahim Yevm: 2 Kıymet: 60	Es-seyyid Ramazan Yevm: 2 Kıymet: 60
Veli Süleyman Yevm: 2 Kıymet: 60	Es-seyyid Timur Yevm: 2 Kıymet: 60	Ali Yusuf Yevm: 2 Kıymet: 60	Ali Yusuf Yevm: 2 Kıymet: 60	Eyyub Mustafa Yevm: 2 Kıymet: 60
Yekûn: 600				
'An-cemâ'at-i eczâhânân, der-Câmi'-i şerîf el-mezbûr				
Mehmed Efendi, Yevm: 2 Kıymet: 60	Şaban Halife, noktai Yevm: 5 Kıymet: 150	Şaban Halife Yevm: 2 Kıymet: 60	Mustafa Halife Yevm: 2 Kıymet: 60	İlyas Halife Yevm: 2 Kıymet: 60
es-Seyyid İbrahim Yevm: 2 Kıymet: 60	el-Hâc Mustafa Yevm: 2 Kıymet: 60	Es-seyyid İbrahim Yevm: 2 Kıymet: 60	Abdülkâdir Halife Yevm: 2 Kıymet: 60	Abdülkâdir Halife Yevm: 2 Kıymet: 60
Mustafa Halife Yevm: 2 Kıymet: 60	Mustafa Çelebi Yevm: 2 Kıymet: 60	Kenan Abdullâh Yevm: 2 Kıymet: 60	Es-seyyid Ramazan Yevm: 2 Kıymet: 60	Hasan Süleyman Yevm: 2 Kıymet: 60

Hasan Halîfe Yevm: 2 Kıymet: 60	Veli Süleyman Yevm: 2 Kıymet: 60	Es-seyyid Timur Yevm: 2 Kıymet: 60	Yusuf Halîfe Yevm: 2 Kıymet: 60	Mustafa Mehmed Yevm: 2 Kıymet: 60
Ali Yusuf Yevm: 2 Kıymet: 60	Ali Halîfe Yevm: 2 Kıymet: 60	Hasan Mustafa Yevm: 2 Kıymet: 60	Eyyub Mustafa Yevm: 2 Kıymet: 60	Es-seyyid Mehmed Yevm: 2 Kıymet: 60
Mehmed Halîfe Yevm: 2 Kıymet: 60	Mehmed Veli Yevm: 2 Kıymet: 60	Ali Hızır Yevm: 2 Kıymet: 60	Ali Halîfe Yevm: 2 Kıymet: 60	Mehmed Ömer Yevm: 2 Kıymet: 60
Yekûn: 1.950				
'An-cemâ'at-i müezzînân, der-Câmi'-i Hazret-i Ömeriyye				
Ali Halîfe, el-müezzîn Yevm: 4 Kıymet: 120	Mahmud İbrahim, müezzîn Yevm: 4 Kıymet: 120	Ali Hasan, müezzîn Yevm: 4 Kıymet: 120	Mustafa, salâhân Yevm: 3 Kıymet: 90	Abdüsselâm, temcîdi Yevm: 5 Kıymet: 150
İlyas, salâhân Yevm: 3 Kıymet: 90	Zülfikâr Halîfe, müezzîn-i mescid-i mezbûr Yevm: 6 Kıymet: 180			
Yekûn: 870				
'An-cemâ'at-i huddâmân der-Câmi'-i şerîf el-mezbûr				
Mehmed Veli el-kayyum Yevm: 3 Kıymet: 90	Eyyub, çerâğî Yevm: 3 Kıymet: 90	Eyyub Halîfe, kayyum Yevm: 3 Kıymet: 90	Mehmed Ömer, ferrâş-ı harem Yevm: 3 Kıymet: 90	'An-vazîfe-i meremmâti Yevm: 4 Kıymet: 120
Eyyub, çerâğî Yevm: 3 Kıymet: 90	Mehmed, huddâm-ı kademgâh Yevm: 1 Kıymet: 30	'An-vazîfe-i râh-ı âbî Yevm: 4 Kıymet: 120		
Yekûn: 690 (720 olacak)				
'An-cemâ'at-i zâbitân-ı evkâf, der-Câmi'-i şerîf el-mezbûre				

Veli Ağa, bevvâb, mütevellî-i evkâf Yevm: 40 Kıymet: 1.200	Mehmed, kâtib-i evkâf-ı mezbûre Yevm: 10 Kıymet: 300	İlyâs Câbi, mu'temed Yevm: 9 Kıymet: 270	İlyas Halife, mu'temed-i evkâf Yevm: 4 Kıymet: 120	Rıdvan Abdurrahman, câbi-i süvâri Yevm: 12 Kıymet: 360
Yekûn: 2.250				
Cem'an fî şehri kâmile: 8.490 (8520 olacak)				

Tablo 28: Lala Mustafa Paşa Vakfı Mürtezikası⁶⁸⁴

Cemâziyelevvel 1056/Temmuz 1646 tarihine ait tabloda vakıf yönetim kadrosunda bulunan mütevellî, nâzır, kâtip, câbi vb. yanında birisi Haydar Paşa Mescidi imamı olmak üzere 4 imam, 1 vaiz, 1 hatip, 1 müderris, 1 sermahfil, 1 muarriif, 1 nâ'than, 10 devirhân, 29 eczâhân, 1 noktacı, 4 müezzin, 2 salâhân, 1 temcidhân, 2 kayyum, 2 çerağı, 1 ferrâş, 1 merâmetçi, 1 hüddâm-ı kadem, 1 râh-ı âbi denilen camiye gelen suyu temizleyip camiye ulaşmasını sağlayan görevli olmak üzere 65 kişi camide görev yapmaktadır. Fakat 987/1579 tarihli vakfiyede yalnızca Ömerge Camii personeli 36 kişidir.⁶⁸⁵ 67 yıl sonra vakıftan ücret alan görevli sayısı iki katına yaklaştığı görülmektedir. Bu durum vakfın tescilinden sonra ihtiyaçlara binaen mütevellinin isteği ve kadının onayı ile vakfa başka personelin alınabildiğini göstermektedir. Bir diğer durum ise ilginç bir şekilde yönetici grupta olanlardan bazılarının vakfiyede aldıkları ücret artış gösterirken diğerlerinin neredeyse aynı kalmıştır. Mütevellinin maaşı günlük 30 akçeden 40 akçeye, kâtip 5 akçeden 10 akçeye, câbinin biri 2 akçeden 9 akçeye, diğeri 2 akçeden 12 akçeye yükselmiştir. Bunun yanında hizmetli görevlilerden, noktacı 2 akçeden 5 akçeye, mektep muallimi 5 akçeden 7 akçeye çıkarken yalnızca devirhânların ücreti beşer akçeden ikişer akçeye düşmüş diğer görevlilerin aldıkları günlük ücretler ise eşit kalmıştır. 1646 yılında Ömerge Camii vakıf

⁶⁸⁴ MAD. d. 06080, 2-3.

⁶⁸⁵ Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.); Sıddık Korkmazer, Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2014, 75-80.

personeli aylık 8520 akçe ücret almıştır. Paşa'ya ait diğer hayratlarda çalışan görevliler bu listede mevcut değildir. Vakıflara alınacak yeni personel ve ücret artışları mütevellinin kararına ve kadının denetimine tabiydi.

1612 yılında yalnızca Sultan Selim'in Lefkoşa'daki Selimiye Camii hayratında 64 kişi görev yapmakta ve aylık 8360 akçe ücret almaktaydı.⁶⁸⁶

Cami görevlileri arasında toplum nezdinde en popüler ve sorumluluk sahibi olan imamlardı. Günümüzdeki gibi görevi yalnızca camide namaz kıldırıp vaaz vermekle sınırlı olmayan imamların Osmanlı ve diğer devletlerde çok farklı görev ve yetkileri bulunmaktaydı. Henüz köy ve mahalle teşkilatlarının kurulmadığı dönemlerde imamlar âdeta görev yaptıkları yerlerde kadınların idari temsilcileriydiler. Doğum ve ölüm kayıtlarını tuttıkları gibi yeni evlenen kişilerin nikahlarını da kıymaktaydılar. Mahalle ve köylere bir kişinin yerleşmesi ancak imamların kararıyla mümkün olabilmekteydi. Eğer halk sıkıntılı bir durum ile karşılaşarsa imam diğer mahalli yetkilerle birlikte kadıya bu haberi bildirmekle görevliydi.⁶⁸⁷ Birçok vakfın aynı zamanda mütevellisi de olan cami imamları devletin içine düştüğü sıkıntılarda da halka önderlik etmekteydiler. Kıbrıs tarihinde önemli yeri olan 1765-1766 yıllarında çıkan Girne Dizdarı Halil olayında⁶⁸⁸ devlete isyan edenlerin yakalanması için Anadolu'dan gönderilen Konya Valisi Ahmed Paşa'nın başkanlığında Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi, Mübaşir Silahşor Ali Ağa ve ileri gelenlerin huzurunda Ayasofya Mahallesi İmamı Abdullah Efendi b. Abdurrahman, Ömeriye Mahallesi İmamı Ömer Efendi b. Abdullah Efendi, Arap Ahmed Paşa Mahallesi İmamı Hacı Mustafa Efendi b. Mehmed Efendi ile diğer mahalle imam ve ahalilerinin Girne Dizdarı Halil'in adamlarının yakalanması ve ihbar edilmesi hususunda birbirlerine kefil

⁶⁸⁶ Bu veriler yalnızca Selimiye Camii görevlileri içindir. Sultan Selim'in Vakıfları'na ait gelir gider hakkında daha fazla bilgi için bkz: Demiryürek vd., 4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfı Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme, 151-168.

⁶⁸⁷ Osman Çetin, "1660'da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 35-36; *KŞS* 10, 144, h. 620.

⁶⁸⁸ Çil Osman ve Dizdar Halil olayı hakkında daha fazla ayrıntı için bkz: H. Fikret Alasya, "Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs: 1571-1878", *Milli Mecmua Basımevi* 1-2 (1937), 111-119.

oldukları görülmektedir. Bu örnekte olduğu gibi imamlar isyanlarla mücadelede da en önde yer almışlardır.⁶⁸⁹ Bunun yanında savaş dönemlerinde halkın idrakinin açık tutulması, savaşın nedenlerinin anlatılarak halkın desteğinin sağlanması, halka vaaz kürsülerinin önemli görevlerindendi. Önemli duyuru ve haberler de imamlar tarafından halka iletilmekteydi.

Bütün dinî binaların tamir, bakım, aydınlatma, personel vb. masraflarının hepsi vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Devlet adamları ve zengin hayırseverler tarafından inşa edilen dinî hayrâtların yıkılmaması için vakfedilen akarlarla masraflar karşılanırken daha küçük cami ve mescidler ile köy camileri halktan insanların bir tarlasını, zeytin ağaçlarını, evini ya da cüzi miktarda parasını vakfederek bu ihtiyaçlar karşılanmıştır. İncelenen dönem içerisinde 906 hayır faaliyetinde 63 hayır işlemi ibadethanelerin ve minarelerin aydınlatılması, camiye halı serilmesi başta olmak üzere tamir ve tadilatı içindir.

2. Tasavvuf ve Tarikat Kurum Hizmetleri

Hız. Muhammed (sav) zamanında Medine döneminde inşa edilen Mescid-i Nebevî ilk zamanlar ibadetin yanında eğitim, yargı, ordu karargâhı vb. işlerin de yapıldığı bir mekândı. Geçen süre zarfında ibadet için cami ve mescidler; örgün eğitim için mektep ve medreseler kurulmuştur. Bireylerin ruhen ve ahlaken eğitilip gönül dünyalarına hitabını ise tekkeler üstlenmiştir. Bir şeyh ya da halife denetiminde derviş ve tarikat ehlinin her zaman ya da belli günlerde toplanıp *zikir*, *ayin ve ibadet ederek seyr ü sülük* ile meşgul oldukları bu tasavvufi mekânlar, Osmanlı Türkçesinde *tekye ya da tekke* şeklinde telaffuz edilmekteydi. İlk kuruldukları zaman birkaç odadan müteşekkil olan bu yapılar coğrafya ve ihtiyaçların değişmesiyle farklı mimari şekiller alarak *zâviye*, *hankah*, *dergâh*, *ribât*, *âsitâne*, *buk'a*, *imaret*, *düveyre*, *savmaa*, *mihrap*, *tehidhâne*, *harâbat* gibi farklı isimlerle anılmıştır. Bazen de bu tekkeler mevlevîhâne, kalenderhâne, pîr evi gibi tarikatın adı ya da kurucu şeyhin adıyla anılmıştır.⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ KŞS 19, 22, h. 74.

⁶⁹⁰ Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/368; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 521-522.

Genel olarak Selçuklu ve Osmanlılarda şeyh ve ailesinin yanı sıra dervişlerin, tarikat mensuplarının ve gelip geçen yolcuların ücretsiz olarak kaldığı dergâhlardan şehirlerde kurulanlara tekke, köy veya kırsalda kurulanlara da zâviye denilmekteydi. Bu dergâhlar odalar/hücreler, mutfak, ambar, dersane, mescid, abdesthane, hamam, sofa, değirmen, ahır, bağ, bahçe, türbe ve mezarlık gibi birimlerden oluşmaktaydı.⁶⁹¹

Osmanlı Devleti'nde kurulmuş tekkelerde bulunan şeyhler ve dervişlerin meşguliyetleri yalnızca zikir, ibadet ve buldukları dergâha gelen ziyaretçilerin ihtiyaçlarının giderilmesinden ibaret değildi. Mesela Osmanlı'nın beylikten devlet ve imparatorluğa geçişinde sınır boylarına yerleştirilip "Gâziyân-ı Rum", "Erenler" ya da "Alperen" isimleriyle adlandırılan ve devlet ricâli tarafından desteklenen dervişler bunun en güzel örnekleridir. Şeyh, derviş ve erenler yerleştikleri bölgelerde tebliğ ve irşâd görevlerini yerine getirirken aynı zamanda yerleştikleri toprakların ekim, biçim ve bakım işlerini de yerine getirmekteydiler. Bu bağlamda kendi mıntıklarında güvenliği sağlayan dervişler, savaş dönemlerinde savaşa da katılmaktaydılar. Bu dervişler sürekli ileriye doğru yeni fethedilen beldelerde boş ya da henüz yerleşime açılmamış kırsal bölgelerde tekkelerini kurarak hem sınır boylarını korumakta hem de tebliğde bulunarak bölgenin İslamlaşmasını sağlamaktaydılar. Hizmet ve nüfuzlarından dolayı padişah ve devlet adamları ile araları iyi olan dervişlere vakıflar yardımıyla köyler, çiftlikler, bağlar ve bahçeler bağışlanmakta, tekke ve zâviyeler ise vergiden muaf tutulmaktaydı.⁶⁹² Kurulan bu tekkeler sayesinde bölgeye yeni yerleşim yerleri açılmakta ve bölgenin şenlendirilmesi sağlanmaktaydı.

Herhangi bir tarikata bağlı şeyh ya da derviş tarafından bir beldeye gelip kurulan tekke/zâviyeler kurucu kişi ya da tarikatı adıyla anılırdı. Şeyh ve dervişler, mensubu oldukları tarikatın geleneklerine ve vâkıfların ortaya koyduğu esaslara göre dinî, tasavvufî, sosyal ve kültürel hizmetlerde bulunmaktaydı. Şeyhin vefatıyla tarikat gelenekleri ve vâkıfın

⁶⁹¹ Ahmet Yaşar Ocak-Suraiya Faruqi, "Zaviye", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 13/473-474.

⁶⁹² M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 90-91, 106-120; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 279-386.

tercihine göre yerine yeni bir şeyh seçilir o da hizmetlerine devam ederdi. Savaş, deprem, tekkeye ait gelirlerin son bulması, yeni bir şeyhin bulunmaması gibi nedenlerle bazen tekkeler kapanır, yerlerine başka tarikatlarla ait tekkeler kurulurdu. Kurulan yeni tekkeler de kurucularının tasavvufi anlayışlarına göre hizmetlerini devam ettirirlerdi.⁶⁹³

Bu bağlamda Osmanlı'nın bir parçası haline gelen Kıbrıs'ta da Mevlevî, Bektaşî, Celvetî vd. tarikatlarla ait tekke ve zâviyeler, adanın fethinden birkaç yıl sonra görünmeye başlanmıştır. Adada bulunan aynı tasavvufî tekkelerin yukarıda zikredilen nedenlerle bazen birden fazla tarikatın izlerini barındırdıkları görülebilmektedir.

Han ve kervansaraylardan farklı olarak tekke ve zaviyelerde belli bir süre barınan insanlardan para alınmadığından gelip geçen yolcular ile tarikat ehlinin kolaylıkla kalabildikleri tekkeler en ücra köşelerde bile kendilerine yer bulmuşlardır. Derbentler tarafından korunan mekânların dışında kalan bu yerler dervişlerin özel gücüne inanıldığı için eşkiyalar tarafından rahatsız edilmez ve her zaman mutfağında yemek mevcut olduğundan yolcular ile tarikat ehli tarafından tercih edilmişlerdir.⁶⁹⁴

Bu kısımda Kıbrıs'ta kurulmuş tekke ve tarikatların faaliyetleri değil vakıfların tekkelere olan destekleri üzerinde durulacaktır.

a. Mağusa Kışla Yeri (Mağusa Mevlevî) Tekkesi/Kutup Osman Tekkesi

Kayıtlara göre adada ilk tekkenin kurulma emri, bizzat ordu komutanı Lala Mustafa Paşa tarafından verilmiştir. Paşa'ya ait vakfiyede Mağusa Kalesi'nin muhasara altına alınıp ordunun kışladığı yerde bulunan bir köyün boş olduğu ve köyde yaşayan kimsenin kalmamasından dolayı sahiplerinden satın alınıp buradaki kilisenin de mescide çevrildiği kayıtlıdır. Bu ibareden ordu mensuplarının Mağusa şehrinin düşmesine kadar zikredilen mescidi ibadet amacıyla kullandığı anlaşılmaktadır. Adanın fethi tamamlanıp imar ve şenlendirme faaliyetleri devam ederken Paşa, Mağusa'ya gelen fakir yolcuların barınabilmeleri için ordunun

⁶⁹³ Mustafa Kara, "Kıbrıs'ta Tekkeler ve Zaviyeler", *Sultan II. Selim dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa (Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2020), 301.

⁶⁹⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 76.

kışladığı ve kilisenin de mescide çevrildiği yerde bir tekkenin kurulması için İstanbul'dan izin istemiştir. Padişah tarafından Kıbrıs Beylerbeyi Cafer Paşa ve Mağusa kadısına hitaben yazılan fermada Vezir Mustafa Paşa'nın talebi zikredilmekte ve bahsedilen mekânda bulunan mescidde halen namazların eda edildiğine dikkat çekilerek *âyende ve revende* yani gelip geçen fukaranın barınması için Lala Mustafa Paşa'nın adamlarının kontrolünde bir tekkenin kurulmasının uygun olduğu belirtilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir.⁶⁹⁵ Ancak vakfiyede mezkûr mescidin tamir ve aydınlatılması ile imamına günlük 4 akçe, müezzinine günlük 1 akçe vazife ayrılmasına rağmen tekkeden hiç söz edilmemektedir.⁶⁹⁶ Vakfiye dışında tekkeye ait ilk kayıt 1 Zilhicce 1125/17 Aralık 1713 tarihli tekke vakfına ait tarlaların kiralınması ile ilgilidir. Kayıta tekkeden *Mevlevîhâne* olarak söz edildiğinden buranın Mevlevî tarikatına ait olduğu anlaşılabilir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁵ Tekke ile ilgili yapılan iki çalışmada Lala Mustafa Paşa'nın KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Arşivi'nde bulunan vakfiyesinde padişahın Beylerbeyi Cafer Paşa'ya hitaben yazılan fermanın tarihinin evahiri Cemaziyelâhîr 981/1573 Ekim sonu olduğu iddia edilmektedir. Lakin gerek KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan vakfiyenin fotokopisi ve transkripsiyonunda gerekse de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan orijinal vakfiyede bu tarih evahiri Cemaziyelâhîr 1081 /1670 Ekim sonu olarak görülmektedir. Vakfiyenin düzenleniş tarihi 987/1579 olduğuna göre bu tarihlerde bir hata olduğu aşikârdır. 1573 yılında Kıbrıs Beylerbeyi görevini Cafer Paşa yaptığına ve 1670 yılında gerek Lala Mustafa Paşa gerekse de Sultan Selim'in vefat etmiş olması gerçeğinden yola çıkılarak denilebilir ki vakfiye kâtibi sehven 981 yılını 1081 olarak yazmıştır. Bunu da gören araştırmacılar hataya dikkat çekmeden eserlerinde doğru olduğunu düşündükleri tarihi yazmışlardır. *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Def. 746, 181; Lala Mustafa Paşa'nın KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesindeki Vakfiyesinin Fotokopi ve Transkripsiyon* (KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Osmanlıca Matbu Eserler Koleksiyonu No: 3530); Kamil Gökalp, "Dünyada Mevlâna İzleri Bakışında Kıbrıs'ta Mevlevilik Geçmiş ve Şimdi", *Dünyada Mevlâna İzleri: Uluslararası Sempozyum: 13-15 Aralık 2007, Konya, Türkiye: Bildiriler*, S.Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi yayımları Bildiriler serisi, 5 2 (Uluslararası sempozyum, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010), 209-220; Mustafa Eyyamoğlu-Nuran KARA Pilehvarian, "Kıbrıs Celvetiliğinde Unutulmuş Bir Mirasın Yeniden Hatırlanışı: Magosa Kutup Osman Efendi Türbe ve Dergâhının İnşa ve İhyası", *Osmanlı Araştırmaları* 53 (07 Aralık 2018), 321-352.

⁶⁹⁶ Yüksek lisans tez konusu olarak çalıştığımız Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'taki vakıfları ile ilgili çalışmada bu mescidin Akkule Mescidi olduğunu belirtmiştik. Fakat daha sonra yaptığımız araştırmalarla bu konuda yanıldığımızı fark ettik. Akkule Mescidi Lala Mustafa Paşa'ya ait değildir. Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, 64-65.

⁶⁹⁷ Mağusa Mevlevî Tekkesi olarak geçmektedir. *KŞS* 8, 20, h. 158.

Vakfiyede Mağusa'da vakfedilmiş yerler zikredilirken kiliseden çevrilen mescid, toplam beş odalı iki katlı bir ev, su kuyusu, iki at değirmeni, bir hamam, dört dönüm bahçe, bir mezra, tarla eken kişiler için on odalı bir ev, iki hizmetkâr, bir havlu, zikredilen mezra dâhilinde yaz ve kışın akan suyolu, koyun otağı ve harman yerlerini barındıran iki bin dönümlük bir çiftlikten söz edilmektedir.⁶⁹⁸ Lala Mustafa Paşa'ya ait mescid ve tekke, gerek sınırları tarif edilen çiftlikten gerekse de ordunun kışladığı yerin Venedikli komutanlar tarafından çizilen gravürlerden yola çıkılarak tespit edilmesi mümkündür. Aynı zamanda Mağusa kale komutanlarından olan mühendis Astorre II Baglioni tarafından çizilen gravürde Osmanlı ordusunun bulunduğu yerde La Madonna De la Cava ve St. Georgio isminde iki kilise görülmektedir.⁶⁹⁹ Vakfiyede tarif edilen yer ile gravürde çizilen yerler incelendiğinde La Madonna De la Cava Kilisesi'nin olduğu yer ile vakfiyede bahsedilen şehitliğin güneyinde günümüzde Kutup Osman Tekkesi bulunmaktadır. Cafer Paşa'ya ait Mağusa Suyolu da tekkeden geçmektedir. Mağusa'da oluşturulan tekke-

⁶⁹⁸ "Ve yine kale-i Mağusa kurbunda Gomandande nâm karyede vâki' cânib-i kıblisi karye-i mezbûrede Planye demekle ma'rûf küçük tepeye ve andan Kesendre mezra'asına ve andan Şüheda Mekâbirine varınca ve andan cânib-i garbisinde Eski Mandıra ta'bîr olunan mevzie ve andan Dotraba Estraniko demekle ma'rûf hacere-i kâime ve andan cânib-i şimâliden hammam-i Yahudi demekle ma'rûf mevzie varınca ve andan AyaYorgi mezra'asına ve andan Andreye Cerye mezra'asına ve andan iki yol mecmâ'ına ve andan tarîk-i 'âmm ve andan Matono Pariyor demekle ma'rûf keniseye ve kenise-i mezbûrdan cânib-i şarkide Meyastori ve Dimitri bağçesine münthehi olunca ve andan Ebenlo Goryo bağçesinin hendeğine ve andan kadîmi sabit ve kâim hacere ve andan küçük tepeye ve andan Kesendre mezra'asına ve andan Ferenci mezra'asına ve andan Balanya nâm tepeye münthehi olunca mahdûd ve mümtâz Miyer Andonaki demekle meşhur iki bin dönüm mezra'ayı ve müstemile olduğu dört tahtânî ve bir bâb fevkânî buyûtu ve bi'r-i mâyi ve iki at değirmenini ve hamamı ve dört dönüm bağçeyi ve keniseden mütehavvil bir mescidi ve bir mezra'ayı ve ekinciler için 10 bâb hâne ve 2 hadimi ve bir havlu ve mezra'a-i merkûme hudûdu dahilinde vâki' kışlık ve yazlık ve suyu mecrâsını ve koyun otağı ve harman yerlerini bi'l-cümle..." *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 181.

⁶⁹⁹ "Mağusa Kalesi Kuşatmasının Astorre II Baglioni Tarafından Çizilen Gravür (1571). Bibliothèque nationale de France (BnF", *Gallica*, 1571, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85928732> harita için bkz: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85928732>; Mustafa Eyyamoğlu, Nuran KARA Pilehvarian, "Kıbrıs Celvetiliğinde Unutulmuş Bir Mirasın Yeniden Hatırlanışı: Mağusa Kutup Osman Efendi Türbe ve Dergâhının İnşa ve İhyası", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 53 (2018), 321-52, doi:10.18589/oa.632212.

nin faaliyetleri fazla bilinmemekle birlikte Paşa'ya ait zikredilen çiftliğin adı arşiv kayıtlarında *Tekke Çiftliği*, *Tekye Çiftliği*, *Kışlakyeri Çiftliği* şeklinde geçmektedir.⁷⁰⁰ Eyyamoğlu ve Pilehvarian tarafından Kutup Osman Tekkesi üzerinde yapılan mimari çalışmada mevcut olan yapı birimlerinin farklı zamanlara ait olduğu görülmüştür.⁷⁰¹

Mevlevîhâne vakfı ile ilgili olan ilk kayıt Kıbrıs 8 numaralı Şer'iyye Sicili defterinde geçmektedir. Bu kayıt tekkeye ait Mağusa'da bulunan biri 12 diğeri 18 dönüm dut bahçelerinden her birinin yıllık kirasının 12,5 kuruştan olmak üzere toplamda 25 kuruşa çıkartılmasının mütevellî Derviş Musa b. Ali mahzarında onaylandığı hakkındadır.⁷⁰² Lefkoşa Mevlevîhânesi'ne ait muhasebe kayıtlarında da Mağusa Mevlevîhânesi'ne ait vakıf gelirlerinin olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak vakfiyede belirtildiği gibi tekke Lala Mustafa Paşa vakıfları denetiminde olup çiftlik, tekke mensupları tarafından ekilip biçilmiş ya da kiraya verilmiştir. 1125/1713 yılına ait muhasebeye göre tekkeye ait vakıfların yıllık geliri 10.492 akçedir. Bunlardan 7612 akçesi kendi vakıf gelirlerinden, 2880 akçe ise Şaban Paşa'nın Lefkoşa'da gelirlerini tekkeye bağışladığı bahçeden gelmektedir.⁷⁰³

17. asrın sonunda 1690 yılında mezkûr tekkenin kaderinin değişmesine yol açan hadiseler yaşanmıştır. Celvetî tarikatı şeyhlerinden olup aynı zamanda İsmail Hakkı Bursevî'nin de hocası olan Atpazarî Osman Fazlı Efendi devlet adamları ile yaşadığı sorunlardan dolayı Mağusa'ya sürülmüştür. Burada kaldığı bir yıl zarfında hastalığa yakalanıp 17 Zilhicce 1102/11 Eylül 1691 tarihinde vefat etmiş ve naaşı Mağusa Tekkesi'nin yanına defnedilmiştir.⁷⁰⁴ Vasiyeti üzerine mezarına herhangi bir yapı inşa edilmeyen Osman Fazlı Efendi'nin kabri zamanla kaybolmuştur. Adaya muhassıllık görevi ile gelen Seyyid el-Hâc Mehmed Ağa bin

⁷⁰⁰ KVKD, 22, 23, h. 25, 26.

⁷⁰¹ Eyyamoğlu-Pilehvarian, "Kıbrıs Celvetiliğinde Unutulmuş Bir Mirasın Yeniden Hatırlanışı".

⁷⁰² KŞS 8, 20, h. 158.

⁷⁰³ KŞS 8, 22, 159.

⁷⁰⁴ Osman Fazlı Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Sakıb Yıldız, "Atpazarî Osman Fazlı Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991); Sinan Çuluk, "Osman Fazlî Atpazarî: Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", *Tarih Yazıları* (blog), 24 Haziran 2012.

Mustafa Ağa bazı iddialara göre Celvetî olduğundan kabrin bulunması için araştırma yaptırıp yerini yaşlı bir kadından öğrenmiştir. Yapılan kazıda üzerinde Celvetî simgesi olan mezar ortaya çıkartılmış ve mezarın üzerine bir türbe inşa edilmiştir.⁷⁰⁵

Türbe hakkındaki ilk kayıt iddiaların aksine hicri 1242/1826 değil 1238/1822 yılında kurulmuş olan Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılardan Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa'nın vakfiyesinde geçmektedir.⁷⁰⁶ Lefkoşa'daki Bayraktar Gazi Camii'ni de inşa eden vâkîf, Mevlevîhâne'nin yanında inşa edilen türbenin aydınlatılması için aylık 2 kuruş bağışlamıştır. Bunun dışında 1242/1826 yılına gelindiğinde yine Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa adada çok sayıda mülkünü vakfederek kurduğu vakıflarına ait vakfiyede türbenin kendisi tarafından müceddeden inşa edildiğinden bahsetmektedir. Bununla birlikte türbe ile yanında olduğunu söylediği mescidin aydınlatılması ve tefrişatına vakıf gelirlerinden pay ayırmıştır. Mehmed Ağa, mescidde imamlik ve muallimlik yapan kişiye aylık 30 kuruş verilmesini isterken türbe ve mescidin aydınlatılması için de yıllık kırk vukiyye zeytinyağı ve ayrıca mübarek günler için de iki vukiyye balmumu verilmesini şart koşmuştur.⁷⁰⁷ Vakfiyede de herhangi bir tekleden bahsedilmemekte ve vâkîfın yalnızca türbeyi yaptırdığı açıkça anlaşılmaktadır. Vâkîf tarafından türbenin yanında olan mescid ile diğer birimlerin imarı vb. durumundan bahsedilmemesi ve yapılan çalışmalarda buradaki tekkeye ait binaların türbe ile yapıldıkları zaman bakımından farklılık arz etmeleri, türbeden daha önce de burada tekkenin olduğunu ispatlamaktadır. Nitekim 1238/1822 yılında Kıbrıs kalelerinin tamiri için yapılan bir keşifte türbe, mescid, mutfak, kütüphane, sofa, hücre ya da odalardan oluşan tekkenin üzerinde bulunduğu tabya için Şer'iyeye sicillerinde *Mevlevîhâne Tabyası* tabiri kullanılmıştır.⁷⁰⁸ Bura-

⁷⁰⁵ Eyyamoğlu-Pilehvarian, "Kıbrıs Celvetiliğinde Unutulmuş Bir Mirasın Yeniden Hatırlanışı", 324.

⁷⁰⁶ *Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa Vakfiyesi* (VGMA, Def.747, Say.325, Sıra 232); Eyyamoğlu-Pilehvarian, "Kıbrıs Celvetiliğinde Unutulmuş Bir Mirasın Yeniden Hatırlanışı", 324.

⁷⁰⁷ *Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılardan Kıbrıs Muhassılı el-Hâc Mehmed Ağa Vakfiyesi* (Def. no.989 sayfa. 209. sıra. 161); KŞS 32, 67 h, 55.

⁷⁰⁸ KŞS 45, 158, h. 203; Bazı çalışmalarda türbenin kaybolmaya yüz tuttuğundan 1739 yılında kabrinin üzerine bir türbe, yanına da bir tekke inşa edildiği, sonraki yıllarda 1824 yılında el-Hâc Seyyid Mehmed Ağa tarafından türbe ve tekkenin yeniden inşa

dan yola çıkılarak denilebilir ki mezkûr tekke bir mevlevî tekkesi olup Kutup Osman Efendi'nin vefatından önce de sonra da burası halk tarafından biliniyordu. Ayrıca bu tekkenin yanına Kutup Osman'ın türbesi yapıldıktan sonra halk arasında bu isimle anılıp meşhur olmasından dolayı Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı tekkenin ismi unutulmuştur. Ya da yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi yalnızca *tekke ve mevlevîhâne* isimleri ile anılmasından dolayı türbe de yapıldıktan sonra buranın Kutup Osman Tekkesi şeklinde anılmaya başlaması bu isimle meşhur olmasına sebebiyet vermiştir.

Kutup Osman Tekkesi Planı (Mustafa Eyyamoğlu)⁷⁰⁹

edildiği iddia edilmektedir. Fakat bir alttaki paragrafta "Seyyid Mehmet Ağa adaya geldiğinde Osman Fazlı Efendi'nin kabir yeri toprakla bir olmuş olduğundan yeri bu tarihlerde takriben seksen yaşlarında olan ve dürüstlüğü ile tanınan bir kadının ifadesine ve şahitliğine dayanılarak belirlenmiş, açılan kabirde şeyhin Celvetî işâretli mezar taşı bulunduktan sonra türbe inşaatı başlamıştır." denilmektedir. Bu ifadeler çelişkili durmaktadır. Muhammed Bedirhan, *Osman Fazlı Atpazarî: Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2006), 44.

⁷⁰⁹ Eyyamoğlu-Pilehvarian, "Kıbrıs Celvetiliğinde Unutulmuş Bir Mirasın Yeniden Hatırlanışı", 326.

Tekkenin yanında olduğu mezarlık 20 dönüm, tekkenin olduğu yer ise 18 dönümden fazla yere sahip olmasına rağmen günümüzde arazisinin üzerine bir lise yapılmış olması ve belli birimlerinin de başka kurumlar tarafından kullanılması dolayısıyla tekke ufak bir bahçeye hapsedilmiş durumdadır.⁷¹⁰

b. Lefkoşa Mevlevî Tekkesi

Ada üzerinde Hala Sultan Tekkesi ile birlikte en meşhur iki tekke-den biri olan Lefkoşa Mevlevî Tekkesi'nin yapılış tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nde tekke ile ilgili ilk kayıt Rebüülâhir 1003/Kasım 1594 tarihli olup tekkenin Arap Ahmet Paşa tarafından halka mesire alanı kılınıp âyende ve revende/yolu düşen ve ziyaretçilere hizmet etmek üzere bina edildiği yazılıdır.⁷¹¹ Tekke bina edildikten sonra Konya Mevlânâ Âsitânesi çelebisi olan Bostan Ekber Mustafa Çelebi'den tekkeye bir şeyhin atanması bizzat Arap Ahmet Paşa tarafından istenmiştir. Bunun üzerine Lefkoşa Mevlevî Tekkesi'ne ilk şeyh olarak Karamanlı Derviş Hamza Dede yollanmıştır.⁷¹²

Adada gerek her mertebeden devlet adamından gerekse de halktan çok sayıda vâkıfın bağışladığı gelirler ile desteklenen tekke, halkın tasavvufî terbiyesi, manevî ve ahlâkî eğitimi yanında muhtaçların yedirilmesi ve barındırılması için de din, ırk ayırımı yapmadan herkese kapılarını açmıştır. Bu hayırsever vâkıflardan birisi de Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan'dır. Paşa, 1016/1607 yılında kurmuş olduğu vakfında mevlevîhânedede şeyh olup Mesnevî okuyan kişiye, tekke imamına, müezzini-ne, tarikat ve tekke fukarası ile semazenlere harcanmak üzere vakıf gelirlerinden yıllık 1800 akçe ayrılmasını şart koşmuştur.⁷¹³

⁷¹⁰ 291 numaralı dipnot. Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 66.

⁷¹¹ KŞS 1-A, 133 h, 490; Şer'iyeye sicilinde bulunan bir diğer kayıta ise tekkenin Arap Ahmed Paşa'nın malıyla Ferhat Paşa tarafından bina edildiği kayıtlıdır. KŞS 2, 62, h. 116.

⁷¹² Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)* (Eminönü, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001), 253-254; Hümeýra Yaman Polat, *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi ile Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri* (Konya: Selçuk Üniversitesi /Mevlana Araştırmaları Enstitüsü /Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı /Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2020), 14.

⁷¹³ *Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın 1008, 1010, 1016 Tarihli Vakfiyeleri* (KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Osmanlıca Koleksiyonu Sıra No: 1353), 25.

Mevlevîhâneye vakıf gelirinden bağışlayan bir diğer hayırsever Kıbrıs Yeniçeri Ağa'sı Yusuf Ağa b. Perviz Bey'dir. Yusuf Ağa, Lefkoşa kalesine giriş kapılarından biri olan Girne Kapısı yanında inşa edilen tekke Mesnevî okuyan kişiye günlük 2 akçe, tekke imamı, müezzin, duaguhân ve neyzene birer akçe vazife ayırmıştır. Bunun yanında her yıl Şaban ayının 15'i ile her aşure mateminde⁷¹⁴ tekke fukarasına yemek yedirilmek üzere yıllık 1840 akçe olmak üzere toplamda 4000 akçe ayırmıştır. Vâkıfın beklentisi yalnızca bu günlerde fukara ve görevlilerin kendisi için dua etmeleridir.⁷¹⁵

Yukarıdaki hayır sahipleri dışında Şeyhülislam Sâdeddin Efendi⁷¹⁶, Du'âcı Derviş Mehmed b. Mahmud b. Seydi Ahmed Efendi,⁷¹⁷ Haydar Paşazâde Mehmed Bey'in kızı Emine Hanım,⁷¹⁸ Hacı Keyvan b. Abdülmenan⁷¹⁹ ve diğer birçok hayırsever tarafından desteklenen tekke adada hizmetlerini uzun yıllar sürdürmüştür.

1017/1608 yılına ait muhasebe kaydında tekkenin günlük 91 akçe, aylık 2730 akçe ve yıllık geliri ise 32.760 akçedir. Tekke ile ilgili diğer belgelerden anlaşıldığı kadarıyla aynı zamanda tekke şeyhi olan bir mesnevihân, 1 tekke imamı, 1 müezzin, 1 serneyzen, 1 neyzen, 1 düm-

⁷¹⁴ 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Hz.Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi üzerine özellikle Şia taraftarlarının tutulan matemdir. Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/25-26.

⁷¹⁵ KŞS 2, 24, h. 39.

⁷¹⁶ Sadeddin Efendi, Lefkoşa Attarlar Çarşısı'nda bulunan bir arsayı vakfederek tekke Mesnevi okuyan kişiye günlük 20 akçe verilmesini şart koşmuştur. Tekkede mesnevileri genellikle tekke şeyhi okmaktaydı. KŞS 3, 85, 539; Jennings, *Christians and muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean world*, 55.

⁷¹⁷ Derviş Mehmed b. Mahmud Değirmenlik kazasına bağlı Trahoni (Demirhan) köyünde bulunan Ali Çelebi Çiftliğini, 3 dönüm dut bahçesini, Trahun harkından her 15 günde 7 saat sulama hakkı ile farklı yerlerde bulunan zeytin ağaçlarını Mevlevî Tekkesi'nde sâkin olan fukaranın yemeği ve tekkenin diğer masraflarına harcanmak üzere vakfetmiştir. KŞS 12, 115-116, h. 408.

⁷¹⁸ Emine Hanım Lefkoşa'ya bağlı İsteraka Çiftliğini tekkeye vakfetmiştir. *KVKD*, 82, h. 124.

⁷¹⁹ Hacı Keyvan Lefkoşa'ya bağlı İncirli köyünde dört odalı evini, iki çift öküz, bahçe ve meyveli/meyvesiz ağaları barındıran çiftliği, Aklimos denilen bölgede kuyulardan akan su ile burada bulunan 500 dönümden fazla bütün emlakını vakfetmiştir. Birçok hayır işi yanında Lefkoşa Mevlevîhanesi'nde bulunan şeyhe Mesnevi okumak üzere günlük 10 akçe, tekke imamına günlük 2 akçe, müezzin, duacı, açşıya birer akçe ve diğer fukaraya seviyesine göre 8 akçe verilmesini şart koşmuştur. KŞS 2, 65, h. 123.

keş, 1 kudûmzen, 1 aşırhan, 1 na'athan, 1 tabbah yani yemek pişiren kişi, 1 duacı ve 1 de vakfın gelirlerini toplayan câbi görev yapmaktadır. Görevlilerin maaşı toplamda günlük 47, aylık 1410 ve yıllık ise 16.920 akçedir. Görevlilere ücretleri ödendikten sonra geriye kalan miktarla günlük 44 akçe olmak üzere tekke fukarası, dervişler, âyende ve revendeye harcanmak üzere toplam 15.840 akçe harcanmıştır.⁷²⁰

Tekkeye ait 15 Zilhicce 1125/2 Ocak 1714 tarihli muhasebe kaydında kira geliri, murabahada olan paralarla birlikte vakfın bütçesinin 110.000 akçe olduğu görülmektedir. Yıl içerisinde tekke fukarasına, tekkedeki şeyhe ait ve diğer kişilerin barındıkları odaların tamiri ile tekke bahçesinin duvarlarının tamirine 4200 akçe, Ayasofya mütevellisine 2200 akçe, Şeyh Efendi odasının tefrişatı için 2600 akçe, Tekke mescidine 4 halı için 700 akçe olmak üzere toplam 97.00 akçe masraf yapılmıştır. Bunun yanında kayda göre iflas ettikten sonra vefat ettiklerinden dolayı üzerlerinde kalıp geri alınamayan vakıf parası da toplamda 13.400 akçedir. Belgeye göre yıllık 57.200 akçe onu on bir buçuk (%15) hesabı üzere murabahaya verilmiştir. Kira ve işletilen paradan elde edilen gelir ise 42.622 akçedir.⁷²¹

Vakıfların yanı sıra bizzat devlet gelirleriyle de tekkenin yaptığı hizmetler desteklenmiş ve devamlılığı sağlanmıştır. Tekkede ikâmet eden dervişler ile fukaranın barındırılıp yedirilmesi için devlet bütçesinden verile gelen günlük 40 akçe ta'âmiyye beratı tekke şeyhi Mustafa Dede'nin vefat emesi üzerine yerine geçen Şeyh Feyzullah Dede ibn Yakub için yenilenmiştir. Yine aynı hizmet için Kıbrıs Yeniçeri Ocağı'ndan verilen yıllık 45 kuruş ta'âmiyye beratının da yenilendiği görülmektedir.⁷²²

Tekke, İngiliz döneminde 1931 yılına kadar faaliyetlerini vakıfların desteğiyle birlikte devam ettirmiştir. Tekkeye bağlı vakıfların idaresi 1933 yılında İngiliz yönetimi tarafından tekke şeyhinden alınıp vakıf

⁷²⁰ Kayıtta görevlilerin yıllık toplam gideri 15,840 akçe olarak gösterilmiştir. Anack he-sapta hata yapılmıştır. Olması gereken miktar 16,920 akçedir. KŞS 2, 129, h. 183.

⁷²¹ KŞS 8, 21, h. 159.

⁷²² KŞS 29, 46, h. 82, 83.

murahhaslarına bağlanmıştır. Bu tarihten sonra tekke faaliyetlerini vakıf imkânlarından mahrum şekilde 1953 yılına kadar devam ettirmiştir.⁷²³

Gerek Konya Mevlevîhânesi gerekse Kıbrıs Mevlevî tekkelerine bağışlanan vakıfların yönetimi aşağıda *İstanbul Eyyûb Sultan Tekkesi ve Konya Mevlevî Tekkesi* başlığı altında incelenecektir.

c. Hala Sultan Tekkesi

Yukarıda da bahsedildiği gibi Kıbrıs adasında en fazla bilinen iki tekkeden biri belki de dünya çapında en popüler olanı, ismini içerisinde kabri bulunan Hz. Muhammed'in (sav) süt teyzesi Ümmü Harâm bint Milhân'dan (ö. 28/648-49) alan Hala Sultan Tekkesi'dir.⁷²⁴ Kıbrıs'ta daha çok Hala Sultan ismiyle bilinen sahâbî, Müslümanların Kıbrıs'a yaptıkları ilk seferde bugün Güney Kıbrıs Rum Yönetimi sınırları içerisinde kalan Larnaka'da Tuz Gölü'nün kıyısında bineğinden düşerek şehit olmuş ve buraya defnedilmiştir. Belâzurî, mezarının *Salih kadın kabri/türbesi* olarak bilindiğini nakletmektedir.⁷²⁵

Daha önce kişiliği, önemi ve rivayet ettiği hadisler hakkında çok sayıda çalışma yapıldığından dolayı bu çalışmada zikredilen konular üzerinde durulmayacak, yalnızca Ümmü Harâm bnt. Milhân için kurulan vakıflar tetkik edilecektir.⁷²⁶

Osmanlı'nın adayı aldıktan sonra yaptığı imar çalışmalarında türbe, kabir ve mezarların dizaynı da bulunmaktaydı. Adanın alınması sırasın-

⁷²³ Tekkenin tarihi geçmişi ve şeyhleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Harid Fedai-Mustafa Haşim Altan, *Lefkoşe Mevlevihanesi* (Nicosia, Cyprus: KKTC Millî Eğitim, Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1997).

⁷²⁴ Kıbrıs'ta medfun olduğu bilenen diğer sahâbi Urva b. Sâbit'in kabrinin yeri bilinmemektedir. Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten* 28/110 (Nisan 1964), 210.

⁷²⁵ el-Belâzürî, *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, 220.

⁷²⁶ M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Harâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012); Hala Sultan ve rivayet ettiği hadislerin değerlendirilmesi hakkında müstakil bir çalışma için bkz: Ali Çelik, *Tarihte Kıbrıs ve Hala Sultan* (İstanbul: Işık Yayınları, 2005); Hala Sultan hakkında Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından düzenlenmiş sempozyumda sunulan tebliğler için bkz: İsmail Güleç-Haşim Şahin (ed.), *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan* (Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017); Hala Sultan üzerinde yapılan çalışmaların kısa değerlendirmesi için bkz: Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)", *Belleten* 82/294 (2018), 484-488.

da şehit olanların yanında daha önce burada medfun olanların kabirlerine de özen gösterildiği görülmektedir. Bu kabirlerden bazılarının etrafında zamanla türbe ve tekkelerin oluştuğu görülmüştür. Bu şahıslardan birisi de Ümmü Harâm bnt Milhân'dır. Hala Sultan'ın kabrinin bulunduğu yer ile ilgi ilk kayıt da bir vakfiyede görülmektedir.⁷²⁷ 1016/1607 yılına ait vakfiye ile adanın birçok yerinde çiftlikler, tarlalar, han, hamam, evler vakfeden Cafer Paşa b. Abdülmennan, vakfiyesinde Hala Sultan'dan da bahsetmektedir: “Tuzla kazâsına tâbi‘ Alaminyo nâm karyede vâki‘ Medîne-i Münevvere vakfı olan çiftliğin zevâyidinden iki kile hınta ammete-i habîb-i ekrem Ümmü Harâm hazretlerinin türbedârlarına mâh be-mâh virile” Söz konusu kayıttan sarîh şekilde anlaşılmaktadır ki fetihten henüz 37 yıl geçmeden Ümmü Harâm bnt. Milhân'a ait kabir, Müslümanlar tarafından bulunup üzerine bir türbe yapılmıştır. Türbenin ziyaretçi ve devamlı misafirleri olduğu için temizlik ve bakım işlerini yapmak üzere türbedarlar atanmış ve masrafları da kurulan vakıflar tarafından karşılanmıştır.⁷²⁸ Hala Sultan ile ilgili bir diğer arşiv kaydı ise 1077/1666 tarihli olup burada zâviyedarlık görevini îfa eden Nuh Dede adındaki zâtin kendisine Şeyhülislam tarafından verilen beratının kaybolduğundan dolayı yenisinin verilmesine dair yazdığı arzuhaldir.⁷²⁹ Tekke hakkındaki bir diğer kayıt 1 Cemaziyelahir 1103/19 Şubat 1692 tarihli olup zâviyenin türbedarlığına Şeyh İbrahim'in tayin edildiği hakkındadır. Demiryürek, zaviyeye ait ilk şeyhin de Şeyh İbrahim olduğu kanaatindedir.⁷³⁰

Zaman içerisinde türbeye çok sayıda mülk vakıflar yolu ile bağışlanmış ve türbe arazisine hayırseverler tarafından tekke, cami, şadırvan ve odalar inşa edilmiştir. Tekkenin, TDV İslam Ansiklopedisi vd. çalış-

⁷²⁷ İlk İslam kaynakları ile Osmanlı kaynaklarında Ümmü Haram binti Milhân hazretlerinin kabrinin Kıbrıs'ta olduğu kesin şekilde bilinmekteydi. Fakat yeri hakkında malumata sahip olup olmadıkları net değildir. Osmanlı'da 1560'lı yıllarda örnek bir eser için bkz: Hayreddin Hızır Atûfî, *Keşfü'l-Meşârik* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr:230), 338a.

⁷²⁸ *Cafer Paşa b. Abdülmennan Vakfiyesi*, 22-30, KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (Osmanlıca Koleksiyonu Sıra No: 1353); *Frenk Cafer Paşa Vakfiyesi*, KKVD, 12, h. 11.

⁷²⁹ *Ali Emiri Mehmed 4*, BOA (AE.SMMD.VI. 42. 4815).

⁷³⁰ Demiryürek, “Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)”, 490; Üç yıl sonra şeyhlik görevinden alınan İbrahim Efendi Şevval 1113/Mart 1702 tarihli belgede Türbedâr-ı Sabık Şeyh İbrahim Karabaş'ın vazifesinin müftü Feyzullah Efendi tarafından uzatıldığı görülmektedir. *İbnülemin vakıf* (BOA, İE.EV.35.4020).

malarda 1760 yılında Şeyh Hasan tarafından inşa edildiği iddia edilse de⁷³¹ vakfiyelerde bulunan kayıtlar bu tarihten çok daha önce türbenin olduğu yerde şeyhin bulunduğu ve bu şeyhe bağlı vakıfların tekkeye gelen ziyaretçilerle tekkede kalan misafirlerin barınma, yeme, içme vb. ihtiyaçlarını karşıladığını göstermektedir. Çorlulu Sadrazam Ali Paşa tarafından Tuzla'da bulunan iki mahzen, iki boyahane, bir boyacı dükkânını içindeki eşya ve aletleriyle birlikte vakfedip, akarların kiralarından elde edeceği gelire kurduğu vakfın mütevellisine on kuruşun verilmesi, bunun beş kuruşunun cihet, geriye kalan beş kuruşun da tamiyat masrafları için kullanılması şart koşulmuştur. Bu masrafların dışında artan paranın da Tuzla'ya yakın olarak medfun olan Ümmü Harâm bnt. Milhân Türbesi'nin şeyhine teslim edilmesi istenmiştir. Şeyh de bu para ile zahire alıp günlük olarak ziyaretçi ve misafirlere yemek yedirecektir.⁷³² Çorlulu Sadrazam Ali Paşa'ya ait 1 Şaban 1125/23 Ağustos 1713 tarihli vakfiye zeylinden net olarak görülmektedir ki Hala Sultan Tekkesi'nin yapımı iddia edilen tarihten çok daha önce yapılmış ve buralara şeyhler atanmış, âyende ve revende ile fukara için hizmetler görülmüştür. Böylece gerek tebliğ gerekse de imar faaliyetleri tıpkı Anadolu'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da tekke ve zâviyeler eliyle yapılmaya devam etmiştir.

Bazı tekkelerde mübarek gün ve gecelerde yapılan tören, zikir ve ibadetler selâtin camileri ile Cuma camilerini aratmamıştır. Nasıl ki İstanbul'da mübarek gecelerde özellikle Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin türbesi dolup taşıyorsa Kıbrıs'ta Hala Sultan Tekkesi de yalnızca Müslümanlar tarafından değil gayrimüslim tebaa tarafından da ziyaret edilir ve tekkeye adaklar adanırdı. 1974 yılında ada resmen ikiye bölünmeden önce adanın dört bir tarafından otobüslerle tekkenin ziyaret edildiği yaşayan halk tarafından anlatılmaktadır.

Bu günlerden biri de Rebûlevvel ayında idrak edilen mevlid kandi- lidir. Vâkıflardan Tuzla İskelesi Gümrükçüsü Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa kendi mülkü olan Tuzla'da Alâiyeli Hanı, üç mahzen, dört dükkânını, Lefkoşa'da basmacı dükkânı ile boş arsasını vakfederek

⁷³¹ M. Baha Tanman, "Hala Sultan Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

⁷³² Çorlulu Sadrazam Ali Paşa Vakfiyesi; *KŞS* 8, 46, h. 222.

başka hizmetlerin yanında Hala Sultan Teknesi'ne de vakıf gelirinden pay ayırmıştır. Vâkıf her sene Rebûlevvel ayının girişinde Hz. Muhammed'in (sav) doğumuna binaen yazılan mevlid, kasidelerin okutulması ve okuyanlara 10 kuruş verilmesini, bunun yanında halka dağıtılacak şerbet, yemek için 90 kuruşun sarf edilmesini istemiştir. Bunun yanında Kur'an tilavet edecek tekke şeyhine tilavet sonrası 15 kuruş, tekke hademesine 10 kuruş, senede üçer hatim indirecek 2 hâfıza senede yirmişer kuruş verilmesi diğer şartları arasındadır. İndirilecek hatimlerden birinin sevabı Hz. Muhammed'in (sav) ruhuna, bir tanesi Ümmü Harâm bnt Milhân'nın ruhuna, birer hatmi şerifin sevabı vâkıfın anne ve babasının ruhlarına, bir hatmi şerifin sevabı bütün müminlerin ruhlarına, diğerinin sevabı da vâkıfın ruhuna mevlidlerin okutulduğu gün ve gecesinde tekke bağışlanmasını istenmiştir.⁷³³

Bunun yanında tekkeye ait olup tekke şeyhleri tarafından idare edilen vakıf mülkleri de bulunmaktadır. Tekkeye ait Lefke, Dağ, Limasol ve Larnaka kazalarında bulunan mevkûfat şu şekildedir: Ekili 719 dönüm, ekili olmayan 1827 dönüm olmak üzere toplam 2546 dönüm arazi, bu araziler üzerinde 1184 zeytin, 234 harnup, dörtte bir hisseli 1 değirmen vakfın gayrimenkullerini oluşturmaktadır. Tekkeye ait hayvan sayısı ise 4 deve, 20 büyük/küçük olmak üzere henüz yük çekmeye alıştırlmamış öküz, 1 tane katır, 1 merkep ve 86 koyun ile 74 keçiden olmak üzere 186 baş hayvandan oluşmaktadır. Bunların dışında Tuzla kazasında farklı mahallerde olmak üzere 12 dükkân ile vakıf gelirleriyle Dromolaxia/Mormenekşe'de satın alınmış 1 hane ve 1 arsa yine vakfın mülkleri arasında görülmektedir.⁷³⁴

Tekke içerisinde de mübarek gün ve gecelerde kullanılmak üzere vakfedilmiş 2 tane gümüş buhurdan, 2 gümüş gülabdân, 18 gümüş kandil ve tekke ile mescidi aydınlatmak üzere 6 tane de tunç şamdan vakıf mülk listesinde kayıtlıdır. Bu kayıt içerisinde diğer bölgelerde tekkeye vakfedilmiş vakıflar dahil değildir.

⁷³³ Tuzla İskelesi Gümrükçüsü Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa Vakfiyesi, KŞS 29, 178-79, h. 311.

⁷³⁴ KKVD, 104-114, h. 57.

Tekke hakkında 1759 yılına ait bir kayıta tekkede olan eşyalar ile bazı vakıf mülkleri şu şekilde listelenmiştir.⁷³⁵

Gümüş kandil 13 aded	İncili kuşak 1 çift	Kırmızı boyama 4 aded	Mor boyama 1 aded	Yeşil boyama 2 aded
Haleb hatâ'î puşîde 1 aded	Yeşil kutnî puşîde 1 aded	Yeşil puşîde bez 1 aded	Dokuz mihrâblı seccâde 1 aded	Basma seccâde 1 aded
Tesbîh 2 takım	Sîm gülâbdân 1 aded	Buhûrdân 1 aded	Sahan sağır, kebîr 22 aded	Kebîr kazgan 3 aded
Sağır kazgan 3 aded	Köhne kazgan 7 aded	Kebîr sini 1 aded	Sağır sini 6 aded	Maşraba 1 aded
Kapaklı ten- cere 7 aded	Abdest leğeni 1 aded	Leğen ibrik 2 aded	Def'a leğen 1 aded	Tas 1 aded
Köhne çuval 2 aded	Köhne girâr 4 aded	Köhne heybe 2 aded	Ocak güğü- mü 1 aded	Kebab şişi 1 aded
Tuç havan 1 aded	Ayaklı sahan 2 aded	Kebîr tencere kapağı 1 aded	Beledî müs- ta'mel yasdık 18 aded	Köhne seccâde 2 aded
Köhne halı 1 aded	Mak'ad 2 aded	Sağır minder 4 aded	Kahve ibriği 3 aded	Sitil 1 aded
Katır 2 aded	Merkeb sağır ve kebîr 7 aded	Boyama 17 aded	Kebîr şamdân 7 aded	Sağır şamdân 1 aded
Buhûrdân 1 aded	Amelî mer- can tesbih 1 aded	Şem'-i asel tahmînen 10 kıyye	Köhne seccâde 1 aded	Şam'dân 2 aded
Buhûrdân 1 aded	Def'a boyama 7 aded	Kelâm-ı Kadîm 6 aded	Mahlût keçi ve koyun 50 aded	İnek ve dana sağır ve kebîr 7 aded
Hinta 25 kile	Şa'ır 27 kile	Araba 3 aded	Sığır 4 çift	

⁷³⁵ KŞS 18, 37-38, h. 88.

Tuzla İskelesi'nde merhûm Şehîd Ali Paşa'nın boyahânesine muttasıl vakf eylediği kebîr mahzen 1 aded ve Nevbethâne mahallesinde dükkân		
el-Hâc İsmail Ağa'nın vefâtından sonra İskele'de berber dükkânı ma'rifet-i Şer'le iştirâ olunan dükkân	Yine İskele'de vakf kahvehâne kurbünde dükkân 1 aded Yine İskele'de câmi'-i şerîf [kurbünde] dükkân 2 aded	Mütevellî-i sâbık el-Hâc İsmail Ağa'nın kendi mâlıyla ve vilâyet-i ahâlînin i'ânetiyle iştirâ eylediği selhâne
Gofine karyesinde zeytun 112 aded	Pirga'da zeytun 40 aded	Dohni'de zeytun 6 aded
Tatlısu'da zeytun 12 aded	Gilan kazâsında Kukla'da bağ 10 dönüm	Tuzla'da Hacı Baki Ağa'nın vakf gulâm
Matyat karyesinde zeytun 58 aded	Tuzla'da İspadiye'de zeytun 5 aded	Tuzla'da Alaminyo'da zeytun 6 aded
Kalavason'da zeytun 11 aded	Lefke'de Malaş'da [zeytun] 12 aded	Tuzla'da Ayatotri'de zeytun 25 aded
Lefkoşa'da Deftera'da zeytun 37 aded	Tuzla'da Voni'de zeytun 22 aded	Şehr kazasında Mosfilidi'de zeytun 3 aded
Marki'de zeytun 4 aded	Tuzla'da kazasında İpsemadizmeno zeytun 40 aded	

Tablo 29: 1759 Yılında Hala Sultan Tekke'sinde Mevcut Olan Eşyalar

Tekkeye ait vakıflardan yönetim şeyhte olmak üzere⁷³⁶ vâkıfların belirlediği şekilde tekkeye gelen herkese hizmet verilip insanlar maddi

⁷³⁶ Hasan Beşe b. İbrahim Vakfı, "Zikr olunan dükkânlar yed-i mütevellî ve ecr-i misli ile vech-i şer'î üzere icâr olup ücretlerinden hâsıl olan meblağdan mârrü'z-zikr medîne-i Tuzla'da memleha kurbunda (...) olan Ümmü'l-harâm binti Selman hazretlerinin türbe-i münevvere ve merkad-i mutahharalarında ve hizmet eden fukarâ ve zâîrîn ve müsâfirîn it'âm oluna ve vakf-ı mezbûrun tevliyeti sultân-ı mûmâ ileyhânın türbedârı ve evkâfının bi'l-fi'l mütevellîsi fahrü's-sâlikîn Dervîş Hasan b. Abdullah ba'dehü

ve manevî açıdan hizmet görmüşlerdir. Tekkenin sahip olduğu vakıf potansiyeli nedeniyle belli dönemlerde bazı tarikatlar arasında mücadeleye de neden olduğu görülmüştür. Tekke, Mevlevî, Halvetî ve Nakşî⁷³⁷ tarikatına mensup şeyler tarafından idare edilmiştir. Mevlevîler tarafından idare edildiğinde adadaki diğer tekkelerle birlikte Celâleyn vakıflarına bağlı olarak yönetilmişler ve müstesna vakıflar kategorisinde kabul edilmişlerdir. 1865 yılından itibaren diğer tekkelere uygulanmamak üzere tekke vakıfları Evkaf Nezareti'ne bağlanmış ve hesapları bu nezaret tarafından yapılmıştır.⁷³⁸

d. Turâbi Sultan Tekkesi

Günümüzde yıkılmış olan tekke Larnaka'da eski çağlardan kalma bir mezarlığın üzerinde inşa edilmişti. Bektaşî ve Rifaî şeyhleri tarafından idare edildiği anlaşılan tekkenin bina ediliş tarihi ve tekkenin içerisinde yer seviyesi altında bulunup 36 basamaklı bir merdivenle inilen türbenin kime ait olduğu konusunda ittifak sağlanamamıştır. Müslümanlar gibi gayrimüslimler tarafından da saygı gösterilen tekkenin etrafında zamanla bir mescid inşa edilmiş, daha sonra minber ve mihrap eklenerek camiye çevrilmiştir. Ayrıca U şeklinde inşa edilip ortasında bir havuz ve su kuyusu bulunan tekke odalarında misafirlerin ve dervişlerin kaldığı anlaşılmaktadır. Bahçesi de kiralanarak tekkeye gelir elde edilmekteydi.⁷³⁹ Kadınlar ile erkekler için ayrı giriş kapıları olan yapının zamanla vakıf haline getirildiği anlaşılmaktadır. Larnaka'da tekke vakıflarına ait 191 dönüm arazi, farklı yerlerde 210 zeytin ağacı ile tekkenin etrafında 2 dönüm bahçe bulunduğu iddia edilmekle birlikte vakıflara ait kayda rastlanmamıştır.⁷⁴⁰ Bununla birlikte tekkenin etrafında Osman-

karye-i merkûmeye her kim türbedâr olursa âna meşrût ola deyü ta'yîn ve şürût edüp [zıkr] olunan dükkânları fârigan-ı anî's-şevâgil mütevellî-i mezbûr Molla Ahmed'e mahallinde teslim eylediğimde ol dahi vakfiyyet üzere bi't-tevliyyet kabz ve tesellüm vesâir mütevellîler gibi tasarruf eyledi" *KŞS 24, 62.*

⁷³⁷ 18 Şaban 1156/7 Ekim 1743 tarihinde tekkenin şeyhi Tunuslu Şeyh Ahmed Efendî'nin vefatı üzerine tekkeye Nakşibendi tarikatına mensup Şeyh Abdurrahim Özbekî atanmıştır. *KŞS 15, 217, h. 660.*

⁷³⁸ *KVKD, 61, h. 91.*

⁷³⁹ *KŞS 25, 3, h. 6.*

⁷⁴⁰ Hasan Fehmi, *Güneyde Kalan Değerlerimiz* (Lefkoşa: Özyay Matbaacılık, 2003), 50; Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 87-91.

lı devlet adamlarının defnedildiği bir de mezarlığın mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Yabancı seyyahların kaleme aldıkları eserlerde de tekkeden söz edilmiştir. Mariti 1760-1766 yılları arasında ziyaret ettiği tekkede küçük bir mescid/caminin olduğunu Müslümanların buraya Arab, Hristiyanların ise St. Arab dediklerini, yerin altında derviş ya da aziz olduğu iddia edilen bir yer altı mezarının bulunduğunu belirtmektedir. Mariti tekkede bulunan kişileri dervişler, santoslar ve abdallar olarak üçe ayırmaktadır. Derviş dediği kişilerin Mevlevî, Santos dediği kişilerin kalenderî, abdalların ise Bektaşî olması muhtemeldir. Ayrıca Mariti haftada iki defa yapılan törenlerin diğer camilerde olmadığı gibi kadın, erkek karışık yapıldığını ve bazı yakışsız görüntülerin oluştuğunu iddia etmektedir.⁷⁴¹

Tekkede bulunan ziyaretçi ve çalışanlara günlük yemek verilmesi için bir yıla mahsuben 2505 kuruş Şeyh Mustafa Efendi'ye Kıbrıs Mal Varlığından senet karşılığında verilmiştir.⁷⁴² 1284/1867 yılında Evkaf Nezareti'nden Kıbrıs Vakıf Müdürlüğüne yazılan bir emirnâmede tekkenin bânisinin bilinmediği ve vakıflarının bulunmadığı bildirilmekte, cami imamı Mehmed Şemî Efendi'nin vefat etmesi üzerine camiye imam ve hatip olarak oğlu Mustafa Zeki Efendi'nin atanması istenmiş, maaşının da Evkaf Nezareti tarafından karşılandığı belirtilmiştir.⁷⁴³

e. Kırklar Tekkesi

Kırklar Tekkesi Lefkoşa'ya bağlı Tymbou/Timbu/Kırklar köyünün doğusunda bulunmaktadır. Lefkoşa'ya 10 mil uzaklıkta bulunan tekkenin ilk yapılış tarihi belli değildir. 20 Ramazan 1155/18 Kasım 1742 tarihli bir beratta zâviyenin müceddeden Şeyh el-Hâc Abdülgafur Efendi tarafından bina edildiği ve hayattayken tekkeye şeyh olarak kendisinin, vefat ettikten sonra Lefkoşa Mevlevî şeyhleri tarafından dindar bir kişinin şeyh olarak atanmasını şart koştuğu yazılmaktadır.⁷⁴⁴

Tekkeye hangi birimlerin yapıldığı beratta belirtilmemişse de zaman içerisinde etrafının kerpiçten bir duvarla çevrildiği ve iç avlusunda

⁷⁴¹ Mariti, *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*, 29.

⁷⁴² KŞS 39, 81, h. 151.

⁷⁴³ *Atik Emirname Kaydı*, 18, 51, h. 24, 77.

⁷⁴⁴ KŞS 15, 179, h. 613.

mescid, mutfak, derviş ve misafir odaları, kahvehâne, tuvalet, ahır, samanlık, su kuyusu ve türbe yer aldığı anlaşılmaktadır. Türbenin içinde ilk İslam fetihleri sırasında adaya gelen kırk şehidin yattığına inanılmaktadır.⁷⁴⁵ Zaman içerisinde tekke belli tamirlerden geçmiştir. 1813 tarihli bir kitabede türbenin Muhassıl Seyyid Mehmed Efendi tarafından tamir edildiği yazmaktadır.⁷⁴⁶

Tekke, Kıbrıs'ta bulunan Müslüman ve gayrimüslimler tarafından ziyaret edilip adaklar adanan mekân olmuştur. Ayrıca tekke, gelen ziyaretçi ve kalan misafirlere hizmet etmek üzere vergiden muaf tutulmuş ve hem Müslüman hem de gayrimüslim kişiler çalışarak hizmet etmişlerdir. 1226/1811 tarihinde tekkede 4 Müslüman, 2 gayrimüslim bu hizmeti görmüş ve vergiden muaf tutulmuşlardı.⁷⁴⁷ Tekkenin şeyhleri aynı zamanda tekkeye ait vakıfları da idare etmekteydiler.

f. Aziziye/Şeyh Abdülaziz Efendi Tekkesi

Lefkoşa'nın fethi sırasında şehit olan alay müftüsü ya da alay şeyhi olduğu iddia edilen Abdülaziz Efendi'ye ait türbenin etrafında bina edilen yapıdan günümüze yalnızca mescid, tekke ve derviş odaları ulaşmıştır. Türbenin Sultan Selim tarafından yapıldığı iddia edilmekle birlikte bunu ispatlayacak bir belgeye ulaşamamıştır. Selimiye Camii'ne yakın bugünkü Lefkoşa Belediye Pazarı'nın güneydoğusunda bulunan tekkenin bahçesinde bir tane sıbyan mektebinin olduğu ve muallimlik görevinin de tekke şeyhi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁴⁸

Kıbrıs'taki diğer tekkeler gibi dervişlerin ve fukaranın barındığı bir yer olan Aziziye Tekkesi'nde hizmet etmek üzere reâyâdan kişilerin görevlendirildiği görülmektedir. Bu görevden ayrılan 4 gayrimüslim için tekkede çalıştıkları sürede vergiden muaf oldukları fakat bu görevden ayrıldıkları tarihten itibaren diğer kişiler gibi vergiye tabi oldukları anlaşılmaktadır. 1225/1810 yılında tekkenin şeyhi Seyyid Şeyh Ali, İstanbul'a gönderdiği bir arzualde Kıbrıs'ta medfûn kutbü'l ârifîn Abdülaziz

⁷⁴⁵ Başışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 52.

⁷⁴⁶ Mustafa Haşim Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)* (Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, 1986), II/819-821.

⁷⁴⁷ KŞS 27, 119, h. 261.

⁷⁴⁸ Karakaya, "Kıbrıs", 25/385; Başışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 48.

Hânkâhı postnişî olduğunu belirtip hângâhının harap durumda olduğu ve burada bulunan dervişler ile fukaranın yemek bulmakta zorlandıkları için günlük ta'âmiye verilmesini istemiştir. Bu arzuhal üzerine padişah fermanına binaen Kıbrıs muhassılları tarafından 1811 yılından itibaren tekkeye 200 kuruş ta'âmiye ücreti tahsis edilmiştir.⁷⁴⁹ 1845 yılında ise bu miktar 273,5 kuruşa çıkartılmıştır.⁷⁵⁰

Tekkenin vakıflarından gelen ücretin masrafları karşılayamadığı, zaman içerisinde hizmetlerinin aksadığı ve hângâhın harap duruma düşmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. 1864 yılında tekkeye yeteri kadar gelirin gelmemesinden dolayı ve başka müsakkâfatının da olmaması nedeniyle odaların yıkılarak dükkâna çevrilmesine karar verilmiştir. Bu şekilde vakfın daha fazla yarar göreceği düşünülüp odalar dükkâna çevrilmiştir.⁷⁵¹ Bugünkü Lefkoşa Belediye Pazarı tekkenin bahçesi ve dükkânlarının olduğu yer üzerinde kurulmuştur. Günümüzde pazar içerisinde bulunan bir kapıdan tekkeye giriş yapılabilmektedir.

g. Hz. Ömer Tekke ve Türbesi

Girne'ye bağlı Çatalköy sınırları içerisinde deniz kıyısında bulunan makam türbeye Hz. Ömer'e izafeten ismi verilmiştir. İçerisinde ilk İslam fetihleri sırasında adaya çıkan 7 Müslüman askerinin yattığına inanılmaktadır. Osmanlı'nın adayı almasından sonra buraya bir türbe ve bir mesjid inşa edilmiştir. 1225/1810 yılına gelindiğinde tekkenin zâviyedarı olmadığı, bu nedenle de bakım işlerinin Kıbrıs müftüleri tarafından hasbî görevlendirilen kişiler ya da gönüllü kişiler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Ada sâkini Hafız Mustafa b. Mustafa bakımsız ve hasar görmüş olan tekkenin zâviyedarlık görevinin kendisine verilmesi şartı ile kendi malından tamirini yapabileceğine dair arzuhalini İstanbul'a yollamıştır. Bu talep üzerine İstanbul tarafından yapılan tahkikat sonucunda tekkenin mevcut bir zâviyedarı olmadığından kendisine berat verilmesine karar verilmiştir. Hafız Mustafa da bunun sonucunda tekkeyi tamir ettirmiştir.⁷⁵²

⁷⁴⁹ KŞS 27, 125, h. 272, 273, 274.

⁷⁵⁰ KVKD, 84, h. 127.

⁷⁵¹ KKVD, 101, h. 56.

⁷⁵² KŞS 27, 170, h. 368.

h. Bayraktargazi Türbesi ve Tekkesi

Lefkoşa'da olan bir diğer türbe ve tekke ise şehir surlarına ait 11 burçtan Kostanza Burcu üzerinde inşa edilen türbe ve tekkedir. Şehrin fethi sırasında surlara sancağı dikmeye çalışıp şehit edilen isimsiz⁷⁵³ bir askere ait olan kabrin üzerine fetihten hemen sonra türbe inşa edilmiş, burcun ismi de buna izafeten Bayraktar Burcu olarak adlandırılmıştır.⁷⁵⁴ Tekkenin ismi arşiv kayıtlarında Bayraktar Gazi Tekkesi, Bayraktar Dede Tekkesi, Bayraktar Baba Tekkesi şeklinde geçmektedir. Verilen bu isimler ve şeyhlerinin künyesinden tekkenin bir zamanlar Bektaşî Tekkesi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵⁵

Türbeden sonra etrafa zamanla mescid ve tekke de inşa edilmiştir. Türbenin üzerinde bulunan 1170/1756-57 tarihli kitabe ile arşiv kayıtlarından mescid, türbe, derviş odaları ile öğrencilerin ders alacakları başka hayır hizmetlerinin Kıbrıs valisi Hasan Ağa tarafından yaptırılıp annesinin ruhuna bağışlandığı anlaşılmaktadır.⁷⁵⁶

⁷⁵³ Tekkede medfun olan kişinin ismi hakkında arşiv belgelerinde bazı çelişkiler bulunmaktadır. 1218/1803 tarihli bir tevcih kaydında Kıbrıs Fatihî Kara Mustafa Paşa'nın âlemdârî türbesinde şeyh olan Seyyid Şeyh Muhammed bin Veli Efendi'nin çocuksuz vefat etmesinden dolayı türbeye yeni bir şeyh atanması hakkındayken, 1255/1840 tarihli türbedarlık cihet tevcihinde "Kıbrıs adasında Lefkoşa kasabasında âlemdar Kara Mustafa Paşa Tekkesi" ibaresi kullanılmıştır. Lala Mustafa Paşa'nın lakabı da "kara" olduğu gerçeğinden de yola çıkılarak durumun kâtibin dikkatsizliğinden kaynaklandığı muhakkaktır. Türbede yatan kişinin ismi Mustafa Paşa değildir. Daha eski tarihli belgeyi görmeden ikinci belgeden yola çıkarak burada yatan kişinin Kara Mustafa Paşa olduğunu iddia eden çalışmalar hataya düşmüşlerdir. *C. EV. 141-7017, BOA; C. EV. 519-26204, BOA; Yusuf Küçükdağ, "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri", İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, (24-27 Kasım 1998), ed. İsmail Bozkurt vd. (Mağusa: DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları No:7, 1999), 2/387-388.*

⁷⁵⁴ Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, 186-187.

⁷⁵⁵ *KŞS 18, 254, h. 527; KŞS 28, 21, h. 44; KŞS 33, 67, h. 94.*

⁷⁵⁶ *KŞS 33, 21, h. 44.*

(Tuncer Bağışkan Arşivi)

Hazreti Vâlî-i Kıbrıs Hasan Ağa-yı Şefîk
Kıldı hayrâta muvaffak ânı Bârî herbâr
Mescid ve Türbe ve kâşêneler idûb bünyâd
Eyledi vâlidesi rûhuna hazîn-i îsâr
Fâtiha bahş ede ârif okuyan târîhin
Ki oldu ma'mûr-i becâ Dâire-i Bayrakdâr.
1170 H (1756/57)

(Tuncer Bağışkan Arşivi)

Şehinşâh-ı Kerâmet-vâye Mahmûd Hân-i Gâzî'nin
 Vücûd-i ekremidir Cami-i eltâf-i Rabbânî
 İmâmü'l-müslimîn ol kutb-i âlem, gavs-i a'zamdır
 Hatîb-i minber-i eflâk, olur her dem, senâhânü
 Emîru'l-mü'minîn ol zîb-i evreng-i hilâfet kim
 Cihânü rûşen eyler, şu'le-i şemşîr-i berrânî
 Cenâb-ı Hızır olur cünd-i zafer-âsâra Bayrakdâr
 Ricâlü'l-gayb olur dâim anın ensâr ü a'vânü
 Hayırhâhân-i din ü devletin, te'yîd ede Mevlâ,
 Husûsîle o düstûr-i şecâ'atmend-i zîşânü
 Mübârek ismi Abdullâh Paşa-yı kerem-küster,
 Müşîr-i şîr-i savlet, mesnedârâ-yı Kapûdânü
 Ola eyyâm-i ömr ü devlet ü ikbâli rûz eفزûn,
 Ki olmuştur Nizam-i Devlet'e sa'y-i firâvânü

Olunca Hâzin-i re'fet-şî'ârı Vâlî-yi Kıbrıs
 Nice âsâr-ı hayra oldu mazhar ol keremkânı
 Şeh-i cemcâh-ı devrân'a dahi Paşâ-yı Zîşân'a
 Du'â-yı hayra meşgûl etmek için ehl-i îmân'ı
 Bu cây-ı dilküşâyâ tarh edip bir Câmi-'i vâlâ
 Menâr ü mahfil ü minber'le tezyîn eyledi anı
 Ne Câmi-'i ravza-i bâğ-i behişte gıpta-fermâdır
 Ne Câmi-'i Cenneti'l-Me'vâ denirse âna erzânı
 Muhammed olduğundan nâm-ı mergûbu edip himmet
 Münevver eyledi Nûr-i Muhammed'le bu meydânı
 Bu Câmi' Belde'ye bir nusha-i husn-i hasîn oldu
 Derûnu serteser da'avât-i me'sûre ile nûrânî
 Sezâ-pervâne-i şem' olup, şevk ü muhabbetle
 Ferâmûş ede bülbüller haremğâh-i gülistanı
 Gelip târîh için 'uşr-i ahîri (21-29) Şehri-Şa'bân'ın
 Tamâm olup, binâ-yı Câmi'ü'l-Ebrâr-i Yezdânı
 Ketebehû'l-Fakîr es-Seyyid Mustafâ Nûrî el-ma'rûf
 bi-Dîvân Efendisi Zâde, gufira lehumâ sene H. 1236/1821

Zaman içerisinde hasar görüp yıpranan mescid 1236/1821 yılında yeniden tamir edilmiştir. Zikredilen yıla ait bir fermanın anlaşıldığına göre vakıf malı olan mescidin uzun zamandır bakımsız, arsasının da harap olduğu anlaşılmaktadır. Mescidin bulunduğu mahalde kış mevsiminde Cuma ve Bayram namazlarının kılınacağı cami olmadığından halkın sıkıntı yaşadığı ve bir camiye ihtiyaç duyulduğu için Kıbrıs Valisi Mehmed Ağâ'nın mevcut mescidi yeniden bina ederek minber koyma izni istediği ve bu bağlamda gerekli izinlerin verildiği kayıtlıdır.⁷⁵⁷ Nite-

⁷⁵⁷ KŞS 30, 141, h. 403.

kim bu konuda Kıbrıs Muhassılı Silâhdar Mehmet Ağa b. Mustafa, 1238/1823 yılında kurduğu vakfa ait vakfiyede “*müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak olduğum câmi-i şerîf ve mabed-i münîf*” ibaresinden camiyi yeniden inşa ettiği anlaşılmaktadır. Caminin taç kapısı üzerinde bulunan 1236/1821 tarihli kitabeden de bâni, adaya vali olduğunda buraya bir cami tasarlayıp onu minber, mihrap ve minare ile süslediği yazmaktadır.⁷⁵⁸ Gerek cami kitabesinde gerekse de vakfiyede dönemin padişahu Sultân Mahmud Hân ile dönemin sadrazamı Abdullah Paşa o kadar övülmüş ve isimleri vâkıftan öne alınmışlardır ki cami hakkında yapılan çalışmalarda caminin sadrazam Abdullah Paşa tarafından inşa edildiği sanılmıştır.⁷⁵⁹ Oysa ki ferman ve vakfiyeden sarih şekilde caminin Silâhdar Mehmet Ağa b. Mustafa tarafından yaptırılıp cami ve türbedeki görevlilere vazife verdiği görülmektedir. Bu bağlamda vâkıf, cami hatibine günlük 20 akçe, imamına günlük 60 akçe, dersiâm veren müderrise tedris ve vaaz için günlük 40 akçe, zâviyede türbedâr olana günlük 48 akçe, iki müezzine günlük otuz ikişer akçe, kayyıma günlük 12 akçe, her Cuma günü ezandan önce iki devirhâna günlük sekizer akçe, Ramazan ayında sabah güneş doğduktan sonra Kur’an okuyup hatim indiren kişiye 10 kuruş, Sultân Mahmud Hân’ın saltanatının ömrünün uzun olması, İslam ordusunun başarılarının artması için her sabah namazından sonra Yâsîn suresi, ikinci namazından sonra Fetih suresini okuyan kişiye günlük 12 akçe verilmesi istenirken dönemin sadrazamı Abdullah Paşa için de Valilik sarayının arkasında bulunan İbrahim Paşa Camii’nde her gün sabah namazından sonra Yâsîn suresi ve ikinci namazından sonra Fetih suresi okutulup hâsıl olan sevabı Abdullah Paşa’nın anne, baba ve ecdadının ruhlarına bağışlanması ve buna karşılık okuyanlara günlük 12 akçe verilmesi istenmektedir. Cami, minare ve tekkenin aydınlatılması için de vakfa ait zeytin ağaçlarından elde edilen yağ kullanılacaktır.⁷⁶⁰

Diğer tekkelerde olduğu gibi Bayraktargazi Tekkesi’ne de başka vâkıflar tarafından bağışlar yapılmış, tekke bahçesinde fukaraya yemek verilmiş, insanların ibadet ederek gönül dünyalarına dokunulmuştur.

⁷⁵⁸ *Silahşorânı Mehmet Ağa b. Mustafa Ağa Vakfı 1238*, VGMA (Def. no:747, Sayf. 325, Sıra 232).

⁷⁵⁹ Semavi Eyice, “Bayraktar Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

⁷⁶⁰ *Silahşorânı Mehmet Ağa b. Mustafa Ağa Vakfiyesi 1238* (Def. no:747, Sayf. 325, Sıra 232).

Bazen bu tekkelerde İslam dininde olmasa da bazı cahillerin düştüğü hatalar görülüp gerekli uyarılar yapılmıştır. İnsanlar yaşadıkları sıkıntıları aşmak ya da bazı dileklerinin gerçekleşmesi için tekkenin ağaçlarına çaput bağlayarak ya da tekkenin otlarını yiyerek bu dileklerinin gerçekleşmesini umut etmişlerdir. Bunu haber alan İstanbul bu gibi durumların İslam dininde olmadığını yapılan eylemlerin bid'at olduğunu buradaki inanların uyarılması ve gerekli eğitimin verilmesi için zâhid bir kişinin görevlendirilmesini istemiştir.⁷⁶¹

i. Zuhûrî Baba Tekkesi

Larnaka kalesi ile Larnaka Ulu Camii'nin kuzeybatısında medrese, cami, türbe, tekke ve odalar ile mutfak gibi birimlerden oluşan bir külliye bulunmaktadır. Kaynaklarda Zuhûrî Baba Tekkesi olarak geçen yapının ilk inşa tarihi hakkında ittifak yoktur. Tekkenin yapılışı hakkında tespit edilen ilk belgeler Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde 1264/1848 yılından sonraya aittir.⁷⁶² Tekkenin bina edilmiş tarihi çalışmamızın dışında kalmasına rağmen tekkenin temelini oluşturan vakıflar daha öncesine dayandığından hakkında bilgi verilecektir.

Tekkenin olduğu yerde daha önceden yapılmış bir mektep bulunmaktaydı. 1232/1817 tarihli Hacı İbrahim Ağa ibn el-Hâc Koca Hasan Ağa vakfiyesinden anlaşıldığına göre Ağa, eskimiş bu okulun yerine müceddeden altta 1 oda derslik, üstte öğrencilerin kalacağı 8 oda/hücreler olmak üzere bir medrese inşa ettirmiştir. Hacı İbrahim Ağa, Larnaka'da sahip olduğu Alâiyeli Hanı, üç mahzen, dört dükkân, Lefkoşa'da basmacı dükkânı ile boş bir arsayı vakfederek geliri ile yaptırdığı medresede okuyan öğrenci ve görevlilerin ücretleri ile diğer hayır işlerinin giderlerini karşılamayı amaç edinmiştir.⁷⁶³

⁷⁶¹ KŞS 18, 21, 44.

⁷⁶² MB. İ. 3-46, BOA; İ. DH. 183-10121, BOA; A.)MKT. 180-70, BOA.

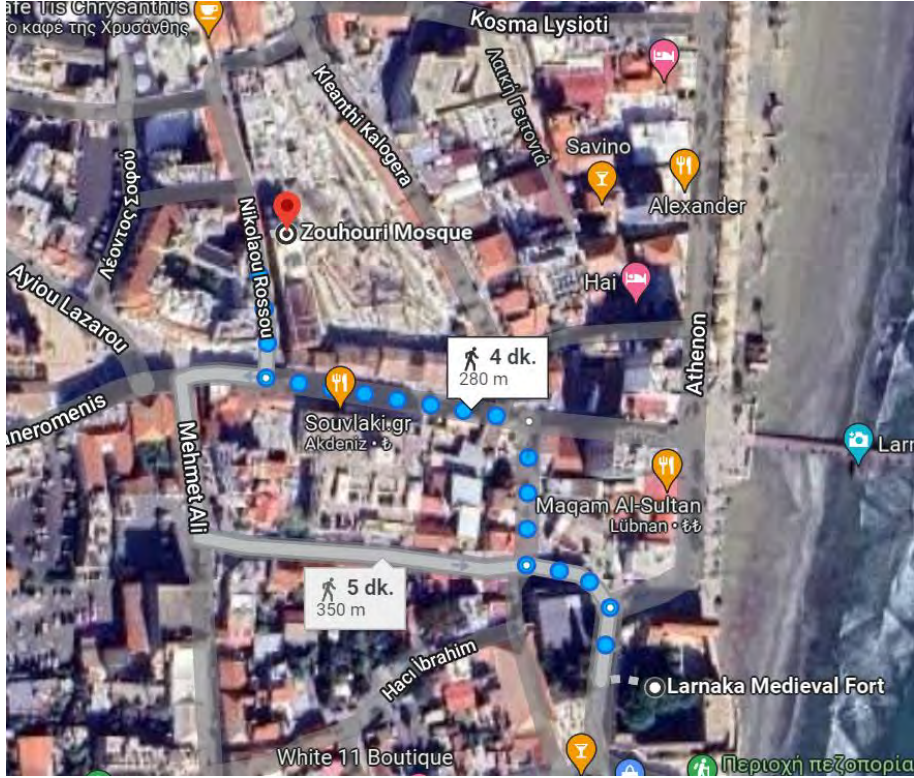
⁷⁶³ *Gümrükçü Emîni Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa Vakfiyesi*; Hasan Behçet bu konuda mektebi yeniden inşa eden kişinin 1690 tarihinde Hacı Ebû Bekir Paşa İbrahim adında bir kişi olduğunu ve mekteb muallimine günlük 20 akçe, muide de günlük 8 akçe verdiğini iddia etse de verdiği bilgiler çelişkili görülmektedir. Kıbrıs'ta 1690 yılında vakıf kuran Hacı Ebû Bekir Paşa İbrahim adında birisi bulunmamaktadır. Ancak 1749 yılında Hacı Ebû Bekir Paşa b. İbrahim adında bir vâkıf Lefkoşa'da yeniden inşa ettiği Sarayönü Mektebi muallimine günlük 20 akçe, muidine de günlük 8 akçe verilmesini şart koşmuştur. Behçet iddia ettiği her iki kişi için de "Büyük akar suyun sahi-

Sonraki süreçte okulun olduğu yere bir mescid inşa etmek üzere yapılan inşaatta burada bozulmamış bir Müslümana ait ceset bulunmuştur. İstanbul ile yapılan yazışmada kişinin kimliği hakkında bir belge bulunamayınca mezarının üzerine bir türbe yapılarak yerden çıkan anlamında Zuhurî Baba denilmiştir. Sultan Mahmud döneminde buraya inşaatı uzun yıllar süren bir külliye yapılmıştır. Külliyenin içerisinde mekteb, medrese, türbe, tekke, mutfak, derviş, misafir ve şeyh odaları yapılmıştır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre Sultan Mahmud'un vakıflarına bağlanan tekke masrafları vakıflardan karşılanarak uzun yıllar halka hizmet etmiştir. 1865 yılında Evkaf Nezareti tarafından Kıbrıs Evkaf Müdürlüğüne gönderilen emirnâmede Zuhurî Baba Tekkesi'nde bulunan mektep, mutfak ve bir odanın henüz yeni yapıldığı, tekkede görevlilerin Sultan Mahmud vakfına bağlı olduklarına dair tevcih beratlarının verilmesi, ayrıca tekke, türbe, camide yakılmak üzere normal aylar için 10 kıyye, kandil ve Ramazan'da 50 kıyye zeytinyağı, diğer zamanlar için aylık 1 kıyye bal mumu ve diğer masraflar için de yıllık 150 kuruşun mahalli evkâf hâsılatından ödenmesi hakkında emir verilmiştir.⁷⁶⁴

Tekkede bulunan medrese hakkında bilgiler aşağıda Tuzla Medresesi başlığı altında işlenecektir.

biydi." notunu düştüğünden hareketle Larnaka'ya su getiren Ebû Bekir Paşa b. İbrahim'in kurduğunu iddia ettiği ve bu konuda yanlışlığa düştüğü anlaşılmaktadır. Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 34, 46; *Hacı Ebû Bekir Paşa ibn İbrahim Vakfiyesi*, VGMA (Def. no. 1964, syf. no. 445-449).

⁷⁶⁴ *Atik Emirname Kaydı*, 13, h. 15.

Zuhûrî Baba Tekkesi ile Larnaka Ulu Cami ve Larnaka Kalesi Arasındaki Mesafe

j. Ağlayan Dede Tekkesi

Günümüzde tamamen yıkılmış durumda olan Ağlayan Dede Tekkesi, Osmanlı döneminde Mağusa kaleğinde inşa edilmiştir. Yapının inşa edilmiş tarihi hakkında herhangi bir bilgi olmayan tekkenin ilk şeyhinin adı Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'nde bulunan bir vakıf kaydında zikredilmektedir. Tekkenin sahip olduğu vakıf mülkleri sayılırken "Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Mağusa'da kutbü'l-ârifîn ve gavsu'l-vâsûlîn Ağlayan Dede demekle arîf es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Alaaddin el-Kandehârî kuddise sırruhü'l-azîz hazretlerinin bâ-berât-ı âlîşân tekye-i münîfeleri şeyhi ve evkâf-ı şerîfeleri mütevellîsi olan sulbî es-Seyyid eş-Şeyh Hasan Nureddin el-Kâdirî ibn-i es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Feyzullah es-Sinânî..."⁷⁶⁵ tabiri ile tekkenin ilk şeyhinin ismi ve nereli olduğu açıkça yazılmıştır. Künyesinden Afganis-

⁷⁶⁵ KŞS 28, 256, h. 531.

tan'ın Kandahar bölgesinden olduğu anlaşılan Şeyh Mehmed Alaaddin Efendi'nin Osmanlı topraklarına geldiği ve Kıbrıs'ta bir tekke kurduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.

2 Cemaziyelâhir 1230/12 Mayıs 1815 tarihli belgeden öğrendiğimize göre tekkenin mevcut şeyhi ve tekkenin vakıf mütevellisi es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Alaaddin el-Kandehârî'nin soyundan⁷⁶⁶ gelen es-Seyyid eş-Şeyh Hasan Nureddin el-Kâdirî ibn-i es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Feyzullah es-Sinânî'dir. Şeyh Mehmed Feyzullah Efendi'nin de tekke şeyhliğine ve mütevelliliğine 15 Rebiülevvel 1230 tarihinde verilen berat ile başladığı anlaşılmaktadır. Feyzullah Efendiye verilen beratta kendisi hakkında "*el-Hâc Bektaş-ı Velî seccâdesine seccâde-nişîn-i şeyh olan es-Seyyid eş-Şeyh Feyzullah zîde salâhuhu arz etmeğin mücebince mezbûra sadaka edüp işbu berât-ı hümayûn-ı inâyet-makrûnum verdim ve buyurdum ki.*"⁷⁶⁷ ibaresinden açıkça anlıyoruz ki Ağlayan Dede Tekkesi bir Bektaşî Tekkesidir. Tekkede hizmet edip vergiden muaf tutulan çalışanlar devlet tarafından istihdam edilmiştir.⁷⁶⁸

Ağlayan Dede Tekkesi'ne halk tarafından birçok mülk vakfedilmiştir. Bu hayır sahiplerinden birisi olan Nuri Baba denilen şahıs 1230/1815 tarihinde bir ev satın alıp tekkeye vakfetmiştir.⁷⁶⁹

2 Cemaziyelâhir 1230/12 Mayıs 1815 tarihli belgede tekkenin sahip olduğu mülkler tafsilatlı şekilde kaleme alınmıştır. Tekkenin sahip olduğu tarlaların 2 parça olduğu ve Mağusa'da Akkule ile deniz arasında 32 dönüm, diğer 15 dönümün ise iki tarafının Maraş bölgesi ile denize, diğer kısımlarının ise dağ ile Lala Mustafa Paşa Vakfı arasında olmak üzere toplamda 47 dönüm olduğu, 15 dönümlük tarlanın halk arasında "*İncirli Bahçesi*" olarak bilindiği zikredilmektedir. Ayrıca tekkeye yakın bir dükkânın da vakfedildiği yazmakla beraber tarif edilen dükkân Nuri Baba'nın vakfettiği küçük hâne ile benzerlik göstermekte ve bunun ya-

⁷⁶⁶ Burada kullanılan 'sulbî' tabiri mezkûr kişinin es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Alaaddin el-Kandehârî'ye olan yakınlığını tam olarak aydınlatmamaktadır. Şeyhin oğlu ya da torunu olma ihtimalini barındırmaktadır. Şeyhin Kıbrıs'a geliş tarihi ya da doğum veya ölüm tarihini bilmemiz halinde kişinin şeyhe olan akrabalık durumu izaha kavuşmuş olacaktır. KŞS 28, 256, 531.

⁷⁶⁷ KŞS 28, 254, h. 526.

⁷⁶⁸ KŞS 28, 132, h. 286.

⁷⁶⁹ KŞS 28, 252, h. 523.

nında evden bahsedilmemektedir. Muhtemeldir ki hâne ileriki süreçte dükkâna çevrilmiştir. Vakıf akarının içerisinde ev ve taralılarla beraber Tuzla kazasına bağlı Pirgo köyünde 6 farklı bölgede olmak üzere toplamda 40 adet zeytin ağacının da vakıfları içerisinde olduğunu görmekteyiz. Fakat Nuri Baba'nın vakfettiği mülkler dışında diğer mülklerin kimler tarafından vakfedildiği belirtilmemiştir.⁷⁷⁰

Tekkenin mütevellileri hakkında elimizde düzenli tutulan bir belge bulunmamaktadır. Tekkenin bildiğimiz ilk şeyhi, aynı zamanda tekkenin de kurucusu olan es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Alaaddin el-Kandehârî, ondan sora ise soyundan gelen es-Seyyid eş-Şeyh Hasan Nureddin el-Kâdirî b. es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Feyzullah es-Sinânî'dir. Mehmed Feyzullah Efendi'nin 9 Zilkâde 1240/25 Haziran 1825 tarihinde vefatı üzerine şeyhlik ve mütevelliliğin es-Seyyid el-Hâc Mehmed Halife ibn-i İbrahim Efendi'ye geçtiği görülmektedir.⁷⁷¹

k. Pîrî Ali Dede Tekkesi

Pîrî Dede ya da Pîrî Ali Dede tekke ve zâviyesi Limasol'da bulunmaktadır. İsmi taşıyan kişinin kim olduğu belli olmayan tekleden günümüze türbe, mescid, yardımcı oda ve bir ufak mezar kalmıştır. Sinan Paşa vakıflarına bağlı olduğu iddia edilmektedir.⁷⁷²

1158/1745 yılında vefat eden Uzun Hasan Ağa adındaki hayır sahibi sahip olduğu 1/3 malından 200 kuruşu tekke şeyhlerine vasiyet ederek bu para ile tekke su dolabına bir bârgîr/beygir alınmasını, geriye kalan 170 kuruşun da Azeb Ağası Fellâhzâde Mustafa Ağa tarafından işletilip yıllık gelirinin tekke şeyhlerine teslim edilmesi istenmiştir.⁷⁷³ Bu kayıttan tekkenin sahip olduğu arazinin bugünkünden daha fazla olup bir de su kuyusuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tekkeye türbedar olarak 1224/1809 yılında Seyyid Mehmed b. Osman atanmış ve kendisine berat verilmiştir.⁷⁷⁴

⁷⁷⁰ KŞS 28, 256, 531.

⁷⁷¹ KŞS 31, 118, h. 194.

⁷⁷² Netice Yıldız, "The Vakf Institution in Ottoman Cyprus", *Ottoman Cyprus: A Collection Of Studies On History And Culture*, ed. Michalis N. Michael vd., Near and Middle East monographs (Wiesbaden: Harrassowitz, 2009), 4/179.

⁷⁷³ KŞS 17, 22, h. 40.

⁷⁷⁴ KŞS 27, 120, h. 263.

1. Makam-ı Hızır Türbesi

Lefkoşa'da Lala Mustafa Paşa hayrâtlarından Ömerge Camii'nde bulunan Makam-ı Hızır Türbesi'nin yapılış tarihi bilinmemektedir. Lala Mustafa Paşa vakfiyesinde de adı geçmeyen makam yeri erkekler ve kadınlar tarafından ayrı ayrı ziyaret edilmektedir. Osmanlı döneminde her Cuma ziyaret edildiği belirtilen makam yeri, hayır sahiplerinden Seyyid Mehmed Emin Efendi tarafından tamir edilmiş, her gece aydınlatılması için Ömerge Camii Vakıf mütevellilerine yıllık 30 kuruş verilmesi şart koşulmuştur.⁷⁷⁵ Zamanla makama bir şeyhin de atandığı arşiv kayıtlarında geçmektedir. İlk şeyhin ne zaman atandığı belli olmayan makamda 1898 yılında vefat eden Şeyh Hafız Hüseyin Şevki Efendi b. Ali'nin yerine üvey oğlu Halil Efendi b. Mehmed Şerif Ağa atanmıştır.

m. İstanbul Eyyûb Sultan Tekkesi ve Konya Mevlevî Tekkesi

Kıbrıs'ta vakıf kuran bazı kişiler adada bulunan tekke ve türbelerin yanında ada dışındaki bazı dinî mekânlara da vakıf gelirlerinden aktarmışlardır. Kurduğu vakfın akar ve hayratlarının hepsi adada olan kişilerden ada dışına vakıf geliri bağışlayanlar üç mekânı tercih etmişlerdir. Bu mekânlar Mekke ve Medine yani Haremeyn, Eyyûb Sultan Türbesi ile Konya Mevlevî Tekkesi'dir. Haremeyn'e meşruta olan vakıflar ve hizmetleri aşağıda *Sosyal Yardımlaşma Hizmetleri* başlığı altında inceleneceği için burada diğer iki mekâna bağışlanan vakıflardan söz edilecektir.

Hala Sultan'ın Kıbrıs adasında bir İslam mührü görevi görmesi gibi İstanbul'da da bu görevi Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî (ö. 49/669) görmektedir. Eyüp Sultan türbesine yalnızca Kıbrıs eski muhassıllarından Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa vakıf akarından şart koşmuştur. Mehmed Ağa, Eyyûb Sultan türbesinde görev yapan na'thânlara kurmuş olduğu vakıftan yıllık 50 kuruş verilmesini şart koşmuştur.⁷⁷⁶

Konya'daki Mevlevî Âsitanesi'ne de Kıbrıs'tan gelir bağışlanmıştır. Vâkıflardan tespit edilenlerden ilki Frenk Cafer Paşa b. Abdülmenan'dır. Paşa, 1008/1599 yılında kurmuş olduğu vakfın akarından elde edilen gelirden 5000 akçe ile vakıf mütevellisi tarafından Konya'daki türbenin kandillerinde yakılmak üzere adadan revgan-ı zeyt (zeytinyağı)

⁷⁷⁵ Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin İkinci Vakfiyesi, KVKD, 216, h. 103.

⁷⁷⁶ Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa Vakfiyesi (Def.747, Say.325, Sıra 232).

satın alıp bunları Konya'daki âsitanede müteveli ve şeyh olan kişiye teslim edilmesini ve bu süreçte kira gideri için de ayrıca 1000 akçe ayrılmasını istemiştir. Bunun dışında 6000 akçenin daha ayrılarak Konya Mevlevîhânesi'nde olan şeyhe iletilmesi ve onun da bu para ile fakir mevlevîler için semah gömlekleri (*semâ' pîrâhenleri*) satın alması şart kılınmıştır.⁷⁷⁷

Konya Mevlevî Tekkesi gerek yönetsel bakımdan müstesna vakıflar grubundan sayılması gerekse de Kıbrıs'ta kurulmuş mevlevî tekke şeyhlerinin oradan atanması bakımından önemlidir. Kıbrıs'taki mevlevî tekkelerine ait vakıflar ile birlikte Konya âsitanesine bağışlanan vakıfların hesapları 1933 yılına kadar Lefkoşa Mevlevîhâne şeyhi tarafından kontrol ve idare edilmiştir.⁷⁷⁸ Kıbrıs'ta Mevlevî olan Lefkoşa Mevlevîhânesi, Mağusa Mevlevî Tekkesi ve arada şeyh atadığı Hala Sultan Tekkesi ile diğer mevlevî tekkelere ait vakıf hesapları Lefkoşa'daki mevlevî şeyhi tarafından tutulur ve hesaplar Konya'ya gönderilirdi. Konya âsitanesine bağışlanan gelirler ise direk oraya yollanırdı.⁷⁷⁹ Bu sistem gerek Osmanlı gerekse İngiliz dönemlerinde belli sıkıntuların çıkması ve paraların yollanmasında aksamaların olmasına rağmen devam etmiştir. 1925 yılında Türkiye'de 677 numaralı yasa ile tekke ve zâviyelerin kapanmasından sonra Mevlevîlik'in merkezi de Konya'dan Halep'e kaydırılmıştır. Halep merkezden Lefkoşa Mevlevî Tekkesi hakkında İngiliz yönetimi ile gerekli yazışmaların devam edildiği görülmektedir. 1931 yılında tekke şeyhi Celaleddîn Efendi'nin vefat etmesi üzerine bir yıl tekkeye şeyh atanmadan kapalı tutulmuştur. Daha sonra Halep merkezden atanan Selim Dede'nin şeyhliğinin tanınmasına rağmen Celâliye vakıflarına müdahalesine izin verilmemiş ve kendisine maaş bağlanmıştır. Nihayetinde 4 Aralık 1933 yılında yayımlanan bir yasayla da Celâliye vakıflarının Kıbrıs Vakıf Murahhasları tarafından idare edilmesi sağlanmıştır. Böylece tekkenin vakıflarla olan bağlantıları koparılmıştır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın 1008, 1010, 1016 Tarihli Vakfiyeleri (Osmanlıca Koleksiyonu Sıra No: 1353), 1-15.

⁷⁷⁸ Müstesna evkâf; Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin nezâreti ve müdahalesi olmayarak hodbe hod müteveli-i mahsusları tarafından idare olunan evkâftır. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, 10, mesele 35.

⁷⁷⁹ Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*, 1986, II/867-871.

⁷⁸⁰ Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*, 1986, II/867-871; Harid Fedai, "Lefkoşa Mevlevihanesi", *İkinci Uluslararası Mevlana, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sem-*

Kıbrıs'ta Bulunan Diğer Tekke, Türbe ve Adak Yerleri
1 ♦ Abdi Çavuş Adak Yeri, Lefkoşa
2 ♦ Ahi Revan Dede Türbesi, Lefke
3 ♦ Ethem Dede Türbesi, Lefkoşa
4 ♦ Evkaf Dairesi arkasındaki türbe, Lefkoşa
5 ♦ Faneromeni Şehidası Adak Yeri, Lefkoşa
6 ♦ Gaş Gaş Dede Türbesi (Kaçkaç/Akkaş Dede Türbesi), Lefkoşa
7 ♦ Goggoz Dede Türbesi, Gönyeli, Lefkoşa
8 ♦ Ahırvan Dede Türbesi, Gönyeli, Lefkoşa
9 ♦ İttik Dede Türbesi (İsmail Çavuş Türbesi), Lefkoşa
10 ♦ İzzet Efendi Sokağı Adak Yeri, Lefkoşa
11 ♦ Köprübaşı Şehidası, Lefkoşa
12 ♦ Kurt Baba Türbesi (Kutup Baba Türbesi), Lefkoşa
13 ♦ Lefkoşa Girne Kapısı Mezarlığındaki Adak Yerleri, Lefkoşa
14 ♦ Mahmut Paşa Adak Yeri, Lefkoşa
15 ♦ Musalla Burcu Adak Yeri, Lefkoşa
16 ♦ Seyran Dede Adak Yeri, Hamit Mandrez, Lefkoşa
17 ♦ Şeyh Said Paşa Adak Yeri, Lefkoşa
18 ♦ Abu Zahra Adak Yeri (Zehra Dadı Türbesi), Lefkoşa
19 ♦ Şehit Ali Dede Adak Yeri (Yalnız yatan Evliya Adak Yeri), Abohor, Lefkoşa
20 ♦ Aya Kebir Dilek Taşı, Lefkoşa
21 ♦ Kaptan-ı Derya Cezayirli Sadık Paşa'nın Mezarı, Girne
22 ♦ Kavaklı Dede Adak Yeri, Yukarı Girne
23 ♦ İnşinar Adak Yeri, Ağırda, Girne
24 ♦ Sakallı Dede Adak Yeri, Ağırda, Girne
25 ♦ Templos Garip Dede Adak Yeri, Girne
26 ♦ Armutlu Şehida, Kambilli, Girne
27 ♦ Canbulat Türbesi, Mağusa
28 ♦ Durmuş Dede Türbesi, Çatoz, Mağusa
29 ♦ Öksüz Dede Adak Yeri (Mağusa Garip Dede Adak Yeri), Mağusa
30 ♦ Öksüzce Dede Adak Yeri, Mağusa
31 ♦ Akatu Camisi ve Şehidası, Mağusa
32 ♦ Alehtora Hüzürü Sultan Türbesi, Limasol
33 ♦ Evdim Şehitliği, Limasol Kazası

34 ♦Piskobu Şehidası ve Saray Kalıntıları, Limasol
35 ♦Hasan Ağa Türbesi
36 ♦Reyhan Baba Zâviyesi Limasol

Tablo 30: Kıbrıs'ta bulunan Diğer Tekke, Türbe ve Adak Yerleri⁷⁸¹

Kıbrıs adasında vakıflar tarafından desteklendiği tespit edilen ve haklarında yukarıda bilgi verilen 13 makam, tekke ve türbenin yanında haklarında vakıf bağlamında bilgi bulunmayıp Bağışkan tarafından isimleri verilen 36 tekke, türbe ve adak yeri daha vardır.

Sonuç olarak fetihle beraber toplumun manevi yönünü destekleyecek, adanın şenlendirilmesini sağlamakla birlikte gerek ihya gerekse de insanlara rehberlik görevi görecektir. tasavvufî kurumlar adaya ilk gelen insanlarla birlikte gelmiş, tekkeler ise bizzat fatih nesli tarafından kurulmuştur. Mağusa Mevlevîhanesi Lala Mustafa Paşa, Lefkoşa Mevlevîhânesi Arap Ahmet Paşa tarafından kurulmuş ve vakıfları tarafından desteklenmiştir. Hala Sultan ve Hz. Ömer gibi yerlere türbe ve makam türbeleri yapılmakla birlikte savaş döneminde şehit olanlardan Bayrakdargazi, Şeyh Abdülaziz Efendi vb. şehit olanların mezarlarına da türbeler yapılmış, sonraki süreçte buralar birer tekkeye dönüştürülmüştür. Bunların dışında Lefkoşa ve Mağusa Mevlevî tekkelerinde olduğu gibi türbe olmadan da belli tarikatlara bağlı tekkeler kurulmuş ve buralara şeyhler atanmıştır. Bu tekke ve türbeler şehirleşmeyi sağlarken toplumu da manevi açıdan beslemiş ve inanların belli maddi ihtiyaçları tekkelere meşruta vakıflar sayesinde görülmüştür. Bu gibi makamlar toplumun manevi yönünü güçlü tutmakta, aynı zamanda buralarda çalışan insanlara da temizlik, bakım ve eğitim hizmetleri görmesi yoluyla gelir sağlamaktaydı.⁷⁸²

Tekkelere ait vakıflar ile meşruta vakıflara ait bütçenin harcamalara yetişmediği durumlarda devlet bütçesinden de desteğin yapıldığı gö-

⁷⁸¹ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*.

⁷⁸² Tekkelerin zaman içerisinde siyasal bakımdan zayıflatılmasıyla özellikle 19. asır ve sonrasında oluşan bu boşluğu gören papazlar tarafından Müslümanlar arasında propaganda yaptıkları ve irtidâd hadiselerinin arttığı ileriki dönemlerde Müslüman münevverler tarafından gündeme getirilecektir, Ali Nesim, *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz* (Lefkoşa: K.K.T.C Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987), 36.

rılmektedir. Tekkelerde hasbî çalışanlarla birlikte bu çalışmada yapılan hesaplama göre en az 43 cihet yalnızca bu mekânlarda görev yapanlar içindir. Tekkelerin mühimmat giderlerine toplamda 11, türbelerin aydınlatılmasına 4 olmak üzere toplamda 58 hayır hizmeti tasavvuf ve tarikatlara yapılmıştır. Yapılan hayır hizmetler genel toplam içinde %5'lik kısmı oluşturmaktadır.

3. Dua, Kıraat ve Kitap Okumaları

Cami, mescid ve tekkelerdeki hizmetlerin devamı niteliğinde olan Kur'ân-ı Kerîm, mevlid, mesnevî ve Muhammediyye okumaları birçok vakfın şartları arasında görülmektedir.

Vâkıflardan bazıları cami ve mescidlerde ya da kendi evlerinde olmak üzere belli günlerde ya da günün belli vakitlerinde sevabı istedikleri kişilerin ruhlarına başışlanmak üzere Kur'ân ve mevlid okunmasını şart koşmuşlardır. Vakfiyeler incelendiğinde vâkıfların büyük çoğunluğunun kâriiler tarafından ya Kur'ân'dan belli sûre ve ayetler okunmasını ya da Kur'ân-ı Kerîm'in belli bir plan dâhilinde hatmedilmesini/baştan sona bitirilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca asıl adı *Vesîletü'n-Necât* olup Süleyman Çelebi (ö. 825/1422) tarafından yazılıp bir bölümünde Hz. Muhammed'in (sav) doğumu anlatıldığı için Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyada özellikle mevlid kandillerinde⁷⁸³ okutulması gelenek haline gelmesinden dolayı *Mevlid* adıyla anılan eser ile Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö. 855/1451) tarafından yazılıp na't ve mevlid özellikleri barındıran *Muhammediyye*⁷⁸⁴ isimli eserin de okunması istenmiştir.

Vakıf şartları köy ya da sokak aralarındaki cami ve mescidlerde imamlar, vaiz ve hatipler tarafından yerine getirilirken büyük camilerde bu işleri özel olarak yapacak *mürtezika* bulunmaktaydı. *Cami ve mescid hizmetleri* başlığı altında Lala Mustafa Paşa'nın muhasebe kaydında gö-

⁷⁸³ Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyada Hz. Muhammed'in (sav) doğduğu gün 12 rabülevvel olarak kabul edildiğinden her yıl bugün ve gecelerde İstanbul'da selâtin camileri olmak üzere cami ve tekkelerde merasimler düzenlenir Kur'an-ı Kerim ve mevlidler okutulurdu. Mehmed Şeker, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004). Ayrıca Osmanlı toplumunda kurulmuş mevlid vakıfları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz.Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları" *İSTEM* 11, (2008), 47-77

⁷⁸⁴ *KŞS* 4, 122, h. 487.

rüldüğü gibi bu kişiler yaptıkları işe göre ayrı ayrı ücretler alıp *devirhân*, *eczahân*, *aşırhân*, *mevlidhân* gibi farklı isimlerle anılmaktaydı. Bir örneklik teşkil etmesi bağlamında Emîrû'l-hâc Mehmed Ağa b. İsmail Ağa vakfında görüldüğü gibi vâkıflar mübarek gün ve gecelerde gerek kendi evleri gerekse de camilerde belli merasimlerin yapılmasını istemişlerdir.⁷⁸⁵ Bu gecelerde camilerin minarelerinin aydınlatılması için zeytinyağı vakfeden vâkıflarla birlikte minarelerden ezan dışında Allah'a yakarma anlamında olan temcîdlerin⁷⁸⁶ okunması da vakıf şartları arasında yer

⁷⁸⁵ Lefkoşa'nın Yeni Camii Mahallesi sâkini Emîrû'l-hâc Mehmed Ağa b. İsmail Ağa, 2000 kuruluşunu işlenmek üzere vakfederek şöyle şart koşmuştur: Elde edilecek gelirle her yıl Mevlid Kandili'nde Yeni Camii'de mevlidhânlarla bir mevlidin okutulup cami cemaatine şerbetle, ûd ve güllâb ikram edilsin. Yine aynı mübarek gecede cami minaresinden temcîd okunacak ve bu iş için okuyanlara 10 kuruş verilecektir. Her yıl mevlid ayının girişinde vâkıfın kendi evinde de bir mevlidin okutulması, mevlid okunduğu gün evi teşrif edenlere yemek dağıtılması için 16 kuruşun harcanması istenmiştir. Yine Yeni Camii birinci ve ikinci imamlarının her biri ayrı ayrı olarak senede birer hatim indirmeleri şart koşulmuştur. Bu hatimlerden birinin sevabı camide okutulan mevlidin bitiminden sonra Hz. Peygamber'in ve ashabının ruhlarına bağışlanması istenirken, ikinci hatimden gelen sevap ise kendi evinde okunan mevlidden sonra bütün peygamberler ve ashablarının ruhlarına bağışlanacaktır. İmamlara bu cihet için yıllık 14 kuruş verilecektir. Bunların dışında yine hâfız ve tecvid ehli olan birisi tarafından yılda iki hatim indirmesi istenmekte ve bu hatimlerden birinin sevabı Mi'raç gecesinde vâkıfın babası ve annesinin ruhlarına, diğer hatimin sevabı da Kadir gecesinde bütün Müslümanların ruhlarına bağışlanacaktır. Berat gecesinde de üç İhlas suresi ile muavvizeteyn ve bir Fatiha okunup sevabı Sinanzâde el-Hâc Ahmed Efendi'nin ruhuna bağışlanması istenmektedir. Yine tecvid bilen bir hâfız tarafından senede iki hatim indirilerek bir tanesinin sevabı Berat gecesinde bütün akraba, ecdat ve yakınlarının ruhlarına, diğer hatmin sevabını da kendi ruhuna bağışlanması vâkıf tarafından istenmektedir. Bir hatim de Kadir gecesinde kendi ruhuna bağışlanması istenirken, Miraç gecesinde üç İhlas ile muavvizeteyn ve Fatiha suresi okunup sevabı isimleri vâkıfta saklı olup âlemin ilmüne vâkıf olan şahısların ruhlarına bağışlanmasını talep edilmiştir. Bu tabirle vâkıf tasavvuf ehlini kastettiği muhtemeldir. Bir hafız tarafından da senede iki hatim indirilmesini, bir hatmin sevabını Miraç gecesinde kardeşlerine, kardeş çocuklarına ve yeğenleri olan İsmail ve Mustafa'nın ruhlarına bağışlanması istenirken diğer hatmin sevabının da Berat gecesinde kendi ruhuna bağışlanması istenmiştir. Yine Kadir gecesinde 3 İhlas bir muavvizeteyn ve 1 Fatiha okunup sevabı vâkıfın hayatına dokunmuş herkesin ruhlarına bağışlanması istenirken her hâfıza yedişer kuruş verilecek, hatimlerin bittiği geceler hâfızlar vâkıfın evine davet edilip yemek verilecek ve bu masraflar için de ayrıca vakıftan 30 kuruş ayrılacaktır. Tüccar Emir el-Hâc Mehmet Ağa b. İsmail Ağa Vakfiyesi KŞS 28, 247-248.

⁷⁸⁶ Minarelerde ezan dışında Allah'a yapılan dua, tazarru ve münâcâtlar için kullanılan kelimedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ubeydullah Sezikli, "Temcîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

almaktadır. Bunların dışında özellikle Ramazan ayında mukabele ile hatim indirilmesi, hatimle teravih namazlarının kılınması, günün belli vakitlerinde *Fatiha*, *Yâsîn*, *Fetih*, *Mülk*, *Nebe*, *İhlâs*, *Muavvizeteyn*⁷⁸⁷ sûrelerinin okunması vâkıflar tarafından talep edilen diğer isteklerdi.

Kur'ân tilaveti en fazla Lefkoşa'da bulunan Selimiye, Ömerge, Yeni Camii ve Arap Ahmed Paşa camilerinde okunmak üzere şart koşulmuştur. Mübarek gün ve gecelerde dolup taşan bu camilerde okumaları yapan kişiler özel eğitimden geçmekte ve makam ile kıraate mahir kişilerden seçilmekteydi. Vâkıflar kâriilerin tecvidi bilen kişiler veya hafız olmaları konusunda hassasiyet göstermişlerdir.⁷⁸⁸ Bu durum hem okumaların daha doğru yapılmasına hem de cemaatin mübarek zamanları huşu içinde idrak ve ibadet etmelerine vesile olmaktadır. Kıbrıs Müslümanları arasında günümüzde de toplum nazarında özellikle mevlidler önemli yer tutmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde her yıl Mevlid Kandili'ne denk gelen günün resmî tatil olması bu durumun bir tezahürüdür.⁷⁸⁹

Camilerde okunan mevlid, hatim ile duaların genel olarak Cuma, Ramazan, Kandiller gibi mübarek gün ve gecelerde yapılması, bu zamanlarda camilere dolan insanların vaiz ve hatipler tarafından irşâd edilmeleri beklenirken bu okumalardan elde edilen sevabın öncelikle Hz. Muhammed (sav) olmak üzere bütün peygamberler ve ashaplarının ruhlarına, daha sonra bütün müminlerin ruhlarına bağışlanması istenmektedir. Genellemeci tabirlerle birlikte belli kişilerin isimlerinin özellikle

⁷⁸⁷ Felak ve Nâs sureleri için kullanılan bir tabir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Hidayet Aydar, "Muavvizeteyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

⁷⁸⁸ "ve dahi şöyle şart u ta'yîn eyledim ki huffâzı Kur'ân-ı azîmü's-şân yâhûd mutlakâ ehl-i tecvîdden dört kimesneler senede her birerleri altışar hatm-i şerîf tilâvet idüp beş hatm-i şerîfin ecr ü sevâbını Hazret-i Resûl-i ekrem ve habîb-i muhterem efendimiz aleyhi's-selâmın rûh-ı enverlerine ihdâ idüp ve beş hatm-i şerîfin dahi ecr ü sevâbını Hazret-i Ümmü'l-harâm ve sâir ashâb-ı resûlî'llâhi salla'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem ervâh-ı tayyibelerine ihdâ ideler ve beş hatm-i şerîfin dahi sevâb ve ecri çehar-yâr-ı güzîn ve aşere-i mübeşşere ve ezvâc-ı tâhirât ve evlâd-ı emcâdları rıdvânü'llâhi aleyhim ecma'in ervâh-ı tayyibelerine ihdâ ideler ve beş hatm-i şerîfin dahi ecr ü sevâbını bu fakîr hayâtta oldukça ecdâdımın rûhuna ihdâ ideler." *Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa Vakfı*, VGMA (Def. 730, sayfa 121, sıra 79).

⁷⁸⁹ Günümüz Kıbrıs Müslüman toplumunda mevlidin yeri ve uygulamaları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Hacı Ermiş, "Kıbrıs Türk Toplumunda Mevlid Geleneği", *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi* 2/4 (28 Şubat 2019), 21-30.

zikredildiği de görülmektedir. Bu gibi vakıflarda samimi duygularla zikredilen isme dua edilmesi istenmekle birlikte bazı vakfiyelerde bir beklenti içinde olma ihtimalini de barındıran durumlarla karşılaşılacaktır. Bazı devlet adamları tarafından kurulan vakıflara ait vakfiyelerde padişah ve devlet adamlarının isimleri özellikle zikredilmiştir.⁷⁹⁰ Bununla birlikte isim zikretmeden İslam Halifesi olan padişahın ve saltanatlarının ömürlerinin uzun olması, fakirlere kuvvet, İslam ordularına muzafferiyet ve ümmeti Muhammed için kıyamet gününde Allah'ın affına mazhar olmaları için dua edilmesi yaygındır.⁷⁹¹

İslam'ın diğer beldelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da özellikle kutsal topraklar olan Mekke ve Medine'de Kur'ân okunması, salavât getirilmesi ve dua edilmesi önemsenmiştir. Vâkıflardan birisi her sene vakfından 25 kuruşun Kıbrıs'tan Haremeyn-i Şerîfeyn'e hac vazifesi için gidecek bir şahsa teslim edilmesi ve onun da bu parayı Mescid-i Nebevî'de Cuma namazından sonra camide hatip olan kişiye teslim etmesi ve hatibin de üç defa *salavât-ı şerife* getirmesi istenmiştir.⁷⁹² Bir başka vâkıf da yine Medîne-i Münevver'e de Ravza-i Mutahhara'da dört kişi tarafından vâkıfın ruhu için günde birer cüz olmak üzere Kur'ân okunması, evlatlarının soyunun kesilmesiyle 4000 akçeye 6000 akçe daha eklenerek on kişi tarafından günde birer cüz okunması şart koşulmuştur. Bu durumda bir yılda 120 hatim indirilmiş olmaktadır.⁷⁹³

Vâkıflar, vakfiyelerinde kimlerin ne kadar okuma yapacaklarına, sevabın kimlerin ruhlarına bağışlanacağına kadar isim isim genellikle zikrederek belirtmişlerdir. Bu durum insanların uhrevî olanla ilişkisini daha kuvvetli tutmakta ve toplum için örneklik teşkil etmekteydi. Ayrıca bu gibi durumlar toplumların bir araya gelmesi ve kaynaşması için de vesile olmaktadır.

⁷⁹⁰ "Câmi'-i şerîf-i mezbûrda hâlâ serîf-i ârâ-yı hilâfet kübrâ şehriyârî kıyti sitân-ı tacdârî sâmi mekân şevketlü kerâmetlü Sultân Mahmud Hân Efendimiz hazretlerinin izdiyâdı ömr ü devlet ve imtidâdı eyyâm-ı saltanât ve mansûriyeti asâkir-i İslâmiyye ve makhûriyeti âdâ-yi dîn için niyyet-i hâlisa ve ihlâs-ı tâmm ile külle yevmin ba'de selâti's-subûh Sûre-i Yâsîn-i şerîf ve ba'de salâti'l-asır Sûre-i Feth-i şerîf tilâvetine. *Silahşorâni Mehmet Ağa b. Mustafa Ağa Vakfiyesi* 1238 (Def. no:747, Sayf. 325, Sıra 232).

⁷⁹¹ KKVD, 82, h. 51.

⁷⁹² KKVD, 82, h. 51.

⁷⁹³ Ahmed Efendi b. Sadeddin Efendi Vakfiyesi, KŞS 6, 148, h. 408.

Tablo 26'da görüldüğü gibi incelenen vakfiyeler içinde şart olarak koşulan okumalar 206 hatim, 20 cüz, 56 sûre, 15 aşır, 14 mevlid, 1 Muhammediye,⁷⁹⁴ Lefkoşa Mevlevîhânesi'nde 1 Mesnevî okuması vardır. Bu okumalardan hatim bir yılda toplam 206 olurken diğerleri günün belli vakitlerinde ya da vakit namazlarından önce veya sonra okunmak üzere şart koşulmuştur. 10 vâkîf mübarek gün ve gecelerde Kur'ân okunmasını, cemaate şerbet, üd (güzel koku), güllâb dağıtılmasını isterken 9 vâkîf ise kendi ruhuna dua edilmesini istemiştir. Bu dualar vakfiyelerin sonlarında bulunan dua ve bedduadan farklıdır. 3 vâkîf ise okumanın mübarek mekânlarda yani Haremeyn-i Şerîfeyn'de bulunacak hâfızlara yaptırılmasını istemiştir.

B. Eğitim ve Öğretim Kurumları

İslam medeniyetinde öğretim kavramına karşılık olarak *tâlim*, eğitim yerine ise *terbiye* tabiri kullanılmıştır. Öğretim yetişmekte olan bireylere mevcut olan bilgilerin kazandırılması iken eğitim ise bireyin kişilik ve davranışında istenilen yönde değişiklik yapma faaliyetidir. İslam'da eğitim ve öğretimin amacı toplumun parçası olan bireyleri yaşadıkları hayat boyunca devam etmek üzere hak olan inanca, doğru bilgiye ve erdemli yaşama ulaştırmaktır.⁷⁹⁵

Müslümanlarda eğitimin önemi ve gerekliliği Hz. Muhammed (sav) döneminden itibaren farkında olunmuş ve eğitim öğretim dinî bilgilerin öğrenilmesi ve Kur'an-ı Kerîm'in ezberlenmesi şeklinde başlamıştır. Sonraki süreçte Müslümanlar namaz, oruç, hac, zekât vb. ibadetlerin doğru zamanda ve doğru ölçülerle yapabilmeleri için geometri, matematik, astronomi, coğrafya, takvim, sağlık vb. konularda bilgi edinmek zorunda kalmışlardır. Bu tür eğitimler Hz. Muhammed'in (sav) Mekke döneminde Dârül-Erkam'da başlayıp Medine'de Mescid-i Nebevî içerisinde oluş-

⁷⁹⁴ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 855/1451) Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasına katkıda bulunan manzum eseri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

⁷⁹⁵ Ebü'l-Kasım Hüseyin b Muhammed b Mufaddal Ragîb el-İsfahani, *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 412-413, 719; Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, "Tâlim ve Terbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/515-516.

turulan Suffe denilen ayrı mekânda bizzat O'nun gözetiminde devam etmiştir.⁷⁹⁶

Osmanlılar, İslam âleminde zaman içerisinde müesseseseleşen eğitim ve öğretimi kendinden önceki devletlerin birikiminden de faydalanarak özellikle kuruluş ve yükselme devirlerinde sistematik hale getirmişlerdir.⁷⁹⁷ Osmanlı'da örgün eğitim kendinden önceki Selçuklularda olduğu gibi cami ya da mescidlerde başlayıp sıbyan mektepleri ile medreselerde devam etmekteydi.⁷⁹⁸ Yaygın eğitim ise cami, tekke, türbe ve kütüphanelerde yapılmaktaydı. Bu birimler bazen tek başlarına bulunurken bazen de bir külliye mantığıyla bir arada inşa edilmişlerdi.

1570 yılında Kıbrıs'ı alan Osmanlılar İslam Medeniyeti'nin bir parçası olan cami, mescid, mektep, medrese, tekke, türbe vb. birimleri adaya da taşımış ve vakıflar sayesinde çok kısa bir sürede bu müesseselerin adada kurumlaşmasını sağlamışlardır. Bu başlık altında çalışmanın inceleme sınırları arasına giren dönem içerisinde vakıflar tarafından desteklenen örgün ve yaygın eğitim öğretim kurumları incelenerek yapılan hizmetler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Genel olarak Kıbrıs'ta Osmanlı dönemi eğitim öğretim kurumları üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi Hasan Behçet tarafından yapılan *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)* isimli kitaptır.⁷⁹⁹

⁷⁹⁶ Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yıldırım (İstanbul: Damla Yayın Evi, 1998), 23-34; Kazıcı-Ayhan, "Tâlim ve Terbiye", 39/516-517.

⁷⁹⁷ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*. (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988); Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş*. (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997).

⁷⁹⁸ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 1/50-51.

⁷⁹⁹ Arşiv kayıtlarına dayalı olarak yapılan eser Kıbrıs eğitim tarihi alanında büyük hizmetler görmesine rağmen yazarın bütün belgelere ulaşamaması ve birçok belgenin de yanlış okunması ya da yanlış yorumlanması nedeniyle bazı konularda hatalar yapılmıştır. Bu da eser içinde çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yazar bu durumu eserinin önsözünde dile getirmesine rağmen sonradan yapılan çalışmalar zikredilen eseri aşamamış ve kendisinin verdiği bilgileri tekrar etmekle yetinmişlerdir. Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*; Hüsnü Y. Livatyalı, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Türk Eğitim Kurumları ve Yönetimi", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi* (Mağusa: DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları No:7, 1999), 239-257; Ömer Gökel-Gökmen Dağlı, "Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler", *Journal of International Social Research* 8/37

Burada 1570-1826 yılları arasında Kıbrıs'ta kurulduğu tespit edilen okullar listeler halinde verilerek konu hakkında genel değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlılarda örgün eğitimin ilk basamağını sıbyan mektepleri oluşturmaktaydı. Vakfiye ve şer'iyeye sicillerinde *muallimhâne*, *mekteb*, *mektebhâne*, *dâru't-ta'lim*, *beytü't-ta'lim*, *küttâb* ya da *mahalle mektebi* gibi isimlerle anılan eğitim kurumları cami içinde son cemaat mahalinde, cami ya da mescid gibi ibadethanelerin küçük bir odasında yapıldığı gibi ayrı bir binada da yapılabilmekteydi. Mabetler ve külliyelerden ayrı olarak inşa edilenler genellikle sokakların kesişme noktaları ile cami ve mecsidlere yakın şekilde kurulmaktaydı. Diğer hayır kurumlarında olduğu gibi bu müesseseler de devlet eliyle değil devlet ricâli ya da zengin hayırseverler tarafından kendi bütçelerinden inşa edilmekteydi. Vakıflar tarafından desteklenen bu mekteplerde vakfiyelerde açıkça görüldüğü gibi herkese ücretsiz eğitim verilirken ayrıca fakir ve muhtaç ailelerin çocuklarına kıyafet, yemek, barınma vb. yönlerden de destek sağlanmaktaydı.⁸⁰⁰

Kıbrıs adasında fetihten hemen sonra genel olarak cami ve mescidlere bağlı olarak sıbyan mekteplerinin kurulduğu görülmektedir. Buradaki mektepler adanın şenlendirilmesi faaliyetleri ile birlikte buraya taşınan insanların, adada kalan asker ve devlet görevlileri ile İslam'a geçen mühtedilerin çocuklarına hizmet etmek üzere kurulmuşlardı.

Mektep İsmi	Kaza	Vâkıf	Tarih
1. Mektebi Sefer Paşa	?	Sefer Paşa	?
2. Ahtima Mektebi	Baf	Baf Sancakbeyi Mehmed	1001
3. Baf Aşağı Camii Mektebi	Baf	Recep Ağa	?
4.. Hirsofi Ahmed	Baf	Ahmed Subaşı	1100

(2015), 747-747; Zenal Sözcün, "Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemindeki Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (30 Kasım 2015), 207-216.

⁸⁰⁰ Mefail Hızlı, "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (01 Eylül 2008), 85-86.

	Subaşı Camii Mektebi			öncesi
5.	Girne Sıbyan Mektebi	Girne	Cafer Paşa	998
6.	Zuhûrî Baba Tekkesi Mektebi	Larnaka	Sultan Mahmud	?
7.	Hacı Ali Efendi Mektebi	Lefke	Hacı Ali Efendi	1202
8.	Piri Paşa Mektebi	Lefke	Piri Paşa	1580-1584
9.	Yeni Cami Mektebi	Lefkoşa	?	?
10.	Ömeriye Camii Mektebi	Lefkoşa	Lala Mustafa Paşa,	987
11.	Selimiye Camii Bahçesindeki Mekteb	Lefkoşa	Muhassıl Hacı İsmail Ağa b. Ramazan Ağa Vakfı	?
12.	Tahtakale Mah. Mektebi	Lefkoşa	Emine Hanım, Abdioğlu Bakkal Hacı Hüseyin b. Mustafa Vakfı, Muhassılı Seyyid Mehmed Ağa	?
13.	Saraçlar Çarşısı Mektebi/ Çulhalar Yanı Mektebi	Lefkoşa	Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa b. Ahmed Mehmed Emin Efendi, Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa b. Ahmed vakfı	1151, 1229
14.	Fethiye Mektebi	Lefkoşa	Muhassılı Seyyid Mehmed Ağa	1242
15.	Ruznamçeci Mahmud Efendi Mescid ve Mektebi/Tabakhane Mektebi	Lefkoşa	Ruznamçeci Mahmud Efendi	?
16.	Turuçlu Camii Mektebi	Lefkoşa	Seyid Mehmed Emin Efendi	
17.	Nevbethane Camii Mektebi	Lefkoşa	?	?
18.	Ayios Sozomenos /Arpalık Cami Mektebi	Lefkoşa	Muhassıl Hacı İsmail Ağa b. Ramazan Ağa Vakfı	1134

19.	Balıkitre/Balikesir Camii Mektebi	Lefkoşa	Muhassıl Hacı İsmail Ağa b. Ramazan Ağa Vakfı	?
20.	Sarayönü Mektebi	Lefkoşa	Ebû Bekir Paşa	1160 öncesi
21.	Kızılkule Mahallesi Mektebi/Kara Nikola Mektebi	Lefkoşa	Ebu Kavuk Mehmed Paşa	1127 öncesi
22.	Hacı Seydi Mescidi Mektebi	Lefkoşa	Hacı Seydi	1045 öncesi
23.	Korkud Efendi Mescidi Mektebi	Lefkoşa	?	1138 öncesi
24.	Laleli Camii Mektebi	Lefkoşa	?	1155 öncesi
25.	Camii Kebir Mektebi	Limasol	?	?
26.	Kışla Yeri Mektebi	Mağusa	Lala Mustafa Paşa	987
27.	Mağusa Mektebi	Mağusa	Abdullah Paşa	1161 öncesi
28.	İbrahim Paşa Mektebi	Omorfa	İbrahim Paşa	1159 öncesi

Tablo 31: 1570-1826 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Vakıflar Tarafından Kurulan Mektepler

Öğrencilerin 5-6 yaşlarında başlayıp 3-4 yıl eğitim aldıkları bu kurumlarda kendilerine ders veren *muallimler* görev yapmaktaydı. Muallimler, vakıflar tarafından desteklenen camilerde imam, müezzin, devirhan vb. görevlilerden olabilirken hariçten de atanabilmekteydiler. Muallimin kimlerden atanacağı tamamıyla vâkıfın iradesine bağlıydı. Berat verilip atanan bu kişilerin *İbtidâ-i Hâric* ve *Hareket-i Hâric* denilen medreselerden mezun olmaları yeterli olmaktaydı.⁸⁰¹ Kıbrıs'ın fethinden sonra sıbyan mektepleri ile medreselerde görev yapacak kişiler Osmanlı'nın diğer bölgelerinden getirilmekteydiler. Zamanla kendi kurumlarından yetişen kişiler, üyelerinin başkadı, müftü kâtibi, evkâf muhasebecisi, başkadı kâtibi, Lefkoşa ve Girne kadılarının olduğu *Meclis-i Şer'*de gir-

⁸⁰¹ Hızlı, "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi", 86.

dikleri imtihanı başarı ile geçmeleri halinde bu kurumlarda görev almaktaydılar.⁸⁰² Bu kurumlarda muallime yardımcı olarak ayrıca *halife-i mekteb* denilen kişiler de bulunmaktaydı. Halifenin görevi derslerde muallime yardımcı olmak, derslerin tekrarını yapmak ve muallimin gelmediği günlerde dersi anlatmaktı.⁸⁰³

Hasan Behçet, 1571-1968 yılları arasında vakıflara bağlı olarak 29, vakıflar tarafından desteklenmeyen 41 mekteb olmak üzere Kıbrıs'ta toplamda 70 tane sıbyan mektebinin kurulduğunu iddia etmektedir. Bu çalışmada 1826 yılına kadar vakıflar tarafından desteklenen 20 okul dışında 8 tane sıbyan mektebinin de kurulduğu ve desteklendiği tespit edilmiştir.⁸⁰⁴ Bütün okulların tanıtımı bu çalışmanın sınırlarını aşacağından yalnızca birkaç mekteb ve mekteplerde yapılan faaliyetler hakkında bilgi verilmekle yetinilecektir.

Adada ilk kurulan mektebin Lefkoşa Selimiye Camii bahçesinde inşa edilen sıbyan mektebi olması muhtemeldir. Vakfiyesi elimizde olmadığından muhtevasını tam olarak bilemediğimiz Sultan Selim vakıfları tarafından inşa edilmiştir. Vakfiyesi olmamasına rağmen Padişah'a ait vakıf muhasebe kayıtlarından mektep hocasına günlük 7, halifeye de günlük 3 akçe verildiği görülmektedir.⁸⁰⁵ Cami bahçesindeki şadırvan ile yol arasında inşa edilen mekteb sonraki vâkıflar tarafından da desteklenmiştir. 1141/1728 yılında Muhassıl İsmail Ağa b. Ramazan Ağa kurmuş olduğu vakıftan zikredilen mektepte mu'allim-i sıbyân olanlara üçer İhlâs okumaları şartı ile günlük iki para almalarını şart koşmuştur.⁸⁰⁶

Adada sıbyan mektebi kurup hayratları hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz ikinci vâkıf Lala Mustafa Paşa'dır. Lala, Kıbrıs'ta biri Lefkoşa diğeri Mağusa'da olmak üzere iki sıbyan mektebi kurarak muall-

⁸⁰² Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 27.

⁸⁰³ Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, 21.

⁸⁰⁴ Listede ortak bulunanların dışında Behçet şu okulların isimlerini de vermektedir: Minareliköy, Peristerona, Piskobu, Malya, Argaca, Lapta, Kazafana, Malatya ve Dali/Aziziye. Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 43-52.

⁸⁰⁵ Demiryürek vd., "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfi Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme", 159.

⁸⁰⁶ *Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa'nın Gurre-i Receb 1141 Tarihli Vakfiyesi*, (Def. 730, sayfa 121, sıra 79).

lim ve talebelerine vakıflarından gelir bağışlamıştır. Bunlardan ilki Ömeriye Camii Mektebi'dir. Cami bahçesindeki mektepte günlük 5 akçe ile bir muallim, 3 akçe ile de bir halife görevlendirilerek burada ayırım yapılmadan güçlü ve zayıf öğrencilere ders verilmesi istenmiştir. Ayrıca muallim ile yetim öğrencilere her yıl çuka dolama, keten don, gömlek ve pabuç satın alınarak dağıtılması istenmiştir.⁸⁰⁷ Paşa tarafından yapıldığı iddia edilen fakat vakfiyede bilgisi bulunmayan sıbyan mektebi ise Mağusa'da Kışla denilen mevkide Paşa'nın hayratları olan mescid ve tekke ile birlikte bulunmaktadır. Tekke hakkındaki tartışmalar yukarıda *Kutup Osman Tekkesi* başlığı altında işlendiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Behçet, Paşa tarafından muallimine günde üç akçe, Sadrazam Abdullah Paşa tarafından da yılda 30 kuruş verildiğini iddia etmesine rağmen bilgiler Sadrazam Abdullah Paşa vakfiyesi ile çelişmektedir.⁸⁰⁸ Abdullah Paşa tarafından Mağusa Kalesi derûnunda (içinde) inşa ettiği mektebe bir sâlih ve muttaki yani İslam dini inancalarına göre günah işlemekten kaçınan, takva sahibi bir muallimin günlük 30 akçe, bir halifenin de günlük 10 akçe ile mektepte görevlendirilmesini istenmiştir. Bunun yanında mektepte okuyan kırk kişiye her Ramazan ayında takımı altı yüzer akçe eden kapama/takım elbise, çintiyân/şalvar, mest, pabuç, kuşak ve kelpeuş/takkeden oluşan kıyafetler alınıp öğrencilere dağıtılması şart koşulmuştur. Bununla birlikte elbise parası olarak muallime yıllık 1800, halifeye de 1200 akçe verilecektir. Ayrıca öğrencilere nalça ve şeker ücreti olarak da birer akçe verilmesi istenmiştir. Mektebe gerekli olacak diğer levazım için de her sene 1800 akçelik masraf vakıf mütevellileri tarafından vakıf bütçesinden karşılanacaktır.⁸⁰⁹

Behçet tarafından aynı olduğu iddia edilen Mağusa'daki iki mekteb farklı mekteplerdir. Abdullah Paşa vakfiyesinde açıkça zikrettiği gibi müceddeden bina ettiği mekteb Mağusa surlar içinde bugünkü Lala Mustafa Paşa Camii bitişiğinde bulunmaktadır. Lala Mustafa Paşa tarafından inşa edilen mekteb ise bugünkü Namık Kemal Lisesi'nin de temelini oluşturan Mağusa Mevlevî Tekkesi/Kutup Osman Tekkesi bahçesinde bulunan mescid ile birlikte bulunmaktaydı.

⁸⁰⁷ *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.).

⁸⁰⁸ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 47.

⁸⁰⁹ *Abdullah Paşa Vakfiyesi* (Kutu no:10, Def. no:1605, sayfa no: 1, sıra no: 1).

998/1589 yılında Frenk Cafer Paşa Girne kalesi yakınında camiyle birlikte bitişik olarak inşa ettiği muallimhânedede çocuklara ders verecek muallimin aynı zamanda camide imam ve hatiplik görevlerini de yapıp *sâlih müteşerri' mütedeyyin ve müteverri' ehl-i tecvîd ve hoş-âvâz* bir kişinin olmasını isteyerek günde 7 akçe vazife vermiştir. Halifenin de dindar kişilerden seçilip aynı zamanda camide müezzinlik görevine karşılık 5 akçe vazife almasını istemiştir. Burada dikkat çeken kısım muallimin Kur'an-ı Kerîm'i doğru mahreç ile okunmasını sağlayan tecvîd ilmine hâkim kişilerden seçilmesini istemesidir.⁸¹⁰ Zira mekteplerdeki çocuklara ilk önce Kur'an-ı Kerîm öğretilir ve özellikle kısa surelerin ezberletilmesi sağlanırdı.

Talebelerin Kur'an-ı Kerîm'i doğru telaffuz ve doğru mahreç ile öğrenmelerine özen gösterilmiştir. Bu bakımdan bütün İslam beldelerinde talebelere en başta ve doğru şekilde Kur'an-ı Kerîm öğretiminin şiar edinmesinin nedeni bu eğitimle birlikte çocukların ruhlarında iman ve akaidin daha sağlam ve derin olacağına dair olan inanç ve tecrübelerdir.

Kız ile erkek öğrencilerin birlikte ders aldıkları ve II. Mahmud'a kadar zorunlu olmayan bu kurumlarda işlenen ders müfredatları hakkında kayıtlarda henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır. Osmanlı'nın diğer bölgelerinde genel olarak sıbyan mekteplerinde Kur'an-ı Kerîm başta olmak üzere sarf, nahiv denilen dil bilgisi ve gramer, hüsn-i hat denilen güzel yazı, basit düzeyde ilmihal bilgisi, peygamberler tarihi/dinler tarihi, ahlâk ve matematikte dört işlemin öğretildiği ders müfredatlarının uygulandığı anlaşılmaktadır.⁸¹¹

Mekteplerde görevli kişilerin görev süreleri hakkında bir kayıt bulunmayıp ömür boyu (kayd-ı hayat) görevlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır. Her mektepte görev alan muallim aynı vasıflara sahip olmakla birlikte muallimlerde aranan şartlar vakfiyelerde kayıtlıydı. Muallim diğer personel gibi herhangi bir suç işlemesi ya da görevini istismar etmesi halinde müteveli tarafından görevinden uzaklaştırılırdı. Mekteb personelinin aldığı ücretler günlük 1 akçe ile 60 akçe arasında değişmek-

⁸¹⁰ *Frenk Cafer Paşa 998 Tarihli Vakfiyesi* (KKVD), 61; Korkmazer, "Frenk Cafer Paşa'nın Kıbrıs'ta Kurduğu İlk Vakfı ve Hizmetleri".

⁸¹¹ Hızlı, "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi", 87, 94; Alkan, *Adana vakıfları*, 1289 numaralı dip not.

le birlikte yalnızca bu görevlerinden ücret almamakta, Kur'an okumaları, cami vb. yerlerde başka görevler de yapmaları durumunda maaşları artmaktaydı.

2. Medreseler

Arapça *دریس* kökünden türetilip ders ve tâlim yapılan mekân anlamlarına gelen medrese, Selçuklular ve Osmanlılarda orta ve yüksek dereceli tahsil yapılan eğitim ve öğretim kurumlarına verilen genel isimdir.⁸¹²

Osmanlı'da, sıbyan mekteplerinden sonraki eğitim ve öğretim kademesini oluşturan medreselerden ilki 1331 yılında Orhan Gazi tarafından açılıp müderrisleri arasında devrin önemli âlimlerinden Dâvûd-i Kayserî (ö.1350), Şeyh Edebâli'nin (ö.1326) kayın babası Tâceddin-i Kürdî (ö.1355 sonrası), Alâeddin Ali Esved'in (ö.1397) de olduğu İznik Medresesi'dir. Günümüzdeki ortaokul, lise ve üniversiteye denk gelen medreselerde yalnızca Müslüman çocukları eğitim alabilmekteydi.⁸¹³ Osmanlıların hâkimiyeti altına giren Müslüman beldelerde hazır medreseler bulunurken diğer beldelerde ise eski binaların medreseye çevrilmesi ya da yeni binaların inşa edilmesiyle yeni medreseler açılmıştır. Bu medreseler bölgelerinde eğitim hizmeti yanında o beldede çalışacak devlet ricâlinin yetişmesi, bölgelerin devlet ile daha hızlı kaynaşması ve Müslüman kimliğin kazandırılması bakımından hizmet görmüşlerdir. Bunun en güzel örneklerini Balkanların fethi sonrasında yapılan imarî yapılaşmada görmekteyiz.⁸¹⁴

Medreseler Yalnızca Osmanlı'da değil Selçuklular döneminde de vakıfların desteği sayesinde ilmi, idarî ve mali açıdan muhtariyetlerini kazanmışlardı. Burada okutulan derslere ve medreseye merkezden alınan bir berat ile atanan görevlilere vâkîf karar verebilmekteydi.⁸¹⁵

⁸¹² İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasit*, 1/280; Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/323; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 599.

⁸¹³ Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân/Âşık Paşazâde Tarihi* (İstanbul: Matbâ-i Âmire, 1332), 42-43; Mehmet İpşirli, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/327.

⁸¹⁴ Osmanlı Devleti Balkanlarda toplamda 1843 mektep ve 575 medrese kurmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2000).

⁸¹⁵ Yediyıldız, "Vakıf (Tarih)", 42/480.

Medreseler ve camilerde talebe ve halka ders veren kişilere *müdürris* denilmektedir. Osmanlı'da ilmiye sınıfını kadılık ve müftülükle birlikte oluşturan müdürrislerin bazen bu üç görev arasında yer değiştirdikleri de görülmektedir.⁸¹⁶

Medreselerde görev yapan ikinci isim ise *mu'iddlerdir*. Medreselerde mevki olarak müdürris ile talebe arasında bir konuma sahip bu kişiler müdürris dersi anlatıp sınıfı terk ettikten sonra talebelere dersi tekrar eden kişilerdir. Bir medresede mu'îd olan kişi daha alt düzeyde başka bir medresede müdürris vazifesi de yapabilmekteydi. Buradaki fark medreseler arasındaki derece ve iki müdürris arasındaki ilim seviyesinden kaynaklanmaktaydı.⁸¹⁷

Adadaki ilmi gruba mensup kişilerin yetiştirilmesi için yukarıda mekteplerde olduğu gibi birçok medrese de vakıfların desteğiyle kurulmuştur. Mekteplerden mezun olan talebeler buralara devam etme imkânına sahipti. Kıbrıs adasında kurulmuş medrese sayısı üzerinde ittifak yoktur. Kaynaklar 8 ile 15 arasında değişen rakamlar vermektedir.⁸¹⁸ Bu karışıklıklar arşiv kayıtlarının yeteri kadar analiz edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Aşağıda değinileceği gibi bazen birden fazla vâkıf tarafından desteklenen aynı medrese vâkıfın adıyla anılarak sanki başka medreseymiş izlenimi verildiğinden sayılar farklı çıkmıştır. Bu çalışmada 1570-1826 yılları arasında 9 medresenin kurulduğu ve vakıflar tarafından desteklendiği tespit edilmiştir.

⁸¹⁶ Silivri'de Piri Paşa Medresesi müdürrisi olan Mevlana Ahmed 15 Rebiulevvel 1136 tarihinde Lefkoşa Kadılığı'na tayin edilmiştir. *KŞS* 12, 1, h. 2; Mehmet İprişli, "Müdürris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/467.

⁸¹⁷ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 204-205.

⁸¹⁸ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*; Ali Suha, "Kıbrıs'ta Türk Maarif", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971), 221-233; Volkan Nurçin, *Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü ve Türkiye'nin Etkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı /Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora, 2019), 19-21.

	Medrese İsmi	Kaza	Vâkıf	Tarih
1.	Selimiye/Büyük Medresesi	Lefkoşa	Sultan Selim, Mentezâde Hacı İsmail Ağa Medresesi	1573
2.	Piri Paşa Medresesi	Lefke	Piri Mehmed Paşa	1580-1584
3.	Yenicami Medresesi	Lefkoşa	Hüsrev Bey	?
4.	Mustafa Paşa Medresesi/Sâdeddin Efendi Medresesi/Küçük Medrese	Lefkoşa	Şeyhülislam Sâdeddin Efendi	1607 öncesi
5.	Arap Ahmed Medresesi/Hamidiye Medresesi	Lefkoşa	Şeraibzade el-Hâc Osman Efendi b. el-Hâc Ahmed Ağa	1761
6.	Baf Medresesi	Baf	Muhassıl Süleyman Efendi	1766
7.	Tuzla Medresesi	Tuzla/Larnaka	Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa	1816
8.	Ahmed Raşif Efendi Medresesi	Lefkoşa	Muhassıl Ahmed Raşid Efendi	1819
9.	Köprülü Hacı İbrahim Ağa Medresesi	Limasol	Köprülü Hacı İbrahim Ağa,	1825

Tablo 32: Kıbrıs Medreseleri

Bütün medreselerin vakfiyeleri elimizde yoktur. Bu yüzden burada haklarında belge bulabildiğimiz medreselerle ilgili değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

a. Selimiye/Büyük Medrese

Lefkoşa'da kurulan cami, mekteb, medrese ve kütüphane barındıran bir külliye içerisinde kütüphanenin kuzeydoğusunda yer almaktaydı. Dershane ve 18 odadan oluşan medrese Sultan Selim vakıf hayratları

içerisindeydi.⁸¹⁹ Medreseye kurucu müderris ve vakıf mütevellisi olarak günlük 60 akçe ile Kıbrıs'ın da ilk müftüsü olan Ekmel Efendi atanmıştır.⁸²⁰ Ekmel Efendi 1575 yılında vefat edene kadar adada kalmış ve görevlerini ifâ etmiştir. Ekmel Efendi'den sonra bu göreve Hüsâm Efendi getirilmiştir. Burada okuyan öğrencilere Selimiye Camii vakfından Rodos'taki öğrencilere ödenen miktar kadar vazife verilmekteydi. Bugünkü manada burs olarak verilen bu ücretler karşılıksız olup barınma ve yemek ücretinden ayrıydı.⁸²¹

Medreseye katkıda bulunan bir diğer önemli şahsiyet Menteşzâde ailesinden Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa iki vakfiye ile toplamda Değirmenlik'te 23 dip zeytin ağacı ile Piskopi Kazası'nda muhtelif yerlerde 845 dönümden oluşmak üzere bahçe, şeker tarlaları ile birlikte sulama haklarıyla birlikte 600 kuruşunu vakfetmiştir.⁸²² 1134/1721 tarihli vakfiye ile zeytinlerin icarından elde edilecek gelir ile zeytinyağlarının satın alınarak Lefkoşa'daki Ayasofya Camii yeni minaresinde mübarek geceler ile Ramazan aylarında yakılan kandillerde kullanılması istemiştir.⁸²³ el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa'nın vakfı ile satın alınacak zeytin yağlarının Selimiye Camii'nde bulunan iki minareden yeni olanında yakılmasını şart koşmasının nedeni depremde yıkılan minarenin kendisi tarafından yeniden yapılmış olmasıdır.⁸²⁴

el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa'nın 1141/1728 tarihli vakfiyesinde de Selimiye Camii yakınında bulunan medresenin kendisi tarafından müceddeden bina ve ihdas edildiği belirtilmektedir. Medresenin zikredilen depremde hasar görmüş olması ve vâkif tarafından yeniden yapılmış olması muhtemeldir. Bu vakfiye ile de el-Hâc İsmail Ağa, med-

⁸¹⁹ Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*, 1986, I/466.

⁸²⁰ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fî Tekmületi's-Şakâ'ik, Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, ed. Suat Donuk-Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 742-743.

⁸²¹ *13 Numaralı Mühimme Defteri*, (BOA, A. {DVNSMHH. d.13. h. 516}); Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", 17.

⁸²² *Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa'nın Gurre-i Receb 1141 Tarihli Vakfiyesi*, (Def. 730, sayfa 121, sıra 79).

⁸²³ Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa ibn el-Hâc Ramazan Ağa'nın 1 Şaban 1134 tarihli vakfiyesi. *KŞS 11*, 19, h. 67.

⁸²⁴ *KŞS 15*, 21, h. 98.

resede bulunan müderrise günlük 10 para, medresenin odalarında kalan talebelere de günlük birer yağ parası verilmesini şart kılmıştır.⁸²⁵

Hasan Behçet ve Gazioğlu tarafından yapılan çalışmalarda medrese yine Menteşzâde ailesine mensup Belkız Hatun ile Hasan Ağa'nın eşi Hatice Molla Kadın tarafından da kurdukları vakıflarla destek sağladıkları iddia edilmektedir.⁸²⁶ Fakat buradaki bilgiler direk medrese ile ilgili değil Ayasofya Camii ile ilgilidir. Ferruhzâde'nin kızı Belkız Hanım 1059/1649 yılında Piskopi'de bulunan birçok mülkünü Lefkoşa'daki Ayasofya Camii'nde Kur'an ve mevlid okutulması ile kandillerin yakılması için 1000 akçe, Haremeyn hizmetkârlarına 2000 akçe, Piskopi'deki camide imam ve müezzin tarafından günlük ikişer akçe karşılığında Yâsîn okunmasını şart kılmasına rağmen medreseden söz etmemektedir.⁸²⁷ Yine Menteşzâde ailesinden Hasan Ağa'nın eşi Hatice Molla Kadın tarafından Piskopi'de mülknâme ile edindiği çok sayıda mülkünü vakfetmiştir. Bu mülklerden gelen gelir ile Selimiye Camii'nde Kurra Seyyid Hacı Mustafa Efendi tarafından Pazar ile Çarşamba günleri kıraati seb'a ve kıraati aşaranın tâlim edilmesi⁸²⁸ karşılığında kendisine her görev için altışar kuruş verilmesi istenmiştir. Bunun yanında hafız olan 3 kişi tarafından da dörder hatim indirilmesi karşılığında günlük üçer kuruş verilmesi şart kılınmıştır.⁸²⁹ Kurra Seyyid Hacı Mustafa Efendi tarafından cami mahfili altında kimlere ders vereceği açıklanmamış olsa da medre-

⁸²⁵ *Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa b. el-Hâc Ramazan Ağa'nın Gurre-i Receb 1141 Tarihli Vakfiyesi*, (Def. 730, sayfa 121, sıra 79).

⁸²⁶ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 32; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, 280; Gürkan, *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*, 98.

⁸²⁷ *Belkıs Hatun binti Ferruh Ağa Vakfiyesi* (Osmanlıca Koleksiyonu, No: 3532).

⁸²⁸ Meryem Kaçan Erdoğan, Menteşzâde ailesi tarafından Kıbrıs'ta kurulan vakıflar üzerinde yaptığı çalışmada Hatice Molla Kadın vakıflarını açıklarken Seyyid Hacı Mustafa Efendi tarafından kıraat talimi için "Ayasofya Camii'nde her 1, 4, 7 ve 10. günlerde olmak üzere talim ettiğinde kendisine her 3 ayda bir 6 kuruş ücret verilmesini belirtmiştir." diye açıklamaktadır. Fakat Arapçada 7. ve 10. gün diye günler yoktur. Buradaki yevm-i ahad pazar günü, yevm-i erba'a da çarşamba günü demektir. "Seb'a ve aşarayı ta'lîm..." denilerek gün değil kıraat kastedilmektedir.. Meryem Kaçan Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Menteşzade Ailesi Tarafından Kurulan Vakıflar", *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar)*, ed. Osman Köse (İstanbul, 2017), 2/744; Kıraat çeşitleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

⁸²⁹ Hatice Molla Kadın (Menteşzade-Hasan Ağa eşi) Vakfı KKVD, 13, h. 6.

sede okuyan talebeler ve halktan dileyen kişilere yönelik olduğu muhakkaktır.

b. Küçük Medrese

Lefkoşa'da bulunan medrese, Küçük Medrese, Mustafa Paşa Medresesi, Müftü Medresesi isimleri ile meşhur olup yapılış tarihi ve bânisi hakkında ittifak yoktur. Günümüzde Ayasofya meydanının kuzeyinde Kadı Menteş Efendi Konağı ile Küçük Medrese Sokağı arasında yer almaktaydı.⁸³⁰ Lala Mustafa Paşa tarafından yapıldığı iddia edilse de arşivde bunu ispatlayacak kayıt bulunamamıştır. 1016/1607 yılında medrese için Mustafa Paşa Medresesi ibaresi kullanılarak günlük 20 akçe karşılığında Ataullah Efendi, Rumeli Kazaskeri Esad b. Sâdeddin Efendi tarafından müderris olarak atanmıştır.⁸³¹

Medreseyi destekleyen bir diğer hayır sahibi ise Kıbrıs eski kadısı Ahmed Efendi ibn Sâdeddin Efendi'dir. Ahmed Efendi vakfiyesinde medrese için babası tarafından bina edildiğini iddia etmektedir. Vakıf akarından elde edilen gelir ile zikredilen medresede müderrislik yapan kişiye günlük 10 akçe ve talebeden 10 kişiye günlük üçer akçe vazife verilmesi, onların da buna karşılık olarak vâkıfın ruhuna bağışlanmak üzere günde birer cüz Kur'an okumaları istenmiştir. Geriye kalan para ise vakfa ait ev, değirmen ve zikredilen medresenin tamirine harcanacaktır.⁸³²

c. Arap Ahmed Medresesi/Hamidiye Medresesi

Lefkoşa Arap Ahmed Camii bahçesinde inşa edilen medresenin yapılış tarihi ve ilk bânisi belli değildir. Medrese birçok vâkıf tarafından desteklenmiştir. Kıbrıs eski defterdarı Şeraibzâde Hacı Osman Efendi b. Hacı Ahmed Ağa 1175/176 tarihli vakfiyesinde medresenin kendisi tarafından müceddeden yapıldığını belirtmesi sebebiyle bu medresenin daha önce yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şeraibzâde Hacı Osman Efendi vakfiyede medresenin 6 odasını öğrencilerin kalacağı hücreler ve 1 odayı da müderrisin ders işlemesi için

⁸³⁰ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 602.

⁸³¹ KŞS 2, 40, h. 69.

⁸³² *Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi Vakfiyesi* (Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Osmanlıca Koleksiyon, Referans no:1897).

kendi mülkünden yaparak vakfettiğini belirtmektedir.⁸³³ Vakıf akarlarının Lefkoşa ve Piskopi kazalarında olduğu mevkûftan elde edilecek gelir ile müderrise günlük 6 para ve her bir odada bulunan bir talebeye de günlük 1 paralık aydınlatma için zeytinyağı ücreti ödenmesi şart koşulmuştur. Ayrıca medrese ve Lefkoşa'da bulunan dükkânların tamiri için de ayrıca günlük ikişer paranın mütevellinin elinde toplanması ve masraf gerektiğinde müteveli tarafından gerekli harcamaların yapılması istenmiştir. Vâkıf, müteveli olarak kendisini ve kendisinden sonra da kız ve erkek evlatlarından ersâd olanın müteveli olmasını isterken medresede müderris olacak kişinin de eğer evlatlarından uygun birisi olması halinde onlardan seçilmesini şart koşturmuştur.⁸³⁴ Nitekim Şevval 1175/Mayıs 1762 tarihinde medreseye müderris olarak Hacı Osman Efendi b. Hacı Ahmed Ağa oğlu Derviş Mustafa Efendi atanmıştır.⁸³⁵ Medreseye atanan diğer müderrisler hakkında arşiv kayıtlarında malumat bulunabilmektedir.

d. Ahmed Raşid Efendi Medresesi

Medrese ile ilgili vakfiyede 1235/1820 yılında Kıbrıs Muhassılı Ahmed Raşid Efendi 1000 kuruş ile sınırlarını belirttiği arazi üzerinde bir dershaneyi müceddeden inşa ettiğini belirtmektedir. Vakfiyeye göre medrese, Lefkoşa'da Arab Ahmed Paşa mahallesinde 18 zira' uzunluğunda ve enine uzunluk olarak Korkud Hamamı harkına doğru 14 zira' Kürdistanoglu evine doğru 12 zira' olmak üzere Hatip Ahmed Efendi'nin kendisine bağışladığı boş arsa üzerinde müceddeden kargır malzemedden bir odalı medrese ile sokak kapı kemeri, sundurmaları ve içinde akan çeşme ile birlikte bina edip vakfetmiştir. Medresenin ayakta kalması için vakfettiği 1000 kuruşun işletilmesi ve buradan elde edilecek yıllık 150 kuruştan medrese müderrisine yıllık 100 kuruş, mütevelliyeye 30 kuruş, geriye kalan 20 kuruşun da medresenin tamir ve bakımına ayrılması şart koşulmuştur.

⁸³³ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs isimli çalışmada medrese 70 odalı olarak yapıldığı iddia edilse de Kıbrıs'ta hiçbir zaman o kadar büyük bir medrese inşa edilmemiştir. *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, 221.

⁸³⁴ KVKD, 57, h. 83.

⁸³⁵ AE.SMST.III (BOA, 357/28599).

Medresede müderris olarak hayatta olduğu sürece Hatip Ahmed Efendi'nin damadı Sûfî Mehmed Efendi ibn Abdullah müderris olacak, vefatından sonra da müderris olarak onun erkek evlatları geçeceklerdir. Evlatlarının son bulmasıyla adadaki müftü tarafından işin ehli birisi medreseye müderris olarak atanacaktır. Vakfın mütevellisi ise arsasını bağışlayan Hatip Ahmed Efendi olacaktır.⁸³⁶ Vakfiyeden anlaşılacağı gibi aslen Bolulu olan Ahmed Raşid Efendi ada uzak olduğu için ve Kıbrıs'ta da ihtiyaç olduğundan Hatip Ahmed Efendi ile anlaşarak kendisi maddi imkânını Hatip Efendi de arsasını ortaya koyarak bir medrese kurmuşlardır. Ahmed Raşid Efendi 1238/1822 yılında Lefkoşa'da bulunan bir dükkânını da gelirleri medresede dersiâm olan kişiye verilmek üzere vakfetmiştir.⁸³⁷ Her iki vakfiyede de medresede hangi eserlerin okutulacağı konusunda bilgi bulunmamaktadır.

Hasan Behçet eserinde Ahmed Raşid Efendi'nin bu hizmetleri Hamidiye Medresesi için yaptırdığını iddia etse de yukarıda zikredildiği gibi boş bir arsa üzerine ve 1 odalı olarak inşa edilmiştir. Hamidiye Medresesi ise iki katlı ve 7 odalıydı. Bir diğer konu tarif edilen yer Arap Ahmed Paşa Camii'nden daha uzaktadır.⁸³⁸ Zikredilen neden ve kaynaklardan da anlaşılacağı gibi bu iki medrese birbirinden farklıdır.

e. Yenicami Medresesi

Yenicami Medresesi hakkında önceki çalışmalarda bilgi bulunmamaktadır. Sıbyan mektepleri listesinde burada bir mektebin olduğu belirtilmiştir. Fakat bu medresenin sıbyan mektebine bağlı mı yoksa ayrı mı olduğu belli değildir. Arşiv kayıtlarında Hüsrev Bey vakıfları tarafından müderrisin ücretinin ödendiği kayıtlıdır. Vâkıfın kimliği tam olarak belirlenememekle birlikte 1019/1610 yılında Çeribaşılık görevi yapan Hüsrev Bey adında bir kişinin Lefkoşa'da Debbağhane mahalle mescidinde her gün Yâsîn okunmak üzere 2000 akçe vakfettiği görülmektedir.⁸³⁹ Yine Hüsrev Bey adında bir vâkıf, Girne'ye bağlı Kazabifan köyünde çok sayıda mülk vakfetmiştir. Vakfa ait kayıtlarda mütevellilik yapacak kişi-

⁸³⁶ *Kıbrıs Muhassılı Ahmed Raşid Efendi 1235 Tarihli Vakfiyesi* (VGMA, Def.582/2, Say.398, Sıra 300).

⁸³⁷ *Ahmed Raşid Efendi 1238 tarihli Vakfiye Zeyli* (VGMA, Def. No: 989 say. 8 Sıra 7).

⁸³⁸ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 33-34.

⁸³⁹ KŞS 3, 169, h. 1056.

nin aynı zamanda Yenicami medresesi müderrisi olduğu anlaşılan vakfın aynı kişiye mi yoksa farklı kişilere mi ait olduğu tespit edilememiştir. Fakat iki vâkıfın da aynı olması kuvvetle muhtemeldir. Medreseye 1223/1808 yılında müderrisken vefat eden Aksaraylı Mehmed Efendi'nin yerine sâbık Lefkoşa Müftüsü Seyyid Mustafa Halife b. Hüseyin'in atandığı anlaşılmaktadır.⁸⁴⁰

f. Köprülü Hacı İbrahim Ağa Medresesi

Günümüzde Güney Kıbrıs'ta kalan Medrese Limasol'da Ankara Caddesi ile Garilla Nehri'nin birleştiği mahalde bulunmaktadır. Dönemin zengin eşrafından Köprülü Hacı İbrahim Ağa tarafından 1241/1826 yılında cami ile birlikte altta 6 hücre üstte 1 derslane olarak inşa edilmiştir. Derslane ve mescidin personel ve bakım masrafları için kendi mülkünden Limasol'da 4 dükkân, 3 mahzen, 1 kahvehâne, Tuzla'da 1 dükkân, 3 mahzen, Piakopi'de 29 dönüm tarla ve sulama hakları yanında Manağrol köyünde 3 dönüm arsa ile birlikte muhtelif sayıda zeytin ve harnup ağaçlarını ve 6000 kuruşunu vakfetmiştir. Akarât ve paranın işletilmesi sonucunda hayratlarda görevli mürtezıkaya verilecek ücret sayıldıktan sonra medrese hücrelerinin aydınlatılması için her hücreye aylık birer kıyye revgan-ı zeyt/zeytin yağı verilmesi istenmiştir. Medresede müderris olan kişi aynı zamanda camide vaaz ve hitabet görevlerini de yapıp 37,5 kuruş alacaktır.⁸⁴¹

Aynı yıl içerisinde Köprülü Hacı İbrahim Ağa 1000 kuruş ile medrese yakınında bulunan 1 evini, 12 kişi de muhtelif miktarlarda olmak üzere toplamda 2800 kuruşunu medresede müderrislik yapan kişiye ödenmek üzere vakfetmişlerdir. Vakfiyede toplam 3700 kuruş vakfedildiği yazılsa da hesapta hata yapılmıştır. Vakıf şartlarına bakıldığında müteveli olarak müderris olacak ve çocuklara verdiği derse karşılık vakıf gelirlerinden aylık 45 kuruş müderrislik, 15 kuruş da yıllık müteveli-

⁸⁴⁰ KŞS 29, 188, h. 332.

⁸⁴¹ KKVD, 148, h. 76.

lik ücreti olarak alacaktır.⁸⁴²İki vakfiyede de okutulacak ders ve öğrenci sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁸⁴³

g. Tuzla Medresesi

Kıbrıs adasının dışa açılan liman kapısı ve yabancı konsoloslukların bulunduğu belde olan Larnaka/Tuzla bu bakımdan zengin insanların da yaşadığı bir şehirdi. Tuzla limanında Gümrük Eminliği görevinin de zengin kişilere verildiği görülmektedir. Nitekim daha önce de Malatya Arapkir'de hayratları için Kıbrıs'ta bulunan iki çiftliğini vakfeden Osman Paşa da Tuzla İskelesi Gümrük Eminliği görevi yapmıştı. 1232/1817 yılında aynı görevi gören Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa yukarıda *Alâiye Hanı* başlığı altında anlatılan mülklerini vakfederek Tuzla İskelesi'ne yakın olarak üstte 1 dershane altta da talebelerin kalacağı 8 hücre olmak üzere bir medrese inşa ettirmiştir. Vakıf akarâtından elde edilecek gelire de medresede okuyan talebelere günlük beşer para, müderrise de günlük 20 para verilmesi şart kılınmıştır.⁸⁴⁴ Vakıf gelirlerinin harcanacağı diğer yerlerle ilgili bilgiler Hala Sultan Tekkesi başlığı altında verilmiştir.

Medresenin olduğu yer konusunda kaynaklarda bir netlik olmadığı görülmektedir. Hasan Behçet yalnızca vakfiyedeki bilgileri vermekle yetinmiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisi *Larnaka* maddesinde 1571-1600 yılları arasında masrafları devlet tarafından karşılanan Zuhûrî Sıbyan Mektebi dışında 7 adet mektebin olduğu söylenmekle birlikte kimler tarafından hangi tarihlerde yapıldığı konusunda bilgi bulunmamaktadır.⁸⁴⁵ Sonraki tarihlere ait kayıtlarda Zuhûrî Tekkesi bahçesinde bir mekteb ve bir medresenin olduğu kaydına rastlanmaktadır. Zuhûrî Tekkesi başlığı altında okullar ve tekke hakkında bilgiler verilmiştir. Burada konuya

⁸⁴² Diğer vâkıflar:Sufi Mehmed Efendi, Serdar Hacı Mehmed Ağa, Hacı Ömer Ağa, Hacı Süleyman b. Mehmed, Ali Ağa b. Sadık, Kara Mustafa, Hamamcı Ahmed, Osman b. Sirac, Koca İsmail, Musa Ağa, Molla Ali ve Emete Hatun. *KKVD*, 146, h. 75.

⁸⁴³ Medrese vakfı ile ilgili sonraki yıllara ait gelir gider muhasebesi için bkz: Hümeýra Karabıyık, "Leymason'da Bulunan Hacı İbrahim Ağa Vakfı", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*-26 (2021), 277-302.

⁸⁴⁴ *Gümrükçü Emîni Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa Vakfıyesi* (Def.: 580, sayfa 97, sıra 61.).

⁸⁴⁵ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 34; Kemal Çiçek, "Larnaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/106.

yeniden dönülmeyecektir. Kanaatimize Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa'nın görev yaptığı tarihten önce iskelenin olduğu yerde bir mektep mevcut olduğundan onun yakınına zikredilen medrese inşa edilmiştir. Sonrasında medrese yakınına öğrencilerin ihtiyacına binaen yapılan mescid kazısında Zuhûrî Tekkesi'nin yapılmasına neden olan ceset bulunmuştur. Bunun üzerine mektep ve medresesi de içine alan yerde tekke ve derviş odaları ile birlikte bir mutfak, Sultan Mahmud'un vakıflarına bağlı olarak inşa edilmiştir.

h. Piri Paşa Medresesi

Medresenin Lefke'de Piri Mehmed Paşa Camii ve sıbyan mektebi ile birlikte inşa edildiği iddia edilmektedir. Cami, sıbyan mektebi ve medrese olarak bir külliye şeklinde inşa edilen yapının bânisinin kimliği konusunda ittifak yoktur. Hasan Behçet dönemin Kıbrıs Beylerbeyi Piri Mehmed Paşa tarafından 1580-1584 yılları arasında inşa edildiğini ve Paşa'ya ait vakıf akarlarının İstanbul'da olduğundan gelirlerin oradan geldiğini iddia etmesine rağmen kaynak göstermemektedir.⁸⁴⁶ Bağışkan ise Baf Beyi Mehmed b. Ebû Bekir tarafından dedesinin adına inşa edildiği söylemektedir.⁸⁴⁷

i. Baf Medresesi

Hasan Behçet, Baf'ta yapılan ilk medresenin 1268/1850 yılında Hoca İbrahim Sıtkı Efendi tarafından açıldığını ve kendisinin de 35 yıl burada müderrislik yaptığını belirtmektedir.⁸⁴⁸ Fakat kayıtlarda bundan çok daha önce Baf Yeni Camii ya da Recep Ağa Camii yakınında Muhassıl Süleyman Efendi tarafından yapılmış bir medresenin olduğu anlaşılmaktadır. Baf Yeni Camii'ne bağlı olarak bulunan sıbyan mektebi ile bağlantısı ya da talebesi hakkında malumata sahip olmadığımız medresenin 1209/1795 yılında müderrisi olan Şeyh Hacı Salih Halife'nin vefat etmesi üzerine yerine Şeyh Hacı Ahmed b. Hacı Velî'nin tayin olunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁴⁹

⁸⁴⁶ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 33.

⁸⁴⁷ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 203-204.

⁸⁴⁸ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 35.

⁸⁴⁹ *KŞS* 21, 313, h. 660.

Muhassıl Süleyman Efendi'ye ait elimizdeki bir vakfiye 1180/1766 yılına ait olduğuna göre Baf Medresesi de bu tarihlerde yapılmıştır.⁸⁵⁰

Kıbrıs'ta örgün eğitimin ikinci kademesini oluşturan medreselerden tespit edilenler ve vâkıfları hakkında yukarıda bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki adanın fethiyle birlikte eğitim kurumlarının temelleri atılmaya başlanmıştır. Netice Yıldız Lefkoşa'da bir Dârü'l Hadis olduğunu iddia etmesine rağmen Kıbrıs'taki medreselerin orta derece eğitim veren Mûsile-i Sahn medreselerden olduğu görülmektedir. Aralarında Büyük Medresesi sultan tarafından yapıldığı için itibar bakımından daha üstündü ve müderris maaşları daha fazlaydı. Anadolu ve Arap beldelerinden Kıbrıs'a gelip eğitim alan öğrenciler olmakla birlikte buradaki eğitimlerini tamamlayan talebeler yüksek tahsil için İstanbul, Kahire, Şam, Kudüs ve Medine gibi yerlere gitmekteydiler.⁸⁵¹

Osmanlının diğer beldelerinden farklı olmayan bir eğitim alan talebelerin hangi dersleri gördükleri hakkında malumat bulunmamaktadır. Osmanlı'daki medreselerde kelâm, mantık, belâgat, lügat, nahiv, hende-se, hesap, hey'et, felsefe, tarih ve coğrafya ile Kur'ân, hadis ve fıkıh derslerinin okutulduğu görülmektedir.⁸⁵² Osman Nuri Ergin Kıbrıs medreselerinden eğitim alıp sadrazamlığa kadar yükselen Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa hakkında "*Kıbrıs mekteblerinde mukaddematı ulûmu ve Arap ve Fars ve Rum ve Fransız lisanlarını öğrendi. 1262 de Mısır'a giderek Elsine mektebine girdi. Bu mektep sonraları Harbiye mektebine tahvil olunmakla fünuni askeriyeyi de orada tahsil etti. Muallimi mahsustan İngilizce öğrendi.*"⁸⁵³ bilgilerini vermektedir. Osmanlı'nın diğer beldelerinde olan medreselerde Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça derslerinin verildiği bilinmektedir. Fransızcanın sonraki dönemde devlet ilişkileriyle müfredata girmesi muhtemelken Kıbrıs medreselerinde Rumcanın da muhtemelen en baştan beri öğretildiği sonucuna varılabilir.

Tablo 21'de görüldüğü gibi Kıbrıs'ta örgün eğitim kurumları olan mekteb ve medreselerden maaş aldığı tespit edilen muallim ve müderris

⁸⁵⁰ KŞS 19, 27, h. 81.

⁸⁵¹ Suha, "Kıbrıs'ta Türk Maarif", 223.

⁸⁵² Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/1 (2008), 25-46.

⁸⁵³ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 1-2/380.

sayısı 30'dur. Bunlardan 1 kişi hasbi görev alırken 3 müderrisin alacağı ücret tespit edilememiştir. 26 müderris ise 1 ile 60 akçe vazife almışlardır. Müderris ve muallime yardımcı olarak görev yapıp tespit edilen mu'îd ve halife sayısı ise 6 olup vakıflardan günlük 1-10 akçe arasında vazife almışlardır.

3. Dersiâm (Yaygın Eğitim)

Diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi örgün eğitim ve öğretim sıbyan mektepleri ile medreselerde yapılırken yaygın eğitim ve öğretim ise her yaşta insanları kapsayacak şekilde genel olarak vakıflar tarafından desteklenen cami, mescid ve tekkelerde yapılmaktaydı. Örgün eğitim genel olarak belli yaşlar arasında olan kişilere yönelik olarak yapılmakla birlikte yaygın eğitim merkezleri olan tekke ve camilerde eğitimden her yaşta insan faydalanabilmekteydi.⁸⁵⁴

Cami, mescid ve tekkelerin etrafında bulunan sıbyan mekteplerinde okuyan talebeler ile medreselere ait odalarda kalan öğrenciler bazı dersleri sınıflarında, halkı da ilgilendiren dersleri camilerde halkalar şeklinde işlemekteydiler. Halka da açık olan dersler dersiâm denilen kişiler tarafından işlenmekteydi. Bu usûl ile ders anlatma geleneği Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden Cumhuriyete kadar devam etmiştir.⁸⁵⁵ Kıbrıs'ta da aynı sistem devam ettirilmiş ve 1826 yılına kadar tespit edilen 15 dersiâm camilerde talebelerle birlikte halka da dersler anlatmışlardır. Halk dinî konularda gerekli olan malumatı bu şekilde elde etmiştir.

Hasan Behçet Kıbrıs'ta dersiâmlarca ders yapılan yerleri yalnızca Ömerge Camii, Baf Camii Kebir, Bayrakdar Camii, Ayasofya Camii, Kutup Osman Tekkesi Mescidi ve Haydarpaşa Camii ile sınırlandırsa da bu bilgi doğru değildir. Yukarıda verdiğimiz 15 dersiâmın vazifesi yalnızca bu cami ve mescidlerden ibaret değildir. Lefkoşa Korkudedefendi Mahallesi Mescidi, Yeni Camii, Lala Mustafa Paşa Camii, Piri Mehmed Paşa Camii, Peristerona Camii, Arab Ahmed Paşa Camii vd. camiler ile mescid-

⁸⁵⁴ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 217.

⁸⁵⁵ Önkal-Bozkurt, "Cami", 7/50-51.

lerin yanında özellikle Mevlevî Tekkesi, Hala Sultan Tekkesi başta olmak üzere bütün tekkelerde benzer hizmetler görülmüştür.⁸⁵⁶

Yaygın eğitimin yapıldığı merkezlerde konular din merkezli olup iman, ibadet ve ahlak konularını içermekte, toplumsal sorunların çözülmesi için nasihatlerle birlikte hadis, tefsir, fıkıh, mantık, tasavvuf konularında kitaplar da okutulmaktaydı.

Lala Mustafa Paşa Lefkoşa'daki hayratı olan Ömerge Camii'nde tefsir, hadis, mantık ve meânî derslerine kâdir ve mâhir olup dinî anlamda da sâlih ve abîd sıfatlarını barındıran bir kişinin cemaate vaaz ve nasihatte bulunup günlük 10 akçe almasını istemiştir.⁸⁵⁷ Aynı konuda Abdullah Paşa Mağusa'daki Ayasofya-ı Sağır Camii'nde hadis ve tefsirde âlim olan bir kişinin camide kürsü şeyhi olup günümüzden farklı olarak her Cuma günü namazdan sonra cemaate nasihatte bulunup din ve devlet büyükleri ile vâkıfın ruhlarına dua ettirmesini istemiştir. Günde 10 akçe karşılığında bu görevi yapacak vaiz/kürsü şeyhi her hafta pazartesi ve perşembe günlerinde talebelere *ulûm-ı nâfia* denilen faydalı ilimler konusunda ders verip bunun için de ayrıca günde 10 akçe alacaktır.⁸⁵⁸ Korkudefendi Mescidi Vakfının 1137/1827 yılına ait yıllık muhasebe kaydında imam olan kişi günlük 8 akçe, müderris 4 akçe ve hâce-i mekteb ise günlük 5 akçe almaktadırlar. Müderrisin görevi tam olarak anlaşılıyorsa da dersiâm olması ve cemaate ders vermesi muhtemeldir. Ücretinin sıbyan mektebi mualliminden düşük olması dersleri her gün vermediğinden kaynaklanmıştır.⁸⁵⁹

Yaygın eğitimin toplum nazarındaki önem ve gerekliliğini kendilerine dert edinen insanların bazen bir araya gelerek birden fazla vâkıfı olan vakıflar kurdukları da görülmüştür. 1242/1826 yılında Muhassıl Seyyid Hacı Mehmed Ağa, Muhassıl Kethüdası İbrahim Ağa, Seyyid Hüseyin Ağa ve Emine Hatun isimli şahıslar kendi aralarında topladıkları 6000 kuruşu işletilip Lefkoşa'nın uygun görülen bir yerinde talebelere ders verecek bir dersiâmın ücretinin ödenmesi için vakfetmişler-

⁸⁵⁶ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 39-40; Nurçin, *Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü ve Türkiye'nin Etkileri*, 22-24.

⁸⁵⁷ *Lala Mustafa Paşa Vakfıyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.).

⁸⁵⁸ *Abdullah Paşa Vakfıyesi* (Kutu no:10, Def. no:1605, sayfa no: 1, sıra no: 1).

⁸⁵⁹ *KŞS 12*, 98, h. 352.

dir.⁸⁶⁰ Aynı şekilde Muhassıl Mehmed Emin Efendi'nin de aralarında olduğu muhtelif sayıda kişiler 2075 kuruş toplayarak Haydarpaşa Camii'nde her gün *fünûn-ı mütenevvi'a tedris* yani çeşitli faydalı dersler veren müderrise aylık 60 kuruş ücret verilmek üzere vakfetmiştir.⁸⁶¹ Vâkıflardan Muhassıl Seyyid Mehmed Emin Efendi Lefkoşa'da vakfettiği evinde Selimiye Camii'nde dersiâm olan kişilerin ikâmet etmeleri yönünde vakfiyesinde şart kılmıştır.⁸⁶²

Kısaca İslam âleminde cami, mescid, tekke ve medreselerin keskin şekilde sınırları çizilmiş değildir. Özellikle nüfusu kalabalık yerlerde bir külliye şeklinde aynı kampüs içinde bulunan bu kurumlar birbirinden faydalanmaktaydılar. Özellikle bu hayratları meydana getiren vâkıfların da tercih etmeleri üzerine mekteb ve medresede muallim ya da müderris olan kişiler camilerde imam, vaiz, dersiâm olabilmekteydi. Tekkelerde bulunan dervişler ile tekkeyi ziyaret eden halkı aydınlatan şeyhler yakınlarında bulunan camilerde de kürsü şeyhliği görevi görüp halkı aydınlatmaya devam etmekteydiler. Yukarıda tekkeler kısmında örnek gösterildiği gibi bu şeyhler yakınlarında bulunan mekteb ve medreselerde de eğitimlik yapmışlardır.

4. Kütüphaneler

Yaygın eğitimin yürütüldüğü birer merkez durumunda olan kütüphaneler Kıbrıs'ta adanın fethinden hemen sonra var olmuşlardır. Öyle ki bizzat Lala Mustafa Paşa tarafından kurulan vakıflarla adada kütüphaneler oluşturulmuştur. Gerek özel gerekse halka açık kütüphaneler vakıf kitaplarla da desteklenmiştir. Kütüphaneleri destekleyen hayırseverlerin bazılarının isimleri tam olarak ortaya konulamamakla birlikte vakfettikleri eserler tespit edilmiştir.

Osmanlılar döneminde Kıbrıs'ta cami, medrese, tekkelere bağlı kurulan kütüphanelerin yanında bağımsız şekilde kurulmuş kütüphaneler de bulunmaktaydı. Bu kütüphaneleri, çalışmanın sınırları içine girmediği için hakkındaki vakıfların çalışmaya dâhil edilmediği İkinci Sultan

⁸⁶⁰ KŞS 32, 70, h. 56.

⁸⁶¹ KŞS 28, 22, h. 14.

⁸⁶² KŞS 28, 156, h. 344.

Mahmud Kütüphanesi⁸⁶³ dışında Lefkoşa'da Ayasofya Camii içerisinde Muradiye Kütüphanesi, Mağusa Ayasofya (Lala Mustafa Paşa Camii) Kütüphanesi, Şeyhu's-Seb'a Aziz Efendi Tekkesi Kütüphanesi, Arap Ahmet'te Hatip Ahmet Efendi Kütüphanesi, Lefkoşa'da Tireli Ömer Efendi tarafından kurulan kütüphane, Lefkoşa Mevlevîhâne Kütüphanesi, Kutup Osman Fazlullah Kütüphanesi, Küçük Medrese Kütüphanesi, Ömeriye Camii Kütüphanesi⁸⁶⁴ ve Lefkoşa'da Seyyid Hacı Mehmed Ağa b. İsmail Kütüphanesi⁸⁶⁵ olarak sıralayabiliriz.

Yukarıda zikredilen kütüphaneleri besleyen vakıflar içerisinde menkul olarak kitap vakfettiği tespit edilen 6 vâkıf bulunmaktadır. Bunlardan Lala Mustafa Paşa, adanın fethiyle birlikte yıkılan Augustinian Manastırına bağlı Azize Mary Kilisesi'nin kalıntıları üzerine yeniden inşa ettirip Hz. Ömer'e atfen Ömeriye ya da Ömerge ismini verdiği camiye halı, seccade, kilim vb. menkullerle birlikte 3 tane de mushaf vakfederek bu mushafların camiden çıkartılmamasını şart koşmuştur.⁸⁶⁶ Mushaflarla birlikte muhtelif sayıda gerek yaygın gerekse de örgün eğitimde faydalanılmak üzere yüzer kitap vakfeden iki vâkıf ise Lefkoşa'da yaşayan Seyyid Hacı Mehmed Ağa b. İsmail⁸⁶⁷ ile Karakaş el-Hâc Osman Efendi ibn Karakaş Mustafa'dır.⁸⁶⁸ Lefkoşa sakinelerinden olan Cemile bint Abdülkerim bir Mushaf-ı Şerif ile birlikte mülkünden 40 kuruşu vakfederek ulemâdan bir kişinin aylık bir sülüs (1/3) kuruş karşılığında günde bir cüz mevkûf mushaftan kendi ruhuna bağışlanmak üzere hatim indirmesini şart koşmuştur.⁸⁶⁹ Müderris es-Seyyid İbrahim Efendi ise Lefkoşa Ayasofya Camii Kütüphanesi'ne konulmak üzere 23 adet kitap vakfetmiştir.⁸⁷⁰ Kitap vakfeden son kişi ise Lefkoşa'nın Növbethane ma-

⁸⁶³ İkinci Sultan Mahmud Kütüphanesi için ayrıntılı bilgi için bkz: Parmaksızoğlu, *Kıbrıs Sultan İkinci Mahmud Kütüphanesi*; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kıbrıs II. Mahmut Kütüphanesi ve Havi Olduğu Yazmalar Üzerine Notlar", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (15 Mayıs 2015), 21-37.

⁸⁶⁴ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, 41.

⁸⁶⁵ KŞS 27, 144, h. 248.

⁸⁶⁶ Ömerge Camii Vakfı ve vakıf mushaflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Korkmaz, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, 82-84; *Lala Mustafa Paşa Vakfıyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.), 163.

⁸⁶⁷ KŞS 27, 114, h. 248.

⁸⁶⁸ Karakaş el Hâc Osman Efendi ibn i Karakaş Mustafa Vakfıyesi KŞS 32, 10, h. 11.

⁸⁶⁹ Cemile binti Abdülkerim Vakfıyesi KŞS 7, 103, h. 263.

⁸⁷⁰ KŞS 28, 61, h. 153.

hallesinde oturan fakat vakfiyeden adı okunamayan bir kadın hayırsever Ahter-i Sağır isimli Arapça sözlüğü vakfetmiştir.⁸⁷¹

Karakaş el-Hâc Osman Efendi ibn Karakaş Mustafa, Lefkoşa'nın Ayasofya mahallesinde bulunan ev, bostan, su kuyusu gibi gayrimenkullerle birlikte muhtevasını bilmediğimiz yüz kitap ve beş bin kuruş menkul vakfetmiştir. Mütevelliliği kendi üzerine alan vâkıf, kitapların Lefkoşa'daki Ömerge Camii Kütüphanesi'ne ihtiyacı olanlar tarafından dışarıya çıkartılmadan faydalanmaları şartıyla konulmasını istemiştir.⁸⁷² Diğer vâkıf olan Seyyid Hacı Mehmed Ağa b. İsmail yüz cilt kitabı ile yüz elli kuruşunu vakfederek vakfın mütevelliliğine oğlu Seyyid Hasan Efendi'yi tayin etmiştir. Vâkıf, kitapların nerede muhafaza edileceği hakkında bir bilgi vermemiştir. Bunların cami, medrese ve tekkelerde olabileceği gibi ayrı bir bina içinde muhafaza edilmesi de muhtemeldir. Vakfedilen bu kitaplardan faydalanmak isteyenler için "*rehn-i kavî veyâhûd kefil-i melî ile verüp lüzûmu olan müddetde yedinde ibkâ eyleyüp ...*"⁸⁷³ ifadesi kullanılmıştır. Elde edilen gelire yıpranan kitapların tamiri ve mütevellinin ücretinin ödenmesi yani bir açıdan vakfının devamlılığının sağlanması için yüz elli kuruş da vakfeden vâkıf mütevellilik görevi için oğlu Seyyid Hasan Efendi'yi tayin etmiştir.

Seyyid Hacı Mehmed Ağa b. İsmail tarafından vakfedilen kitaplar Kıbrıs adasında o dönem için okutulan kitaplar ve topluluğun gündeminde olan eserler hakkında bize ipuçları vermektedir. Mushaflar dışındaki kitaplar fıkıh, tefsir, tasavvuf, hadis, Arap dili ve beleğatı ile sözlüklerden oluşmaktadır. Nitekim aynı dönemde Anadolu'da bulunan kütüphane ve medreselerde de aynı kitapların okutulduğu görülmektedir.⁸⁷⁴

Bunların dışında Lefkoşa'daki Mevlevî Tekkesi'nde de mevkûf kitaplar bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında 3 cilt Mesnevî-i Şerîf, 4 cilt Şerh-i Mesnevî, 1 cilt Şevâhid-i Nübüvvet, 3 cilt noksan Mesnevî bulun-

⁸⁷¹ KŞS 21, 241, h. 545.

⁸⁷² Karakaş el-Hâc Osman Efendi ibn Karakaş Mustafa Vakfiyesi KŞS 32, 11, h. 11.

⁸⁷³ Seyyid Hacı Mehmed Ağa b. İsmail Vakfı KŞS 27, 114, h. 248.

⁸⁷⁴ Cemalettin Uzun, "Çemişgezek Hamidiye Medresesi", *Vakıflar Dergisi* 52 (Aralık 2019), 123-137; Mehmet Kurtoğlu-Enver Karakeçili, "Urfa'da Vakıf Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi* 43 (Haziran 2015), 119-147.

maktadır. Fakat bu kitapların kimler tarafından vakfedildiği tespit edilememiştir. Mevlevî Tekkesi'ndeki kitaplar günümüzde Girne'de Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde MEV.T kodu altında muhafaza edilmektedirler.

Osmanlı Kıbrıs'ında talebelerle diğer bireyler yukarıda zikredilen kütüphane ve eserlerden faydalanma imkânına sahiptiler. Kitap temin etmenin yanında bu kütüphanelerde müderrisler ve diğer şahıslar tarafından okumalar yapılmaktaydı. İkinci Sultan Mahmud Kütüphanesi'nde Kur'an hatmi ve Buhârî okumalarının son döneme kadar yapıldığı anlaşılmaktadır. Burada Buhârî okuyan Kütüphane Müderrisi Larendeli Halil Efendizâde Seyyid Mehmed Efendi'ye muhassıllık malından ödenmek üzere aylık 50 kuruş maaş bağlanmıştır.⁸⁷⁵

Sonuç olarak Kıbrıs vakıfları içerisinde yapılan hayır hizmetleri içerisinde eğitim ve öğretim kısmında personel ücretleri, mühimmat giderleri ve talebeye yapılan yardımlar toplam 1163 faaliyet içerisinde 71 faaliyetle %6,1'lik kısmı oluşturmaktadır. Bu oran Osmanlı'nın diğer bölgeleriyle yakın sonuçlar vermektedir.⁸⁷⁶ 17. yüzyılda Bursa'da kurulmuş vakıflara göre ise çok daha yüksektir.⁸⁷⁷

II. SOSYAL YARDIMLAŞMA HİZMETLERİ

Vakıf kurma, kişinin hür iradesi ile kendi malı olanını zengin ya da fakir Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin başkalarının istifadesine sunma düşüncesinden doğmuştur. Bireyin bu bağlamda motivasyonunu sağlayan düşünce ise İslam dininin yapılmasını emrettiği sadaka, kurban, zekât gibi infak ve dayanışmayı arttırıcı prensiplerle insan oğlunun fitratında olan muhtaç olana yardım etme duygusundan beslenmektedir.⁸⁷⁸

⁸⁷⁵ KŞS 33, 126, h. 156.

⁸⁷⁶ Bu oran 17. yüzyılda kurulmuş 313 vakfiye üzerinde yapılan çalışmada %6,75'tir. Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, 242.

⁸⁷⁷ Bursa'da 17. yüzyılda 2103 hizmet içerisinde eğitim ile ilgili 29 hizmet bulunmakta ve yüzdelik olarak %1,3 gibi bir orana karşılık gelmektedir. Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, 150-151.

⁸⁷⁸ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1985), 47; Yediyıldız, "Vakıf (Tarih)", 42/479.

Vakıflardan zengin ya da fakir herkes hizmet görebilmektedir. Mekteb ve medreselerde okuyan fakir öğrencilere verilen kılık kıyafet ve harçlık gibi fakirlere meşrûta vakıflardan fukara faydalanırken, bir vakıf hayratı olan cami, mescid, çeşme, okul, köprü vb. hayratlardan herkes hizmet görebilmekteydi. Fakat bu başlık altında zikredilen hizmetler maddi durumu iyi olmayan insanlar ile kutsal mekânlarda yaşayan kişilere meşrûta olan hizmetlerdir. Bu hizmetlerden fukarayla ilgili olan çok sayıda şart tekke, cami ya da mekteb başlıkları altında değerlendirilmiştir. Sıbyan mektepleri ile medreselerde okuyan talebelerden fakir olanlara verilecek ücretler ve dağıtılacak yemek hizmetleri zikredilen başlıklar altına işlendiğinden burada değinilmeyecektir.

Aslına bakıldığında bütün vakfiyelerde neslin sona ermesinden sonra vakıflardan elde edilecek gelirin fakirlere ya da Haremeyn'e bağlanması şart kılındığından müteveli nesli son bulduğunda vakıfların hepsinin bu gruba dönmesi kurgulanmıştır.

Kıbrıs vakıfları içerisinde incelenen dönem aralığında reayanın vergilerini ödemek üzere kurulan avarız vakıflarından kurulmamış olduğu gözlenmiştir. Bu durum ilgi çekici bir konu olmasına rağmen sebebi tespit edilememiştir.

Tespit edilen 1163 hizmet faaliyetinden 35'ini sosyal yardımlaşma hizmeti oluşturmaktadır. Bu faaliyetlerden 16 tanesi Haremeyn ile ilgili olurken 19 tanesini de tekke fukarası ile diğer kişilere belli gün ve gecelerde yemek yedirilmesi, kıyafet alınması vb. hizmetler oluşturmaktadır. Yüzdeler olarak vakıf hizmetlerinden %3'ünü sosyal yardımlaşma hizmetlerinin oluşturduğu görülmektedir. Fakat yukarıda zikredildiği gibi bu oranın düşük gözükmesi, burada sayılabilecek çok sayıdaki hizmetin başka başlıklar altında değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

A. Fukaraya Yardım ve Yemek Hizmetleri

Osmanlı'da fakir, yolcu ve medrese talebelerine yemek dağıtılmak üzere *imarethâne*, *aşhâne* gibi isimlerle anılan tekke, cami, medrese vb. hayrâtların bir birimi olarak inşa edilen mekânlar bulunmaktaydı. Hayrseverler ve devlet ricâli tarafından inşa ettirilen bu gibi sosyal yardım kurumlarında yemekler pişirilir ve halka ücretsiz dağıtılırdı. Bir külliye'nin parçası olarak inşa edilen imarethânelerin işleyişi, çalışanların alaca-

ğı ücretler ve hangi yemeklerin pişirilip ne zaman dağıtılacağı vakfiyelerde belirtilmekteydi.⁸⁷⁹

Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta imaret denilen kurumların tekkelere bağlı olarak hizmet ettikleri görülmektedir. Yukarıda tekke ve türbeler tanıtılırken buralarda verilen yemeklerden de bahsedilmişti. Lefkoşa ve Mağusa Mevlevî Tekkeleri ile Hala Sultan Tekkesi, Zuhurî Baba Tekkesi, Bayrakdar Tekkesi başta olmak üzere bu mekânların sahip oldukları mutfaklarda pişen yemekler vakfiyelerde *âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm etdirmek* şeklinde belirtildiği gibi gelip geçen yolcular, şehirdeki fakirler ile talebelere ve tekkelerde görev yapanlara ikram edilmekteydi.

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri arasında Lefkoşa'daki Sultan Selim vakıflarına ait bir külliye içerisinde yer alan Büyük Medrese'ye ait odalarda kimsesiz kişilerden vefat edenlerin oluşuna dair kayıtlar çokça bulunmaktadır. Vefat eden şahıslardan bazılarının ait terekelere de yer verilen kayıtlarda bu kişilerin burada ikamet ederken ücret ödeyip ödemedikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu kişiler tahminimize göre burada ücretsiz kalabilmekte ya da eğer ücret veriyorlarsa da yine vakıflara ait olan hanlardan daha uygun meblağlar ödeyerek barınabilmekteydiler. Bu da her iki ihtimal dâhilinde fukara için bir hizmetti.⁸⁸⁰

Adaya hayırseverler tarafından yapılan suyolları, su kuyuları, çeşmeler dışında Kıbrıs'ta yaz sıcaklarında sâkiler tarafından susayan insanlara su ikram edilmekteydi. Bu hizmetlere vesile olan hayırseverlerden biri Meryem Hanım'dır. Lefkoşa'nın Kızılkule sâkinelerinden Meryem Kadın bint Seyyid Hüseyin Efendi vefatından sonra sahip olduğu ekmekçi dükkânını, kirasından elde edilecek gelir ile senede iki hatim indirilmesi ve bir mevlid okutulmasından sonra yaz aylarında bir sâkiye iki kuruş verilerek onun da susayan insanlara su dağıtması şartı ile vakfetmiştir.⁸⁸¹ Buradaki suyun ne şekilde soğutulacağı ya da nereden alına-

⁸⁷⁹ Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Osmanlı Devleti'nde bir imaretin işleyişi ve hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretini*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004).

⁸⁸⁰ Büyük Medrese'de misafir olarak ikâmet eden Abdullah adındaki şahıs vârisi olmadan vefat ettiği için terekesi Beytül Mâl Emîni Yusuf Efendi'ye teslim edilmiştir. *KŞS* 7, 23, 57.

⁸⁸¹ *KŞS* 14, 58, h. 269.

çağı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaz aylarının aşırı sıcak geçtiği beldelerde vakıflar yardımıyla suyu soğuk tutulan sebillerin yapıldığı ya da dağlardan karların getirilerek insanların serinlemelerine yardımcı olduğu bilinmektedir.

Vâkıflar her gün imaretlerde yemek dağıtılması dışında mübarek günlerde ya da vefat sonrası vb. gün ve gecelerde mevlid ve Kur'an okumalarının yapılması sonrasında da yemek dağıtılmasını istemişlerdir. Bu minvalde olan vakıflara yukarıda *Dua, Kıraat ve Okumalar* başlığı altında çok sayıda örnek verilmiştir. Yine okulda ve tekkelerde bulunan kişiler dışındaki fukaranın giyimi için de vakıflar hizmet görmüşlerdir. Belkıs Hatun bint Ferruh Ağa birçok hayır hizmeti yanında vakıf geliriyle akarlarının tamiri ve mürtezikanın ödenmesinden sonra arta kalan kısım ile fukaranın giydirilmesini istenmiştir.⁸⁸² Lala Mustafa Paşa ve Abdullah Paşa gibi vâkıflar yaptırdıkları sıbyan mekteplerinde okuyan talebelere kıyafet alırken Belkıs Hanım toplumdan muhtaçları gözetmiştir. Toplum arasında öksüz, yetim ve fukaradan insanların içine düştükleri sıkıntılar toplumun ileri gelen zenginleri tarafından görmezden gelinmemiş ve ellerinden geldiğince sıkıntıları ortadan kaldırmaya ya da en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Bir diğer sosyal yardım ise köle ve azâd edilmiş şahıslar ile ilgilidir. Kölelerin azâd edilmesi geleneği Osmanlı'dan önceki devletlerde var olduğu gibi Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyalarda da görülmekteydi. Maddi gücü ve imkânları olan insanlar gerek vakıf kurarak gerekse de kurmadan kölelerin azâd edilmeleri için gayret göstermişlerdir. Azâd edilen köleler yani utekâ hayata atılırken de desteksiz bırakılmamış, kendilerine hayatlarını idâme etmeleri için iş, para ve eşya verilmiştir.⁸⁸³ Kıbrıs'ta kurulan vakıflar içerisinde direk olarak bu hizmet için bir şart bulunmamakla birlikte utekâyı ilgilendiren şartlar bulunmaktadır. Adada beylik ve beylerbeylik gibi görevler yapan Frenk Cafer Paşa kendisine baba ismi olarak Abdülmennan yani Allah'ın kulu ismini seçmesinden anlıyoruz ki kendisi de köle kökenliydi. Bu yüzden köle ve

⁸⁸² *Belkıs Hatun binti Ferruh Ağa Vakfıyesi* (Osmanlıca Koleksiyonu, No: 3532).

⁸⁸³ Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İSTEM* 9 (2007), 135-162; Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi*, 186-188.

azâd edilmiş kişileri kurduğu vakıflarla destekleyen Paşa, vakıflarında çalışan mürtezika ile çiftliklerinde çalışanların öncelikle utekası arasından seçilmesini istemiştir. Vakıf masrafları çıktıktan sonra geriye kalan kısmın da utekası arasında eşit şekilde dağıtılmasını isteyen Cafer Paşa kendi nesli son bulduğunda mütevellilik görevinin de çiftliklerinde çalışan utekaya geçmesini şart kılmıştır.⁸⁸⁴ Kendi ülkelerinden koparılıp köle pazarlarında satılan ya da doğuştan köle olan bu insanların desteksiz hayatta tutunmaları imkânsızdı. Cafer Paşa gibi insanlar vakıf akar ve hayratlarında bu insanlara öncelik tanıyarak hem hayatlarını idame etmelerine olanak vermişler hem de topluma daha yaşanır bir hayat sunmayı amaç edinmişlerdir.

B. Haremeyn Hizmetleri

Harem, Arapça olup “حرم” kökünden türetilmiş mastar bir kelimedir. Sözlükte, herkesin girilmesine izin verilmeyen ve saygı duyulması gereken yer, Müslümanların evlerinde kadınlara mahsus olan mekânlar, camilerin iç avlusu ile duvarlarla çevrili kısımları ve hürmetsizliği menetmek gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁸⁵ İki harem anlamında tesniye şekliyle kullanılan “حريمین” haremeyn kelimesi ise, sınırları Hz. İbrahim’den (a.s) sonra Hz. Muhammed (sav) tarafından tespit edilen Mekke ve Medine şehirleri için kullanılmıştır.⁸⁸⁶ Kaynaklarda bu beldelerin ismi ayrıca Haremeyn-i Şerîfeyn olarak da geçmektedir.⁸⁸⁷

Gerek hac farızasının yapıldığı Mekke gerekse Hz. Muhammed’in (sav) kabrinin bulunduğu Medine şehirlerinin Müslümanlar nazarında ehemmiyeti her zaman büyük olmuştur. İslam tarihi boyunca kurulan devletler Müslümanların gözünde itibar ve nüfuz elde etmek için bu

⁸⁸⁴ Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan ve Kıbrıs’taki vakıfları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Korkmazer, “Frenk Cafer Paşa’nın Kıbrıs’ta Kurduğu İlk Vakfı ve Hizmetleri”; *Frenk Cafer Paşa 998 Tarihli Vakfiyesi* (KKVD); *Cafer Paşa b. Abdülmennan’ın 1008, 1010, 1016 Tarihli Vakfiyeleri* (Osmanlıca Koleksiyonu Sıra No: 1353).

⁸⁸⁵ Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türki* (Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317), 545; Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 521; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 329.

⁸⁸⁶ Kudüs için de Haremeyn ifadesini kullananlar olmuştur. Lakin bu kullanım özellikle Haçlı seferlerinden sonra görülmektedir. Buzpınar-Küçükaşçı, “Haremeyn”, 16/153.

⁸⁸⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*. (Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317), 1 c.’de 1-2 c. (1574 s.)/545; Haremeyn sınırları ve tarihi için daha geniş bilgi için bkz: Buzpınar-Küçükaşçı, “Haremeyn”; Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları* (16. ve 17. yüzyıl), 36-56.

bölgeyi kontrol etmeye gayret göstermişlerdir. Bununla birlikte bölgenin kalkınması, Müslümanların hac ve umre ibadetlerini güven içinde ve rahatça yerine getirip memleketlerine dönmeleri için hac yollarının bakımı ve güvenliği yine bu devletler tarafından üstlenilmiştir. Devlet ricâli ile halk tarafından gelirleri Haremeyn'e şart kılınmış vakıflar ile bağışladıkları hediyeler devletler tarafından bölgeye ulaştırılmıştır. İlki Abbasi hükümdarı olan Halife Mehdi Billah döneminde olmak üzere sonraları düzenli olarak Haremeyn'e adına "surre" denilen devlet yardımlarının gönderilmesine özen gösterilmiştir.⁸⁸⁸

Haremeyn'e yalnızca bölgeyi kontrolü altında tutan devletler tarafından değil diğer Müslüman devletlerden de bağışlar yapılmış, Hicaz'a surre alayları yollanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de bu hassasiyet gözetilmiştir. 1517 yılında Haremeyn'in kontrolünü Memlûklülere almadan önce ilki 1413-1421 yılları arasında olmak üzere Sultan Çelebi Mehmed (ö.1421) döneminde iki defa hazırlanan surre alayları Hicaz'a yollanmıştır. Yavuz Sultan Selim'e (ö.1520) kadar surre alaylarının düzenli yollanıp yollanmadığı hakkında ittifak olmamakla birlikte ilki 1517 yılında Yavuz Sultan Selim henüz Kahire'de iken olmak üzere bölgeye her yıl hediyeler ve vakıf gelirleri, hazırlanan surre alayları tarafından ulaştırılmıştır.⁸⁸⁹

Haremeyn hizmetlerinin ifası, personel ve şeriflerin ücretlerinin ödenmesi, burada yaşayan seyyid/sâdât denilen Hz. Muhammed'in (sav) akrabalarına, buraya yerleşen insanlara ve fukaraya yapılan yardımlar yalnızca devlet yöneticilerinin hediyeleri ve kurduğu vakıflar tarafından değil halktan kişilerin kurduğu vakıflar aracılığıyla da devam ettirilmiştir. Bütün Müslüman beldelerden Haremeyn'e vakıf gelirleri, sadaka ve hediyeler aktarılması temelsiz değildir. Bu konuda Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a) tarafından yapılan bir rivayette Hz. Muhammed (sav) şöyle buyur-

⁸⁸⁸ Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991), 3; Ş. Tufan Bozpinar, "Surre", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/567; Alpay Bizbirlik, "Hicri 1003 (1595) Tarihli Defterin Işığında Bazı Osmanlı Vilayetlerindeki Haremeyn Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları* 20 (01 Aralık 2000), 37-38.

⁸⁸⁹ Âşık Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân/Âşık Paşazâde Tarihi*, 196; İbrahim Ateş, "Osmanlılar Döneminde Mekke ve Medine'ye yollanan Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 113-170; Bozpinar, "Surre", 37/567-568.

muştur: “Mescidimde namaz, Mescid-i Haram hariç, diğer mescidlerde kılınan bin rekât namazdan daha hayırlıdır.” (Ahmed b. Hanbel, I/184/İbn Mâce, Sünen, Hadis no: 1406). Aynı konu ile ilgili İmam Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *İhyâü 'Ulûmi'd-dîn* isimli eserinde Hasan Basri'ye dayandırılan bir rivayette şöyle denilmektedir: “Mekke'de bir gün oruç hariçteki yüz güne, Kabe'de bir dirhem sadaka, hariçteki yüz bin dirheme bedeldir. Bu husus her hasene ve iyilik için böyledir.”⁸⁹⁰ Bu gibi rivayetler Müslümanları Haremeyn'de daha fazla hayır işi yapmaya teşvik etmiştir.

Hz. Muhammed'e (sav) olan sevgi ve şükran ifadeleri Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta kurulmuş vakıflara da yansımıştır. Neredeyse bütün vakfiyelerde Allah'a hamd ü senâdan sonra Allah Resulüne ve ashâbına salavât getirilmiştir. Gerek Hz. Muhammed (sav) için okutulan Kur'an, Mevlid ve Muhammediyeler gerekse Haremeyn'e gönderilen vakıf gelirleri peygamberimize (sav) gösterilen muhabbetin bir nişanesidir. Ayrıca zürri ya da ailevî vakıflarda neslin son bulmasından sonra vakıf gelirlerinin Haremeyn'e bağışlanması, vakfın sahih olmasına temel teşkil etmiş ve bir gelenek halini almıştır.

Hz. Muhammed (sav) için yapılan okumalar *Dua, Kıraat ve Kitap Okumaları* başlığı altında incelendiği için burada tekrar edilmeyecektir. Bu başlık altında Haremeyn ile ilgili vakfiyeleri tespit edilen vakıflar ile vakfiyesine ulaşamadığı halde vakıf akarı ve geliri tespit edilen vakıflara ait bilgiler tablo halinde verilmiştir. Ayrıca vakfiyesi ve mevkûfâtı bulunmamasına rağmen ismi Haremeyn Hesap Defterlerinde tespit edilen vakıflarla ilgili bilgiler de verilecektir.

Kıbrıs'ta Haremeyn'e vakıf geliri bağışlayan ve vakfiyesi elimizde olan 15 vakıf bulunmaktadır. Bunun yanında vakfiyesi elimizde olmasına rağmen mevkûf mülkler ve Haremeyn'e bağışladığı miktar tespit edilen Girne Beyi Haydarpaşazâde Muhammed Bey de aşağıdaki Tablo 33'te 16. vakıf olarak değerlendirilmiştir.

⁸⁹⁰ İmam Gazzâlî, *Mesîru Umûmi'l-muvahhidîn: Şerh u Terceme-i Kitab-i İhyâ ulûmi'd-dîn = İhyâ Tercüme ve Şerhi*, ed. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, çev. Yusuf Sidkî el-Mardinî (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/23.

	Vâkıf	Mevkûf Para	Yapılacak Hizmet
1.	Cafer Paşa b. Abdülmennan	998 tarihli vakfiye 10.000 akçe	Medine-i Münevver'e de ferraş olan fukaraya seviyelerine göre dağıtılacaktır.
2.	Cafer Paşa b. Abdülmennan	1008 tarihli vakfiye 60.000 akçe	40.000 akçe Ravza-i Mükerrer'e hizmetkârlarına, 20.000 akçe ise Ravzâ-i Mu'azzama Camii'nin (Mescid-i Nebevî) hatip, imam ve müezzinlerine ale's-seviyye tevzî' vü taksîm olunacaktır.
3.	Cafer Paşa b. Abdülmennan	1016 tarihli vakfiye 3000 akçe	Ravzâ-i Mükerreme hizmetkârlarına verilecektir.
4.	Mehmed Emin Efendi	2 akçe	Her yıl Haremeyn mütevellisine verilecektir.
5.	Belkis Hatun bnt. Ferruh Ağa	2000 akçe	Haremeyn fukarasına yollanacaktır.
6.	Yusuf Ağa b. Perviz Bey	16.000 akçe	Haremeyn hizmetkârlarına yollanacaktır.
7.	Hacı Keyvan b. Abdülmennan	2000 akçe	Haremeyn hizmetkârlarına yollanacaktır.
8.	Haydarpaşazâde Muhammed Bey	120.000 akçe	Haremeyn hizmetleri ve Haremeyn fukarasına harcanacaktır.
9.	Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa	50 kuruş	Haremeyn Fukarasına harcanacaktır.
10.	Gülizar Hatun	Hane, tarla ve Sulama hakkı	?
11.	Ahmed Sâdeddin Efendi	4000 akçe vâkıfın soyunun son bulmasıyla	Medine'de vâkıfın ruhu için Kur'an

		10.000 akçe Haremeyn' yollanacaktır.	okutulacaktır.
12.	Edirne Kadısı Mazhar Efendi	32.400 akçe	Medine'de Kur'an okutulacaktır.
13.	Mehmed Çelebi b. Kasım Ağa	1000 akçe	Medine fukarasına harcanacaktır.
14.	Emetullah bint Mevlüd	Lefkoşa'da bir ev	Kirası Medine fukarasına harcanacaktır.
15.	Muhassıl Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa	125 kuruş	Mekke Fukarasına 50 kuruş, Medine Fukarasına 50 kuruş ve Saka-i Zemzem İçin 25 kuruş ayrılacaktır.
16.	Baf Sancak Beyi Mehmed Bey	27.000 akçe	Medine'de Mescid-i Nebevî'de 1000 defa kelime-i tevhid okunacaktır.

Tablo 33: Haremeyn Hizmetleri

1570-1826 yılları arasında kurulmuş ve bağışladıkları para miktarları ile yapılması istenen hizmetlerin yukarıdaki Tablo 33'te verilen 16 vakfın yıllık geliri 304.400 akçenin üzerindedir. Elimizde vakfiyesi en eski tarihli olan vakıf Cafer Paşa b. Abdülmennan'a aittir.⁸⁹¹ Paşa'nın vakfiyesi 998/1590 tarihli olmasına rağmen arşiv kayıtları bu tarihten daha önce de Haremeyn'e meşruta vakıf gelirlerinin yollandığını göstermektedir. Haremeyn-i Şerifeyn Nâzırı Dârüssâde Ağası Mehmed 996/1588 yılında Kıbrıs Beylerbeyine gönderdiği arzda; sâbık Kıbrıs Defterdarı Bali Bey'in bundan önceki iki yıla ait olan 844,000 akçeyi yollamadığından durumun incelenerek zikredilen bu meblağın nâzırlığa ulaştırılması istenmektedir.

⁸⁹¹ Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa ve eşi Fatıma Hatun Medine-i Münevvere suyollarının tamiri ve yeni su kaynaklarının temini için kurdukları vakıflardan bağış yapmalarına rağmen adada kurulan vakıflarında bu bölge ile ilgili herhangi bir şart bulunmamaktadır. Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları* (16. ve 17. yüzyıl), 69-71,87,88; *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.).

⁸⁹² Bu belgeye göre Kıbrıs adasından, önce İstanbul'a oradan da surre alaylarıyla Haremeyn'e gönderilmek üzere en az 994/1586 tarihinden itibaren yıllık 422.000 akçelik vakıf geliri bağışlanmıştır.

997/1589 yılında İstanbul'dan Haremeyn'e yollanan surredeki meblağ incelendiğinde "an mahsul-i vilâyet-i Kıbrıs ki berâ-yı fukarâ-i Medîne-i Münevvere dâden fermûde" başlığı altında Kıbrıs'tan giden giderlerin de büyük bir miktar tuttuğu görülebilmektedir. 420,000 akçesi zikredilen yıla 120.000 akçesi de bir önceki yıldan kalan meblağdan olmak üzere toplamda 540.000 akçe adadan İstanbul'a gönderilmiş ve buradan da hazırlanan surre alayıyla Hicaz'a yollanmıştır.⁸⁹³

999-1003/1591-1595 yılları arasında Osmanlı'dan Mekke, Medine ve Kudüs'e yollanan Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarının hesabını tutan deftere göre hediyelerle birlikte zikredilen yıllara ait meblağ 5.396.942 akçe yani 44.874 altın tutmaktadır. Bu yıllara ait muhasebede Kıbrıs'tan yalnızca üç vakfın ismi görülmektedir. Bu vakıflar Haydarpaşazâde Muhammed Bey ve Cafer Paşa b. Abdülmennan'ın biri Kıbrıs'tan Medine fukarasına bağışladığı 40.000 akçe ile diğeri İstanbul'dan yine Medine fukarasına bağışladığı 24.000 akçelik vakıf geliridir. Haydarpaşazâde Muhammed Bey ise 1001/1593 yılında 100.000 akçe, 1002/1594 yılında ise 102.000 akçe vakfından göndermiştir. Zikredilen defterde Kıbrıs'tan toplamda 600.000 akçenin gittiği belirtilmektedir. Bu da o yıl İstanbul'dan gönderilen meblağın içerisinde %6.38 gibi büyük bir oran tutmaktadır.⁸⁹⁴

1017/1608 yılına ait Mekke, Medine ve Kudüs'e yollanan surre alayı defterinde Kıbrıs'tan giden vakıf isimleri ile birlikte ne kadar para ve hediye yollandığı kayıtlıdır. Bu kayıtlar sayesinde vakfiyesi elimizde

⁸⁹² 64 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHHM. d.64, h. 32); Yollanan bu arz üzerinde Kıbrıs'ta yapılan tahkikat sonucunda Defterdar Bali Bey tarafından Haremeyn'e yollaması gereken bu para ile Tersane-i Amire için yelken bezi satın aldığı anlaşılmıştır. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine yelken bezlerinin satılarak elde edilen paranın Haremeyn fukarasına yollanmasına karar verilmiştir. BOA, *TS.MA.e* 1246-4 ; *TS.MA.e* 892-29.

⁸⁹³ *MAD.d. 1806* (BOA, Maliyeden Müdevver); Belgenin tahlili için bkz: İrfan İnce, "MAD 1806 Işığında Osmanlı Surreleri: Rûmiyye-i Cedîde'nin Kuruluşu ve Siyasi-Hukuki Tahlili", *Osmanlı Araştırmaları* 52/52 (10 Eylül 2018), 181-225.

⁸⁹⁴ Defter ve değerlendirme için daha fazla bilgi için bkz: Bîzbîrlîk, "Hicri 1003 (1595) Tarihli Defterin Işığında Bazı Osmanlı Vilayetlerindeki Haremeyn Vakıfları", 37-72.

olmayan bazı vakıfların hem isimlerini hem de Haremeyn'e ne kadar para şart kıldıklarını tespit edebilmekteyiz. Zikredilen belgede Kıbrıs'tan dokuz tane vakıftan 662.000 akçe Haremeyn'e yollanmıştır.⁸⁹⁵

Sayı	Vâkıf	Mevkûf/Akçe
1.	'An vilâyet-i Cezîre-i Kıbrıs (10b) 'an vâcib sene 1017	662.000
2.	'An mahsûl-i Hazîne-i Âmire-i vilâyet-i Kıbrıs (10b) 'an vâcib sene 1017	Sikke-i hasene 3.500
3.	'An mahsûl-i Çiftlik Cafer Paşa kaptan (10b) 'an vâcib sene 1017	62.000
4.	'An mahsûl-i evkâf-ı merhûm Cafer Paşa mîr-i mîran-ı sâbık Cezîre-i mezbûre berây-i ağayân der-Medine-i Münevvere (10b) 'an vâcib sene 1017	40.000
5.	'An mahsûl-i Çiftlik merhûm Muhammed Bey mir-livâ-i sâbık Baf der Cezîre-i Kıbrıs berây-i fukarâ (11a) 'an vâcib sene 1017	7.200
6.	'An mahsûl-i Çiftlik karye-i Lapta 'an evkâf-ı merhûm Haydar Paşa mîr-i mîran-ı sâbık Cezîre-i mezbûre berây-i fukarâ (11a) 'an vâcib sene 1017	120.000
7.	'An mahsûl-i evkâf-ı merhûm Sâdi Çavuş der-Cezîre-i mezbûre (11a) 'an vâcib sene 1017/	10.000
8.	'An mahsûl-i sabunhâne-i Hüseyin Kethüdâ (11a) 'an vâcib sene 1017	2.000
9.	'An mahsûl-i Çiftlik merhûm Muhammed Çelebi (11a) 'an vâcib sene 1017	300
10.	'An mahsûl-i Çiftlik Hâcı Keyvân (11a) 'an vâcib sene 1017	300
11.	'An evkâf-ı mescid merhûm Sâdi Çavuş (11a) 'an vâcib sene 1017	300

Tablo 34: 1017/1608 Yılında Kıbrıs Vakıflarından Haremeyn'e Giden Meblağ

Kıbrıs'tan her yıl Haremeyn'e gönderilen meblağın arttığını gösteren Haremeyn muhasebe kayıtlarında yalnız Tablo 34'te ismi geçen vakıflara ait miktarlar gösterilmektedir. Bu dokuz vakıftan Sâdi Çavuş, Hüseyin Kethüdâ'ya ait sabun-hâne vakfı, Mescidi Merhûm Sâdi Çavuş

⁸⁹⁵ BOA, EV.HMK.SR.d. 4167, 10b-11a.

Vakfı gibi vakıfların vakfiyesi elimizde yoktur. Bu verilere göre zikri geçen üç vakıftan Haremeyn'e 12.300 akçe gitmiştir. Bunun yanında vakfiyelerine ulaşılan vakıflardan Mehmed Emin Efendi, Belkis Hatun bnt. Ferruh Ağa, Yusuf Ağa b. Perviz Bey, Ferruhzâde el-Hâc İsmail Ağa, Gülizar Hatun, Ahmed Sâdeddin Efendi, Edirne Kadısı Mazhar Efendi, Emetullah bint Mevlüd ve Muhassıl Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa vakıflarına ait Haremeyn'e bağışlanan miktarlar hesap defterlerinde zikredilmemektedir. Bunun yanında hesap defterlerinde yer alan bazı vakıflara ait gönderilen miktarların vakfiyede şart kılınan meblağdan daha düşük olduğu görülmektedir. Baf Sancak Beyi Mehmed Bey vakfiyesinde yıllık 27.000 akçe şart kılmasına rağmen 1017/1608 yılındaki hesaba göre 7200 akçe gönderilmiştir. Yine Hacı Keyvan b. Abdülmennan 2000 akçe, Mehmed Çelebi b. Kasım Ağa 1000 akçe Haremeyn'e şart koşmalarına rağmen zikredilen hesap defterinde üç yüzer akçelik bir meblağın gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu meşrut miktarlardaki düşüş vakıf gelirlerinde yıllık bir azalmadan dolayı olduğu düşüncesini akla getirirse de bunu kanıtlayacak delil elimizde bulunmamaktadır.

III. BAYINDIRLIK VE BELEDÎ HİZMETLER

Osmanlı Devleti diğer beldelerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da adanın fethiyle birlikte imar faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle kendisinden önce yapılmış eserleri -hizmet görmesi mümkün olduğu durumda-ihya ederek kendi sistemine uyarlamıştır. Bu bağlamda ada üzerinde daha önce yapılmış çeşme, suyolları, değirmenler, bendler, köprüler ve su kuyuları yeniden toplumun hizmetine sunulurken bunların yetersiz kaldığı durumlarda yenileri inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bir beldenin imar ve ihyasında devlet bütçesi yanında vakıfların da ne gibi hizmetler gördükleri üçüncü bölümün konusunu teşkil ettiğinden yukarıda bu hizmetler başlıklar halinde açıklanmıştır. Günümüzde belediyeler tarafından görülen belli hizmetler de Osmanlılarda vakıflar tarafından üstlenilmiştir.⁸⁹⁶ Bu hizmetler arasında

⁸⁹⁶ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 241-243; Beledî hizmetler için bkz: Ernst Reuter, "Beledî Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri", çev. Coşkun Üçok, *İstanbul İktisat Dergisi* 3/3-4 (1942), 329-343.

yukarıda zikrettiklerimizin dışında Lala Mustafa Paşa tarafından vakfedilen iki köprü ve Ebû Bekir Paşa tarafından Lefkoşa Selimiye Camii için inşa edilen tuvaletler ile burada görev yapacak görevlilerin ücretleri vakıflar tarafından üstlenilmiştir. Bunlar sayıca sınırlı hizmetlerdir. Kıbrıs'ta yukarıda zikredilen hizmetler dışında beledî anlamda daha çok sular ile ilgili hizmetler yapılmıştır. Kıbrıs'ta inşa edilen çeşme ve şadırvanlar hakkında müstakil çalışmalar olduğundan burada yalnızca suyolları ile su hizmetleri üzerinde durulacaktır.

Eldeki vakfiye ve arşiv kayıtlarının ortaya koyduğu üzere yalnızca fâtihi nesli devlet adamları değil sonradan adaya gelen gerek devlet ricâli gerekse reâyâdan insanların kurdukları vakıflarla ada üzerinde çok önemli beledî hizmetler üstlenilmiştir. Sular ile ilgili hayrâtın isimleri Arab Ahmet Suyolları, Silahdâr Suyolları, Cafer Paşa Suyolu gibi genellikle devlet ricâli olan şahısların adlarını taşımaktadır. Vakıf hizmetleri içerisinde Bayındırlık ve Beledî Hizmetler 93 hizmetle genelin içerisinde %8'lik oranı oluşturmaktadır.

A. Su Hizmetleri

İnsan ve diğer canlıların yaratılışı itibariyle yaşamını idame etmesinde suyun önemi yadsınamaz bir gerçekliktir.⁸⁹⁷ Gerek içme ve temizlik gerekse hayvan ve bitkilerin suya olan zaruri ihtiyaçlarından dolayı insanlar yerleşim yerlerini su kaynaklarının yakınlarına kurmuşlardır.

Su, yaşamı sürdürmek için gerekli olduğu kadar İslam'da bazı ibadetlerin eda edilmesinde abdestin farzlar arasında olmasından dolayı Müslümanlar arasında daha fazla önemi haiz olmuştur. Bununla bağlantılı olarak gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde su ile ilgili çok fazla âyet ve hadis bulunmaktadır. Özellikle Arap Yarımadası gibi su temininin zor olduğu bir ortamda Hz. Peygamber (sav), ashâbını suyu israf etmeden kullanmaları ve insanların faydasına su tedarik etmeleri için yönlendirmiştir. Bu konu bağlamında zikrettiği "*Sadakanın en faziletlisi su teminidir.*"⁸⁹⁸ hadisi güzel bir örnektir. Bu minvalde birçok sahabe hayır yapmaya çalışmıştır. Bunlardan bir tanesi de Hz. Osman (r.a)'dır.

⁸⁹⁷ "İnkâr edenler, gökler ve yer yapışırken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? Halen inanmayacaklar mı?" el-Nur/45.

⁸⁹⁸ Ebu Davud, "Zekât", 41.

Medine'nin su ihtiyacını gidermek için büyük meblağlar ödenerek satın alınıp vakfedilen Rume Kuyusu Vakfı, Hz. Osman (r.a) tarafından kurulmuştur. Bu davranış asr-ı saâdetten günümüze kadar Müslümanlar arasında örneklik teşkil etmiştir. Devlet yöneticileri ve halktan hayırseverler de bu davranışı örnek alarak bütçeleri yettiğince ihtiyaca binaen su vakıfları kurmuşlardır.⁸⁹⁹

1. Osmanlı'dan Önceki Suyolları

Kıbrıs Adası, yaz mevsimlerinin sıcak ve kurak kış mevsimlerinin ise az yağışlı ve ılık geçtiğinden ve Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bir coğrafya olmasından dolayı su açısından sıkıntı yaşanan bir yerdir. Adanın Romalıların hâkimiyetinde olduğu dönemde kuraklık nedeniyle su sıkıntısının hissedilmesi ile adadaki su kaynakları ve bu suların yerleşim yerlerine tedariki için yöntemler araştırılmıştır. Yapılan araştırmalara göre adadaki ana su kaynaklarının Trodos Dağları ile Beşparmak Dağları'nda olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında büyük su kaynakları ve kartezyenler dışında bu tarihlerde adada 300'e yakın pınar ve su kaynağı bulunduğu da bu araştırma sonucunda ortaya konulmuştur.⁹⁰⁰

Önceleri akarsu, pınar ve yağmur sularından faydalanılarak yer altında oluşturulan sarnıçlar yardımıyla suların depolanması ve şehre dağıtımını sağlanırken Roma döneminden itibaren arklar, köprüler ve kemerlerle yerleşim yerlerinin uzağında bulunan kentlere getirilmiş ve akarsuların evlere dağıtımını sağlanmıştır.⁹⁰¹ Romalılardan sonra gelenler de bu su yapılarıyla birlikte adaya yenilerini eklemişlerdir.

Osmanlı'dan önce ada üzerinde yapılan su kemerleri ve suyollarına örnek olarak Baf, Lapta, Salamis, Korion ve Ay. Napa Manastırı yakınındaki su kemeri verilebilir. Günümüzde bazıları yok olmuş, bazılarının da belli kısımlarının kalıntılarının bulunduğu bu su, kanal ve suyollarının yapıldıkları dönemlerde insanlara büyük hizmetler gördükleri şüphesizdir. Özellikle Değirmenlik'ten başlayarak Salamis'e Başpınar suyunu taşıyan su kemerleri adadaki en meşhurlarındandır. Roma'dan sonraki

⁸⁹⁹ Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 387.

⁹⁰⁰ Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 12.

⁹⁰¹ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 651.

dönemlerde bazı tamirler gördüğü anlaşılan kemerin belli kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.

2. Osmanlı Döneminde Suyolları ve Su Hizmetleri

Osmanlı Devleti adanın fethini tamamladıktan sonra mağlup devletten kalan sistemleri kendi yönetim felsefesine aykırı olmadığı ve insanlara faydalı olduğu sürece değiştirmemiş aksine devamlılığını sağlamıştır. Venediklilerden kalan su kaynaklarını ve bu kaynaklarının kullanımına dair örfî uygulamaları da fazla değiştirmeden devam ettirmiştir.⁹⁰² Bunun yanında savaş döneminde ya da daha öncesinden hasar görüp kullanılamayan su kaynak ve yollarının tamiri için bütçeler ayırmıştır. Sahillioğlu'nun verdiği Kıbrıs'ın ilk bütçe defterindeki bilgilere göre Lefkoşa şehrine gelen suyollarının tamiri için 25,800 akçe harcanmıştır.⁹⁰³ Kıbrıs'ta suyun gerek insanî gerekse diğer ihtiyaçlar için tedarikinde en az devlet kadar vakıflar da hizmet etmiştir. Bazı dönemlerde vâkıfların bu hizmeti daha ileriye taşıdıklarına dair örnekler yeri geldikçe aşağıda verilecektir.

Osmanlı dönemi Kıbrıs'ında, akarsularla sulanabilen topraklar genellikle Mesarya, Karpaz, Limasol ve Hirsofo bölgelerinde yoğunlaşmaktaydı. Adanın her yerinde sulama yapmanın mümkün olmamasından dolayı toprakların değerleri sulanma imkânlarına göre değişmekteydi. Topraklar bu bakımdan değerlerine göre "*kıraç, sulu, su basar ve âlâ*" şeklinde isimlendirilmekteydi.⁹⁰⁴ Vâkıflar da vakfettikleri toprakların cins ve miktarlarını vakfiyelerinde ayrı ayrı zikretmişlerdir.

Sulanabilen topraklardan gerek mevkûf gerekse özel mülklerde bulunanlarının belirli günlerde ve saatlerde derelerden sulanma haklarına sahip oldukları vakfiyelerde görülebilmektedir. Bazı toprak sahipleri kendilerine ait olan bu sulama haklarını başkalarına satarak da gelir elde etmişlerdir.

Kıbrıs'taki yerleşim yerlerinin su ihtiyacını karşılamak üzere vâkıflardan önce devlet bizzat buna el atarak sıkıntıları gidermeye çalışmıştır.

⁹⁰² Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, 250-266.

⁹⁰³ Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", 17.

⁹⁰⁴ Cemil Çelik-Güven Dinç, "Osmanlı Dönemi Kıbrıs Su Vakıfları (1571-1878)", *Mediterranean Journal of Humanities* 1/2 (25 Haziran 2012), 39.

980/1572 yılında Mağusa, Lefkoşa ve Tuzla çevresindeki köyler harap olmuştur. Lefkoşa'da inşa edilen cami (Selimiye Camii) ve şehir halkı yaz mevsiminin de etkisiyle suya muhtaç olmuştur. Devlet bu sıkıntıyı çözmek üzere Lefkoşa kale dışına kadar getirilen suyu surlar içine getirilerek cami ve halka sunulması için 1000 altın harcamıştır.⁹⁰⁵ Adada devlet sisteminin oturmasıyla birlikte birçok vâkıf da yerleşim yerlerinin su ihtiyacını karşılamak üzere çok sayıda vakıf kurmuştur. Bunlar bazen bir caminin ya da mahallenin ihtiyacını karşılamak üzere bir çeşme vakfı olurken bazen birkaç köy ya da şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere oluşturulmuş büyük vakıflardı.

Tablo 8'de görüldüğü gibi vakıf mülkleri içerisinde su ile alakalı olarak havuz, su dolabı, su kanalı, sulama gözü, su yolu, çeşme gibi birimler bulunmaktadır. Kıbrıs vakıfları içerisinde su ile bağlantılı olarak 12 tane havuz, 4 tane su dolabı, 2 tane sulama gözü, 40 tane akarsu, 8 tane su yolu, 138 tane su kuyusu, 17 çeşme 1 tane de sâkiye bulunmaktadır.

Nehir sularını ya da zeminden aşağıda kalan suları daha yukarıya kaldırmak için genellikle ahşaptan yapıldıkları için uzun ömürlü olmayan sistemlere su dolabı denilmektedir.⁹⁰⁶ Gözleri bağlı bir beygir ya da merkep tarafından döndürülerek suyun toprak yüzeyinde bulunan bostan ya da havuza boşaltılmasını sağlayan sistemler adada yakın zamana kadar kullanılmıştır.⁹⁰⁷ Kıbrıs adasında da inceleme konusu yapılan dönem içerisinde vakfedilmiş yalnızca 4 tane su dolabına rastlanmakla birlikte adadaki su dolapları muhakkak ki bunlardan ibaret değildir. Bu sistemler bağ, bahçe ve hamamların su ihtiyaçlarını karşılamada kullanıldıklarından işlevine göre bazen havuzlarla birlikte bazen de yalnız başlarına faydalanılmış ve vakfedilmişlerdir. Tuzla'nın Peryan köyünde satın aldığı birçok mülk içerisinde bulunan tarla, akarsu yanında su dolabı da vakfeden Mehmet Bey b. Ebû Bekir Paşa⁹⁰⁸ suyun depolanmasını sarnıçla yaparken onun aksine Ahmed b. Sâdeddin Efendi⁹⁰⁹ ile Karakaş

⁹⁰⁵ 19 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHHM. d.19. h. 291).

⁹⁰⁶ Yusuf Sağır, "Osmanlıda Su Vakıfları", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*-15 (2016), 457.

⁹⁰⁷ Hikmetağalar, *Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar*, 56.

⁹⁰⁸ Mehmed Bey ibn Ebû Bekir Paşa Vakfı, *KŞS* 17, 38.

⁹⁰⁹ Ahmed bin Sâdeddin Efendi Vakfı, *KŞS* 6, 167.

Hacı Osman Efendi⁹¹⁰ vakfettikleri mülklerin içerisinde ev, bahçe, kenef gibi akarât olduğundan suyun depolanması için havuz da vakfetmişlerdir. Vakfedilen 12 tane havuzun su kaynağının yakınında ve etrafındaki ev, kenef, hamam, bağ, bahçe gibi mekânların su ihtiyacını karşılamak için sâkiyelerle desteklendiği görülmektedir.

Adanın coğrafik şartlar ve iklimden dolayı su sıkıntısı çektiğini yukarıda zikretmiştik. Nitekim günümüzde de adada dört mevsim akan su bulunmamaktadır. 16. asır ve yakın dönemlerde durumun günümüzden çok farklı olduğunu vakfiyelerden anlayabilmekteyiz. Özellikle yağmurların yağdığı dönemlerde akan suların olduğu ve bu akan dereler sayesinde bağ ve bahçelerin sulandığı bazı vâkıflar tarafından bu nehirlerden kendilerine düşen sulama miktarlarını vakfettikleri görülmektedir. Vakfiyeler içerisinde 22 tane akarsu/nehir ismi zikredilerek sulama haklarının vakfedildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde geçen bu bilgiler sayesinde hem zikredildikleri dönemde akmakta olan nehir isimlerini hem de topluma ne gibi hizmetler sunduklarını öğrenebilmekteyiz.

Vakfiyelerde akarsular için birden fazla terim kullanılmıştır. Bu terimlerden biri de *“ayn”* kelimesidir. Arapçada göz anlamına gelen kelime Türkçede su kaynağı, pınar anlamlarında kullanılmıştır. Bunun yanında aynı anlama gelen Farça *“çeşme”* kelimesi de kullanılmaktadır. Cafer Paşa b. Abdülmennan tarafından hicri 1008/1600 tarihinde kurulan vakfın içerisinde Lefkoşa’ya bağlı Piroyi/Gaziler köyünde 1000 dönüm tarlanın yanında *“ayn-ı mâ-i cârîsi”* dediği 2 tane akarsu da vakfetmesine rağmen suların adı zikredilmemiştir.⁹¹¹

Akarsuların bulunmadığı mekânlarda yeraltı su kaynaklarından kazılan kuyular sayesinde istifade edilmiştir. Gerek yerleşim yerleri çevresinde gerekse daha uzak mekânlardan kazılan kuyular sayesinde suların yeryüzüne çıkarıldığı ve yerleşim birimlerine suyolları aracılığı ile ulaştırıldığı görülmektedir. Kazılan bu su kuyularının adet olarak miktarı bütün vakfiyelerde zikredilmemiş, bazılarında çokluk belirten kelimelerle anlatılmıştır. Bizim sayabildiğimiz miktar ise bu dönem içerisinde 138 tanedir. Fakat bunların içerisinde vakfiyesi elimizde olmayan II. Se-

⁹¹⁰ Karakaş Hacı Osman Efendi Vakfı, KŞS 32, 10.

⁹¹¹ KVKD, 10.

lim, Arap Ahmed Paşa, Girne Beyi Haydarpaşazâde Muhammed Bey gibi Kıbrıs'ta büyük vakıf kurucularının vakfiyeleri olmadığından bu sayının çok üstünde bir miktarda su kuyusunun olduğunu tahmin etmekteyiz.

Lefkoşa Kadısı Hafız Süleyman Edhem Efendi kazdığı kuyulardan Lefkoşa'da bulunan mahkemenin su ihtiyacını karşılamak üzere Lefkoşa surları dışında 5 adet kuyu kazdırmış ve bu kuyulardan elde ettiği suyu yaptırdığı su kanalları sayesinde mahkeme binasına ulaştırmıştır. Suyun fazla kalan kısmını da yine aynı yöntemle Selimiye Camii'ne ulaştırmış ve bu mülkünü vakfetmiştir.⁹¹²

Lefkoşa surları dışından kazdığı su kuyuları ile kale içine su taşıyan bir başka kişi ise adada 1216/1801 yılında muhassıl olan Hacı Hüseyin Ağa'dır. Ağa, Lefkoşa'ya komşu olan İncirli/Engomi köyü sınırında iki farklı yerde toplamda 113 adet su kuyusu kazdırmış ve suyolları sayesinde bu suları kale içine taşımıştır. Ağa, getirdiği bu suyun 10 masuralık kısmından 9 masurasını Yeni Camii'nin şadırvanına geriye kalan 1 masurasını da yıllık 10 kuruş karşılığında aynı mahallede meskûn Sarı Ali Ağazâde Süleyman Efendi'nin evine akıtılmasını şart koşmuştur. Bunun yanında 500 kuruş da vakfeden Hacı Hüseyin Ağa bu paranın işletilmesini ve elde edilen kâr ile senevi 5 kuruşa 1 câbi tutulmasını, câbinin maşından arta kalan kısmı ile de suyolunun hasar görmesi durumunda tamir edilmesini istemiştir.⁹¹³

Hayırseverlerden bazıları da kurmuş oldukları hayrat ile mahallenin su ihtiyacını başka hayratlarda mevcut olan sudan faydalanarak çözmüşlerdir. 8 Cemaziyelahir 981/6 Aralık 1573 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi ve Lefkoşa kadısına yazılan bir hükümde Lefkoşa'da Gönüllüler Ağası olan Haydar'ın,⁹¹⁴yeniçeri ağasının oturduğu evlerin yakınında

⁹¹² Lefkoşa Kadısı Süleyman Efendi Vakfı, KŞS 28, 1, h. 3.

⁹¹³ Hacı Hüseyin Ağa Vakfı, KŞS 28, 163, h. 352.

⁹¹⁴ Halk arasında paşa unvanıyla meşhur olan Haydar hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Arşiv kayıtlarından Rumeli Sancağı'na bağlı Demirhisar'da 40000 akçelik zeamet sahibi olan Haydar Ağa, Lala Mustafa Paşa'nın adamlarından olup Kıbrıs seferine gönüllü katılıp birçok faydalı iş yapmıştır. En son Lefkoşa'da gönüllüler ağası olan Haydar, Lefkoşa surlarının tamiri için çalışmıştır. Kıbrıs'ta gösterdiği yararlılıklardan dolayı 10.000 akçe terâkki alarak 50000 akçelik zeamet sahibi olmuştur. Kıbrıs dönüşü gemi-

kiliseden câmiye çevirdiği mescidin yanında akarsuyun olmadığını ve burada yaşayan insanların suya muhtaç olduğunu, yakınında bulunan Selimiye Camii şadırvanından bir yolla suyu getirip mezkûr mescidin yanında bir çeşme bina etmek istediği belirtilmektedir. Mahalle halkının faydasına olacağı görülen çeşmeye başkasının mülkü ve vakfına zarar vermemek şartıyla izin verilmesi buyurulmuştur.⁹¹⁵Lefkoşa'da Haydarpaşa Mahallesi'nde bulunan ve adanın önemli camilerinden biri olan Haydarpaşa Camii ve mahallelinin su ihtiyacı bu şekilde karşılanmıştır.

Ada üzerinde çeşitli görevler ya da başka vesile ile yolu düşmüş hayırseverler de adada hayrât kurmayı ihmal etmemişlerdir. Arşiv kayıtlarında bazen isim karışıklığı ya da aynı kişinin ismi farklı şekilde zikredildiği görülebilmektedir. Bu şahıslardan birisi de 14 Numaralı Kıbrıs Şer'iyeye Sicili defterinde ismi geçen el-Hâc Mehmed Paşa'dır. 1 Cemâziyelevvel 1144/1 Kasım 1731 tarihli kayıttan Paşa tarafından Lefkoşa'da yaptırılan ya da tamir edilen çeşmelere ait suyollarının ve kazdırılan 8 tane su kuyusunun tamir edilmesi için vakfedilen 600 kuruştan 132 kuruşun kullanılması istenmiştir. Geriye kalan paranın ise vakfın mütevellisi olan Yeniçeri Ocağı Başçavuşu'na teslim edilmesi, 200 kuruşun mektebe⁹¹⁶ harcanması, kalan 268 kuruşun da onu on buçuk (%5) ribh üzere işletilmesiyle elde edilecek para ile eksilen malların tamamlanması istenmiştir.⁹¹⁷ Fakat yalnızca bu bilgilerden Paşa'nın kimliğini tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Lala Mustafa Paşa'nın Ömerge Camii'ne su getiren suyollarında olduğu gibi birçok vâkıf, vakfını kurduğunda inşa ettiği sistemin bozulmaması için gereken önlemleri de almayı ihmal etmemiştir. Suyolları gibi gerek hayvan/insan gerekse doğa şartlarından dolayı zarar görmesi sonucunda köyler ve şehirlerin susuz kalması kaçınılmazdır. Osmanlı'da gerek devlet gerekse vâkıflar tarafından atanan suyolcuları/âb-ı râhî günümüzde Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne tekabül eden Suyolcuları Nazırlığı'na bağlıydı. Görevleri sorumlu oldukları bölgede suyun ana kayna-

de vefat eden Haydar Ağa'nın oğlu Mehmed'e Mustafa Paşa'nın arzı ile tımar verilmiştir. 15 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A.İDVNSMHHM. d.15. h. 1472, 2392).

⁹¹⁵ 23 Numaralı Mühimme Defteri, (BOA, A.İDVNSMHHM. d.23, 73, h. 148).

⁹¹⁶ Mektebin adı zikredilmemiştir.

⁹¹⁷ KŞS 14, 127, h. 520.

ğundan başlayarak ev, cami, han vb. yerlerde bulunan çeşmelere kanal ve künkler sayesinde ulaşmasını sağlamaktı. Bunun yanında suyolunda oluşan bozulmaların tamiri, suya karışmış ya da karışması muhtemel olan necis şeyler ile suyolunun tıkanmasına neden olacak odun, taş vb. malzemelerin temizlenmesi de suyolcularına aitti.⁹¹⁸ Suyolcularından görevlerini yerine getirirken suyoluna düşüp vefat ettiklerine dair kayıtlar da mevcuttur. 1137/1724 yılında Değirmenlik'te bulunan Süryani Değirmeni'ne ait suyolunun temizliğini yapan Mihail veled-i Papa Nikola isimli suyolcusu sara hastası olduğundan geçirdiği bir sara nöbeti nedeniyle temizliğini yaptığı suyoluna düşmüş ve vefat etmiştir.⁹¹⁹ Kıbrıs vakıf mürtezikası içerisinde 15 suyolcusu tespit edilmiştir. Bu kişiler günlük 1 ile 10 akçe arasında değişen miktarlarda ücret almaktadırlar. Tablo 21'de görüldüğü üzere bir tanesinin aldığı ücret tespit edilemeyen 15 suyolcusundan 14'ü yıllık 18.560 akçe ücret almaktadır.

Adada kurulmuş bazı suyollarının yeteri kadar korunamadığından harap düştüğü durumlar da olmuştur. Nitekim bazı vâkıfların yaptırdıkları su hayratlarına ait akarın yok olması vb. durumlardan dolayı kurdukları suyollarının harap olduğu, daha sonra gelen hayırsever kişiler tarafından bu ihmallerin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu minvalde yalnızca Kıbrıs adasında yaşayanlar değil adaya sürgüne gelen sâbık devlet görevlileri ya da reâyâdan olan kişiler de hizmet etmekten uzak durmamışlardır. Bunlardan biri de devlet aleyhine konuştuğu için adaya sürgün edilen eski Süvari Mukabelecisi Hasan Efendizâde Mehmed Raşid Efendi'dir. Raşid Efendi, adaya sürgün olarak gelip zorunlu ikamet etmek üzere Mağusa Kalesi'ne getirildiğinde şehre iki saatlik mesafede olan Kızılkaya denilen mevkiden getirilen suyun, vâkırı tarafından suyolunun tamiri için bir gelir bırakmadığından dolayı harap olduğu ve suyun kaleye ulaşmadığı, halkın ise kazılan kuyulardan çıkan suyu içtiklerinden hastalıklarla muzdarip olduğunu gördüğünde bu olaya duyarsız kalamamıştır. Tuttuğu işçiler sayesinde suyun kaynağından başlamak üzere suyolunun bütün harap olmuş kısımlarını tamir ettirmiş ve suyun yeniden Mağusa Kalesi'nde bulunan çeşmeler saye-

⁹¹⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1993, 3/286; Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", 393.

⁹¹⁹ *KŞS* 12, 89, h. 339.

sinde halka ulaşımını sağlamıştır. Lefkoşa'da bulunan Korkud Hamamı'na verilen suyun karşılığı olarak alınan 5 kuruş 12 paralık kısımdan elde edilecek gelir, Mağusa Varoşa'da bulunan Sergiz denilen şahsın bahçesine akıtılacak suyun kirası olan her ay 60 para ve Mehmed Raşid Efendi'nin oluşturduğu vakıf ile nâzır ve suyolu tamircisine ödeme yapılarak yolun harap olmasına engel olunması istenmiştir.⁹²⁰

Görüldüğü üzere insanlar herhangi bir nedenle devlet tarafından bir cezaya çarptırılırsa bile bu durum onların Allah'a ve insanlara karşı olan görevlerini yapmalarına engel olmamış, aksine cezalarını çektikleri beldeleri güzelleştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Şehre getirilen suyolları ve bunların memba-ı olan gerek kuyular gerekse akarsular devlet ricâli tarafından kontrol edilmiş ve gerekli görüldüğü durumlarda bu kaynaklar ile suyollarının ıslahı için gerekli olan meblağ kurulmuş olan sistem sayesinde mahallelerine kadar götürülen mekânların sahipleri ya da idarecileri arasında kullandıkları su miktarı oranında pay edilmiştir. 1250/1843 yılında Lefkoşa Kalesine getirilen suyollarının ve kuyuların yeniden tamir ve ıslahı için gerek malzeme gerekse bu işte çalışacak kişilere ve suyolcularına ödenmesi gereken 12.115,5 kuruşluk meblağın bu birimler arasında dağıtıldığı görülmektedir.⁹²¹ Aşağıdaki Tablo 35'te de görüleceği üzere Lefkoşa surlar içinde sudan faydalanan mekânlar arasında saray, konak, ev, hamam, manastır gibi yerler bulunmaktadır.

Muhassıl sarayına akan su için, 2500 kuruş	Lefkoşa Miralayı Menteş Ağa iki kıt'a konaklarına akan su için, 450 kuruş
el-Hâc Tahir Ağa'nın konağına ve kardeşi İsmail Ağa konağına akan su için, 450 kuruş	Defterdâr-ı sâbık Hacı Hüseyin Ağa konağına cereyân eden su için, 250 kuruş
Es-Seyyid Hüseyin Ağa ihtisâb-ı Lefkoşa konağına akan su için, 250 kuruş	Münibzâde el-Hâc Osman Ağa konağına akan su için, 250 kuruş

⁹²⁰ KŞS 21, 177-178, h. 408.

⁹²¹ Toplam hesap 12110 verilmiş toplamda hata yapılmıştır. Sudan faydalanan kişilere dağıtılan birimde hata yoktur. 12110 kuruş alınmıştır, KŞS 35, 112-113, h. 157.

Baflı Hacı Hüseyin Efendi konağına akan su için, 250 kuruş	Baflı Magonda zaimi ağanın konağına akan su için, 250 kuruş
Bostâncızâde konağına akan su için 250 kuruş	Emîr Ağa bağçesine akan su için, 250 kuruş
Fethullah Bâzergân'ın oturduğu konağına akan su için, 250 kuruş	Feramizoğlu menziline akan su için, 100 kuruş
Kaytazoğlu menziline akan su için, 100 kuruş	Orakçı Hacı Mustafa oğlu Ahmed menziline akan su için, 80 kuruş
Cezâyirli sokağına akan çeşme için, 40 kuruş	Arab Ahmed Paşa verâsında çeşme akan su için, 100 kuruş
Topçubaşı Hacı Mehmed menziline akan su için, 100 kuruş	eş-Şeyh Feyzi Dede Efendi menziline akan su için, 150 kuruş
Oluklu çeşmesi için su erbâbı ahâlî-i mahalle-i mezbûreden iktizâ eden masârıfdan hisseleri, 200 kuruş	Kapusuzoğlu menziline akan su için, 60 kuruş
Karıncaoğlu Hacı Hüseyin menziline akan su için, 100 kuruş	Çaylakoğlu Hasan Ağa menziline akan su için, 120 kuruş
Ali Cengiz oğlu Hacı Osman Ağa menziline akan su için, 120 kuruş	Hacı Mustafa oğlu Ali Efendi menziline akan su için, 120 kuruş
Serhoşoğlu Hacı Ahmed menziline akan su için, 120 kuruş	Emîr Hammâmı 120 kuruş
Korkud Hammâmı 120 kuruş	Sarayönü Hammâmı 120 kuruş
Hacı Misdıkoğlu menziline akan su için 20 kuruş	Bafkapısı'nda Etmekçi Ali menziline akan su için, 30 kuruş
Civârında Yasef zimmî menziline akan su için, 60 kuruş	Arab Ahmed Paşa Medresesi civârında Hâncı Menlâ Hüseyin menziline akan su için, 30 kuruş
Ermeniler manastırına ve gerek konak ve bağçelerine cereyân iden su için hisse-i masârıf, 900 kuruş	Debbâğhâneye akan su için masârıfdan hisseleri 1800 kuruş
Ömeriyye tarafında Tellioğlu çeşmesine akan su için erbâb-ı ahâlî-i mahalleden masârıfdan hisseleri 300 kuruş	Alt tarafında küçük çeşme için su erbâbının iktizâ eden masârıfdan hisseleri 70 kuruş
Başmahalle çeşmesi için ahâlî-i mahalleden su erbâbının hisseleri 750 kuruş	Ayasava mahallesi çeşmesi için kezâlik su erbâbı olan ahâlî-i mahallenin masârıfdan iktizâ eden hisseleri için, 450 kuruş

Ayandoni mahallesi çeşmesi için su erbâbı ahâlî-i mahallenin masârıfdan iktizâ eden hisseleri 150 kuruş	Münibzâde Konağı ve Hacı Kaytaz'ın zukağı ve Aşağı zukağın çeşmelerin su erbâbı ahâlî-i mahallât-ı mezkûreden masârıf-ı mezbûreden îcâb eden hisseleri 150 kuruş
Attâr Hacı İbrahim Efendi 50 kuruş	Arab Ahmed Paşa Câmii Şerifi içinden cereyân ve etrâfında menzil ve eşcârlarına icrâ ve saky idenden 80 kuruş

Tablo 35: Lefkoşa Surlar İçine Akan Vakıf Sular

Yukarıdaki tablo 35 sayesinde mezkûr dönem içerisinde şehir içinde oluşturulan su sistemi ve hangi önemli yerleşim birimleri ve mahallelere götürüldüğü ortaya çıkartılabilir.

Osmanlı döneminde ada üzerinde vakıflar tarafından oluşturulmuş büyük suyollarından bazıları şunlardır:

a. Lala Mustafa Paşa Suyolları

Lala Mustafa Paşa'nın vakıf çiftliklerinde yazlık ve kışlık suların, su mecralarının olduğu bolca zikredilmektedir. Bunun yanında vakfiyede Lefkoşa'da Ömerge Camii bahçesinde abdest alacaklar, temizlenecekler ve susamış insanlar için temiz su akan bir hayrat çeşmenin yapılması şart kılınmıştır. Buraya gelecek suyun imar ve temizliği için günlük üç akçe alacak bir de suyolcusunun görevlendirilmesi istenmiştir.⁹²² Adanın dört bir yanında vakıf akar ve hayratı bulunan Lala Mustafa Paşa'nın vakfiyesinde ismi zikredilmemekle birlikte Netice Yıldız tarafından yapılan araştırmada günümüzde Ercan Havalimanı kavşağı ile Gaziköy istikametinde uzanan yığma taşla yapılmış 62 gözlü su kemerlerinin de Lala'ya ait olduğu iddia edilmektedir.⁹²³ Bölgede bulunan Arif Paşa Çiftliği'ne su taşıdığı düşünülen bu kemerlerin Lala Mustafa Paşa'ya ait olduğuna dair vakfiyede bir bilgi bulunmamaktadır. Bölgede bulunan sıra

⁹²² *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi* (Def.: 746, sayfa 163, sıra 70.); Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, 70-71.

⁹²³ Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/1586.

kuyuların kalıntıları günümüze kadar gelen bu suyoluna ait olduğu düşünülmemektedir. Zikredilen suyolunun ve kuyuların Osmanlı döneminde bölge halkının içme ve sulama ihtiyacını karşıladığı muhakkaktır.

b. Mağusa/Cafer Paşa Suyolları

Osmanlı döneminde ada üzerinde inşa edilen ikinci büyük suyolu olduğu tahmin edilen yapının inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. Netice Yıldız, 1584 tarihli bir belgeden yola çıkarak yapımına dönemin beylerbeyi Arab Ahmed Paşa tarafından başlandığını fakat Cafer Paşa tarafından bitirildiğini zikretmektedir.⁹²⁴

Cafer Paşa b. Abdülmennan tarafından oluşturulan 4 vakfiyeden hicri 1010/1601⁹²⁵ tarihli olanı incelendiğinde Tuzla Kazası'na bağlı Ayıa Anna/Akhisar'da sayıları tam olarak verilmeyen evlerle beraber 689 tane zeytin ve harub/keçiboynuzu ağaçlarını, Mağusa'da iki katlı 5 odalı ev, havuzu sâkiye, meyveli ve meyvesiz ağaçlar ve kitap mahzeni içeren 1 bahçe, 8 bab dükkân, 1 kahvehâne ve ona bitişik 1 gazzâz/iplikçi ve 1 cebeci dükkânı ve 1 fırın ile birlikte Mağusa kalesi dışında bir su kuyusu, bir havuz, iki sâkiye ve iki mahzeni vakfettiği görülmektedir. Vâkıf şartları içerisinde vakıf gelirlerinden, Lefkoşa'da bulunan Ayasofya ve Mağusa'daki Ayasofya camilerinde bulunan mu'arriflere her cuma günü vâkıfın ruhuna dua etmeleri için günlük birer akçe verilmesini, geriye kalan kısmının da kendisi tarafından Mağusa'ya götürdüğü suyoluna harcanmasını istemiştir.⁹²⁶

İtalyan Misyoner Papaz Giovanni Mariti, 1760 yılında Mağusa'ya yaptığı ziyarette bugünkü Varoşa/Maraş bölgesinden surlar içine dönerken St. Mary Kilisesi'nin önünde Mağusa'ya su taşıyan kemerlerden bahsetmektedir. Bu su kemerlerinin/suyollarının bakımsızlıktan genellikle boş oldukları bilgisini vermektedir.⁹²⁷ Günümüzde kalıntıları mev-

⁹²⁴ Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/972.

⁹²⁵ Kavalçalan, yüksek lisans tezinde Paşa'ya ait 1607 tarihli vakfiyede suyolundan bahsedildiğini ve devamlılığını sağlamak için birçok akarını vakfettiğini Mustafa Haşim Altan'a dayandırmaktadır. Yazar vakfiyeyi görmediğinden hataya düşmüştür. Enes Kavalçalan, *Kıbrıs'taki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Hamam ve Çeşmeler)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2015), 16.

⁹²⁶ Cafer Paşa b. Abdülmennan 1010/1601 tarihli vakfiyesi, KVKD, 11-12.

⁹²⁷ Mariti, *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*, 47.

cut olmayan bu suyoluna ait olduğu düşünülen ve surlara yakın bulunan deponun bu sistemin bir parçası olduğu muhtemeldir.

c. Arap Ahmed Paşa Suyolları

Gerek Osmanlı döneminde gerekse sonra Lefkoşa'nın su ihtiyacını sağlayan iki büyük suyolundan en büyüğü Arap Ahmed Paşa suyolları idi. Birbirine, çok sayıda kazılan kuyu ve harklarla bağlı olan Arap Ahmed Paşa suyolunun membaı Lefkoşa'dan 4 km uzaklıkta olan Strovolos denilen mevkidir.⁹²⁸ Bu bölgeden başlayarak kemerler ve köprülerle Lefkoşa'ya ulaştıran bu suyolunun bazı raporlarda 248 tane kuyudan oluştuğu ve bu kuyulardan 64 tanesinin Selimiye Camii Vakfı'na ait olduğu iddia edilmektedir.⁹²⁹ Lakadamy ve Deftera köyleri arasında bulunan sıra kuyulardan elde edilen sular Lefkoşa'ya girişi kale kapılarından Baf Kapısı yakınında yapmakta ve şehre yapılmış suyolları sayesinde dağılmaktaydı.⁹³⁰ Şehir içinde bulunan hâne ve çeşmelere akan su Bayraktar Burcu'nda bulunan Bayraktargazi Camii avlusundaki sarnıca dökülmekteydi.

d. Silâhdar Suyolları

Lefkoşa'ya dışarıdan su sağlayan en önemli iki su kaynağından birisi olan Silâhdar Suyolu'nun yapılışı ve inşa tarihi hakkında elimizde yeteri veri yoktur. Netice Yıldız'ın iddialarının aksine⁹³¹ bu yolu Muhassıl Hacı Hüseyin Ağa tarafından değil Kıbrıs'ta hicri 1211-1213/1796-1798⁹³² yılları arasında muhassıllık görevi yapan Silâhdar Mustafa Ağa⁹³³ tarafından inşa edilmiş ve ismini de buradan almıştır.⁹³⁴

Günümüzde tamamıyla kurumuş olan Silâhdar suyuna ait kaynak Lefkoşa'ya yaklaşık olarak 1,6 km mesafede bulunan Çiko Manastırı

⁹²⁸ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 652.

⁹²⁹ Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*, 1986, I/525.

⁹³⁰ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 652-653.

⁹³¹ Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/966-993.

⁹³² Nuri Çevikel, *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)* (İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006), 338.

⁹³³ Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/971, Nurbanu Tosun Soyel de bilginin doğruluğunu araştırmadan Yıldız'ın verdiği bilgileri kullandığı için hataya düşmüştür.

⁹³⁴ KŞS 28, 149, h. 323.

Medoşu ve Ayii Omoloyitadhes bölgelerinde bulunmaktaydı. Burada kazılmış su kuyularından çıkartılan sular, arklar ve köprüler vasıtasıyla Kanlı Dere denilen dereye, oradan da Lefkoşa kale surları boyunca uzanmakta ve Girne Kapısından surlar içine girişi sağlanmaktaydı. Mağusa Kapısına kadar götürülen su, bu güzergâhta bulunan hanelerin su ihtiyacını da karşılamakta ve Başpiskoposluk bahçesinde bulunan sarnıçlarda son bulmaktaydı.⁹³⁵

Kale içinde bulunan mekânlara oluşturulan sistemle dağıtılan sular özellikle Yeni Camii ve bazı çeşmelere ulaştırılmakta ve insanların istifadesine sunulmaktaydı. Vakfiyesi elimizde bulunmayan Silâhdar Mustafa Ağa tarafından inşa edilen çeşmelerden bir tanesi Silâhdar Tabyasında bulunmaktaydı. Günümüzde yıkılmış olan çeşmesinin kitabesi Eski Eserler ve Müzeler Dairesi'nin kontrolünde bulunmaktadır. 1211/1796 tarihli kitâbenin 2. mısrasında Muhassıl Mustafa Ağa'nın adı zikredilmiştir. 5. mısrasındaki *"Edüp bu çeşmeyi ihyâ miyahın eyledi cârî"* sözünden anlıyoruz ki burada daha önceden var olan bir çeşmeyi Mustafa Ağa yeniden inşa ve ihya etmiştir.

Şer'iyye sicillerinde Silâhdar suyolları ile alakalı bazı kayıtlara rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi 25 Rebiülevvel 1229/17 Mart 1814 tarihli Değirmenlik nahiyesine bağlı Kaymaklı köyü hakkındadır. Söz konusu kayıta Kaymaklı köyünün sıcak günlerde ve yağışın az olduğu dönemlerde susuzluk çektiği, bölgede yeterli tatlı suyun olmamasından dolayı insanların Lefkoşa'ya gelip su tedarik etmeye çalıştıklarından büyük sıkıntılar çektikleri, Lefkoşa ve Silâhdar suyuna komşu olduklarından kendileri tarafından Silâhdar kuyularına yeniden 7 tane kuyu kazdırmak ve 500 kuruş vakfederek buradan çıkan suyun yarısının kendilerine verilmesi, diğer yarısının da Silâhdar suyuna katılması, bu durumun mezkûr suyoluna herhangi bir zarar vermeyeceği Lefkoşa Kadılığına iletilmiştir. Buna karşılık Muhassıl Seyyid Mehmed Emin Efendi tarafından verilen mürâsele ile halkın su ihtiyacı Silâhdâr suyundan karşılanmıştır.⁹³⁶

⁹³⁵ Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 653.

⁹³⁶ *KŞS* 28, 149.

e. Baf Suyolları

Günümüzde yapıları mevcut olmayan Baf Suyolları ve eklentilerinin adanın Osmanlı tarafından fethinin ilk yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyesinden ve diğer belgelerden anladığımız kadarıyla Baf'ın ilk sancak beylerinden ve Yavuz Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı olan Pîri Mehmed Paşa'nın⁹³⁷ Ahtima/Khtima'da sakın torunu Mehmed Bey ibn Ebû Bekir Paşa, 1001/1592 tarihinde kurmuş olduğu vakıf ile bölgeye çok sayıda hamam, su değirmeni, akarsu ve bunları birbirine bağlayan suyolu ve su kemerini vakfetmiştir.⁹³⁸

Vefat ettikten sonra Ahtima/Khtima'ya defnedilen Mehmed Bey kendi parasıyla satın aldığı Ahtima/Khtima'da bulunan bir hamam ve kahvehâne, bir bahçe, iki katlı bir ev, mahzen olacak bir kilise, dükkânlarla beraber Baf'a bağlı Kuruka, Hulu, Lemona, Kado Panaya, İpşat, Koloni ve Malunda köylerinde gazilerin kontrolündeki hem yağmur suları hem akarsular ile sulanabilen sulak, kıraç mülkleri ve bu mülklerde mevcut olan zeytin, pelit/meşe ağaçları ile akarsuları satın alarak vakfına eklemiştir. Bunların yanında Finike, Nada, Fayda, Platani-te, İksilihorya, Lazar ve Nada köylerinde satın aldığı sulama hakları ile birlikte meyveli ve meyvesiz ağaçlı mülkler yine Ahtima/Khtima'da bir parça mülk ile burada Cironya denilen köye akmakta olan Vasiliko isimli suyu, Aya Firende, Kalamiri denilen diğer akarsularla birlikte 1 kıta tarlayı, Tuzla kazasında muhtelif yerlerde bulunan zeytin ve harnup ağaçları ile birlikte akarsuları ihtiva eden 2 farklı araziye vakfetmiştir. Tuzla'ya bağlı Piryani isimli köyde akmakta olan bir akarsuyla beraber sudo-labı ve satın aldığı bazı ağaçlar da vakfetmiş olduğu diğer mülklerden-dir.⁹³⁹

Mehmed Bey yukarıda zikrettiğimiz mevkûfun dışında vakfedildikleri dönemde hem yaz hem de kış mevsimlerinde akmakta olan suların boşa akmasını önlemiş ve satın aldığı bu akarsular üzerinde Tablo 36'da görüldüğü gibi çok sayıda değirmeni kurarak vakfına ait akar sayısını

⁹³⁷ Abdüllatif Armağan, "Baf Sancakbeyi Mehmet Bey'in Kıbrıs'ta Kurduğu Vakıf ve Vakfiyesi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez vd., Kültür Yazıları Dizisi: 288 (İstanbul, 2016), 158.

⁹³⁸ KVKD, 37, h. 36.

⁹³⁹ KŞS 42, 12, h. 29.

arttırmıştır. Bu şekilde hem suyun israfını engelleyerek tarımda ve insan ihtiyacında kullanılmasını sağlamış hem gücünden faydalanarak değirmenlerin çalıştırılmasında kullandırmıştır.

Baf'a Bağlı Köy	Adet	Tür
Aşelya	1	Değirmen
Pladanise	1	Değirmen
Sendi	1	Değirmen
Malunda (Değirmenle Beraber Su Basar Tarla)	2	Değirmen
Finike	2	1 Su 1 Yağ Değirmeni
Celocedra	1	Değirmen
Petavropo (Şilon Adında)	1	Değirmen
Orca	1	Değirmen

Tablo 36: Mehmed Bey b. Ebû Bekir'in Baf Değirmenleri

f. Lefke Suyolları

Kıbrıs adasının narenciye bahçeleri ile meşhur bölgesi olan Lefke, Osmanlı'dan önce yapılan ve Osmanlı döneminde hayırsever şahıslar tarafından eskilerin ihyası yanında yenilerinin yapılması ile birçok bağ, bahçe, hamam, değirmene su taşıyan suyolları ve su kemerleri ile donatılmıştır. Verimli toprakları ve akarsuları bulunduğu için halk bölgeyi adanın tahıl ambarına çevirmişti. Değirmenlerin çarklarını çevirecek kuvvette sahip suların Trodos dağından bu bölgeye akmasından dolayı burada birçok su değirmeni kurulmuş ve bölgeden elde edilen tahıl bu değirmenlerde öğütülmüştür.⁹⁴⁰ Bölgede çalışan 14 tane değirmenin olduğunu ve buralarda buğdayın öğütülerek un elde edildiğini hatırlayan insanlar halen hayattadırlar.⁹⁴¹

Lefke ahalisinden olan Hacı Ali Efendi b. Ebû Bekir Efendi, 1102/1690 tarihinde oluşturduğu vakıfla toplamda 6 parçadan oluşmak

⁹⁴⁰ Çiler Kırşan, "Lefke'nin Kent Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Çözümleme", *DAÜ İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, ed. İsmail Bozkurt vd. (Gazimağusa: DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları No:9, 1999), 4/487-506.

⁹⁴¹ Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 33.

üzere 50 dönümlük Şekerhâne tarlaları ve bu tarlalara Marata deresinden akan 15 günde bir 40 saatlik sulama haklarını vakfetmiştir. Bunların yanında yine Lefke Baş Mahallede Hasan Ağa isimli şahıstan bütün alet ve edevatıyla birlikte Mü'mine Kadın isimli bir şahısla ortak satın aldığı 1 su değirmeninin kendisine düşen her ayın 26 gün ve geceden 9 saat eksik kalan kısmını, yine aynı bölgede Ömer Ağa'dan her ayda 26 günden 4 saat eksik kalan kısmını vakıflarına eklemiştir. Bunların yanında farklı yerlerde 3 parçadan müteşekkil üzerlerinde meyveli ve meyvesiz ağaçlarla birlikte farklı odaya sahip birer hanenin bulunduğu toplamda 15,5 dönümlük bahçeleri ve bu bahçelere ait Marata deresinden akan 8 saatlik sulama haklarını vakfetmiştir. Orta Mahallede camekân, alet ve edevatıyla birlikte hamamı ve yakınında bulunan gediği, farklı yerlerde bulunan toplamda 58 dip zeytin ağacını vakıf akarına eklemiştir.⁹⁴²

Bölgede bulunan bol sudan faydalanan Hacı Ali Efendi değirmenleri, bahçeleri ve hamama gerekli olan suyu özellikle Marata deresinden tedarik etmiş ve bu suyu kullanabilmek için de suyolları ve arklar inşa etmiştir. Bu su derelerinden değirmen, cami, okul, bahçeler ve hamam için kullandığı "*su maktû'u*" diye tabir edilen su kirası için de devlete yıllık 20 kuruş 4 paralık kiranın mültezim tarafından verilmesini şartları arasında zikretmiştir.

Hacı Ali Efendi kendisinin inşa ettiği hayratlarıyla birlikte Lefke Aşağı Camii sebili için de vakıf gelirlerinden yıllık 5 kuruş ayırmıştır. Yıllık 27 kuruş maaşla hem nâzır hem de câbi olacak kişi vakfa ait sebilin temizliği, suyollarının ıslahı, hamam vb. akar ve hayrâtların tamirini sağlayacak ve yok olmasının önüne geçecektir.

Toplumlar arası husumetler baş gösterdiğinde düşman addedilen gruplara zarar vermenin her yolunun mubah görüldüğü dönemlerde karşı tarafın su ihtiyacının kesilmesi yoluna gidildiği de görülmektedir. Buna benzer bir durum Kıbrıs'ta da yaşanmıştır. Gerek Osmanlı gerekse İngiliz idaresinde olduğu dönemlerde Kıbrıs köylerinden bazıları Müslüman-Hristiyan karışık bazıları ise yazlınzca bir dine mensup insanlardan oluşmaktaydı. Henüz Türk ve Rum ortaklığına dayalı Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmamışken 3 Ağustos 1959 tarihine ait Bozkurt Gazetesinde

⁹⁴² Hacı Ali Efendi b. Ebû Bekir Vakfı, KVVD, 105-106.

Lefke-Pedula yolu üzerinde Müslüman köylerine su sağlayan bir köprü ve su arkının Rumlar tarafından bomba ile tahrip edildiği yazmaktadır.⁹⁴³ Bu yolla düşman addedilen grupların zayıf düşürülerek teslim olmaları umut edilmiştir.

Lefke şehri içerisinde, narenciye bahçelerinin arasında bazı kısımların günümüze ulaşan su yolu kalıntıları ya da su kemeleri mevcuttur. Bunların arasında Battal Ağa değirmenini çalıştıran 10 gözlü kemerin 2007 yılında KKTC Eski Eserler ve Müzeler Dairesi tarafından restore edildiğini Tosun'dan öğrenmekteyiz.⁹⁴⁴

g. Larnaka el-Hâc Ebû Bekir Paşa Suyolları

Günümüzde Güney Kıbrıs sınırları içerisinde kalan Larnaka şehri, Osmanlı döneminde de önemli bir limana sahipti. Bununla birlikte yabancı devletlere ait konsolosluk binalarını barındıran Larnaka'da yoğun bir nüfus yaşamaktaydı. Adaya gelen mal ve turistlerin en önemli giriş kapılarından biri olan limanın burada bulunmasından dolayı şehir Osmanlı döneminde canlılığını her daim korumayı başarmıştı. Bu kadar yoğun nüfusun bulunması doğal olarak birden fazla sıkıntıyı da beraberinde getirmekteydi. Bunlardan bir tanesi de özellikle kurak geçen kış ve yaz mevsimlerinde adanın ortak sıkıntısı olan susuzluktu.

1746 yılında Kıbrıs'ta üç tuğlu bir vali olarak göreve başlayan Alâiyeli el-Hâc Ebû Bekir Paşa ibn-i İbrahim, bölgeyi incelerken insanların büyük su sıkıntısı çektiklerini, 2 saatlik yoldan evlerine hayvan veya insan gücüyle su taşıdıklarını görünce bu duruma seyirci kalamamış ve çözüm yolları aramıştır.⁹⁴⁵

Paşa, Larnaka'nın su sıkıntısını çözmek üzere 12 Rebiülevvel 1161/12 Mart 1748 tarihli⁹⁴⁶ vakfiye ve 25 Cemaziyelevvel 1161/23 Mayıs 1748⁹⁴⁷ tarihli vakfiye zeyli ile Lefkoşa ve Larnaka bölgelerinde olmak üzere birçok mülkünü vakfetmiştir. Larnaka'ya 6 mil uzaklıkta bulunan

⁹⁴³ "Bozkurt Gazetesi", 1163 Basım, blm. Yıl:8.

⁹⁴⁴ Tosun Soyel, *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*, 189.

⁹⁴⁵ *Hacı Ebû Bekir Paşa ibn İbrahim Vakfiyesi* (Def. no. 1964, syf. no. 445-449).

⁹⁴⁶ KŞS 17, 97, h. 165.

⁹⁴⁷ KŞS 45, 137, h. 187.

Arpera su kaynağından Larnaka ve Tuzla'ya su getirmek için kazılan kuyuları tünellerle birbirine bağlayan Paşa, meyilli olan arazinin bulunduğu üç ayrı yere yapımı 4 yıl süren ve taşlarını Kitium harabelerinden getirterek üç tane köprü inşa ettirmiştir.⁹⁴⁸ Bu köprülerden Arpera dere-sinin yakınında inşa edileni 50 kemerli, günümüzde harabe durumunda olanı 12 kemerli ve Paşa Çiftliği denilen yerde inşa edilmiş olanı ise 31 ya da 33 kemerlidir. Arpera su kaynağından başlamak üzere elde edilen akarsular ile kazılan kuyulardan elde edilen sular, yapılmış olan su me-cralarında birleştirilmiş ve Tuzla ile Larnaka'ya ulaştırılmıştır. Paşa'nın görev süresi bitip adadan ayrıldıktan sonra tamamlanan su yolu için 50,000 kuruştan fazla para harcanmıştır.⁹⁴⁹

Paşa, hayratının ayakta kalabilmesi için Lefkoşa'da Sarayönü Camii çevresinde beş farklı mahalde olmak üzere toplamda 23 dükkân, Tuz-la'nın Arpera köyünde üç yerde çıkartılan sular ile su yollarını ve aynı suyun aktığı mecrada bulunan Kolonbo denilen mevkide, içerisinde 1 değirmen, bağ ve bahçesiyle beraber 37 dönüm arazisini vakfetmiştir. Bunun dışında aynı bölgede Aya Yorgi Manastırı yakınında bulunan köprü'nün karşısında inşa ettikleri diğer bir değirmen de mevkûf arasın-da yer almıştır. Bunun yanında vakfiye zeyli ile Lefkoşa'da bulunan Muhassıl Sarayı ve dükkânların arkasında inşa edilen üst katta 5 oda, 1 mutfak, 2 tuvaletten oluşan duvar ve müştemilatıyla 1000 zira' avlulu köşkü, Tuzla'ya bağlı Arpera köyünde inşa edilen 12 oda ve 1 ahır ve 2 tane büyük inek damından müteşekkil çiftliği bütün müştemilatı ile bir-likte vakfetmiştir. Paşa, vakfettiği değirmen, bağ ve bahçelerin icare-i vâhide ile kiraya verilmesini ve her yıl icar akdinin yenilenmesini ister-ken bu işlerin mütevellî ve vakıf kâtibi eliyle yürütülmesini şart koşmuş-tur. Bu icar sonucunda elde edilecek gelir ile su yollarını tamir ve temiz-liğini yapacak 2 kişiye günlük on ikişer akçe verilecektir. Vakfedilmiş sudan lülesi 8 masura eden 2 lüle suyu bahçe ve ağaçların sulanması için bahçelere akıtılmasını, geriye kalan suyun da Tuzla yakınlarında inşa ettiği makseme akıtıldıktan sonra 8 lüle suyun ayrıtılıp Tuzla'nın farklı mahallerinde yaptırmış olduğu çeşmelere birer lüle, İskele kasabasındaki cami ile kale arasında ve başka bir mahalde yapılan çeşmelere birer lüle

⁹⁴⁸ Karakaya, "Kıbrıs", 25/391.

⁹⁴⁹ Beria Remzi Özoran, "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı", *Vakıflar Dergisi* 16 (1982), 27.

ve iskele başında inşa edilen çeşmeye de iki lüle toplamda 7 çeşmeye 8 lüle suyun gece gündüz akıtılmasını ve bu suyunun geçtiği yerlerde bulunan ev ve bahçelerde gizli ya da açıktan bu suyu kendileri için kullanılmasına engel olunmasını istemektedir.⁹⁵⁰

Paşa, çeşmelere akıtılacak su dışında kalan suyun gerek Müslümanlardan gerekse Hristiyanlardan fark gözetilmeden kullanmak isteyenlere masura başı 250 kuruş icâre-i mu'accele (peşin kira) olmak üzere yıllık da 10 kuruşa icâre-i mü'eccele (Peşin olmayan/ertelenmiş) ile satılmasını, maksemden başlayıp suyu evine kadar götüren suyunun tamir işini de kiracılarının üstlenmesini şart koşturmuştur. Bunun yanında vâkıf daha fazla suya ihtiyaç duyan bahçe ve bostanlar için de geriye kalan suyun gece ve gündüz 24 saat akıtılmasını, bu suyu bahçeleri için kullanmak isteyen kişilerden günlük 6 saatlik sulama için senelik 6 kuruş 10 para ile icâre-i mü'eccele olarak kiraya verilmesini, her üç yılda bir sözleşme yenilendiğinde vakıf mütevellisi tarafından suyun azlık ya da çokluk durumuna bakılarak miktarın yeniden ayarlanmasını istemiştir. Sudan elde edilen gelirle öncelikle suyolları ve değirmenlerin tamirine harcanmasını isteyerek böylelikle suyun ve suyunun devamlılığını sağlamayı amaç edinmiştir.⁹⁵¹

1939 yılında ömrünü tamamlayana kadar su yolu ve kemerlerin bazı dönemlerde hasar görüp ve hâkim yönetimler tarafından tamir edilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra aynı hat üzerinde yer altına döşenen borularla Larnaka'nın su ihtiyacı karşılanmıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından 1987 yılında kemerlerin restorasyonlarının yapıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁵²

h. Girne Suyolları

Adanın alınmasından sonraki yakın tarihlerde Girne Kalesi ve varoşlarının su sıkıntısı çektikleri ve bu durumun çözümü için tahmini 800 flori bir meblağın gerekli olduğuna dair İstanbul'a arz edilerek sorunun giderilmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Bu minvalde adaya yollanan 20 Zilkâde 983/20 Şubat 1576 tarihli bir hükümde zikredilen yerlerde akan

⁹⁵⁰ *Hacı Ebû Bekir Paşa ibn İbrahim Vakfiyesi* (Def. no. 1964, syf. no. 445-449).

⁹⁵¹ *KŞS* 45, 136, h. 186.

⁹⁵² *Bağışkan, Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*, 663.

suyun az olduğu, geriye kalanın da üstü açık olduğundan Müslüman ahalinin abdest alırken ve diğer ihtiyaçları için kullanmaktan imtina ettikleri şikâyetlerinin İstanbul'a ulaştığı, bu konunun çözümü için vakıflar ile devlet hazinesinden gerekli meblağın harcanarak çözümün üretilmesi Kıbrıs Beylerbeyi ve defterdardan istenmiştir.⁹⁵³

Girne Kalesi ve civarı su sıkıntısı çekse de Girne'ye bağlı Lapta'da Roma ve sonraki devletler tarafından yapılan su kemerleri, suyolları, bendler ve köprüler bölgenin su bakımından zengin olduğunu göstermektedir. Netice Yıldız, Lapta'da bulunan Başpınar'ın karşısındaki beş gözlü su kemerleri ile kentin farklı bölgelerine su taşıyan kemerlerin Haydar Paşa (Haydarpaşazâde Mehmed Bey) vakıflarına ait olduğunu iddia etmektedir.⁹⁵⁴ Fakat bu çalışmada elde edilen belgeler arasında bu iddiayı doğrulayacak bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁹⁵³ 27 Numaralı Muhimme Defteri, (BOA, A. {DVNSMHM. d.27, h. 676.})

⁹⁵⁴ Yıldız, "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış", 19/1583.

SONUÇ

Farklı arşivlerde bulunan Kıbrıs ile ilgili vakfiye ve Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri kaynak alınarak hazırlanan bu çalışmada Bahaeddin Yediyıldız tarafından vakıf çalışmaları için ortaya konulan yöntemlerden Coğrafi ve Yatay Araştırma Yöntemi kullanılmıştır. Bu metotla Kıbrıs vakıfları hakkında ulaşılan sonuçlardan bazıları aşağıda zikredildiği gibidir.

Kıbrıs adası Osmanlılar tarafından 1571 yılında tamamen fethedilmeden önce de Müslüman devletler tarafından çok defa alınmaya çalışılmıştır. Hz. Osman döneminden itibaren Müslümanlar adaya yerleşmiş ve burada belli izler bırakmıştır. Bu izlerden en önemlisi 649 yılında adaya yapılan ilk seferde şehit olup kabri bugün Larnaka'da bulunan Ümmü Haram bnt. Milhân ya da meşhur ismiyle Hala Sultan'dır. Bundan sonraki devirlerde Kıbrıs adası Müslümanlar nezdinde Hala Sultan ile bağlantılı hale gelmiştir. Nitekim Kıbrıs'ın fethine dair fetvayı veren Ebüssuûd Efendi fethin gerekçeleri arasında Hala Sultan'a ait kabrin burada olmasını da göstermiştir.

Adanın fethinin tamamlanmasıyla birlikte özellikle eğitim, dinî ve sosyal faaliyetlerin yapılması için vakıflar oluşturulmuştur. Lefkoşa'nın fethiyle birlikte fethin bir nişanesi olarak buradaki St. Sophia Katedrali Selimiye Camii adıyla camiye çevrilmiş ve vakıflarla desteklenmiştir. Ada üzerinde ilk vakfın dönemin padişahu II. Selim adına 11 Rebûlâhir 978/12 Eylül 1570 tarihinde Kıbrıs Kadısı Ekmel Efendi'nin Dîvân-ı Hümâyun'a gönderdiği mektuptan kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiden hareketle vakıfların Kıbrıs adası üzerindeki kuruluş tarihinin Kıbrıs Evkaf İdaresi'nin ambleminde gösterildiği gibi 1571 değil 1570 olduğu anlaşılmaktadır. Vakfa ilk mütevelli olarak da günlük 40 akçe karşılığında Abdülgaffar adında bir kişi atanmıştır. Aynı yerde aynı isimli medrese de adadaki ilk hayrâtandır. Gerek Venedikliler döneminde gerekse savaş sırasında hasar gören şehirler büyük oranda vakıfların desteğiyle bina edilen cami, medrese, han, hamam, suyolları vb. vakıf kurumları sayesinde ihya edilmiştir. İlki Padişah tarafından olmak üzere

kurulan vakıflara askerî gruba mensup kişilerin öncülüğünde yüzlerce vakıf eklenmiştir. Bu vakıflar yalnızca Müslümanlar tarafından değil gayrimüslim tebaa tarafından da kurularak hayır hizmetleri yapılmıştır.

Çalışmada zaman sınırlaması olarak aldığımız 1570-1826 yılları arasında adada Müslümanlar tarafından 235, gayrimüslimler tarafından ise tarih sınırlaması konulmadan yapılan incelemede 32 vakfın kurulduğu tespit edilmiştir. Çalışmada temel alınan Müslüman vakıfların sayısı 235 olmasına rağmen bunlardan 166 tanesinin vakfiyesine ulaşılmıştır. 41 vakfın vâkırı tespit edilirken 28 tane vakıf ise cami, tekke vb. hayrât ismiyle kayıtlarda yer aldığından kurucusu belirlenememiştir. 235 vakıftan 144 tanesi erkekler, 54'ü kadınlar, 9'u da birden fazla şahsın bir araya gelmesiyle kurulurken 28 vakfın ise kurucusu bilinmemektedir. 207 vakfa ait 365 vâkır bulunmaktadır. Vâkırlardan 197 kişi saray ehli ile askerî gruptan olan kişiler ve yakınları olurken 80 kişi ise reâyâ mensuplarından oluşmuştur. 88 kişinin mesleği tespit edilememiştir. Cinsiyetlerine göre bakıldığında tespit edilen 365 vâkıftan 293'ü erkek, 72'si kadındır. Bu da yüzdelik olarak %80 ile %20 gibi bir orana denk gelmektedir.

Vâkıflar kurmuş oldukları hayır kurumlarının devamlılığını sağlamak üzere adanın dört bir tarafında menkul ve gayrimenkul mülkler vakfetmişlerdir. 16, 17, 18 ve 19. asırlarda olmak üzere toplamda 3863 kalem mülk vakfedilmiştir. Tablolar halinde verilen mülklerin 815 kalemi meskenler, 1753 kalem tarım işletmeleri, 159 kalem imalâthane işletmeleri, 979 kalem ticari binalar, 157 kalem hayvan ve diğer menkulerdir. Vakıflar, akarlarının kiralanması ya da işletilmesi sonucunda elde edilen gelir ile ayakta tutulmuştur. Tespit edilen vakıflardan %54,95'i akarının ne şekilde işletileceğini belirtmemiş ya da yalnızca icâra verilmesini zikretmiştir. %42,85'i tekli icâr yani icâre-i vâhideli yöntemi tercih ederken %2,2'lik oran ise çift kiralama yani icâre-eynli yöntemi tercih etmiştir. Mevkûf paralar da %5 ile %20 arasında değişen kâr oranları ile işletilmiştir.

1826 yılında Evkâf Nezâreti'nin kurulmasına kadar Osmanlı'nın diğer beldelerinde olduğu gibi Kıbrıs vakıfları, merkeze bağlı olmadan mütevellileri tarafından yönetilmişlerdir. Haremeyn ve Celâliye vakıfları dışındaki vakıflara ait gelir gider muhasebeleri mütevelliler tarafından ya düzenli olarak tutulmamış ya da tutulan hesaplara ait evraklar zaman içerisinde kaybolduğundan bize ulaşmamıştır. Bu nedenle Kıbrıs vakıfla-

rına ait yıllık toplu bir gelir-gider muhasebesi ortaya çıkartma imkânı olmamıştır. Ancak şer'iyeye sicilleri ve diğer belgelerden bazı vakıflara ait farklı tarihlerde tutulmuş hesap cetvellerinden tutuldukları döneme ait bilgiler elde etmek mümkündür. Lala Mustafa Paşa, Sultan Selim, Arap Ahmed Paşa vakıfları bunlardan bazılarıdır. Kuruldukları bölgelerde bulunan insanlara geçim kapısı olan vakıflardan 773 farklı görev karşılığında bir yılda toplam 1.586.324,3 akçelik ücret alınmıştır.

Vakıflar dinî, beledî, sosyal ve sağlık gibi çok farklı alanlarda hizmetler görmüştür. Kıbrıs vakıflarının toplamda 1163 hayır hizmeti yaptığı tespit edilmiştir. Bunlardan %77,9'u cami ve mescid hizmetleri, %5'i tasavvuf kurumları, %6,1'i eğitim ve öğretim hizmetleri, %3'ü sosyal yardımlaşma hizmetleri, %8'i su hizmetleri, ulaşım ve konaklama hizmetleri ile temizlik hizmetlerini kapsamaktadır.

Bu araştırmada vakıfların Kıbrıs adasında 1570-1826 yılları arasındaki tarihi, kurucuları ve işletilmeleri yanında adadaki sosyo-kültürel hizmetleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tarihe kadar incelenen vakıflar yanında bundan sonraki sürede adada oluşan değişimlerle bağlantılı olarak İngiliz dönemi ve 1956 yılından sonra Müslümanlara devrinden günümüze kadar Kıbrıs vakıfları hakkında yapılacak çalışmalarla bütünsel anlamda vakıfların Kıbrıs'ta yaptığı hizmetler ve dönemsel anlamda vakıflarda oluşan değişimler ile meydana gelen olayların ortaya konulması mümkün olacaktır.

EKLER

EK 1: KAZALARA GÖRE VAKIF AKARÂTI

Mevkûf	Kazalar											Toplam
	Lefkoşa	Mağusa	Karpaz	Girne	Hirsofi	Limasol	Lefke	Larnaka Tuzla	Baf	Omorfa	Piskopi	
Menzil	59	10		3	1	1	2	3			2	81
Konak	1									1		2
Köşk	2							1				3
Oda	281	89			7	21	32	20	49	30	56	585
Hâne	77	1			1	1	8	3	4	9		104
Kule											1	1
Beyt	79	180								2	1	262
Ambar/ Mahzen	34	25			4	7		11	1	4		86
Arazi (Dönüm)				200		110		15				325
Arz (Dönüm)	71			1								72
Çiftlik (Dönüm)	14.9 25	2000	254 7	111 6	750	2360	2	80	781 2	602	4	32.19 8
Tarla (Dö- nüm)	13.6 04	61		36	103 1	269	50	253 7	237	550 9	310 9	26.44 3
Arsa (Dö- nüm)	20					1		1				22
Mezra (Dönüm)	4218 ,5			883		2266		184 0				9227, 5
Çayır	2	3										5
Harman Yeri		2				1					1	4
Bahçe (Dönüm)	1082	78		6	1	2	18, 5	35	48	31	45	1346, 5
Bostan (Dönüm)	35	23										58
Bağ								4				4
Avlu	1	1			1						5	8
Ahır	3				2	1		1		2		9
Samanlık					1			1		1		3

364 Osmanlı Devleti Döneminde Kıbrıs Vakıfları (1570-1826)

Havuz	1	2		2				2			5	12
Sudolabı	1	2						1				4
Çeşme	7	1		2	1			1			5	17
Akarsu	11			4	2	3	2	3	3	3	9	40
Gölet										1		1
Suyolu	3	1				1	1	2				8
Su Kuyusu	128	4		1		2		3				138
Kantar Kebir											1	1
Kazgan					6			1		2		9
Boyunduruk										4		4
Saban										2		2
Döğen/ döven										4		4
Zeytin	9378	196	118 4	122 3	120	254	258	801 0	501	738	10	21.87 2
İncir					15					15		30
Dut	1								300 0			3001
Harnup	30		234	100		1		9			600	974
Nalbant Dükkanı	2											2
Boyacı Dükkanı	3							1				4
Yoğurtçu Dük.	1											1
Demirci Dük.	2											2
Değirmen	70	2	1	16	1	4	17	11	11	5	4	142
Fırın	2	1										3
Ekmekçi Dük.	1											1
Yağhane	1							1				2
Kettan Havuzu							1					1
Ma'sara- hâne											1	1
Saray											1	1
Bedesten	1			1								2
Han	4	1				1		1				7
Dükân	820	117				11		16	2			966
Hamam	5	1		1			1	1	1			10
Kahvehâne	4	1				2		1	1			9

Berber Dük.	2											2
Kuyumcu dük.	1											1
Ko-yun/Keçi	1500	800			1750	1100	1000	200	1346	320	540	8556
Katır					4				10			14
Kara Sığır						21	20		101	20		162
Camus					60				26		80	166
Öküz	38	20			38			16	36	24	36	208
İnek	21		160		90							271
Kısrak					77	4			29	10		120
Eşek			27			18			10	3		58
Buğday/Arpa	830	400				400				40		1670
Pembe/Pamuk)					100							100
Bakla	9											9
Şa'ir	60											60
Burçak	30									10		40
Küp	6							5				11
Kütüphane	6											6
Kitap	235											235
Mushaf	5											5
Akçe	26.000											26.000
Kuruş	56.502	27.505			5000	12.800		600			600	103.007

EK 2: VAKIF LİSTESİ

Sıra	Vakıf Adı	HicriTarih
1.	Sultan Selim Vakfı	978
2.	Lala Mustafa Paşa Vakfı	987
3.	Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan Vakfı	998
4.	Mehmet Bey ibn Ebû Bekir Vakfı	1001
5.	Ağa Cafer Paşa Vakfı	1002
6.	Emir Efendi Vakfı	1003
7.	Hüma bnt. Ali Vakfı	1003
8.	Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan Vakfı	1008
9.	Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan Vakfı	1010
10.	Girne Beyi Haydarpaşazâde Muhammed Bey Vakfı (Lapta Çiftliği)	1010
11.	Ayşe Sultan ve Gazi İbrahim Paşa Vakıfları	1011
12.	Sadrazam Hadım Hafız Ahmed Paşa Vakfı	1015
13.	Frenk Cafer Paşa b. Abdülmennan Vakfı	1016
14.	Mehmed Çelebi b. Kasım Ağa Vakfı	1016
15.	Hacı Keyvan b. Abdülmennan Vakfı	1016
16.	Yusuf Ağa b. Perviz Bey Vakfı	1016
17.	Defter Kethüdâsı Mehmed Efendi b. Abdülmennan Vakfı	1017
18.	Ali Beşe b. Abdüllah Vakfı	1018
19.	Çeribaşı Hüsrev Bey Vakfı	1019
20.	Musa Beşe Vakfı	1019
21.	Şeyhülislam Sadeddin Efendi Vakfı	1019
22.	Çelebi Müftü Mehmed Efendi (Hoca Sadeddinzâde Mehmed Çelebi Efendi Vakfı,	1020
23.	Davud Paşa (ibn şeyh) Yakup Vakfı	1025
24.	Edirne Kadısı Mazhar Efendi Vakfı	1035
25.	Mahpeyker Sultan Vakfı	1039
26.	Yeniçerileri Kethüdâsı Seyyid Seydi Kethüda Vakfı (Çoklu)	1045
27.	Ahmed Efendi b. Sâdeddin Efendi Vakfı	1052
28.	Belkıs Hatun bnt. Ferruh Ağa Vakfı	1059
29.	Fazlı Ağa Vakfı	1080
30.	Mütahhar Vakfı	1087
31.	Ümmühani bnt. Mehmed Kethüda Vakfı	1101
32.	Hacı Ali b. Ebû Bekir-Lefke Orta Camii Vakfı	1102
33.	Lefkoşa Kadısı Yusuf Efendi Vakfı	1111
34.	Çorlulu Sadrazam Ali Paşa Vakfı	1120

35.	Fati bnt. Ali Vakfı	1121
36.	Şaşı Cemile bnt. Abdülkerim Vakfı	1121
37.	Çorlulu Sadrazam Ali Paşa Vakfı	1125
38.	Kara Meryem Hatun Vakfı	1126
39.	Hacı Ahmed b. Osman Vakfı	1133
40.	Mü'mine bnt. El-Hâc Mustafa Vakfı	1133
41.	Bican bnt. Beşer Vakfı	1133
42.	Hasan Beşe b. İbrahim Vakfı	1134
43.	Mümine bnt. Abdülkerim Vakfı	1134
44.	Muhassıl Hacı İsmail Ağa b. Ramazan Ağa Vakfı	1134
45.	Hacı Mustafa b. İvaz Vakfı	1137
46.	Çorbacı Mustafa Ağa b. Nurullah Vakfı	1137
47.	Bakla Hüseyin Ağa Vakfı	1138
48.	Döne bnt. Hacı Receb Vakfı	1138
49.	Duacı Derviş Mehmed b. Mahmud b. Seyid Ahmed Efendi Vakfı	1138
50.	Emine bnt. Musa Vakfı	1139
51.	Hacı Fatin Vakfı	1139
52.	Hatice bnt. Abdullah Vakfı	1139
53.	Hanım bnt. Halil Vakfı	1139
54.	Hacı Fatma bnt. Şaban Vakfı	1139
55.	Muhassıl Hacı İsmail Ağa b. Ramazan Ağa Vakfı	1141
56.	Durdu bnt. Hasan Vakfı	1144
57.	Fatma Hatun Vakfı	1144
58.	Meryem Kadın bint i es-Seyyid Hüseyin Efendi	1145
59.	Emir Ağazade es-Seyyid Ali Ağa Vakfı	1150
60.	Demirci el-Hâc Hasan b. Mahmud b. Abdullah Vakfı	1151
61.	Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa ibni Ahmed Vakfı	1151
62.	Dergâhı Ali Kapıcıbaşlarından Hasan Ağa b. Hacı İsmail Ağa Vakfı	1152
63.	Dergâhı Ali Kapıcıbaşlarından Hasan Ağa b. Hacı İsmail Ağa Vakfı	1155
64.	Ebu Kavuk Mehmed Paşa Vakfı	1158
65.	Gülsüm bint i Derviş b. el Hâc Abdullah Vakfı	1158
66.	Fatma Hatun bnt. Hüseyin Ağa Vakfı	1159
67.	Abdullah Paşa Vakıfları	1161
68.	Hacı Ebû Bekir Paşa 1. Vakfı	1161
69.	Hacı Ebû Bekir Paşa 2. Vakfı	1161
70.	Seyyid Mustafa Ağa b. Hacı Mehmed Ağa Vakfı	1173
71.	Hatice Molla Kadın (Menteşzade Hasan Ağa eşi) Vakfı	1174

72.	Eski Kıbrıs Defterdarı Şeraibzade el-Hâc Osman Efendi b. El hac Ahmed Ağa Vakfı (Hamidiye Medresesi) Vakfı	1175
73.	Kara Ayşe b. Mehmed Vakfı	1175
74.	Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi b. Abdurrahman Vakfı	1180
75.	Kara Ayşe b. Derviş Vakfı	1181
76.	Ayşe bnt. Mustafa Vakfı	1183
77.	Emine Hatun bnt. Seyyid Hacı Ebû Bekir Ağa Vakfı	1184
78.	Hacı Ahmed Ağa b. Recep Vakfı	1186
79.	Kıbrıs Muhassılı Hacı Abdülbaki Ağa'nın Hanımı Gülzare Kadın Vakfı	1189
80.	Ayşe bnt. Mustafa Vakfı	1192
81.	Fatma bint i Süleyman Vakfı	1193
82.	Karamanî Mehmet Ağa Vakfı	1197
83.	Dangalakzâde Hasan Debuli Vakfı	1201
84.	Acem Ali Ağa Vakfı	1204 ?
85.	Mehmed Raşid Efendi Vakfı	1205
86.	Fatma Hanım İbneti Musli El Hac Mustafa Vakfı	1205
87.	Emine bnt. Abdullah Vakfı	1206
88.	Kurucusu bilinmeyen Vakıf	1207
89.	Emetullah bnt. Ömer Ağa Vakfı	1208
90.	Müftü Efendizade Mehmed Efendi Vd. Vakfı	1209
91.	Ali Oğlu Seyyid Mustafa Bekir/Şeker Efendi Vakfı	1210
92.	Emine Hatun bnt. Zurnacı Hacı Mustafa Vakfı	1210
93.	Koca İsmail Ağa Vakfı	1211
94.	Hacı Dede Mustafa Ağa Vakfı	1212
95.	Abdülhadi Efendizade vd Vakfı	1213
96.	Hacı Ahmed bin. Hacı Abdurrahman Vakfı	1214
97.	Basmacı Mehmed b. el-Hâc Abdurrahman Vakfı	1214
98.	Emetullah bnt. Mevlüd Vakfı	1214
99.	Haydar Paşa camii Vakfı (Lefkoşa'dan Müftü Hüseyin Efendi b. Hacı Mehmed Ağa vd.)	1215
100.	Lefkoşa Kadısı Süleyman Efendi Vakfı	1215
101.	İmamoğlu el-Hâc Mehmed Vakfı	1215
102.	Muhassıl-ı emval Hacı Hüseyin Ağa Vakfı	1216
103.	Fatıma bnt. Mustafa Hâtûn Vakfı	1217
104.	Şerife Fatma bnt. Mehmed Efendi Vakfı	1217
105.	Moravi el-Hâc Muhammed Efendi ibni el-Hâc İbrahim Vakfı	1217
106.	Sultan bnt. Davud Vakfı	1221
107.	Hâkimü'ş-Şer'i'ş-şerîf olan fazîletlü es-Seyyid Hâfız İbra-	1221

	him Edhem Efendi Vakfı	
108.	Gümrük Emîni Osman Ağa b. el-Hâc Ömer Ağa b. Men-nan Vakfı	1225
109.	es-Seyyid el Hâc Mehmed Ağa ibni İsmail Vakfı	1225
110.	Kırımlı Feyzi Ağa b. Abdullah Vakfı	1225
111.	Abdioğlu Bakkal Hacı Hüseyin b. Mustafa Vakfı	1225
112.	Abide bnt. Hasan Vakfı	1226
113.	Mustafa b. Ramazan Vakfı	1227
114.	Debbağ Hacı Hasan Vakfı	1227
115.	Fatma bnt. Mehmed b. Abdullah Vakfı	1227
116.	Kurucusu bilinmeyen Varoş Mescidi Vakfı	1228
117.	Debbağhane Mescidi Vakfı (Çoklu vakıf)	1228
118.	el-Hâc Musaddık b. Hasan Vakfı	1228
119.	Sosooğlu Kasap Hasan Vakfı	1228
120.	Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmed Emin Efendi vd. Vakfı	1228
121.	Seyyid Hacı Ali Efendi b. Abdülhadi Vakfı	1228
122.	Basmacı Sarı İbrahim Vakfı	1228
123.	Hafize Hanım bnt. Hacı Ahmed Ağa Vakfı	1228
124.	Hacı Mıstık Vakfı	1228
125.	Ayşe bnt. Abdullah Vakfı	1228
126.	Tüccar Emir el-Hâc Mehmet Ağa b. İsmail Ağa Vakfı	1229
127.	Kıbrıs Muhassıllarından Hacı Hüseyin Ağa Vakfı	1229
128.	Seyyid Mehmet Emin Efendi Vakfı	1229
129.	Zenciye Alime bnt. Abdullah Vakfı	1229
130.	Fatma Hatun Vakfı (Ebû Bekir Ağazade Hacı İbrahim Ağa Zevcesi)	1229
131.	Nuri Baba Vakfı	1230
132.	Seyyid Hacı Ahmed b. Keleş Hüseyin Vakfı	1230
133.	Hacı Hüseyin b. Hacı İsmail Vakfı	1231
134.	Şerâibzade el-Hâc Osman Ağa, Bafı el-Hâc Hüseyin Efendi, el-Hâc Osman Efendi Vakfı (Arap Ahmet Camii Tedrisiâm Vakfı)	1231
135.	Tuzla İskelesi Gümrükçüsü Hacı İbrahim Ağa b. Hacı Koca Hasan Ağa Vakfı	1232
136.	Seyyid Mehmet Emin Efendi Vakfı	1232
137.	Seyyid Mehmet Emin Efendi Vakfı	1232
138.	Müftü Kızı Fatma Kadın Vakfı	1232
139.	Sertüccâr Seyyid Hacı Mehmet Ağa b. Seyyid Mustafa Vakfı	1232
140.	Abdi Çavuş Mahallesi Mescidi (çoklu) Vakfı	1233

141.	Ornutalı Hacı Ahmet Vakfı	1233
142.	el-Hâc Bilal Ağa b. Hasan ibn Hüseyin Vakfı	1233
143.	Emine bnt. Ahmet Efendi Vakfı	1234
144.	Fatma bnt. Hüseyin Vakfı	1234
145.	Sertüccar Hacı Mehmet Ağa b. Mustafa Vakfı	1234
146.	Sertüccar Hacı Mehmet Ağa b. Mustafa Vakfı	1235
147.	Muhassıl Ahmet Raşit Efendi Vakfı	1235
148.	el-Hâc Bilal Ağa b. Hasan ibn Hüseyin Vakfı	1236
149.	Ayşe Gülsüm Koşuna bnt. Süleyman Halleri Vakfı	1236
150.	Muhassıl Ahmet Raşid Efendi Vakfı	1238
151.	Silahdâr Mehmet Ağa b. Mustafa Vakfı	1238
152.	Silahşörân ı Muhassılı Mehmed Ağa Vakfı	1238
153.	Dergâhîâlî Kapıcıbaşı Mehmet ağa ibni Mustafa Vakfı	1238
154.	Ahmet Efendi b. Mustafa el-Hatib Vakfı	1241
155.	Çektirizade Hacı Yusuf Ağa b. Abdurrahman Vakfı	1241
156.	Karakaş Hacı Osman Efendi b. Karakaş Mustafa Vakfı	1241
157.	Seyyid Mehmet Emin Efendi Vakfı	1241
158.	Sufi Mehmet Efendi, Serdar Hacı Mehmet Ağa vd. Vakfı	1241
159.	Limasollu Köprülü Hacı İbrahim Ağa Vakfı	1241
160.	Kıbrıs Muhassılı Hacı es-Seyyid Mehmet Ağa Kethüdası Hacı İbrahim Ağa Vakfı	1242
161.	Hurşid Ağa Vakfı	1242
162.	Dergâhı Ali Kapıcıbaşlarından Mehmed Ağa b. Mustafa Ağa Vakfı	1242
163.	Ayşe Molla Hatun Vakfı	1242
164.	İbrahim Paşa Omorfa Camii Vakfı	?
165.	Ayşe Hatun bnt. Resul Vakfı/Müftü Köşkü	?
166.	Ruznamçe-i Evvel Süleyman Efendi Vakfı	?
167.	Şaban b. Kethüda Vakfı	?
168.	Sadrazam Kılıç Ali Paşa Vakfı	?
169.	Sefer Paşa Vakfı	?
170.	Sinan paşa Vakfı	?
171.	Okçuzâde Mehmet Paşa Vakfı	?
172.	Hacı Mehmed Vakfı	?
173.	Ahmed Subaşı Vakfı	?
174.	Hüseyin Çelebi Vakfı	?
175.	Mehmet Paşa Vakfı	?
176.	Sa'di Çavuş Vakfı	?
177.	Kara İbrahim Çelebi Vakfı	?
178.	Yahya Bey Mescisi Vakfı	?

179.	Ruznamçeçi Mahmud Çelebi Vakfı	?
180.	Vaiz Seyyid Ömer Efendi Vakfı	?
181.	Süleyman Subaşı Mescidi Vakfı	?
182.	Haydar Paşa Vakfı	?
183.	Şeyh Musa Vakfı	?
184.	Burnaz Hacı Mehmed Vakfı	?
185.	Ruznamçeçi Mehmed Çelebi Vakfı	?
186.	Cemile bnt. Ahmed Vakfı	?
187.	Çaylak Odabaşı Vakfı	?
188.	Arab Ahmet Paşa Vakfı	?
189.	Gülizar Hatun Vakfı	?
190.	Mehmed b. Ahmed b. Abdullah Vakfı	?
191.	Kırklar Tekkesi Vakfı	?
192.	Rabi bnt. Seyyid Ali Ağa Vakfı	?
193.	Recep Ağa Vakfı	?
194.	Hacı Nurullah Vakfı	?
195.	Kalvirzâde Hacı Osman Ağa Vakfı	?
196.	Durdu bnt. Mehmed Vakfı	?
197.	Sofu Mehmed Paşa Camii Vakfı	?
198.	Zeliha Hanım Vakfı	?
199.	Tebriżî-zâde Hasan Ağa Vakfı	?
200.	Cafer Beşe Vakfı	?
201.	Alaiyeli Abdülkerim Para Vakfı	?
202.	Abdül Mennan Zade Mehmet Efendi Vakfı	?
203.	Emine Hanım bnt. Haydar Paşa Vakfı	?
204.	Mustacızade Vakfı	?
205.	Mustafa Bey Mescidi Vakfı(Debbağhane)	?
206.	Karpaz Serdarı Cafer Mescidi /Ayaandroniko Köyünde (Yeşilköy Camii) Vakfı	?
207.	Yeni Camii Vakfı	?
208.	Türâbî Sultan Vakfı (Tekke)	?
209.	Doğni Köyündeki Harnıp Vakfı	?
210.	Tahtakale Mescidi Vakfı	?
211.	Lefkoşa Cenk Köyü Mescidi Vakfı	?
212.	Lefkoşa Nerdübanlıçeşme Mescidi Vakfı	?
213.	Koççat köyü mescidi Vakfı	?
214.	Lefke Piri Paşa Camii/Medresesi Vakfı	?
215.	Korkudefendi mahallesindeki Mescid-i Şerîf	?
216.	Lefkoşa'nın Karamanzade Mahallesindeki Mescid-i Şerifi Vakfı	?

217.	Lefkoşa'nın Tahtakale mahallesindeki mescid-i şerif Vakfı	?
218.	Lefkoşa'nın Mahmudpaşa Mahallesindeki Mescid-i Şerifi Vakfı	?
219.	Lefkoşa'nın Tophane Mahallesindeki Mescid-i Şerifi Vakfı	?
220.	Lefkoşa'nın Nevbethane Mahallesindeki Mescid-i Şerifi Vakfı	?
221.	Lefkoşa'nın Abdiçavuş Mahallesindeki Mescid-i Şerifi Vakfı	?
222.	Lefkoşa Demirciler Çarşısındaki Mescid-i Şerif Vakfı	?
223.	Kadalyonda Köyündeki Mescidin Vakfı	?
224.	Mesarya'nın Yanağra Köyü Cami Vakfı	?
225.	Ayarmormola Camii Vakfı	?
226.	Hacı Seydi Mescidi Vakfı	?
227.	Abohor Köyü Camii Para Vakfı	?
228.	Barda Köyü Câmii Şerîf Vakfı	?
229.	Değirmenlik Nâhiyesi'nde Dizdâr Köyü Câmii Şerîf	?
230.	Piskopi Kasabası'ndaki Muslu Çavuş Camii	?
231.	Lapta'da Halk Tarafından Yapılan Camii Vakfı	?
232.	Denya Mescidi Vakfı	?
233.	Lefkoşa ve Mağusa Mevlevîhâne Vakfı	?
234.	Vakf ı urâ yı/kurrâ yı(?) der Baf, tâbi'i Kıbrıs	?
235.	Hala Sultan Tekke ve Türbesi Vakfı	?

EK 3: CAMİ RESİMLERİ, KROKİ

Arif Paşa Su Kemeru (Fevzi Üzmen Arşivi)

Bayrakdar Camii (Şakir Alemdar Arşivi)

Sağda Lefkoşa Bedesten ve Solda Selimiye Camii (John Thompson 1878.)

Sağda Bedesten Solda Selimiye Camii (Fevzi Üzmen Arşivi)

**Selimiye Camii ve Eski Selimiye Medresesi'nin Olduğu Alan
(Fevzi Üzmen Arşivi)**

**Solda Mağusa Sıbyan Mektebi ve Sağda Lala Mustafa Paşa Camii
(Fevzi Üzmen Arşivi)**

Hugh Sinclair : Mosque of Umm Haram, 1878. (Aquarelle, Collection Costas et Rita Severis)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Mağusa Kalesi Kuşatması 1570

Limasol Ulu Camii ve Çevresinin Krokisi

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

Kıbrıs Şer'yye Sicilleri

KŞS 1-A, 1-B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46

Kıbrıs Vakıf Defterleri

KVKD, KKVD, VKD, İDVD, TVD, Atik Emirname Kaydı

KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Osmanlıca Koleksiyon

1353, 1897, 3530, 3532, 12 Numaralı Berat, Fetva Eminliği,

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Kasa No:8, 10, 98,

Defterler; 572, 573, 574, 576, 580, 730, 742, 747, 987, 989, 1238, 1632, 1964

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (DVNSMHM. d.), 8,12, 14, 15, 16, 19, 21, 23, 27, 29, 31, 42, 48, 52, 55, 64, 85, 90

Ali Emiri, Mehmed IV. (AE. SMMD.IV), 42. 4815

Ali Emiri, Selim III (AE.SSLM.III), 37/2152

Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT), 180-70, 187-79,

Evkaf Haremeyn Muhasebesi (EV.HMH.d), 08170, 08175,

Cevdet Evkaf (C. EV), 141-7017, 519-2624,

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 5223/72

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA. e.), 180/39/17, 655/12, 0738/29, 892/29, 1246-4 ,1394/16,

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TS.MA. d), 4549, 06972, 4322,

Evkaf Defteri (EV. d.), 18250,

Evkaf Surre Defterleri (EV. HMK. SR. d.), 4167

Cevdet Evkaf (C. EV), 481-24316

Cevdet Belediye (C.BLD.), 16. 752

İrade Dahiliye (İ. DH.), 183-10121

İbnülemin Vakıf (İE.EV), 35.4020

İrâde-Hariciye (İ.HR.) 142, 7480

Maliyeden Müdevver (MAD. d.), 06080, 1806

Mebânî-i Emîriye (MB. İ), 3-46

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

64 Numaralı Tapu Tahrir Defteri, KGM.TADB.TT.64.

Üsküdar Şer'îyye Sicili,

ÜŞS, 531/ 81

MATBU ESERLER VE ARAŞTIRMALAR

Kur'an-ı Kerîm.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ebû Hacer Muhammed Saîd Besyûnî Zagli. 2, Beyrut: 1989

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559*. 2 Cilt. İstanbul: Eren Matbaacılık, 2. Basım, 1979.

Akgündüz, Ahmed. "İcâre-i Vâhide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/388-389. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Akgündüz, Ahmed. "İcâreteyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/389-391. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda ve İslam Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, 1996.

Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.

Alasya, H. Fikret. "Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs: 1571-1878". *Milli Mecmua Basımevi* 1-2 (1937), 93-135.

- Alasya, Halil Fikret. *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1977.
- Algül, Hüseyin. "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferi'nin Manevi Cephesi ve Ebüssuûd Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 37-42.
- Alkan, Mustafa. *Adana vakıfları: İnsan, Vakıf ve Şehir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Alkan, Mustafa. "Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs'ta Vakıf, İmar ve İskân". *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar)*. 2/809-822. İstanbul, 2017.
- Altan, Mustafa Haşim. *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*. II Cilt. Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, 1986.
- Altan, Mustafa Haşim. *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi (1571-1974)*. II Cilt. Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, 1986.
- Altan, Mustafa Haşim. *Kıbrıs'ta Türk Malları: Gaspedilen ve Yitirilen Türk Tapu ve Arazi Hakları I*. IV Cilt. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Altan, Mustafa Haşim. *Kıbrıs'ta Türk Malları: Gaspedilen ve Yitirilen Türk Tapu ve Arazi Hakları II*. IV Cilt. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Altan, Zekai. *Gizemli Kıbrıs*. Lefkoşa: Cinius Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Armağan, Abdüllatif. "Baf Sancakbeyi Mehmet Bey'in Kıbrıs'ta Kurduğu Vakıf ve Vakfiyesi". *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez vd. 156-189. Kültür Yazıları Dizisi: 288. İstanbul, 2016.
- Arslangazi, Havva. *Lefkoşa Kent Dokusunda Mimari Üsluplar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora, 2007.
- Arşidük Louis Salvator. *Kıbrıs'ın Başkenti Lefkosia*. çev. Vur Yektaoğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1. Basım, 2012.

Artuk, İbrahim. "Zolata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/500-501. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013.

Âşık Paşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osmân/Âşık Paşazâde Tarihi*. İstanbul: Matbâ-i Âmire, 1332.

Atalar, Münir. *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.

Ateş, İbrahim. "Osmanlılar Döneminde Mekke ve Medine'ye yollanan Para ve Hediyeler". *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 113-170.

Atûfî, Hayreddin Hızır. *Keşfü'l-Meşârik*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr:230.

Atun, Ata. "Tarihin Derinliklerinde Kaybolmuş Kıbrıs'lı Azize Katerina". *Folklor Edebiyat Dergisi* 9/35, 175-179.

Aydar, Hidayet. "Muavvizeteyn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/334-335. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*. 6 Cilt. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. Basım, 2000.

Bağışkan, Tuncer. "Kıbrıs Tarihinde Ermeniler". *Adres Kıbrıs Dergisi* 133 (29 Kasım 2013), 32-33.

Bağışkan, Tuncer. *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Eğitim Vakfı, 1. Basım, 2019.

Bağışkan, Tuncer. *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*. Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği, 2005.

Bağışkan, Tuncer. "Su Kaynakları ve Un Değirmenleriyle Ünlü Bir Köyümüz; Lapta..." *Adres Kıbrıs Dergisi/S. 80* (11 Kasım 2012), 16-20.

Bağışkan, Tuncer. *Tarihi Lefkoşa'da Geçmişe Yolculuk*. Lefkoşa: Limasol Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.

- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Çalışmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 239-296.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Başol, Samettin. *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2008.
- Baykara, Tuncer. *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler: (Anadolu)*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1990.
- Bayrak (Ferlibaş), Meral. "Kıbrıs'ta XIX. Yüzyılda Kurulan Vakıflardan Muhassıl Mehmed Emin Efendi Evrakı". *Tarihte Kıbrıs II* (2017), 725-738.
- Bayrak, Meral-Kaçan Erdoğan, Meryem. "Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın İstanbul Ve Diğer Yerlerdeki Hayratı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 37 (2017), 1-96.
- Bedirhan, Muhammed. *Osman Fazlı Atpazarî: Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2006.
- Behçet, Hasan. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi 1571-1968*. Kıbrıs, 1969.
- Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966.
- Berki, Ali Himmet. *Vakıflar*. II Cilt. İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıfların Hukuk, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 9-15.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 4 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Binark, İsmet (ed.). *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*. 2 Cilt. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/425-432. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.
- Bizbirlük, Alpay. "Hicri 1003 (1595) Tarihli Defterin Işığında Bazı Osmanlı Vilayetlerindeki Haremeyn Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları* 20 (01 Aralık 2000), 37-72.
- Bostan, İdris. "Kahve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/202-205. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001.
- Bozkurt, Nebi. "Kuyumculuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/513-515. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Bozkurt, Nebi. "Mahya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/396-398. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- Bozkurt, Nebi. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/323-327. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- Bozpinar, Ş. Tufan. "Surre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/567-569. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhârî*. 8 cilt. İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire, 1315.
- Buzpinar, Ş. Tufan-Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Haremeyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/153-157. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997.
- Cahit, Neriman. *Eski Lefkoşa Kahveleri ve kahve Kültürü*. Kıbrıs: Sadi Kültür ve Sanat Yayınları, 1. Baskı., 2001.

- Ceyhan, Muhammed. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Mülk ve Vakıf Edinimi (18. yüzyıl)*. Ankara: Ankara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Tarih (Yeni Çağ) Anabilim Dalı, Doktora, 2016.
- Cobham, Claude Deleval. *Excerpta Cypria /Kıbrıs Yazuları: MS 23-1866*. çev. Ali Çakıroğlu-Vur Yektaoğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2013.
- Çam, Mevlüt. "Kıbrıs'ta Tasavvufi Hayat (Hala Sultan Tekkesi ve Lefkoşa Mevlevihanesi Örneğinde)". *Tarihte Kıbrıs: ilkçağlardan 1960'a kadar*. ed. Osman Köse. 2/785-796. İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi, 2017.
- Çam, Mevlüt. "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller". *Vakıf ve İktisat*. ed. Mehmet Kurtoğlu. 37-50. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları /115, 2014.
- Çelebi, Ahmed. *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yıldırım. İstanbul: Damla Yayın Evi, 3., 1998.
- Çelik, Ali. *Tarihte Kıbrıs ve Hala Sultan*. İstanbul: Işık Yayınları, 2005.
- Çelik, Cemil-Dinç, Güven. "Osmanlı Dönemi Kıbrıs Su Vakıfları (1571-1878)". *Mediterranean Journal of Humanities* 1/2 (25 Haziran 2012), 37-59.
- Çetin, Osman. "1660'da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 35-40.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*. İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800) -Bir Değişim Döneminin Anatomisi-*. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000.
- Çevikel, Nuri. *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi: 1571-1878*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1994.
- Çınar, Hüseyin-Koyuncu, Miyase. *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015.

- Çiçek, Kemal. "Kıbrıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/374-380. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Çiçek, Kemal. "Larnaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/105-107. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- Çiftçi, Cafer. "18. Yüzyılda Bursa'da Para vakıfları ve Kredi İşlemleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/36 (01 Ekim 2004), 79-102.
- Çiftçi, Cafer. *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlemleri (1544-1588 ve 1749-1795 Yılları Arası Vakıf Muhasebe Kayıtları Işığında)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2001.
- Çoruh, Haydar. *Sultan İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.
- Çuhadaroğlu, Fikret-Oğuz, Filiz. "Kıbrıs'ta Türk Eserleri". *Röleve ve Restorasyon Dergisi* 2/1 (1975), 1-76.
- Çuluk, Sinan. "Osman Fazlî Atpazarî: Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri". *Tarih Yazıları* (blog), 24 Haziran 2012.
- Daş, Abdurrahman. *Osmanlılarda Münşead Geleneği, Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeati*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2003.
- Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4, Beyrut: Dârü'l-Fikr
- Demirel, Ömer. *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Demirkent, Işın. "Kıbrıs (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/371-374. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Demiryürek, Mehmet vd. "4 Mart 1612-20 Nisan 1613 Tarihli Sultan II. Selim Vakfı Muhasebe Defteri Üzerine İnceleme". *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Vakıfları*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez-Halil Ortakçı. 151-168. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, 2017.

- Demiryürek, Mehmet. "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)". *Bellekten* 82/294 (2018), 483-510.
- Demiryürek, Mehmet. "Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd)". *Turkish Studies* IV/8 (2009), 1015-1043.
- Demiryürek, Mehmet. "Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kurulan Para Vakıfları (Vakf-ı Nükûd)". *Turkish Studies* VI/1 (2011), 965-984.
- Demiryürek, Mehmet. "Şeyhi Sebalık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 66 (2013), 17-42.
- Denkbalant, Ayşe. "Köşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/279-282. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Devellioğlu, Ferit (ed.). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 23. Basım, 2006.
- Dinç, Güven. *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Tarih Anabilim Dalı, Doktora, 2010.
- Doğan, D. Mehmet. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Döndüren, Hamdi. *İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.
- Dündar, Recep. *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1998.
- Dündar, Recep. "Kıbrıs'ta Sultan Murad Han'ın Validesine (Kösem Sultan) Ait Mülk Çiftlikleri". *Karadeniz Araştırmaları* 35 (Güz 2012), 111-124.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Fetoalar: Ebusuud Efendi*. İstanbul: İ.İ.A Yayınları, 1972.
- Efendi, Hoca Sadettin. *Tacü't-Tevarih*. ed. İsmet Parmaksızoğlu. 5 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1979.

- Ekinci, Ekrem Buğra-Şimşirgil, Ahmet. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: Ktb Yayınları, 2008.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya. *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Emecen, Feridun. "Cullâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/83-84. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993.
- Erdoğan, M. Akif. "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 17/1 (01 Haziran 2002), 1-12.
- Erdoğan, M. Akif. *Kıbrıs'ta Osmanlılar*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2008.
- Erdoğan, M. Akif. *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2009.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Osmanlı Kıbrıs'ında Kahve ve Kahvehaneler (1594-1640)". *Türkler Ansiklopedisi*. 10/640-643. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "XVI. Yüzyıl Sonlarında Lefkoşa Şehri". XVI. *Türk Tarih Kongresi: Ankara: 20-24 Eylül 2010: kongreye sunulan bildiriler*. IV-II. Kısım/627-648. Türk Tarih Kurumu yayınları. VIII. dizi, sayı 13a-h. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Ergenç, Özer. *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ergenç, Özer. "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler". *Bellekten* LII (1988), 667-683.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Ermiş, Hacı. "Kıbrıs Türk Toplumunda Mevlid Geleneği". *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi* 2/4 (28 Şubat 2019), 21-30.
- Ertürk, Volkan. "Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23 (01 Ağustos 2011), 45-58.

- Eryavuz, Şebnem. "Kervansaray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/299-302. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Evren, Arzu. *Kuzey Kıbrıs'ta Zeytinyağı Değirmenleri*. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.
- Eyice, Semavi. "Bayraktar Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/255-256. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992.
- Eyice, Semavi. "Bedesten". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/302-311. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992.
- Eyice, Semavi. "Hamam (Tarih ve Mimari)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/402-430. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997.
- Eyyamoğlu, Mustafa-Pilehvarian, Nuran KARA. "Kıbrıs Celveliliğinde Unutulmuş Bir Mirasın Yeniden Hatırlanışı: Magosa Kutup Osman Efendi Türbe ve Dergâhının İnşa ve İhyası". *Osmanlı Araştırmaları* 53 (07 Aralık 2018), 321-352.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*. çev. Neyyir Kalaycioglu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Fedai, Harid. "Lefkoşa Mevlevihanesi". *İkinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri: 18-20 Aralık 2002 Manisa Mevlevihanesi*. ed. Ünal Şenel. 93-100. Manisa: Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2010.
- Fedai, Harid-Altan, Mustafa Haşim. *Lefkoşe Mevlevihanesi*. Nicosia, Cyprus: KKTC Milli Eğitim, Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1. baskı., 1997.
- Fehmi, Hasan. *Güneyde Kalan Değerlerimiz*. Lefkoşa: Özyay Matbaacılık, 2003.
- Gazioğlu, Ahmet C. "Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan Toplumlara Tanınan Haklar". *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Gazi Mağusa, 28 Ekim – 2 Kasım 1991*. ed.

Güner Göktuğ- Sabahattin İsmail. 215-229. Ankara: Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1993.

Gazioğlu, Ahmet C. *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2. Baskı, 2000.

Gel, Mehmet. "Kanûnî'nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli 'Hük-m-i Şerîf'inin Yeni Bir Nüshası". *Gazi Akademik Bakış* 4/7 (2010), 185-192.

Genç, Mehmet. "Mukâta'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/129-132. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.

Gökalp, Kamil. "Dünyada Mevlâna İzleri Bakışında Kıbrıs'ta Mevlevilik Geçmiş ve Şimdi". *Dünyada Mevlâna İzleri: Uluslararası Sempozyum: 13-15 Aralık 2007, Konya, Türkiye: Bildiriler*. 209-220. S.Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları Bildiriler serisi, 5 2. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.

Gökel, Ömer-Dağlı, Gökmen. "Osmanlı dan Günümüze Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler". *Journal of International Social Research* 8/37 (2015), 747-747.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Hz. Peygamber'in Bazı Hıristiyan Topluluklara Verdiği Kabul Edilen Ahidnamelerle İlgili İngilizce Bir Kitap". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (01 Aralık 2014), 249-258.

Graziani, Antonio Maria. *Kıbrıs savaşı 1570-1571*. çev. Ali Çakıroğlu. Cyprus: Galeri Kültür Yayınları, 1. baskı., 2017.

Güleç, İsmail. "Tuncer Bağışkan'ın Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri İsimli Eseri Üzerine". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (30 Aralık 2017), 67-79.

Güleç, İsmail-Haşim Şahin (ed.). *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*. Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, Birinci baskı., 2017.

Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yüzyıl)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011.

- Güler, Ümit. "Osmanlı Kıbrısı'nda Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/2 (28 Aralık 2018), 872-891.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012. /vakif
- Güran, Ceyhan. *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1978.
- Gürkan, Haşmet Muzaffer. *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 3. Basım, 2006.
- Gürsoy, Cevat Rüştü. "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye". *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, 14-19 Nisan 1969: Türk Heyeti Tebliğleri*. 41-57. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971.
- Gürsoy, Cevat Rüştü. "Kıbrıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/370-371. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Gürsoy, Çiğdem. "Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)". *Belleten* LXXXI/290 (Nisan 2017), 159-190.
- H. Everett Jeffery, George. *Description of the Historical Monuments of Cyprus*. London, 1918.
- Haber, İnternet. "İşte patriğin söylediği o mektup". Text. <https://www.internethaber.com/iste-patrigin-soyledigi-o-mektup-223231h.htm>. İnternet Haber. İnternet Haber. 23 Aralık 2009. Erişim 23 Mart 2021
- Hakeri, Bener Hakkı. *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*. Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1993.
- Halil İbrahim Cellatoğulları. *15 Haziran 1608 (1 Rebû'l-evvel 1071) 4 Şubat 1609 (28 Şevval 1017) Tarihli Kıbrıs Eyaleti Bütçe Defterinin Değerlendirilmesi*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans, 2018.

- Hallaçoğlu, Yusuf. "At". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/28-31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesaiku's-siyasiyye: Hz. Peygamber Dönemi-nin Siyasi-İdari Belgeleri*. İstanbul: Kitabevi, 2002
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Hatay, Mete. "Kıbrıslı Türklerde Mistik İnanç Sıçramaları". *Kıbrıs Yazıları Güz-Yaz 3* (2006).
- Hattox, Ralph H. *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Topulmsal İçeceğin Yakındo-ğu'daki Kökenleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 1996.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVII/1* (2008), 25-46.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 12* (01 Eylül 2008), 85-106.
- Hikmetağalar, Hizber. *Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Hill, George. *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*. çev. Nazım Can Serbest. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Himmet Berki, Ali. *Vakıflar*. İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1940.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2011.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *el-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 cilt. Kahire : Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1975/1395.
- İbnülemin Mahmud Kemal-Hüseyyin Hüsâmeddin (Yaşar). *Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*. Şehzâdebaşı/İstanbul: Evkâfi İslâmiye madbâsı, 1335.
- İbrâhim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasit*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1972.

- İmam Gazzâlî. *Mesîru Umûmi'l-muvahhidîn: Şerh u Terceme-i Kitab-i İhyâ ulûmi'd-dîn = İhyâ Tercüme ve Şerhi*. ed. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. çev. Yusuf Sidkî el-Mardinî. 8 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Birinci baskı., 2015.
- İnalçık, Halil. "Çiftlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/313-314. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2018.
- İnce, İrfan. "MAD 1806 Işığında Osmanlı Surreleri: Rûmiyye-i Cedîde'nin Kuruluşu ve Siyasi-Hukuki Tahlili". *Osmanlı Araştırmaları* 52/52 (10 Eylül 2018), 181-225.
- İpşişli, Mehmet. "Cihet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/546-548. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İpşişli, Mehmet. "Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10-11/1979-1980 (1981), 239-278.
- İpşişli, Mehmet. "Hikr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/525-526. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- İpşişli, Mehmet. "Müderris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/467-468. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.
- İpşirli, Mehmet. "İlmiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/141-145. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003.
- İsfahani, Ebü'l-Kasım Hüseyin b Muhammed b Mufaddal Ragıb el-Müfredât: *Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus And The Mediterranean World 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.

Jennings, Ronald C. "Lefkoşa". *Doğumunun 65. yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a armağan: Tarihin İçinden*. ed. M. Akif Erdoğan. 366-378. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 166. 127. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. baskı., 2006.

Kaçan Erdoğan, Meryem. "Osmanlı Kıbrıs'ında Menteşzade Ailesi Tarafından Kurulan Vakıflar". *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a kadar)*. ed. Osman Köse. 2/739-784. İstanbul, 2017.

Kahya, Hatice Kübra. *İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2021.

Kallek, Cengiz. "Kile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/567-570. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2022.

Kandemir, M. Yaşar. "Ümmü Harâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/321-322. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.

Kara, Mustafa. "Kıbrıs'ta Tekkeler ve Zaviyeler". *Sultan II. Selim dönemi ve Bursa*. ed. Fırat Yaşa. 299-311. Bursa: Osmangazi Belediyesi, Birinci baskı., 2020.

Kara, Mustafa. "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/368-370. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

Karabıyık, Hümeýra. "Kıbrıs Muhassılı Es-Seyyid Mehmed Emin Efendi Vakfı". *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez-Halil Ortakçı. 139-150. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2017.

- Karabıyık, Hümeıra. "Leymason'da Bulunan Hacı İbrahim Ağa Vakfı". *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*-26 (2021), 277-302.
- Karakaya, Ebru. "Kıbrıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/383-392. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.
- Karanfiloğlu, Hüseyin vd. "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Zeytin Gen Kaynaklarının Araştırılması". *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 453-457.
- Karataş, Ali İhsan. "Bursa Suları ve Su Vakıfları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 379-417.
- Karataş, Ali İhsan. "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış". *İSTEM* 9 (2007), 135-162.
- Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Toplumunda Hz.Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakfları". *İSTEM* 11 (2008), 47-77.
- Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 267-284.
- Karataş, Ali İhsan. *Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi: Hayatı-Eserleri-Vakıfları*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi: Bursa Araştırmaları Merkezi, 2015.
- Kavalçalan, Enes. *Kıbrıs'taki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Hamam ve Çeşmeler)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2015.
- Kaya, Süleyman. *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kayalı, Fethi. *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1990.
- Kazıcı, Ziya. *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1985.

- Kazıcı, Ziya-Ayhan, Halis. "Tâlim ve Terbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/515-523. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik, 4. Basım, 2017.
- Kermeli, Eugenia. "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği". çev. Özcan Özgen. *Vakıflar Dergisi* 34 (2010), 165-176.
- Kırşan, Çiler. "Lefke'nin Kent Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Çözümleme". *DAÜ İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*. ed. İsmail Bozkurt vd. 4/487-506. Gazimağusa: DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları No:9, 1999.
- Konan, Belkıs. "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (01 Mart 2015), 171-194.
- Korkmazer, Sıddık. "Frenk Cafer Paşa'nın Kıbrıs'ta Kurduğu İlk Vakfı ve Hizmetleri". *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez-Halil Ortakçı. 257-278. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Korkmazer, Sıddık. *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü, *Sosyal Politikalar Bakımından Vakıflar ve XVII. Yüzyıl İstanbul Uygulaması*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Akçağ Yayınları, 8. Basım, 2013.
- Köprülü, M. Fuad. "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 1-6.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Kunter, Halim Baki. "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel bir Etüt". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 103-129.

- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2015.
- Kurtoğlu, Mehmet-Karakeçili, Enver. "Urfa'da Vakıf Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme". *Vakıflar Dergisi* 43 (Haziran 2015), 119-147.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/40-43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.
- Küçükdağ, Yusuf. "Kıbrıs Tekke ve Zâviyeleri". *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, (24-27 Kasım 1998)*. ed. İsmail Bozkurt vd. 2/381-402. Mağusa: DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları No:7, 1999.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Berat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/472-473. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Luke, Harry C. *Türk İdaresinde Kıbrıs 1571-1878*. çev. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2014.
- Mariti, Giovanni. *1760 Kıbrıs Adasında Yolculuk*. çev. Ali Çakıroğlu. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2015.
- Maşalı, Dilek. *Boyabat'ın Geleneksel Mimarisinde Endüstri Yapıları: Değirmenler ve Şamlılar Çeltik Fabrikası*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi /Fen Bilimleri Enstitüsü /Mimarlık Ana Bilim Dalı, 2006.
- Metin, Hüseyin. *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*. Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi, 1. Basım, 1959.
- Müslim b. el-Haccac. *Sahihi Müslim*. ed. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyai't-Türaasi'l Arabi, 1956.
- Nesim, Ali. *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*. Lefkoşa: K.K.T.C Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Nev'îzâde Atâyî. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik, Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. ed. Suat Donuk-Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2017.
- Nezihi, Aykut. "Damad İbrahim Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/440-441. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM),

Nurçin, Volkan. *Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü ve Türkiye'nin Etkileri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü /Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora, 2019.

Ocak, Ahmet Yaşar-Faruqhi, Suraiya. "Zaviye". *İslam Ansiklopedisi*. 13/468-476. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Okudan, Muhammet. *Vakfiyelere Göre Osmanlı Döneminde Samsun'da Vakıflar*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, 2013. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)

Ostrogorski, Georgije. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, 2011.

Ömer Hilmi Efendi. *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*. İstanbul: Matbâ-i Âmire, 1307.

Öney, Gönül. "Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarcılar Hanı". *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, 14-19 Nisan 1969: Türk Heyeti Tebliğleri = The First International Congress of Cypriot Studies Der Erste Internationale Kongress*. 271-297. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları; 36. Seri I-sayı A2, 1971.

Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993.

Öz, Mehmet. "Reâyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/490-493. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007.

Özcan, Abdülkadir. "Karlofça Antlaşması". 24/504-507. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001.

Özcan, Tahsin. "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 4 (2000), 31-41.

Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Özel, Ahmet. "Gayrimüslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/418-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996.

- Özkul, Ali Efdal. *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*. İletişim Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Özkul, Ali Efdal. "Osmanlı Devleti İdaresinde Kıbrıs'ta Komârîzâde Hanı ve Vakfı". *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Vakıfları*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. 69-80. Lefkoşa, 2017.
- Özkul, Ali Efdal. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Yapılan Ziraat ve Hayvancılık". *Birinci İktisat Kongresi Tebliğleri II*. ed. Rahmi Deniz Özbay vd. 2/283-295. İstanbul: Türk İktisat Tarihi Platformu, 2010.
- Özkul, Ali Efdal. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878)". *Turkish Studies-İntertanional Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/7 (2013), 459-485.
- Özoran, Beria Remzi. "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı". *Vakıflar Dergisi* 16 (1982), 27-29.
- Öztürk, Nazif. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Öztürk, Nazif. "Kıbrıs Vakıflarının Hukukî Statüsü ve Kapalı Maraş Açılımları". *TYB Akademi, Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi (Doğu Akdeniz Özel Sayısı)* 31 (Ocak 2021), 106-129.
- Öztürk, Nazif. "Kıbrıs Vakıflarına Gadredilmiştir". *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Dünü, Bugünü, Yarını*. ed. Necdet Basa. 181-197. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 397, 2021.
- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983.
- Öztürk, Nazif. "Mukâta'alı Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/132-134. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pamuk, Şevket. "Kuruş". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/458-459. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002.

Parmaksızoğlu, İsmet. *Kıbrıs Sultan İkinci Mahmud Kütüphanesi*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1964.

Pay, Salih. *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora, 1996.

Pay, Salih. "Klasik Dönem Osmanlı Külliyelerinde Personel Sistemi". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 10/491-509. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Reuter, Ernst. "Beledî Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri". çev. Coşkun Üçok. *İstanbul İktisat Dergisi* 3/3-4 (1942), 329-343.

Richter, Magda H. Ohnefalsch. *Greek Customs and Mores in Cyprus*. Nicosia: Laiki Group Cultural Centre Publication, 2006.

Sağır, Yusuf. "Osmanlıda Su Vakıfları". *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*-15 (2016), 445-473.

Sahillioğlu, Halil. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi". *Belgeler Dergisi* 4/7/8 (1967), 1-34.

Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türki*. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317.

Saraḥsî, Muḥammad Ibn-Aḥmad as-. *Mebûsât: 1000 Yılın İslam Fıkhı Temel Eseri; Deliller ve Hükümler*. ed. Mustafa Cevat Akşit. çev. M. Talha Odabaşı. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.

Satış, İhsan-Ceyhan, Muhammed. "Kudüs Rum Patrikhanesi". *Belleten* 79/285 (01 Ağustos 2015), 675-712.

Seager, Captain M. B. *Reports of the Evkaf Properties Cyprus*. Colonial Office Publication. London, 1883.

Serin, Mustafa. "Kıbrıs Vakıfları ve Vakıf Mal Varlıklarının Tespiti Çalışmaları". ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, 347-415.

Serin, Mustafa vd. "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs: (Nüfusu Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)". Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000.

- Sezikli, Ubeydullah. "Temcîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/410-411. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- Singer, Amy. *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaret*. çev. Dilek Şendil. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Kıbrıs II. Mahmut Kütüphanesi ve Havi Olduğu Yazmalar Üzerine Notlar". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (15 Mayıs 2015), 21-37.
- Sözgün, Zenal. "Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemindeki Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (30 Kasım 2015), 207-216.
- Suha, Ali. "Kıbrıs'ta Türk Maarif". *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*. 221-233. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani IV*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şafak, Ali. "Akar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/221. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989.
- Şahin, İlhan. "Mezraa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/246-248. Ankara, 2004.
- Şeker, Mehmed. "Mevlid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/479-480. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004.
- Şemseddin Sâmi. *Kamus-ı Türkî*. Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Şengil, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs İnanç Tarihi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020.
- Tamçelik, Soyalp-Kasapoğlu, Mustafa Kemal. "Kıbrıs'ta Kurulan Gayrimüslim Vakıfları ve Özellikleri (non-Muslim Foundations constituted in cyprus And Their characteristics)". *Osmanlı Dönemi Kıbrıs*

Vakıfları. 279-338. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Tanman, M. Baha. "Hala Sultan Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/225-227. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997.

Tarım Ertuğ, Zeynep. "İmaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/219-220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000.

Tosun Soyel, Nurbanu. *Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler*. İstanbul Teknik Üniversitesi-Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora, 2009.

Turan, Osman. "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri". *Bellekten* 28/110 (Nisan 1964), 209-227.

Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949, Lefkoşa: Hükümet Basımevi, 1950.

Tütüncü, Mehmet. "Hala Sultan Tekkesinde Bulunan Hicri 29/Miladi 650 Tarihli Kitabe ve Çağdaş İki Bizans Kitabesi Üzerine Mulahazalar". *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*. ed. İsmail Güleç-Haşim Şahin. 131-140. Kıbrıs: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 4. Basım, 1999.

Ulutaş, Ejder. "Türkiye Taşrasında Siyasetin Şeyh Hali: Emre Ailesi". *Tarihî ve Kültürel Dokusuyla Koğak*. ed. Mehmet Salmazzem. 135-152. Çizgi Kitabevi Yayınları 921. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.

Uzun, Cemalettin. "Çemişgezek Hamidiye Medresesi". *Vakıflar Dergisi* 52 (Aralık 2019), 123-137.

Uzun, Mustafa İsmet. "Muhammediye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/583-584. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Tpk. bs., 1988.

- Ülken, Hilmi Ziya. "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği". *Vakıflar Dergisi* 9 (1971), 13-38.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. çev. Latif Boyacı. 2 Cilt. İstanbul: Yarıncı Yayınları, 2012.
- Y. Livatyalı, Hüsnü. "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Türk Eğitim Kurumları ve Yönetimi". *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*. 2/239-257. Mağusa: DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları No:7, 1999.
- Yalar, Mehmet. "Seyda, Mela ve Feqilerin Bölgenin Dini ve Kültürel Hayatındaki Yeri". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*. ed. Fikret Gedikli. 459-470. Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013.
- Yaman Polat, Hümeýra. *Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan 84 No.lu Zarf Tercümelerine Göre Konya Mevlevîhânesi ile Lefkoşa Mevlevîhânesinin İlişkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi/Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü /Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı /Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Âşûrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/24-26. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991.
- Yediýıldız, Bahaeddin. "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi". *Osmanlı/Toplum*. ed. Güler Eren vd. 5/17-33. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Yediýıldız, Bahaeddin. "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları". *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler*, 16-18.
- Yediýıldız, Bahaeddin. "Vakıf (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/479-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.
- Yediýıldız, Bahaeddin. "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu". *Vakıflar Dergisi* 18 (1984), 7-41.
- Yediýıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

- Yediyıldız, Mustafa Asım. *Başlangıcından günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1995.
- Yıldız, Kenan. "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları* 54 (21 Haziran 2019), 141-198.
- Yıldız, Netice. "Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel Bir Bakış". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 19/1574-1625. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Yıldız, Netice. "Kıbrıs'ta Osmanlı Saray Gelenekleri ve Beylerbeyi, Muhasıl ve Diğer Üst Düzey Görevlilerin Kullandığı Saray ve Konaklar" 1 (2006), 307-342.
- Yıldız, Netice. "The Vakf Institution in Ottoman Cyprus". *Ottoman Cyprus: A Collection Of Studies On History And Culture*. ed. Michalis N. Michael vd. 4/117-159. Near and Middle East monographs. Wiesbaden: Harrassowitz, 2009.
- Yıldız, Sakıb. "Atpazarî Osman Fazlı Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/83-85. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991.
- Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*. Eminönü, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.
- Yılmaz, Serkan-Uzun, Arslan. *Keten Tarımı*. Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas: H. Yüksel, 1. baskı., 1998.
- Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1990.
- Yüksel, Hasan. "Vakfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/467-469. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.
- "Bozkurt Gazetesi", 1163 Basım, blm. Yıl:8.

“Kıbrıs Vakıf Malları Araştırma Bulguları Çalıştayı 21 Nisan 2016 DAÜ”.
haz. Kıbrıs Vakıflar İdaresi. Yayın Tarihi 02 Mayıs 2016.

(Kıbrıs Vakıflar İdaresi EVKAF”. Erişim 15 Eylül 2022.

<http://www.evka.gov.tr/site/sayfa.aspx?pkey=212>, Kıbrıs Vakıflar
İdaresi Haritalar”. Erişim 15 Eylül 2022.

<http://www.evka.gov.tr/site/sayfa.aspx?pkey=394>)

Gallica. “Magosa Kalesi Kuşatmasının Astorre II Baglioni Tarafından
Çizilen Gravür (1571). Bibliothèque nationale de France (BnF”.
1571. Erişim 07 Ekim 2021.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85928732>